

Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi

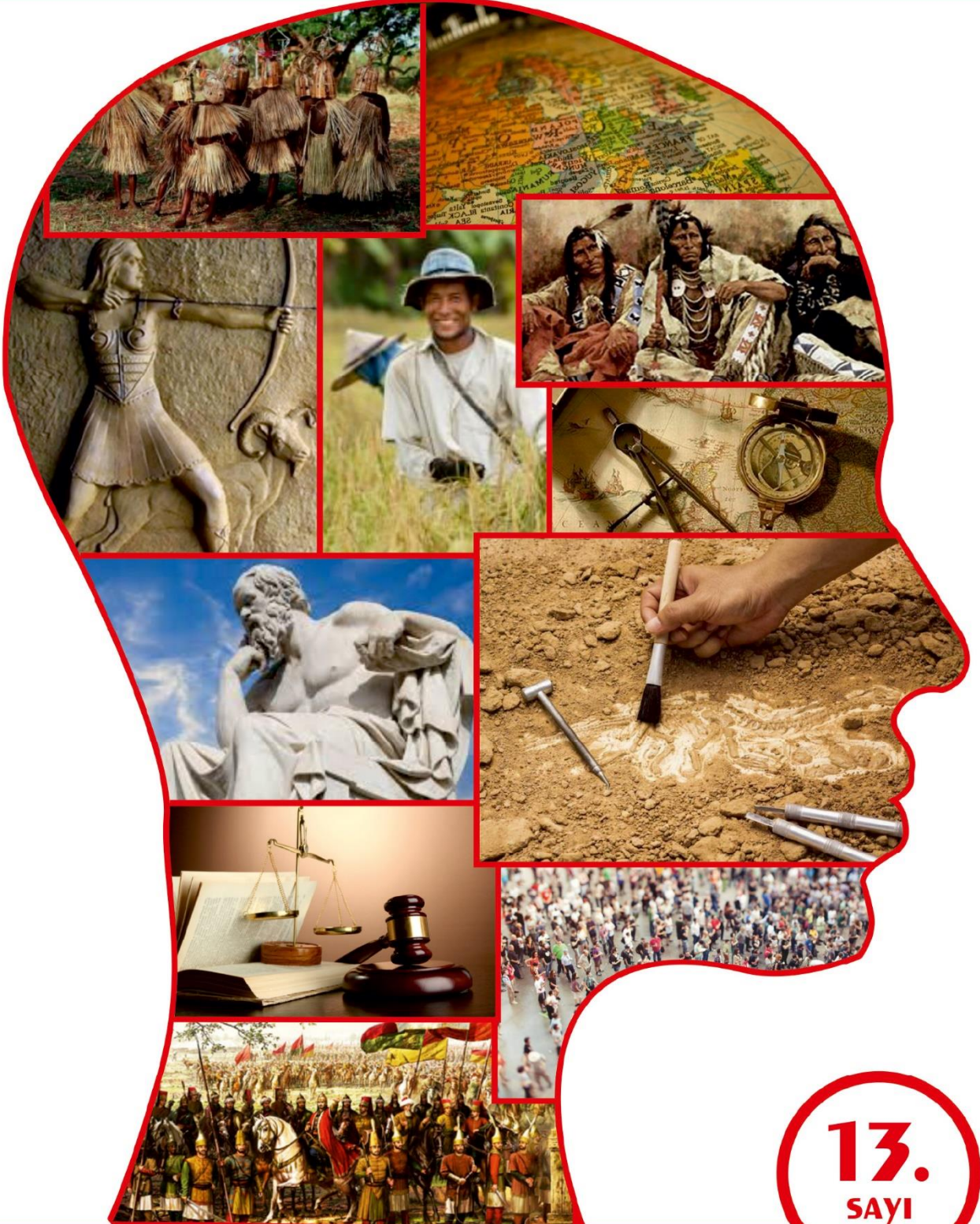
International Journal of Human Studies

Cilt/VOLUME: 7

Sayı/NUMBER: 13

Yıl/YEAR: HAZİRAN 2024

ISSN: 2636-8641

13.
SAYI

ISSN: 2636-8641

SAYI / ISSUE 13 – 2024

Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi

International Journal of Human Studies

Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi yılda iki sayı yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Dergide yer alan yazıların ilmî ve fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir.

.....

International Journal of Human Studies is a peer-reviewed, biannual journal.

The responsibility of statements or opinions uttered in the articles is upon their authors.

Bu dergi *European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)*, *International Scientific Indexing (ISI)*, *Index Islamicus*, *Modern Language Association (MLA)*, *Cite Factor*, *Directory of Research Journals Indexing (DRJI)*, *ASOS Index*, *ResearchBib*, *Scientific Indexing Services (SIS)*, *Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)*, *Rootindexing* veri tabanında yer almaktadır.

.....

Articles in this journal are indexed or abstracted in *European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)*, *International Scientific Indexing (ISI)*, *Index Islamicus*, *Modern Language Association (MLA)*, *Cite Factor*, *Directory of Research Journals Indexing (DRJI)*, *ASOS Index*, *ResearchBib*, *Scientific Indexing Services (SIS)*, *Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)*, *Rootindexing*

Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi

International Journal of Human Studies

Ankara 2024

Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi / International Journal of Human Studies

Sayı / Issue 13 – Yıl / Year 2024

Sahibi/ Published : Bidge Yayınları adına Zeynel Karacagil
under the auspices of
Yazı İşleri Müdürü

Baş Editör / : Prof. Dr. Meryem Bulut
Chief Editor

Yayın Kurulu / : Prof. Dr. Akmatali Alimbekov
Editorial Board : Prof. Dr. Durmuş Ali Arslan
: Prof. Dr. Elif Asude Tunca
: Prof. Dr. Haluk Tanrıverdi
: Prof. Dr. Hasan Kaplan
: Prof. Dr. Hüseyin Gül
: Prof. Dr. Mehmet Taşpınar
: Prof. Dr. Necla Türkoğlu
: Prof. Dr. Tamas Dezsö
: Prof. Dr. Tuba Hasdemir
: Prof. Dr. Uli Schamiloglu
: Doç. Dr. Cristina Ilie Goga
: Doç. Dr. Gazenfer Kaya
: Dr.Öğr.Üyesi Fazile Eren Kaya

Yay. Kur. Sekreteri/ Sec. of the Ed. Board : Murat Batuhan Ezgü

Ön Dil Kontrolü / Grammer Check : Sema Şişman

Mizanpaj Editörü / Assing Loyout Editor : Buket GEVİŞ FARHADZADA
Son Okuma / Proofreading : Elif Akkaş

Editör-Hakem(Yayın Danışma) Kurulu

Review Board

ABBAS VARİJ KAZEMİ - INSTITUTE FOR CULTURAL AND SOCIAL STUDIES

AHMET ERMAN ARAL - ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

AYŞE ÇAĞLIYAN - FIRAT ÜNİVERSİTESİ

AYŞE YILDIRIM - BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

BABEK CAVANŞİR - YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ

CEVAT ÖZYURT - ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

ERKAN SAĞLIK - CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

FATİH AYDIN - KARABÜK ÜNİVERSİTESİ

GÖKHAN TEKİR - ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

HALİT HAMZAOĞLU - KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

KADRIYE ŞAHİN - HATAY MUSTAFA KEMAL UNIVERSITY

MEHMET DEVRİM TOPSES - ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

MERYEM BULUT - ANKARA ÜNİVERSİTESİ

MUSTAFA SAĞDIÇ - YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

PINAR KARATAŞ - HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

SEZER YUDULMAZ - CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

ÇAĞRI ERYILMAZ - İZMİR BAKIRÇAY ÜNİVERSİTESİ

İHSAN KURTBAŞ - ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ

İSRAFİL BABACAN - ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Çin'in Dış Yardımları: Örtülü Bir Kolonyalizm mi, İdealist bir İnisiyatif mi?

Çin ve Batı Dış Yardımlarının Karşılaştırmalı Analizi / China's Foreign Aid: A Covert Colonialism or an Idealist Initiative? A Comparative Analysis of Chinese and Western Foreign Aid • 9 - 44

İhsan KURTBAŞ

1980 Sonrası Mardin'den İsveç'e Yapılan Göçten Sonraki Deneyim: Yerli, Biz ve Öteki Göçmen Gruplara Dair Algı / Experience after the Migration from Mardin to Sweden after 1980: Perception about Locals, Us and the Others • 45 - 65

Deniz Can Kızıl, Kadriye Şahin

Kentsel Yoksulluk Tezlerinin Sosyal Politika Bağlamında İncelenmesi / Investigaton of Urban Poverty Thesis in the Context of Social Politics • 66 - 94

Zeynep ZAFER

Effect of Diary Use on Social Studies Course Achievement of Middle School Students / The Günlük Kullanımının Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Dersi Başarılarına Etkisi • 95 - 108

Tuğba SARİTEKİN, Hilmi DEMİRKAYA

Beslenmenin Neoliberal Ölçeği ve Biyopolitika: Bir İmkân Olarak Sağlıklı Yemek Yemek / The Neoliberal Scale of Nutrition and Biopolitics: Healthy Eating as an Opportunity • 109 - 125

Pınar SARIGÖL

Kültürlerarası Kahraman Motifinin Dönüşümü ve Yeni Mitsel Anlatının Özellikleri / Transformation of the Intercultural Hero Archetype and the Characteristics of the New Mythic Narrative • 126 - 139

Ali ÖZTÜRK

Dörtyol İlçesi (Hatay) Kırsal Yerleşmelerinin Kuruluş ve Gelişmesinde Nüfus Faktörü / Population Factor in the Establishment and Development of Rural Settlements in Dörtyol (Hatay) District • 140 - 164

Tuğba BAŞER, Eylül KARAGEL

Sınır Sosyolojisinin Temel Kavramları / Basic Concepts of Border Sociology • 165 - 191

Kerem ÖZBEY

DERLEME MAKALESİ / REVIEW ARTICLE

Melek Tavus'un Yükselişi ve Düşüşü Mr. Bruinessen'e Taziye: Ehl-i Haklar Maalesef Melek Tavusu Öldürdüler. Etini Yediler, "Yeniden Doğum" ve "Yeniden Ziyafet" İçin Kemiklerini Özenle Ayırdılar / The rise and fall of the holy peacock (Malak Tâwûs). Condolences to Bruinessen: In Guran region, they killed the peacock, cooked it and eat, They hid their bones for "rebirth" • 192 - 219

Ahmet KÜÇÜKKALFA

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 7 Sayı/ISSUE 13 Yıl/YEAR: 2024

Alındı/RECEIVED: 31-05-2024 – Kabul/ACCEPTED: 29-06-2024

Çin'in Dış Yardımları: Örtülü Bir Kolonyalizm mi, İdealist bir İnisiyatif mi?

Çin ve Batı Dış Yardımlarının Karşılaştırmalı Analizi

China's Foreign Aid: A Covert Colonialism or an Idealist Initiative? A Comparative Analysis of Chinese and Western Foreign Aid

İhsan KURTBAŞ¹

Abstract

American statesman John Adams famously said: *"There are two ways to conquer and enslave a country: one is by the sword; the other is by debt."* This saying is a striking reference to the fact that international financial relations such as loans, aid and grants cannot be angelic initiatives stemming from pure goodwill.

In this context, the question of whether international foreign aid is "a benevolent policy stemming from the idealistic stances of countries" or "a colonialist instrument

Öz

Amerikalı devlet adamı, John Adams'ın ünlü bir sözü şöyledir: *"Bir ülkeyi fethetmenin ve köleleştirmenin iki yolu vardır: Biri kılıçladır; diğeri ise borçladır."* Bu söz, borç, yardım ve hibe gibi uluslararası mali ilişkilerin, salt iyi niyetten kaynaklı, meleksi bir girişim olamayacağı gerçeğine yapılan çarpıcı bir yollamadır.

Bu çerçevede uluslararası dış yardımların, ülkelerin "idealist duruşlarından kaynaklı iyilikçi bir politika mı", yoksa "pragmatist hedeflerinden neşet eden kolonyalist bir

¹ İhsan KURTBAŞ, Doç. Dr.; Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ihsankurtbas@ardahan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5828-6887

stemming from their pragmatist goals” is a critical issue.

The purpose of this study is to conduct a comparative analysis between Chinese and Western aid and to investigate whether Chinese foreign aid is “based on mutual benefit as a reflection of China’s civilizationist perspective” or “serves a covert function as a tool of its hegemonic ambitions loaded with neo-colonialism.”

At this point, the argumentative position of the article is to base the argument that the world is heading towards bipolarity or, more likely, multipolarity, and to investigate the following in Chinese aid: is that hegemonic and colonialist goals are decisive. However, China, which has recently cloned the aid policies of the West, is trying to “produce consent” by basing the rhetoric of its foreign aid policy on the notions of “peaceful, civilizational and philanthropic”.

In the same context, the colonialist, imperialist and hegemonic dimensions of Western aid cannot be ignored; Western aid is not innocent at all. Because there is not always a linear relationship between the countries receiving Western aid and their poverty levels, geostrategic goals, economic and political interests have a very important place in Western aid.

Keywords: *Chinese Foreign Aid, Western Aid, Hegemony, Neo-Colonialism, Constructivism.*

enstrüman mı” olduğu meselesi kritik önemi haiz bir konudur.

Bu çalışmanın amacı; Çin ve Batı yardımları arasında karşılaştırmalı bir analiz yaparak, Çin dış yardımlarının, “Çin’in medeniyetçi perspektifinin bir yansıması olarak karşılıklı yarara mı dayandığını”, yoksa “neo-kolonyalizm yüklü hegemonik emellerinin bir aracı olarak örtük bir işlev mi gördüğünü” araştırmaktır.

Bu noktada makalenin argümantif pozisyonu, dünyanın çift kutupluluğa ya da olasıdır ki; çok kutupluluğa doğru gittiği argümanından hareketle, Çin yardımlarında; hegemonik ve kolonyalist hedeflerin belirleyici olduğu yönündedir. Ancak son dönemlerde Batı’nın yardım politikalarını klonlayan Çin, dış yardım politikasının retoriğini “barışçıl, medeniyetçi ve hayırseverlik” nosyonları üzerine oturarak, “rıza üretmeye” çalışmaktadır.

Aynı bağlamda, Batı yardımlarının sömürgeci, emperyalist ve hegemonik boyutu da göz ardı edilemez olup; Batı yardımları, özünde hiç de masum değildir. Zira Batı yardımlarını alan ülkelerle yoksulluk düzeyi arasında her zaman doğrusal bir ilişki olmadığı gibi, Batı yardımlarında jeostratejik hedefler, ekonomik ve siyasi çıkarlar oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Çin Dış Yardımları, Batı Yardımları, Hegemonya, Neo-Kolonyalizm, Konstrüktivizm.*

Giriş

“Filler tepişir; çimenler ezilir...”

Endüstriyel kapitalizm, dünyada kesif ve trajik bir küresel eşitsizlik sorunu yaratmıştır. Günümüzde gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasında elektrikten, temiz suya; eğitimden sağlık hizmetlerine erişime kadar birçok konuda derin uçurumlar bulunmaktadır. Bu bağlamda teorik olarak ve normatif bakımdan dış yardımlar, dünyanın gelişmiş toplumlarından, gelişmemiş toplumlara kaynak aktarımı noktasında büyük imkânlar sunmayı amaçlamaktadırlar. Ancak literatürdeki tartışmalar, ekseriyetle, dış yardımların alıcı ülkelerde yarattığı etkiden ziyade; bağışçı/donör ülkelere sağladığı/sağlaması muhtemel olan stratejik, siyasi, ekonomik ve ticari katkıları üzerinedir.

Hâl böyle olunca dış yardım fenomenasının, hegemonya, sömürgecilik ve kolonyalizmle olan ilişkisi, dış yardım literatürünün ana akım konularından biri olmasını kaçınılmaz kılmıştır. Diğer taraftan, dış yardımların şeffaflık sorunu da oldukça önemli bir mesele olup, büyük oranda bu sorundan kaynaklı olarak dış yardımların alıcı ülkeler için faydası netlik kazanamamaktadır. Bu bağlamda, dünyada hangi devletin, kime hangi gerekçeyle, hangi şartlarda ne kadar dış yardım yaptığı belli olmadığından, yardımların amaç ve hedeflerine uygun kullanılıp kullanılmadığı veya etkin olup olmadığı, tam olarak anlaşılamamaktadır.

Literatürdeki tartışmalar, dağınık olmakla birlikte, bir tez olarak Çin yardımlarını neo-kolonyalizmle ilintilendiren yaklaşımlar ve anti-tezi olarak bu yaklaşımları abartılı, önyargılı ve/veya art-niyetli olarak gören değerlendirmeler olarak iki ana-akım karşıt perspektife sıkışmış durumdadır. Bu çalışmanın amacı, Çin’in dış yardımlarının, Çin’in “emperyalizm ve kolonyalizm yüklü hegemonik emellerinin bir yansıması olarak gizil bir işlev mi gördüğünü”; yoksa, “Çin’in kazan-kazan ilkesine bağlı olarak medeniyetçi ve hayırsever (Konfüçyüsçü Hümanizm) perspektifinin bir tezahürü mü olduğunu” araştırarak, Çin ve Batı yardımlarının karşılaştırmalı bir kıyaslamasını yapmaktır.

Bu makalenin ana argümanı bu iki bakış açılarının kendi için doğru olarak adlandırılabilir yönleri olmakla birlikte, Çin dış yardım politikasının, özünde neo-kolonyalist olduğu ve Çin’in tarihsel, ekonomik, siyasi ve ideolojik değişim ve dönüşümlerinden muazzam ölçüde etkilendiği yönüdedir. Öte yandan Batı yardımlarının da Çin yardımıdan daha masum olmadığı ve aşağı-yukarı benzer teknik ve taktiklerle yürütüldüğü pekâlâ iddia edilebilir. Makalenin değerlendirmesi, Çin’in dış yardımlarının uluslararası ilişkiler disiplininin hem realist hem de liberal teorilerinden belli hususları ödünçleyen “*Konstrüktivist Bir Yaklaşım*”la açıklanabileceği yönündedir. Nitekim son dönemlerde Batı’nın yardım politikalarını klonlayarak, stratejik iletişim teknikleriyle “rıza üretimini” esas alan Çin’i katı olarak emperyalist ve kolonyalist olarak imlerken dikkatli olmak

gerekmektedir. Bu çerçevede çalışmanın argümanına analitik ve bütünsel bir yaklaşım kazandırmak amacıyla aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 1: Makalenin Temel Argüman Şematiği

Çin Dış Yardımlarının Siyasa Analizi	
Tez	Çin esasında geleneksel olarak askeri, siyasi ve dış borç politikası bakımından emperyalist ve kolonyalist bir ülke olagelmıştır . Çin “Tek Çin Stratejisi” gibi jeopolitik hassasiyetleriyle çelişen hiçbir ülkeye dış yardım vermediği gibi, dış yardımlarında ekonomik ve siyasi emellerini öncelemektedir.
Antitez	Çin’in dış yardım siyasasına karşı yöneltilen iddia ve ithamlar, Çin’e geri-adım attırarak, Çin’i dizginleme ve kendi topraklarında bloke etme girişimidir . Bununla beraber, Batı dış yardımları, özünde Çin yardımlarından daha masum değildir.
Makalenin Sentezi	Kadim dönemlerden bu yana emperyal ve kolonyalist bir ülke olan Çin, geleneksel kolonyalist özünü korumaktadır . Ancak, ABD başta olmak üzere Çin karşıtı ülkelerin suçlamalarını dikkate alan Çin, yardım politikasını medeniyetçi ve barışçıl bir söylemsel retoriğe dayandırarak “rıza üretmeye” çalışmaktadır. Çin’in yeni dönem iletişim stratejisinde, Batı’nın neo-kolonyal yardım politikasının operasyonel mantığını klonladığı söylenebilir.
Not: Tablo, yazar tarafından geliştirilmiş olup, özgündür.	

Tablo 1’de Çin dış yardımlarının siyasa analizi, Çin’in dış politikasının tarihsel seyrinden hareketle Çin’in yardım/borç siyasasındaki tutum ve paradigma değişikliklerinin izini sürerek gerçekçi bir analiz ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda dış borç siyasasında *tez*, Çin’in dış politikasındaki ana akım-tarihsel tutumunu ifade ederken, *antitez* belli bir tarihten itibaren (bilhassa 2013, Kuşak ve Yol Girişimi’nin ilanından sonra) ABD’nin ve Çin karşıtlarının Çin’i (a) suçlaması ve böylelikle (b) Çin’i geri adım atacak şekilde davranmaya zorlaması süreci olarak değerlendirilmiştir.

Makalenin ürettiği *sentez*, ise, Çin’in dış borç siyasa analizindeki tez ve antitezlerden damıtılarak ulaşılan analitik çıkarsamayı ihtiva etmektedir. Bu çıkarsama, Çin ve Batı yardımlarının birtakım nüanslar (ideolojik, kültürel, siyasal, ekonomik vb.) barındırmakla birlikte, esasında stratejik hedeflerle ve hegemonik emellerle verildiği yönündedir. Burada yeni olan, Çin’in, Çin karşıtlarını telkin ve teskin edecek şekilde, dış yardım retoriğinde yaptığı değişimdir. Keza Çin, Batı yardımlarının operasyonel mantığını taklit ederek, kolonyalist emellerini konstrüktivist bir yaklaşımla “rıza üretimi” ile gerçekleştirme yoluna gitmektedir.

Bu makale üç bölümden oluşmaktadır. *Birinci bölümde*, neo-kolonyalizm tartışmaları bağlamında ABD ve Çin arasındaki hegemonik mücadelenin doğası irdelenmiştir. *İkinci bölümde*, dış yardım fenomenası ve Çin dış yardımları konuları anlatılmış olup bu konu iki başlıktan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi dış yardım olgusu ve dış yardımın ekonomi-politiği iken, ikincisi Çin dış yardımlarının tarihsel dönüşümü ve ekonomi-politik açıdan operasyonel alanıdır. *Üçüncü bölümde ise*, Çin ve Batı yardımlarının karşılaştırmalı bir analizi yapılarak, sonuçta bir senteze varılmıştır.

1. Neo-Kolonyalizm Bağlamında ABD ve Çin Arasındaki Hegemonik Mücadele

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Soğuk Savaş Dönemi boyunca Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (Sovyetler Birliği) başını çektiği iki kutuplu dünya düzeni; yerini Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra ABD'nin süper güç olarak öne çıktığı tek kutuplu dünya düzenine bırakmıştır. Ancak milenyumun başından itibaren, ABD ve Avrupa'nın başını çektiği Avrupa-Batı Bloku'nun; Çin, Rusya, Malezya, Hindistan'ın içinde yer aldığı Asya-Doğu Bloku ile dengelendiği, hatta dünyanın ekonomik ve siyasi açıdan güç merkezinin Avrupa Atlantik'ten, Asya Pasifik'e doğru kaydığı yönünde analiz ve değerlendirmeler yapılmaktadır (Kurtbaşı, 2022, 2023). Bu analizler, dünya güçler dengesinin değişmekte olduğunu ortaya koyduğu gibi, küresel hegemonya mücadelesinin kızısaacağı anlamına da gelmektedir.

Hegemonya, bir sistemin veya düzeninin istikrarını nasıl koruduğunu anlamaya yardımcı olan araç veya mekanizmadır. Uluslararası ilişkilerde üç ana düşünce okulu vardır: *Realizm*, *Liberalizm* ve *Konstrüktivizm*. Sert gücün rolüne ve önemine vurgu yapan *Realizm*, hegemonyayı ABD'nin "hegemonik dengeleyici rolü" üzerinden, güçlü bir devletin diğer uluslararası aktörler üzerindeki egemenliği olarak tanımlamaktadır. Yumuşak gücün rolüne vurgu yapan *Liberalizm*, hegemonyayı en altta her bir devletin birbiri ile etkileşimine, en üstte ise kural koyucu olarak uluslararası kurumların normlarına ve değerlerine gömülü bir sistem olarak görmektedir. Hem sert hem de yumuşak güçlerin önemini kabul eden *Konstrüktivizm*'e göre hegemonya ise hem maddi güç hem de sembolik değerleri içeren ikili bir yapı ve fikirlerin bir bileşimidir (X. Li ve Zhang, 2018).

Güçler mücadelesini analiz etmeye yönelik bir başka yaklaşım olan "dünya sistemleri teorisi" ise, sürekli olarak eşitsizlik denklemleri üreten (ve yeniden üreten) küresel bir işbölümü tarafından şekillendirilen devlet temelli aktörleri ve maddi hegemonya biçimlerini vurgulamaktadır Dünya sistemi teorisi, Immanuel Wallerstein'la ilişkilendirilen ve kısaca merkez-çevre diyalektiği bağlamında dünya güç dengelerini uluslararası ilişkilerin doğası içinde açıklayan kullanışlı bir teoridir. Merkez-Çevre Kuramı'nda, yerküre ve üzerindeki devletler, merkez, çevre ve yarı çevre olmak üzere üçlü bir kategorik ayrıma tabi tutulmaktadırlar. Kapitalist dünya ekonomisinin doğasını ve dinamiklerini anlamamıza yarayan Merkez-Çevre Kuramı, zengin çekirdeğin fakir çevreyi sömürdüğü, hegemonik bir düzene işaret etmektedir.

Uzun yıllar boyunca, özellikle 1949 tarihli Mao Devrimi'ne kadar bir çevre ülkesi olarak nitelendirilebilecek olan Çin, 2000'li yıllardan sonra giderek devlet kapitalizmine geçit yaparak, dünyanın başat üretim merkezi ve dünya ticaretinin dominant bir paydaşı hâline gelmiştir. Bu bağlamda Çin'in Yükselişi, dünya dengeleri içinde yeni bir emperyal-sömürgeci süper gücün ortaya çıkması olasılığının tartışılmaya başlamasına neden olmuştur. Hatta Çin'in giderek global bir (ekonomik) imparatorluk görüntüsü verdiği iddia edilebilir. Böylelikle Çin'in mevzu bahis edildiği platformlarda, hegemonya ve sömürgecilik konuları doğal nitelemeler hâline gelmiştir.

Sömürgecilik, toprağın ele geçirilmesi, emeğin sömürülmesi, ülkenin reel kaynaklarına el konulması ve bir ulusun, başka bir ulusun kültürel yapı ve değerlerine müdahale etmesidir. Çağdaş uluslararası sistemde ulusal egemenlik ilkesine büyük önem verildiği için, sömürgecilik, askerî müdahaleler veya doğrudan siyasi kontrol sağlamadan, merkezdeki güçler tarafından çevredeki ülkeler üzerindeki ekonomik ve siyasi etkilerinin genişletilmesi suretiyle, ekseriyetle üstü kapalı olarak uygulanmaktadır (Singh, 2019). Emperyalizmin son ve en tehlikeli aşaması olarak gösterilen “Neo-kolonyalizm”, kavramsal açıdan ilk kez Jean Paul Sartre tarafından (1956) kullanılmıştır. Kavramın kapsamını daha sonra Gana Devlet Başkanı Kwame Nkrumah, bir olgu olarak Afrika ülkelerine uyarlanarak teorik bir boyuta taşınmıştır. Nkrumah’ın amacı, Afrika’nın üzerindeki neo-kolonyalizm zincirlerini kırarak, Afrika toplumlarını kendi doğallığı içinde modernliğini üretmesini sağlamaktır.

Neo-kolonyalizm, Kwame Nkrumah “*Neo-Colonialism, the Last Stage of Imperialism*” adlı eserinde görünüşte bağımsız olan; ancak siyasi, ticari ve ekonomik açıdan büyük ölçüde hegemonik güçler tarafından kontrol edilen ülkeleri tanımlamak için kullanılmıştır. Emperyalizmin ana aracı olarak sömürgeciliğin yerini bugün neo-kolonyalizm almış olup bu yeni form, emperyalizmin en kötü formudur. Bu manada geleneksel sömürgecilik hiçbir şekilde ortadan kalkmış değildir. Neo-kolonyalizm, kapitalist ülkelerin toplumsal çatışmalarını sömürgeleştirdiği toplumlara ihraç etmesidir. Bu çerçevede kapitalizm, küreselleşme ve kültür emperyalizmi neo-kolonyalizmin enstrümanları olarak işlev görmektedir (Nkrumah, 1965).

Neo-kolonyalizm, merkez-çevre kuramının izinde, dünya çapında küresel eşitsizlikleri açıklamada oldukça işlevsel olup; bu kavram, ABD ve Çin gibi küresel güçlerin uluslararası inisiyatif ve girişimlerinin doğasını anlamada anahtar bir rol oynar. Geleneksel sömürgecilikten farklı olarak neo-kolonyalizm, gelişmiş ulusların, gelişmemiş uluslar üzerindeki kontrolü sağlamak için askerî gücü bir araç olarak kullanma yerine, ekonomik ve kültürel yollara başvurusu ve emperyalizmi böylelikle maskeleyiş sürecidir. Günümüz dünya sistemini, “kanaatimizce” **ekonomik açıdan çift kutuplu ve politik bakımdan tek kutuplu** olarak nitelendirilebilir. Aşağıdaki tabloda, günümüz dünyasının ekonomik açıdan çift kutuplu ve politik bakımdan tek kutuplu boyutunun tarihsel ve küresel görünümünü analitik bir yapıya kavuşturulmuştur.

Tablo 2: Küresel Sistemdeki Güç Denklemi (1917-2024)

	Ekonomik Açıdan Süper Güç			Politik Bakımdan Süper Güç		
	1917-1945 Arası	1945-1991 Arası	2000 Sonrası	1917-1945 Arası	1945-1991 Arası	2000 Sonrası
İngiltere	Evet	Hayır	Hayır	Evet	Hayır	Hayır
ABD	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Evet	Evet
Sovyetler Birliği/Rusya	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Evet	Hayır
Çin	Hayır	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Hayır

Not: Tablo, yazar tarafından geliştirilmiş olup; özgündür.

Tablo 2’de tarihsel olarak dört başat gücün, 1917-2024 yılları arasındaki göreceli güç dağılımı ve dengeleri sistemleştirilmiştir. Buna göre, 1917-1945 arasındaki dönemde ekonomik ve politik açıdan süper güç olan İngiltere, dünya ligindeki birinciliği, 1945 yılından sonra ABD ve Sovyetler Birliği’ne kaptırmıştır. Bu dönemde hem ekonomik hem de politik açıdan Çin’in küresel düzeyde bir süper güç pozisyonuna sahip olmadığı söylenebilir. İkinci Dünya savaşı sonrası ABD ve Rusya başat güç olduğu çift kutuplu dünya düzeni, Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra ABD hegemonyasında tek kutupluluğa evrilmiştir. 1949 yılından sonra kurulan Çin Komünist Partisi önderliğindeki Çin Halk Cumhuriyeti, sosyalist bir yönelimle belirgin bir kalkınma hamlesi yapmış olsa da kesinlikle bir süper güç niteliği taşımamaktadır. Tablo 2’de görüldüğü üzere Çin devleti 2000’li yıllardan sonra net bir şekilde ekonomik süper güç olmuştur. Buna karşılık ekonomik olarak etkili olmakla; politik süper güç konumuna yükselememiştir.

Günümüzde Çin’in en önemli sorunlarından biri, ekonomik süper gücünü, politik süper güce tahvil edememesidir. Bu mesele, Çin’in ekonomik istikbalini de tehdit eden bir potansiyel engeldir. Çin’in, ekonomik ve siyasal gücü arasındaki denksizlik (divergence) sorununu aşmak ve siyasi-ekonomik gücünü birbirine eşit kılmak için birçok politik/ekonomik girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, Bağlantısızlar Hareketi (1961), Şangay Beşlisi (2001) ve Kuşak-Yol İnisiyatifi (2013) gibi küresel çaplı kuruluşlar ve girişimler sadece ekonomik hedefler taşımamakta, Çin özelinde siyasi süper güç olma ajandasını da yedeğinde taşımaktadır. Bu bağlamda Çin’in uluslararası yardımları, salt ekonomik amaçlarla değil, giderek politik süper güç olma emelleriyle de ilişkilendirilmelidir.

Çin’in yükselişiyle ilgili tartışma konularından biri de, Çin ve Asya diyalektiği üzerinedir. Bu konudaki tartışmalardan bir kısmı, insicamlı bir Asya’da söz edilemeyeceğini öne sürerek Çin’in münferit bir süper güç (adayı) olarak nitelendirilmesi gerektiğini savunurken, bir kısmı ise Çin’i, yeknesak bir bütün olarak görülmesi gereken Asya’nın neo-kolonyalist/hegemonik bir parçası şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedirler. Bununla beraber kıtada Çin-Japonya ve Kuzey Kore-Japonya arasında yükselen milliyetçilik dalgası, devasa nüfusu istihdam edecek iş olanaklarının kısıtlılığından dolayı artan işsizlik, etnik, siyasi ve askerî çekişmeler, otoriter yönetimlerden kaynaklı olarak yaşanan demokrasi çıkmazları, ekonomik darboğazlar, sınır çatışmaları, dini mücadeleler gibi yaşanmakta olan önemli sorunlar, kıta insicamını bozan temel faktörlerden bazıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tablo, Çin’i Asya kıtasında, münferit (tekil) bir aktör olarak öne çıkarmaktadır. Buna rağmen başta Çin olmak üzere kıta devletleri, sarkacın bir ucunda bütünleşme, diğer ucunda izolasyon olmak üzere iki dikotomik seçenek arasında sıkışıp kalmışlardır.

Çin’in yükselişi, ABD’nin küresel pastayı tek başına yeme olanağını elinden alırken, bu gelişme ABD’yi alternatif politikalar üretmeye zorlamıştır. Ancak özellikle 2008 Küresel Mali Krizi yanı sıra, ABD’de yaşanan çoğunluğu ekonomik, kültürel ve etnik temelli dramatik sorunlar,

ABD'nin gücünü giderek aşındırmıştır. Buna rağmen, Li ve Zhang'ın ifade ettiği üzere, ABD hegemonyası, uluslararası düzenin mimarisine gömülü olan büyük eşitsizlikleri savunmayı ve bu küresel servet eşitsizliğinin ABD için yarattığı muazzam ayrıcalıkları (giderek zorlaşsa da) korumayı ve arttırmayı amaçlamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD önderliğinde kurulan bu uluslararası düzenin iki ana bileşeni olduğu söylenebilir. Bunlardan *birincisi*, Bretton Woods sisteminin kapitalist dünya ekonomik yapısı, hâkim küresel rezerv para birimi olarak ABD doları, uluslararası bir ticaret ağı ve gelişmekte olan ekonomilerle sermaye ve piyasa ittifakıdır. *İkincisi ise*, Avrupa, Asya ve Orta Doğu gibi büyük jeopolitik bölgeleri kapsayan geniş bir siyasi, askerî ve güvenlik ittifakları ve ortaklıkları ağlarının (NATO gibi) kurulmuş olmasıdır (X. Li ve Zhang, 2018).

Dünyada 2000'li yılların başından itibaren, özellikle 2008 yılı Mali Krizi'nden sonra, doların uluslararası para birimi olma statüsünün (kısmen) sarsılması ve ABD'nin hegemonik gücünün kademeli olarak azalmaya başlamasıyla, dünya ticareti ve siyasetinin ağırlık merkezi; ABD merkezli Atlantik'ten, Çin merkezli Pasifik'e doğru kaymıştır. Konuyla alakalı olarak PwC 2020'den sonra küresel ekonominin büyüme hızında bir yavaşlama görse de, rapora göre küresel ekonomik güç, ABD, AB ülkeleri ve Japonya gibi mevcut süper güçlerden Çin ve Hindistan'a kayacaktır. Nitekim Çin 2014 yılında Satın Alma Paritesi (PPP) yoluyla GSYİH açısından ABD'yi çoktan geçmiş durumdadır (PwC, 2017, s. 6).

Çin, özellikle yüksek teknoloji imalat ürünlerindeki küresel payı, finansal rekabet gücü ve deniz aşırı yatırımlar açısından üstün bir performans sergilemeye başlamıştır. Bununla beraber Çin, nitelikli ve yüksek nüfusu, askerî gücü, teknolojik donanımı, yüksek gayri safi yurt içi hasılası ile yükselen bir değere dönüşmüştür. Bu durum mevcut-hâkim küresel düzene karşı güçlü bir meydan okuma olduğundan, ABD başta olmak üzere Çin karşıtı ülkeler için "istenmeyen" bir durumdur. Bu çerçevede ABD'nin başını çektiği tek kutuplu dünya düzeninin Çin tarafından dengelendiği ve hatta dünyada yeni hegemonik sömürge gücünün, artık Çin olduğu yönünde değerlendirmeler ve analizler yapılmaktadır.

Yapısal olarak Çin, imparatorluk ve hegemonik ülkelerin karakteristik hususiyetlerini taşımasa da uygulama ve hedefleri itibarıyla, Çin'in imparatorluk gibi davrandığı ifade edilmektedir. Bu eleştiri ve değerlendirmelerin yedeğinde Çin'in dış politikası ise ikircikli bir görüntü arz etmektedir. Nitekim Çin, bir yandan dünyanın büyük güçleriyle aynı ligde olduğu imajını verirken; diğer yandan, Çin'in yükselişinden rahatsızlık duyan ülkelere karşı barışçıl bir niyette olduğu yönünde telkinlerde bulunmaktadır. Ancak Sterioti (2017), Çin'in dış politikasının, ABD çıkarlarına doğrudan zıt olan iki bölgesel bariz-hedefi olduğuna dikkat çekmektedir. Bunlardan *Birincisi*, Çin, Doğu Asya'daki başlıca güç simsarı olarak ABD'nin yerini almayı hedeflemektedir. *İkincisi ise*, Çin, Tayvan ve çok sayıda ada dâhil olmak üzere kendisine ait olduğunu düşündüğü bölgeleri, geri kazanmak istemektedir. Bunu tesis etmek için Çin, stratejik ilişkiler kurmakta ve üsler inşa etmektedir (Sterioti, 2017, ss. 9–10).

ABD-Çin rekabeti kızışırken, üzerinde durulması gereken başka bir konu, bu rekabetin ideolojik boyutuyla alakâlıdır. Robert Kaplan ve Elbridge Colby gibi bazı önde gelen düşünürler, Çin'in artan gücü nedeniyle bir tehdit oluşturduğunu ve bu rekabete öncelikle ideolojik bir mercekten bakmanın 'feci bir hata' olacağını savunmaktadırlar. Amerika Birleşik Devletleri (demokratik) ile Çin (otokratik) arasındaki yönetim sistemlerindeki farklılıklar, sadece demokrasi ve insan haklarını savunmak gibi idealist nedenlerle değil (önemli olsalar da) aynı zamanda pratik, sert güç kaygıları için de önemlidir. Çin şu anda Tayvan, Hindistan, Japonya, Filipinler ve diğerleri de dâhil olmak üzere komşularının birçoğuyla toprak ve deniz anlaşmazlıkları yaşamaktadır. Pekin, bu anlaşmazlıklarda askerî baskı uygulamakta olup bu potansiyel çatışma alanlarının hepsi silahlı çatışma için olası parlama noktaları olarak görülmektedir (Kroenig, 2020).

Çin'e yönelik eleştiri ve kaygıların kaynağı, oldukça eskilere dayanmaktadır. Nitekim Mao sonrası dönemde Çinli bilgin Justin Yifu Lin ve Xu Shanda gibi Çinli politikacılar iddialı bir küresel girişim geliştirmek için yıllarca çalışmışlardır. Örneğin Xu Shanda'nın küresel girişim planında şu temel unsur dikkatleri çekmektedir: Çin devleti; altyapı kredileri sağlayabileceği bir egemen servet fonu kurmak; üretim fazlası olan Çinli işletmelere küresel pazara açılmaları için yardım etmek için devlet kredileri sağlamak ve Renminbi'yi kabul edilebilir bir ödeme şekli ve güçlü-rezerv para birimi olarak uluslararasılaştırma çabalarını koordine etmeyi hedeflemektedir (Beeson ve Crawford, 2023). Öte yandan Tarihi İpek Yolu'nu yeniden canlandırma girişimi olarak görülen Kuşak ve Yol Girişimi, bazı çevrelerce Çin'in geniş bir imparatorluk kurma hilesi olarak da nitelendirilmektedir. Bu yöndeki eleştirilere göre Çin, Kuşak ve Yol Girişimi güzergâhındaki bilhassa kalkınmamış ülkeleri, yardım, hibe, işbirliği gibi taktiksel yollarla hegemonya altına alarak sömürmeyi hedeflemektedir.

Bu minvaldeki diğer görüşlere göre, Kuşak ve Yol İnisiyatifi, soğuk savaş sonrası dönemde, ABD'nin öncüsü olduğu 'liberal uluslararası düzene karşı, güçlü bir meydan okuma niteliği taşımaktadır. Bu noktada bazı uzmanlar bu tarz bir nitelendirmenin ABD başta olmak üzere Çin karşıtı unsurlar tarafından bilinçli olarak servis edildiği görüşünü de savunmaktadır. Zira Kuşak ve Yol Girişimi, Çin'in ulusal ekonomik, ticari ve siyasi menfaatleriyle alakâlı olduğu kadar, küresel konjonktürü de yakından ilgilendirmekte olup ABD'nin proje hakkındaki tutumu son derece büyük önem taşımaktadır. Zira projenin nihayete ermesi, dünyada bir kısmı ABD'nin müttefiki olan 65'den fazla devletin üstüne düşen yükümlülüğü yerine getireceği altyapı, iletişim, telekomünikasyon entegrasyonuna ve siyasi bakımdan işbirliğine bağlı durumdadır.

2. Dış Yardım Fenomenası ve Çin Dış Yardımları

Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle dış yardım fenomenası ele alınarak, irdelenmiştir. Sonrasında ise, Çin yardımlarının tarihsel analizi yapılarak, ekonomi-politik hinterlandı ve operasyonel alanı hakkında birtakım veriler ve bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Dış Yardım ve Dış Yardımın Ekonomi-Politiği

Tarihsel olarak, bugünkü (çağdaş) dış yardımların başlangıcı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan iki büyük gelişmeye dayandırılabilir. Bunlardan *birincisi* ABD destekli olarak verilen Marshall Planı yardımları; ikincisi ise, Birleşmiş Milletler, IMF ve Dünya Bankası dahil olmak üzere bazı uluslararası kuruluşların kurulması sürecidir (Williams, 2024).² Bu çerçevede Soğuk Savaş Dönemi'nde dünyanın iki süper gücü olan ABD ve SSCB, kendi müttefiklerini konsolide etmek, diğer devletlerinin rakiplerinin saffına geçmesini engellemek amacıyla dış yardımları bir enstrüman olarak kullanmışlardır. Örneğin ABD, Yunanistan ve Türkiye gibi ülkelerin komünist bloğa yakınlaşması ihtimaline karşı, dış yardımları araçsallaştırmışlardır. Aynı bağlamda, ABD Batı-Avrupa devletlerini gözetirken, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupa devletleri eski sömürge devletlerine destek olmuşlardır. Sömürgelikten kurtularak bağımsızlığını elde eden devletler ise, bu kritik dönemde kalkınma desteği arayışına girmişlerdir.

Dış yardım, uluslararası bir hediye şekli olup, fiziksel mallar, beceriler, teknik bilgi birikimi, mali hibeler veya imtiyazlı oranlarda krediler gibi çeşitli kaynak ve hizmetlerin, bir öznenen (bağışçı) diğerine (alıcı) gönüllü olarak aktarılmasıdır (Benabdallah, 2022, s. 1). Dış yardım, özellikle yoksul ülkelerde, seçimleri finanse etmek veya denetim altında tutmak, yargı reformlarını teşvik etmek, insan hakları örgütlerinin faaliyetlerine destek olmak ve işçi haklarını gözetmek gibi gerekçelerle verilebilmektedir. Ayrıca ülkeler genellikle kendi güvenliklerini sağlayabilmek için dış yardımda bulunabilmektedirler. Bu bağlamda ekonomik yardımlar, dost ülkelerin dost olmayan ülkelerin etkisi altına girmesine engel olabilmek, yabancı ülkelerde askeri üs kurabilmek veya birtakım tesislerin kullanım hakkını elde edebilmek amacıyla yapılabilmektedir. Ülkeler, aynı zamanda kıtlık, (salgın) hastalık, savaş gibi insan kaynaklı veya doğal felaketlerin yol açtığı sorunları dindirebilmek, ekonomik kalkınmayı teşvik edebilmek, siyasi kurumların kurulması veya güçlendirilebilmesine katkı sunabilmek gibi gerekçelerle de yardım verebilmektedir (Williams, 2024).

Dış yardımların etkinliği oldukça tartışmalıdır. Geniş bir literatür, alınan yardımların nerelerde ve nasıl harcandığını, yerel ekonomiye ne kadar etki ettiğini, insani kalkınmaya katkı sağlayıp sağlamadığını ve yoksulluğun azaltılmasına olumlu etkileri olup olmadığını konu

² İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dış yardım harcamalarının düzeyi savaş öncesi yardımları gölgede bırakmıştır. İngiltere, Fransa ve diğer Avrupalı sömürgeci güçler sömürge topraklarına yardım sağlamışlardır. Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği, dış yardımları siyasi ittifakları ve stratejik ortaklıkları teşvik etmek, karşıt tarafta yer alan devletleri ise cezalandırmak için diplomatik bir araç olarak kullanmışlardır. Marshall Planı'na ek olarak, 1947 yılında ABD, Türkiye ve Yunanistan'ın komünist bloğa kaymasından endişe ettikleri için dış yardımlara ağırlık vermişlerdir. 1953 yılında Joseph Stalin'in ölümünden sonra, komünist blok ülkeleri dış yardımlardan ziyadesiyle faydalanmışlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupalı olmayan birçok hükümet, kendi yardım program ve politikasını üretmiştir. Örneğin Japonya, özellikle Asya devletlerine yardım sağlayan bir dış yardım stratejisi geliştirmiştir. 20. Yüzyılın sonlarında Japonya, dünyanın önde gelen iki bağışçı ülkesinden biri olmuştur (Williams, 2024).

almaktadır. Ancak bu tartışmalardaki yaygın görüş, dış yardımların etkisinin, alıcı ülkelerdeki uygun politika ortamına, kurum ve kuruluşların kalitesine bağlı olduğu yönündedir. Dış yardımın etkinliği ile ilgili tartışmalar yer yer, birbiriyle zıt konumda yer alabilmektedir.

Dış yardımların etkinliğiyle ilgili görüşlerin bir kısmı (olumlu görüşler), dış yardımların bilhassa iyi ekonomik yönetime sahip olan yoksul ülkelerde, hızlı ve sağlıklı büyümeye, yoksulluğun azaltılmasına ve sosyal göstergelerde iyileşmeye olumlu yönde katkı sunabileceği yönündedir. Verilere göre, GSYİH'nin %1'liği kadar bir yardım, yoksullukta ve bebek ölümlerinde %1'lik bir düşüşe vesile olabilir. Ancak zayıf ekonomiye sahip ülkelerde, mali yardımların etkisi çok daha büyük olabilir (World Bank, 1998).

Dış yardımın olumlu etkileri, analitik olarak, dört bağlamda ele alınıp değerlendirilebilir: *Bunlardan birincisi*, yardım büyümeyi tetikleyebilir ve geliri arttırabilir. *İkincisi*, başarılı altyapı projeleri sağlayarak veya bürokratların daha iyi eğitilmesine olanak sunarak devlet kapasitesini arttırabilir. *Üçüncüsü*, yardımın dağıtımsal yönleri ile ilgilidir. Dünya Bankası projelerinin mutlak olarak ülkedeki yoksulları gözetme gibi bir hassasiyetinin olmayabildiği, ülke içindeki dağıtımında siyasi saiklerin gözetilebildiği görülmektedir. *Dördüncüsü*, yardım projeleri, donörlerin dayattığı koşullara bağlı olarak istikrarı etkileyebilir. Diğer birçok geleneksel bağışçı gibi Dünya Bankası'nda yönetim, eşitlik, ayrımcılıkla mücadele gibi konularda yardım alan ülkede birtakım koşulları gözetebilmektedir. Bir hükûmet şiddete başvurursa, kamuoyu baskısı göz önünde bulundurularak, Dünya Bankası yardımı geri çekebilir (Gehring, Kaplan ve Wong, 2022, ss. 2–3).

Dış yardımlar, alıcı ülkelerde altyapıyı iyileştiren çok sayıda sermaye ve yatırım projesini içerebilmektedir. Ayrıca dış yardımlar, uluslararası servetin yeniden dağıtımı yoluyla ülkeler arasındaki servet eşitsizliğini azaltabileceği gibi; ekonomik krizlerin neden olduğu iç çekişmelerin hafiflemesine ve yukarıda ifade edildiği üzere, alıcı ülkelerin kalkınmasına olumlu katkı sağlayabilir (J. Li, Long ve Jiang, 2022, ss. 112–113). Nitekim dış yardımlar, zaman zaman, kimi ülkelerde önemli olumlu etkiler meydana getirmiştir. 1960'larda Botsvana ve Kore Cumhuriyeti, 1970'lerde Endonezya, 1980'lerin sonlarında Bolivya ve Gana, 1990'larda Uganda ve Vietnam dış yardımlar sayesinde krizden hızla kalkınmaya geçen ülkelere örnektir. Dış yardımlarla verilen finansal destek sayesinde, yoksul ülkelerde eğitim, kamu hizmetlerinin geliştirilmesi, temiz su, elektrik enerjisi, sağlık donanımı, yollar ve altyapı olanaklarına erişimde önemli kazanımlar elde edilmiştir (World Bank, 1998).

Dış yardımın etkinliği hakkındaki bazı görüşler ise (olumsuz görüşler), dış yardımların olumlu etkisi olmadığını iddia etmektedir. Bunun temel sebebi, dış yardımın açık ve resmi hedefleriyle, donör ülkelerin örtük ve stratejik hedefleri arasında uyum olmamasıdır. Dış yardımların olası olumsuz etkilerinden biri, bazı ülkelerde dış yardımları politik ve ekonomik elitler tarafından sömürülmesinden duyulan endişeyle alakalıdır. Nitekim, Andersen ve diğerlerinin (2020) ifade ettiği üzere, yabancı yardım alan ülkelerin büyük bir çoğunluğunda, yüksek yoksulluk

düzeinin devam etmesi, yardım akışının gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşmadığı yönündeki eleştirileri gündeme getirmektedir (Andersen, Johannesen ve Rijkers, 2020). Bu çerçevede bazı ülkelerde büyük ölçekli yabancı yardımların hiçbir olumlu etkisi olmazken, eski Zaire’li (Demokratik Kongo Cumhuriyeti) Mobuto Sese Soko’nun dünyanın en büyük servetlerinden birine sahip olduğu iddia edilmektedir (World Bank, 1998).

Dünya çapında en yaygın dış yardım türü, Resmi Kalkınma Yardımları (RKY) (Official Development Assistance-ODA) olup; OECD, Kalkınma Yardımları Komitesi, 1969 yılında, Resmi Kalkınma Yardımı kavramını kullanmaya başlamıştır. RKY, iki ülke arasında veya taraflarından birinin Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, IMF gibi uluslararası kuruluşlarla bir devlet arasında, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmasını ve refah artışını teşvik etmek için tasarlanmış hükümet yardımı olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda RKY, imtiyaz niteliğinde olup, %10 iskonto oranıyla hesaplanmış olarak en az %25 hibe unsuru içermelidir. Eroğlu’nun ifade ettiği üzere (1997), RKY akışlarının şu üç kriteri karşılması gerekmektedir: Bunlardan *birincisi*, öncelikli hedefinin kalkınma olmasıdır. Dolayısıyla askeri yardımlarla özel yardımlar bu tanıma girmezler. *İkincisi*, imtiyazlı olmalıdırlar. Yani mali paketin şartları, ticari açıdan mevcutlar arasında daha uygun olmalıdır. *Üçüncüsü ise*, yardımlar gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak devlet kurumlarından gelmelidir (Eroğlu, 1997, s. 31).

Resmi Kalkınma Yardımları’nın, büyük çoğunluğu Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkelerinden gelmektedir. Dünyada Kalkınma Yardımları Grubu (DAG), gelişmekte olan ülkelere destek vermek amacıyla 13 Ocak 1960 yılında kurulmuştur.³ DAĞ, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı’nın kurulmasıyla, OECD’nin Kalkınma Yardımları Komisyonu (DAC) ile birleşmiştir. DAC ise, “Batı Avrupa ülkeleri, ABD, Kanada, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda’yı içermektedir. Dünyada önemli yardım sağlayan diğer ülkeler arasında Brezilya, Çin, İzlanda, Hindistan, Kuveyt, Polonya, Katar, Suudi Arabistan, Güney Kore, Tayvan, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkeler gelmektedir” (Williams, 2024).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 2000 yılında belirlediği, “Binyıl Kalkınma Hedefleri dış yardımlar için önemli bir dönüm noktası olup, önde gelen donör ülkelerin yardım faaliyetlerini yönlendirecek rehber ilkeler olarak şu 8 hedefi benimsemiştir. Aşırı yoksulluk ve açlığın ortadan kaldırılması; Herkesin temel eğitim alması; Toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve kadının güçlendirilmesinin desteklenmesi; Çocuk ölümlerinin azaltılması; Anne sağlığının iyileştirilmesi; HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele edilmesi; Çevre ve doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanması; ve Kalkınma için küresel işbirliğinin geliştirilmesidir” (Xiang, 2013,

³ Kurulduğunda, üye ülkeler arasında, ABD, Birleşik Krallık, Almanya, Fransa, Kanada, Avrupa Ekonomik Topluluğu Komisyonu, Kanada, Belçika, İtalya, İspanya, Portekiz yer almaktaydı.

s. 7). Ayrıca Birleşmiş Milletler, 1970 yılında dış yardım için uluslararası bir hedef belirleyerek, ülkelerin GSYİH'sinin %0,7'sini dış yardıma ayırmasını tavsiye etmiştir.

Tablo 3: RKY'nin GSYİH'sına Oranı Açısından En İyi Orana Sahip OECD-DAC Üyesi İlk 10 Ülke, %, 2021

En İyi Orana Sahip OECD-DAC Üyesi İlk 10 Ülke	
Ülke	%
Lüksemburg	0,99
Türkiye	0,96
Norveç	0,93
İsveç	0,92
Almanya	0,74
Danimarka	0,70
Birleşik Krallık	0,50
Hollanda	,52
Fransa	0,52
İsviçre	0,51
Kaynak: (TİKA, 2022, s. 21)	

Dünyada, çok az ülke, Birleşmiş Milletler'in belirlediği hedefe ulaşabilmiştir. Dünya liginin üst sıralarında yer alan ABD dahil birçok ülke, Birleşmiş Milletler'in belirlediği bu seviyeye ulaşamamıştır. 2021 yılı itibariyle Lüksemburg GSYİH'sının %0,99'unu resmi yardıma ayırarak, dünyada GSYİH'sına göre en fazla RKY yapan ülke olmuştur. Bu kategoride, Lüksemburg'u %0,96 ile Türkiye ve %0,93'ke Norveç ve %0,92 ile Almanya ve %0,70'le Danimarka takip etmiştir. ABD, OECD-DAC üyeleri arasında en fazla resmi yardımda bulunan ülke olmasına rağmen, GSYİH içindeki yeri açısından ilk on ülke arasına girememiştir. 2021 yılı verilerine göre en fazla RKY yapan ülkeler ve bunların GSYİH içindeki oranları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4: En Yüksek Yardım Yapan OECD-DAC Üyesi 10 Ülke, Milyon ABD Doları, 2021

En Yüksek Yardım Yapan OECD-DAC Üyesi 10 Ülke	
ABD	42,31
Almanya	32,23
Japonya	17,62
Birleşik Krallık	15,81
Fransa	15,45
Türkiye	7,71
Kanada	6,27
İtalya	6,02
İsveç	5,93
Hollanda	5,29
Kaynak: (TİKA, 2022, s. 21)	

Dünyada OECD-DAC üyesi ülkeler arasında en fazla Resmi Kalkınma Yardımı (RKY-ODA) yapan ülke, ABD'dir. En yüksek RKY yapan ilk on ülkeye bakıldığında, 2021 yılı itibariyle en yüksek

miktar 42,3 milyon dolarla, ABD'dir. ABD'yi 32,2 milyon dolarla Almanya ve 17,6 milyon dolarla Japonya takip etmektedir.

Büyük çoğunluğu OECD tarafından kurulan Kalkınma Yardımı Komitesi'ne (DAC) üye ülkelerin yaptığı yardımlar 1970 yılında 33.040,88 milyon dolar iken, 2019 yılında bu rakam 171.629,13 milyon dolara yükselmiştir (Hayaloğlu, 2023, s. 749). OECD veri tabanındaki son verilere göre, 2022 yılında DAC'a üye ülkeler, gelişmekte olan ve acil insani yardıma ihtiyaç duyan ülkelere toplam 211 milyar dolar dış yardım yapmış (Abbas, 2024) ve 2023 yılında ise bu miktar, bir önceki yıla göre %1,8 oranında artış göstererek 223,7 milyar dolara yükselmiştir (OECD, 2024). Buna göre 2024 yılı itibarıyla DAC üyeleri, GSYİH'sinin ortalama 0,37'sini yardım olarak dağıtırken, Birleşmiş Milletler'in belirlediği 0,7 ölçütünden 197 milyar dolar gerideydiler (data.one.org, 2024).

2.2. Çin Dış Yardımları: Çin Dış Yardım Politikasının Tarihsel Analizi ve Ekonomi-Politik Hinterlandı

Çin Halk Cumhuriyeti'nin dış yardımları, devlet yardımlarının yanı sıra kalkınma yardımları aracılığıyla verilmekte olup yıllar içinde ideolojik, ekonomik ve siyasal gelişmelerden etkilenecek farklı biçimlere bürünmüştür. Çin yardımlarının önemli bir kısmını, Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında sağlanan yardımlar oluşturmaktadır. Bu yolla Çin, başta Asya olmak üzere, Latin Amerika ve bilhassa Afrika'da önemli bir donör hâline gelmiştir. Çin yardımları sadece hibeler şeklinde değil; aynı zamanda faizsiz veya uygun faizli kredi, imtiyazlı kredi veya ticari krediler gibi yollarla sağlanabilmektedir. Bu yardım şekilleri şunlardır.

a) Komple proje setleri (Anahtar teslimi veya altyapı tabanlı projeler olarak bilinmektedir); b) Emtia Yardımı (Ekipman, mal ve malzemeler gibi); c) Teknik işbirliği projeleri; d) İnsan kaynakları alanında çeşitli işbirlikleri; e) Sağlık yardımları; f) Acil insani yardım türleri; g) Gönüllü programları; f) Borç affıdır. Çin kalkınma yardımlarını finanse etmenin ise üç yolu vardır. Bunlar *Hibe ve bağış*: Hibe bağışlar, alıcı ülke hükümetinin okul, hastane, konut gibi sosyal refah projeleri inşa etmesine kullanıldığı gibi mal ve malzeme almak, acil insani afet yardımı sağlamak ve personel eğitmek gibi gerekçelerle kullanılabilir. *Faizsiz Kredi*: Faizsiz kredileri genel olarak alıcı ülkeler 'anahtar teslimi' bir proje inşa etmek istediklerinde kullanmaktadırlar. Borçları affedilen krediler genellikle faizsiz kredilerden oluşmaktadır. *İmtiyazlı Kredi*: Bu krediler faizli olmakla birlikte faiz oranları düşüktür. Genellikle en az iki yıllık geri ödemesiz olan bu kredilerin ödeme planları, 10 ve hatta 20 yıla yayılabilmektedir (Lynch ve diğerleri, 2020, s. 2).

Çin dış yardımlarının genel karakteristiğine bakıldığında şu hususlar öne çıkmaktadır. *Birincisi*, Çin dış yardımlarının ekseriyeti (Ticaret Bakanlığı'nın yönettiği) hibe ve faizsiz krediler ile (Çin Exim Bank tarafından sağlanan) imtiyazlı kredilerden oluşur. *İkincisi*, Çin dış yardım ölçümü, resmî kalkınma yardımlarından farklıdır. *Üçüncüsü* Çin, nadiren nakit yardımı sağlar.⁴ *Dördüncüsü*,

⁴ Yukarıda bahsedildiği gibi Çin dış başlıca biçimleri şunlardır: Tamamlanmış projeler, mal ve malzemeler, teknik yardım ve

Çin devleti, Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Birleşmiş Milletler (BM) kuruluşları gibi geleneksel yardımıcılara da çok taraflı katkılarda bulunur. Ancak Çin'in dış yardımlarının ikili payı, çok taraflıdan çok daha büyüktür. *Beşincisi*, Çin dış yardımlarında devletler arası ilişkiler önemli bir yer tutar. Nitekim Çin dış yardımlarında sivil toplumun rolü oldukça azdır. Ancak son dönemlerde Çin'in, uluslararası işbirliği fonlarını gittikçe daha fazla oranda, sivil toplum örgütleri aracılığıyla dağıtmaya başladığı söylenebilir. *Altıncısı*, Çin'in kalkındırma ödeneklerinin finansmanında Çin Exim Bank ve Çin Kalkınma Bankaları önemli roller oynamaktadır. *Yedincisi*, Çin hükûmetinin 2000 yılında hayata geçirdiği 'Dışarı Açılma' (Küreselleşme) politikası, Çin'in bir dizi küresel girişimini (Kuşak ve Yol İnisiyatifi gibi) harekete geçirmiştir (Carter, 2017, s. 2).

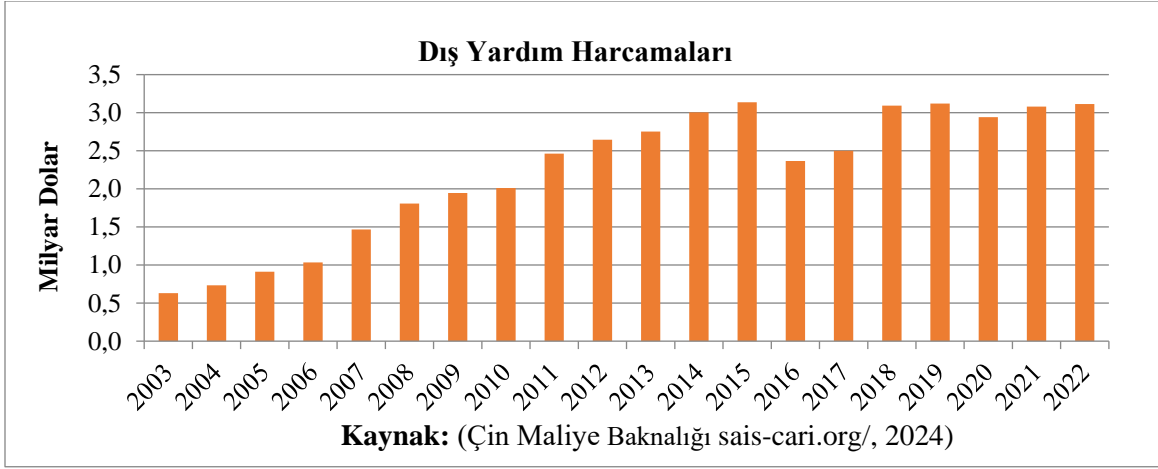
Çin'in yardım şekilleri ve yardım türlerine bakıldığında, farklı ödeme gücü olan ülkelere yönelik çeşitli şekillerde seçenek ve imkânlar sunduğu görülmektedir. Bu durumun, düşük gelirli ülkelerin, her türlü korkutucu senaryoya rağmen, yardım ve kredi almaya yönelmelerinin en önemli gerekçelerinden biri olduğu söylenebilir. Nitelim dünya çapında başta Sahra-altı Afrika devletleri olmak üzere ekonomik açıdan kötü durumda olan devletler, gittikçe artan oranlarda Batı yardımları yerine Çin yardım ve kredilerine yönelmektedir.

Çin'in dış yardımları konulu ilk Beyaz Kitap, 11 Nisan 2011 tarihinde, Çin Devlet Konseyi yayımlanmış olup; bu raporda RKY, tanımlanmamış olan "dış yardım" terimi kapsamı içine dahil edilmiştir.⁵ Raporda Çin'in 2009 yıl sonu itibarıyla bundan önceki yaklaşık altmış yıl boyunca dış yardıma aktardığı mali kaynakların (yaklaşık), 16,89 milyar doları hibeler; 12,17 milyar doları faizsiz krediler; ve 16,89 milyar doları imtiyazlı krediler olmak üzere toplam yaklaşık 37,68 dolara ulaştığı açıklanmıştır (Xiang, 2013, s. 88). Aşağıdaki grafikte Çin'in küresel dış yardım harcamalarının yıllara göre dağılımı yer almaktadır.

işbirlikleri, insan kaynakları desteği, tıbbi ekipmanlar, acil insani yardımlar, borç affı (özellikle faizsiz krediler için)

⁵ Çin'e ait RKY (ODA), uzun bir geçmişe (1950'li yıllardan bu yana) sahip olmasına rağmen; miktarları şeffaf değildir. Bunun formel sebebi, Çin devletinin gelişmekte olan ülkelerle ilgili olarak, kapsamlı ve geniş bütçeli yardım programları üstlenmiş olmasına rağmen; yalnızca DAC üyesi bir ülke olmadığından dolayı değil; RKY standardıyla Çin'in kalkınma yardımlarına ilişkin görüşleri arasında farklılıklar/uçurumlar bulunduğu için de, Çin devleti hiçbir zaman resmi RKY verilerini paylaşmamakta ve açıklamamaktadır. Bu çerçevede şu nedenlerle Çin yardımları, RKY ile eşdeğer kabul edilmemelidir. Birincisi, Çin'in, RKY'nin belirlediği, "en az %25 hibe" şeklindeki ölçütü karşılayıp karşılamadığı tartışmalıdır. İkincisi Çin yardımlarının alıcı ülkelerde askeri amaçlara aktarılmasına ve özel sektördeki kuruluşlar yararına ticari amaçla değerlendirilmesine izin verilmekte olup, bu tür yardımlar, RKY olarak genellikle bildirilmemektedir. Üçüncüsü, Çin, RKY'nin önceliği olarak kalkınmayı değil; karşılıklı ve karşılıklı yarar ilkesine hizmet edecek şekilde politikalandırmaktadır (X. Li ve Zhang, 2018, ss. 88–89). Bu durum, Çin yardımlarının, Çin'in hegemonik ve neo-kolonyalist emellerine hizmet edecek şekilde bir araç olarak kullandığı yönünde endişe ve eleştirilere sebep olmaktadır.

Grafik 1: Çin'in Küresel Dış Yardım Harcamaları

Çin'in küresel dış yardım harcamaları,⁶ 2003'ten 2015'e kadar istikrarlı bir şekilde artmış ve 2003'te 631 milyon dolardan, 2006 yılında 1,03 milyar dolara, 2010 yılında 2,01 milyar dolara ve 2015 yılında ise 3,14 milyar dolara yükselmiştir. Ancak, Çin'in Afrika'daki dış yardım planının yeniden ayarlanması nedeniyle dış yardım harcamaları 2016'da keskin bir şekilde düşüş gösterirken, 2016 yılı itibariyle 2,37 milyar dolara kadar gerilemiştir. Çin devletinin küresel yardımları, 2018 yılından itibaren toparlanma ve yükselme sürecine girerken, 2022 yılı itibariyle 3.11 milyar dolar olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde Çin yardım politikasının tarihsel serencamı anlatıldıktan sonra, Çin yardımlarının siyasi, ekonomik ve stratejik hinterlandı değerlendirilmiştir.

2.2.1. Çin'in Dış Yardım Politikasının Tarihçesi

Günümüzde dış yardım, Çin devletinin dış politikasında önemli bir rol oynamakta olup, Ocak 2021 yılında Çin hükûmeti, ülkenin dış yardım politikalarının 70. yılını kutlamıştır. Bu çerçevede Çin yardımları, Çin atılımının yedeğinde birkaç aşamada gerçekleşen bir süreç olmakla birlikte en önemli ivmesi 1978 yılında başlayan '*Reform ve Dışa Açılma*' politikası ile gerçekleşmiştir. Keskin'in ifade ettiği üzere, Çin, 1980'lerde ve 1990'larda dünyanın en büyük Dünya Bankası (DB) kredisi alıcısı konumundan, son yıllarda gelişmekte olan ülkelere Dünya Bankası'nın tamamından daha fazla borç veren bir ülke hâline gelmiştir (Keskin, 2019). Çin yardım programının tarihini, altı aşamada ele alıp değerlendirmek mümkündür.

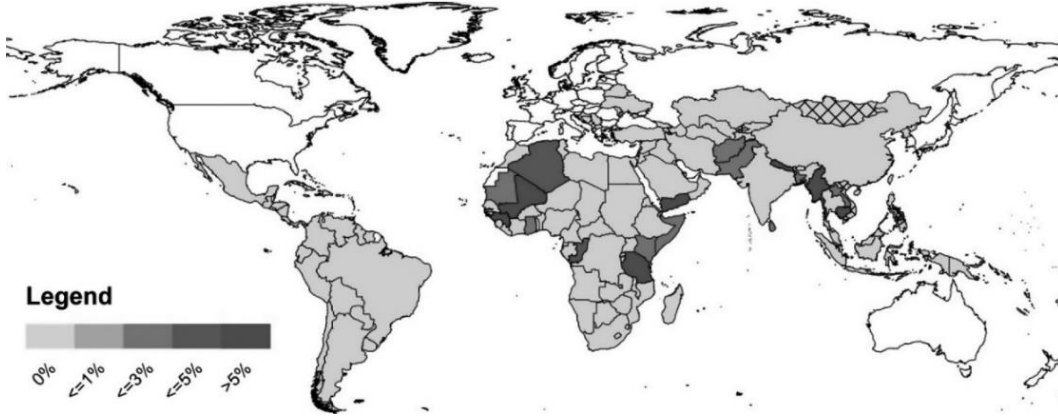
2.2.1.1. Birinci Dönem: 1950-1969 Arasındaki İdeolojik Güdümlü Yaklaşım

Çin dış yardımları, 1950 yılında, iki komşu komünist ülke olan Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (Kuzey Kore) ve Demokratik Vietnam Cumhuriyeti'ne (Kuzey Vietnam) yapılan yardımlarla başlamıştır. Daha sonra Kamboçya, Burma (Myanmar), Moğolistan ve Nepal gibi

⁶ Bununla beraber, Çin'in dış yardım harcamalarına ilişkin veri akışı, Pekin'in dış yardım politikasına ilişkin kapalı tutumundan kaynaklı olarak çok net değildir. 2018 yılında Çin'in Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı'nın (CIDCA)kurulmasıyla mali akış türleri daha şeffaf bir hâl almıştır.

Asya'daki bir dizi gelişmekte olan ülkeyi ve Mısır, Gana, Gine ve Mali gibi Afrika ülkelerini kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu dönemdeki dış yardımlar, Çin'i ekonomik ve siyasal açıdan tecrit etmek için ABD ve genel olarak Batı'da yapılmaya çalışılan yaptırımları kırmaya yöneliktir (Yuan, Su ve Ouyang, 2022). Çin dış yardımlarının tarihi ve stratejik köklerinde, dönemin başbakanı Zhou Enlai'nin, 1964 yılında Gana'ya yaptığı ziyaretin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bu ziyarette Çin, dış yardımlarında, Diğer Ülkelere Ekonomik Yardım ve Teknik Destek Sağlanmasına ilişkin 8 temel ilke belirlemiştir. Bunlar; eşitlik, koşulsuzluk, karşılıklı fayda, egemenliğe saygı ve herhangi bir imtiyaz talebinde bulunulmaması unsurlarıdır (Regilme ve Hodzi, 2021, s. 117). Aşağıdaki haritada, 1956-1969 tarihleri arasındaki dönemde yardım alan ülkeler ve bu ülkelerin payları gösterilmektedir.

Harita 1: 1956-1969 Yılları Arasında Çin'in Tamamlanan Yardım Projeleri

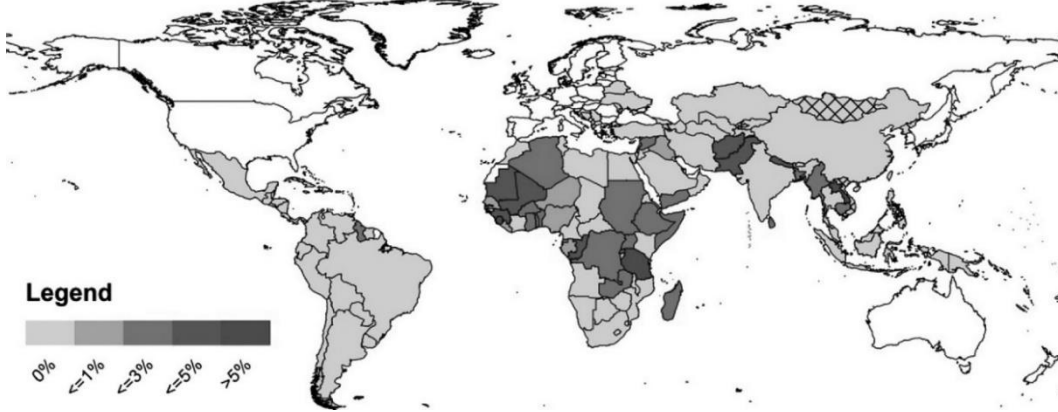
Kaynak: (Dreher ve Fuchs, 2015, ss. 990–993)

Birinci dönemde, çok az ülke Çin'den yardım almış olup bunların büyük çoğunluğu Afrika, Arap Yarımadası ve Çin'e yakın komşulardan oluşmaktaydı. 1956-1969 yılları arasındaki yardımlar, büyük oranda hibelerden ve faizsiz kredilerden oluşmakta olup siyasi ve ideolojik saiklerden kaynaklı olarak tahsis edilmekteydi. Nitekim Çin, Afrika ülkelerinin bağımsızlığını desteklemiş ve bu ülkelerin sömürgeci güçlerle mücadele etmesi için katkı sunmuştur (Dreher ve Fuchs, 2015).

2.2.1.2. İkinci Dönem: 1970-1978 Arasındaki Süreç

Çin yardımlarında 1971 yılında Birleşmiş Milletler'deki yasal üyeliğine geri dönüşünün ardından, yüksek profilli ve maliyetli bir proje olan Tanzania-Zambiya demiryolu desteklemesi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Proje, Afrika-Çin dostluğunun da sembolü olarak görülmekteydi. Böylelikle Çin küresel ve ulusal alandaki hedeflerini destekleyecek müttefiklerine yardım etmiştir (Xiang, 2013; Yuan ve diğerleri, 2022). Yardım harcamaları, 1971-1975 yılları arasında toplam hükûmet bütçesinin ortalama %5,8'yken; 1973 yılında bu oran %6,9'a çıkarak zirve yapmıştır. Bu dönemdeki yardım harcamaları, Çin devletinin ekonomisine büyük yük getirmiş olup, sürdürülebilir değildi (Yuan ve diğerleri, 2022). Aşağıda haritada 1970-1978 yılları arasında yardım alan ülkeler ve tahsis payları yer almaktadır.

Harita 2: 1970-1978 Yılları Arasında Çin'in Tamamlanan Yardım Projeleri

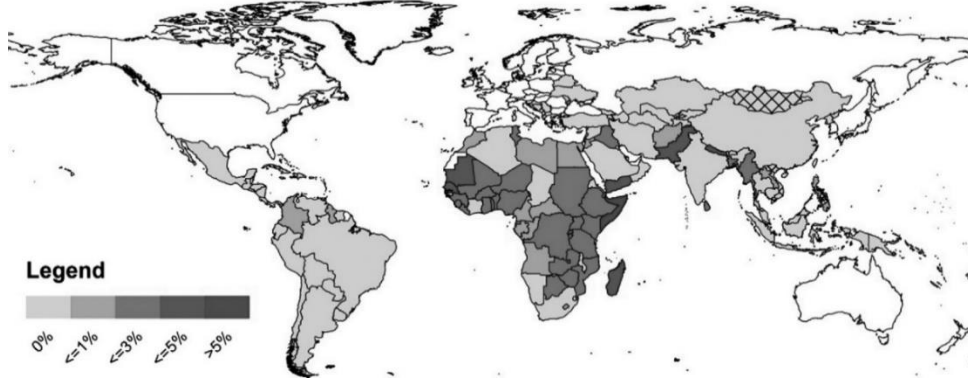
Kaynak: (Dreher ve Fuchs, 2015, ss. 990–993)

1969'daki 9. Ulusal Kongre, ikinci başlangıcında önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu dönemde Çin'in Afrika'ya yaptığı yardımlar gelişirken, Latin Amerika'ya da ilk yardım projeleri hayata geçirilmiş olup, Mao Zedong'un Üçüncü Dünya'daki siyasi üstünlüğü üstlenme iddiasıyla paralel olarak, sağlanan yardımların hacmi de artmıştır. Ayrıca, bu dönemdeki yardımların Çin'in 1971'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Tayvan'ın yerini alması için Afrika ülkelerinin desteğini (satın) almak gibi bir amaca hizmet ettiği de söylenebilir (Dreher ve Fuchs, 2015).

2.2.1.3. Üçüncü Dönem: 1979-1989 Arasındaki Süreç

Çin Halk Cumhuriyeti, 1978 yılından itibaren, ekonomik reformlara öncelik vermeye ve dışa açılmaya başlamıştır. Ekonomik kalkınma, temel bir unsur olarak, ideolojinin yerini almıştır. Önceki yıllardan çıkarılan ders, yardım politikasının pragmatik bir temele oturtulması gerekliliği idi. Sonuç olarak, Çin dış yardımlarının odak noktası, ideolojik bir yönelimden pragmatik ve ekonomik hedeflere doğru kaymıştır. Bu dönemde Afrika doğal kaynaklarından ötürü, hızla büyüyen ekonomisi için petrol ve değerli minerallere daha fazla ihtiyaç duyan Çin için elzem bir önem taşımaya başlamıştır. Nitekim Zhao Ziyang 1983 yılında Afrika'nın 11 ülkesine yaptığı geniş kapsamlı gezi esnasında, eşitlik, karşılıklı yarar, birlikte kalkınma gibi hususlara vurgu yapmıştır (Yuan ve diğerleri, 2022). Aşağıdaki haritada 1979-1989 yılları arasında Çin'in tamamlanan yardım projeleri yer almaktadır.

Harita 3: 1979-1987 Yılları Arasında Çin'in Tamamlanan Yardım Projeleri

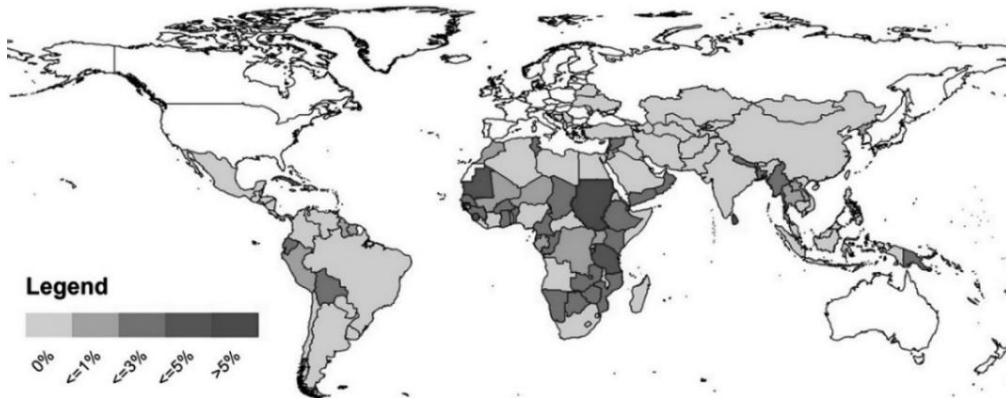
Kaynak: (Dreher ve Fuchs, 2015, ss. 990–993)

Bu dönemde Çin, 1976'da Mao Zedong'un ölümünden sonra kapılarını Batı'ya açmış ve dışa dönük bir politika izlemiştir. '*Reform ve Dışa Açılma*' olarak adlandırılan ekonomik reform programı, piyasa ilkelerini uygulamaya başlamış ve Çin ekonomisini kademeli olarak yabancı yatırıma ve uluslararası ticarete açmıştır. Bu dönemde Çin'in yardım tahsis kararlarında, ekonomik kaygılar oldukça belirleyici olmuştur. Karşılıklı yarar sağlayan projelere ağırlık verilmiştir. Başlangıçta faizsiz ve uzun vadeli krediler şeklinde sağlanan kredi veya hibeler, bu dönemde daha sıkı hâle gelmiştir (Dreher ve Fuchs, 2015).

2.2.1.4. Dördüncü Dönem: 1990-1995 Arasındaki Süreç

Çin'in küresel ticareti 37 milyar dolardan, 1990'da 117 milyar dolara yükselmiştir. 1993'ten itibaren, Çin, net bir petrol ithalatçısı hâline gelmiştir. Bu dönemde Çin ham petrol tedariki için Sudan, Irak, İran, Rusya ve Pakistan'ı hedef almıştır. Çin dış yardımları, 1980 ve 1990'lar boyunca çoğunlukla Çin ürün ve hizmetlerinin satın alınmasına bağlı olarak faizsiz kredilerden oluşmaktaydı. Ayrıca bu dönemde karşılıklı yararlılığı gözetmek üzere diğer yardım biçimlerini de uygulamaya başlamıştır. 1994 yılında kurulan Exim Bank, Çin Hükûmeti'nin dış yardımlar için belirlediği imtiyazlı kredi verme yetkisine sahip tek banka hâline gelmiştir.

Harita 4: 1990-1995 Yılları Arasında Çin'in Tamamlanan Yardım Projeleri

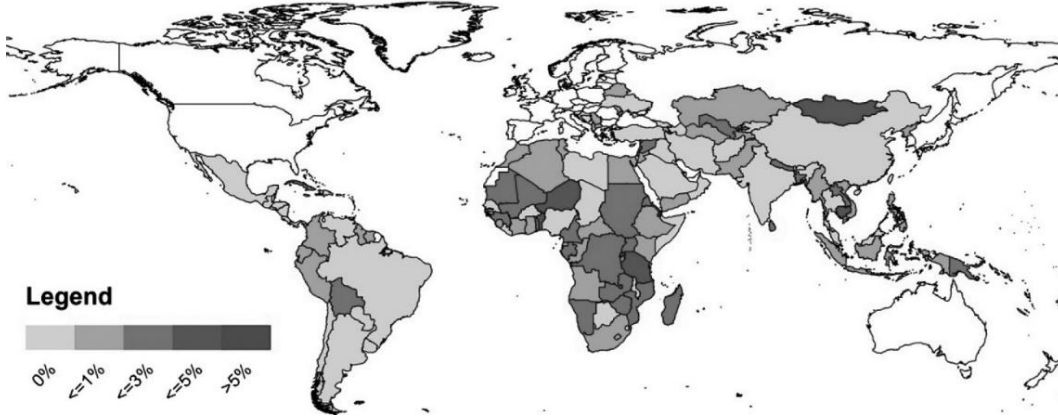
Kaynak: (Dreher ve Fuchs, 2015, ss. 990–993)

Çin dış yardımlarında dördüncü dönemde, 1989 yılındaki Tiananmen Meydanı olayları önemli bir yer tutmaktadır. Aktif olarak diplomatik destek arayan Çin, Afrika ülkelerine ve Latin Amerika'ya yönelmiştir. Bu dönemde yapılan yardımlar, Pekin'in 1989 Krizi sırasında Çin'in yanındaki ülkeleri ödüllendirilmesinin bir yolu olarak görülmüştür. Ayrıca Çin, Tayvan'ın 1980'lerin sonunda demokratik geçişine koşut ve yanıt olarak 'Çek Defteri Diplomasisi'ni güçlendirme yoluna gitmiştir (Dreher ve Fuchs, 2015).

2.2.1.5. Beşinci Dönem: 1996-2005 Arasındaki Süreç

Çin yardımları, 1990'lardaki hızlı büyümeden kaynaklı olarak, yüzyılın başında genişleme eğilimine girmiştir. Çin dış yardım programı, 2000 yılında başlatılan 'dışarı çıkma stratejisi' ile deniz aşırı genişlemeyi öngörüyordu. Bu dönemde, hibeler, küçük ve orta ölçekli sosyal yardım projeleri, insan kaynakları desteği, proje işbirlikleri ve tıbbi yardımlar öne çıkmaya başlamıştır. 2000 yılından sonra Çin, borç kurtarma programı aracılığıyla borçları silmeye başlamıştır. 2002'deki Çin Komünist Partisi 16. Ulusal Kongresi'nden sonra çok taraflı diplomasi, Çin'in temel politikası olmuştur. Sonuç olarak geleneksel bağışçılarla olan ilişki ve çok taraflı kuruluşlara katılım, Çin'in dış politikasının esas özelliği hâline gelmiştir (Yuan ve diğerleri, 2022). Aşağıdaki haritada 1996-2005 yılları arasında Çin'in tamamlanan projelerinden faydalanan ülkeler ve paylarına ait dağılım verilmiştir.

Harita 5: 1996-2005 Yılları Arasında Çin'in Tamamlanan Yardım Projeleri,

Kaynak: (Dreher ve Fuchs, 2015, ss. 990–993)

1995 yılından sonraki yardım reformu, piyasaya yönelik ilkeler getirirken, yardım, ticaret ve yatırım arasındaki dengeleri gözetmiştir. Bu dönemde Çin'in yardım politikası önceki dönemlere göre tamamen farklı bir aşamaya girmiştir. Dönemin reformlarının temel amacı, gelişmekte olan ülkelere dış finansman sağlama noktasında alternatif yollar üretmektir. Esnek ve hızlı bir finansman biçimi olarak hibelere ve faizsiz kredilere ek olarak Çin, faiz destekli-tercihli krediler ve ortak girişimler gibi yeni finansman biçimleri sunmuştur. Bu dönemdeki yardım politikaları, Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkelerine doğru genişlemiştir (Dreher ve Fuchs, 2015). Bu dönemin en fazla dikkat çeken özelliklerinden biri, 2000 yılında Çin-Afrika İşbirliği Forumu'nun

(FOCAC) kurulmasıydı. Bu platform, Afrika ve Çin arasındaki işbirliğinin farklı bir boyuta taşınması demektir. Ancak Çin, Afrika ülkelerine kendileriyle ilişki kurabilmesinin yolu olarak Tayvan'ı Çin'in bir parçası gibi görmesini şart koşmuştur. Ekim 2000'deki FOCAC toplantısına 44 Afrika ülkesi katılırken; 8 Afrika ülkesi Tayvan ile ilişki kurmuştur (Yuan ve diğerleri, 2022).

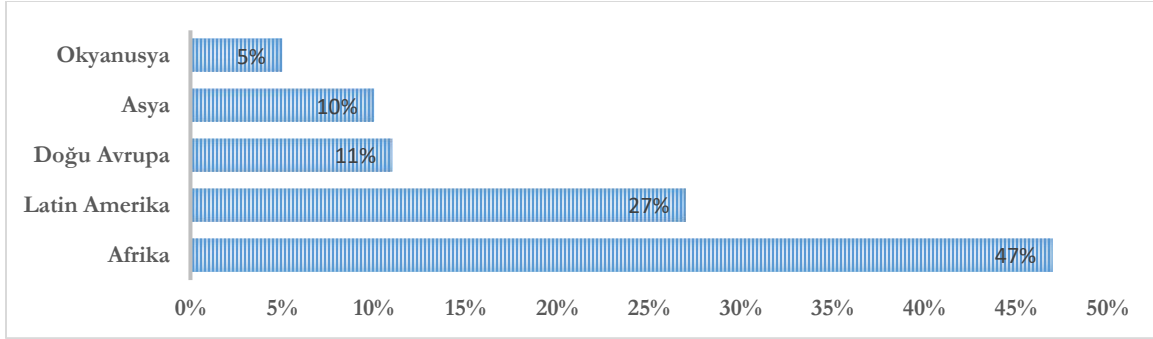
2.2.1.6. Altıncı Dönem: 2002'den Sonraki Süreç ve Xi Jinping Yönetimi

Çin Devleti, 18. Çin Komünist Partisi Ulusal Kongresi'nde Xi'nin 2013'te Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamasından sonra; Deng Xiaoping'in 'kapasiteyi gizleyin ve dikkat çekmeyin (taoguangyangh) yaklaşımından uzaklaşarak, daha iddialı bir politika uygulamaya başlamıştır. Bu dönemde Çin, yardım politikalarını oluştururken, çevre sorunlarına ve sosyal sorumluluğa daha fazla önem vermiştir. Ayrıca Ekonomik çıkarları birincil itici güç olmaya devam etmekle birlikte, Çin, siyasal çıkarları için mali gücünü bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Bu dönemde Afrika coğrafyası, genel olarak Çin yardım politikasında artan bir öneme sahip olmuştur. Cumhurbaşkanı Xi, devlet başkanı olarak Rusya'dan sonraki ikinci ziyaretini Afrika'ya yapmıştır. Ardından 2015, 2016 ve 2018'de kıtayı ziyaret etmiştir. Afrikalı liderlerin ise, 1990-1999 arasında 9 olan ziyaret sayıları, 2000-2009 yılları arasında 47'ye, 2010-2019 yılları arasında ise 172'ye çıkmıştır. Afrikalı liderlerin 2010-2019 yılları arasında Afrika'ya yaptığı ziyaret sayısı ise 83'te kalmıştır (Yuan ve diğerleri, 2022). Çin dış yardım politikalarının gelişim sürecine bakıldığında, Çin'in ekonomik, ideolojik ve kültürel düzeydeki değişimlerine (globalleşme, dışa açılma politikalarına) koşut olarak, ülkenin dış yardım siyasalarının (Tayvan gibi belli konular dışında) farklı dönemlerde değişen özellikler sergilediği söylenebilir.

2.2.2. Çin Dış Yardımlarının Ekonomi-Politik Hinterlandı ve Operasyonel Alanı

Çin, son 60 yılda, Asya ve Afrika'nın en fakir bölgesine odaklanarak 161 ülkeye ve 30'dan fazla uluslararası ve bölgesel kuruluşa yaklaşık 400 milyar Çin Yuanı (CNY) dış yardım sağlamıştır (J. Li ve diğerleri, 2022, s. 113). Öte yandan *AidData*'ya göre Çin, şimdiye kadar gelişmekte olan ülkelere yaklaşık 843 milyar dolar açık, 385 milyar dolar gizli borç vermiştir (Kayry, 2021). Bazı kaynaklara göre ise, Çin'in şimdiye kadar 150 ülkeye 1.5 trilyon dolarlık borç verdiği tahmin edilmektedir (Chellaney, 2021). Çin bugün dünyanın en büyük alacaklı ülkesidir. Dünya Bankası'na göre dünyanın en yoksul ülkeleri 2022 yılı sonuna kadar resmî ve özel alacaklılara 35 milyar dolar borç ödemesi yapmak durumundadır. Bu borcun %40'ından fazlasını ise, Çin oluşturmaktadır (Gupta, 2022). Aşağıdaki grafikte Çin kredi sözleşmelerinin bölgesel dağılımı yer almaktadır.

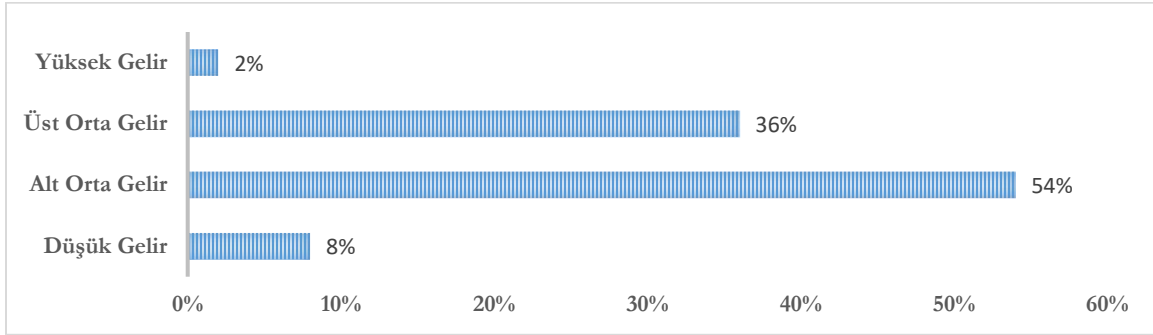
Grafik 2: Çin Kredi Sözleşmelerinin Bölgesel Dağılımı

Kaynak: (Gelpern, Horn, Morris, Parks ve Trebesch, 2022)

Dünya çapında (sadece Çin değil), yapılan yardımların bölgelere göre dağılımı incelendiğinde 1991 yılı itibariyle Afrika en fazla yardım akışını alan bölgelerdir. Afrika'ya yapılan yardımlar 1970'de 7.749,57 milyon dolardan 2019'da 61.069,29 milyona çıkmıştır (Hayaloğlu, 2023, s. 749). Çin kaynaklı kredi sözleşmelerinin %47'si Afrika devletleriyle, %27'si Latin Amerika ve Karayipler'le, %11'i Doğu Avrupa'yla, %10'u Asya'yla ve %5'i Okyanusya devletleriyle yapılan sözleşmelerdir. Aşağıdaki grafikte borçlu ülke gelir durumuna göre, Çin borç sözleşmelerinin dağılımı yer almaktadır.

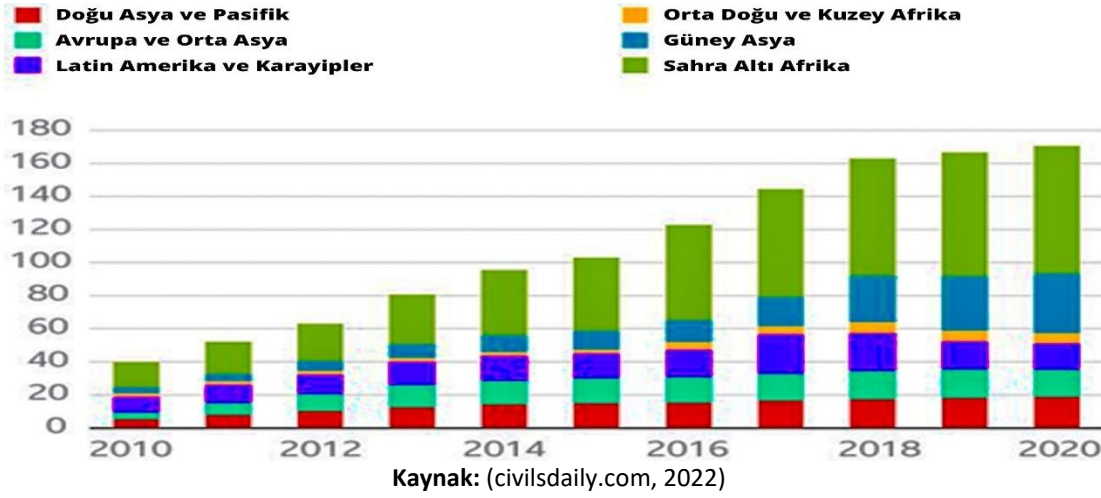
Grafik 3: Çin Borç Sözleşmelerinin Borçlu Ülke Gelir Durumlarına Göre Dağılımı

Kaynak: (Gelpern ve diğerleri, 2022)

OECD veri tabanındaki son verilere göre, 2022 yılında DAC'a üye ülkelerin yardımlarının %15,3'ü düşük gelirli ülkelere, %32,5'i düşük-orta gelirli ülkelere, %9,2'si üst-orta gelirli ülkelere giderken, %0,1'i ise yüksek gelirli ülkelere verilmiştir (data.one.org, 2024). Çin'in durumuna bakıldığında, kredi sözleşmelerinin %54'ü gibi çok büyük bir çoğunluğu alt-orta gelir grubu ülkelerle, %36'sı alt-orta gelir grubundaki ülkelerle, %8'i düşük gelir grubuna dâhil ülkelerle yapılmışken, yalnızca %2'si yüksek gelir grubundaki ülkelerle imzalanmıştır. Aşağıdaki grafikte Çin'in dış borçların bölgesel bazda, yıllara göre dağılımı yer almaktadır.

Grafik 4: Çin'in Verdiği Dış Borçların Bölgesel Bazda, Yıllara Göre Artışı (Milyar Dolar-2010-2020),

Çin, 21. yüzyılın başlarından itibaren, özellikle Afrika'da önemli bir dış yardım sağlayıcısı hâline gelmiştir. Bilhassa 2013 yılından itibaren Çin, Kuşak ve Yol Girişimi'nin bir parçası olarak Doğu Asya, Afrika ve Güney Amerika'daki çok sayıda ülkeye altyapı kredileri sunmuştur (Williams, 2024). Grafik 4'e bakıldığında özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerin Çin'e milyarlarca ABD doları borcu olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Çin'den en fazla dış yardım alan bölge, Sahra-Altı Afrika ülkeleridir. Becky Carter, "A Literature Review on China's Aid" başlıklı çalışmasında, literatürden yola çıkarak Çin'in yardımlarının ekonomik ve siyasi hinterlandıyla alakâlı olarak, aşağıdaki şu hususları ortaya koymuştur.

Birincisi, Çin'in küresel bir yardım aktörü olarak siyasi ve ekonomik açıdan gücü giderek artmaktadır. Ancak dış yardıma ilişkin karar alma ve uygulama süreçleri, belirsizliğini korumaktadır. *İkincisi*, Çin yardımları, temelde Çin'in siyasi, ticari ve ahlaki amaçlarının bir karışımı tarafından yönlendirilen bir dış politika aracıdır. *Üçüncüsü*, genişleyen literatüre bakıldığında, Çin yardımlarını, Çin'in artan birtakım hegemonik hedeflerine erişim sağlamak için kullandığı bir araç olarak görme eğilimi, en iyi ihtimalle yanıltıcı olabilmektedir. *Dördüncüsü*, literatür değerlendirildiğinde, Çin'in dış yardımlarında, Çin'in tarihsel, bölgesel ve küresel koşullarının ve jeopolitiğinin etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür. *Beşincisi*, Çin dış yardımlarının gelişmesinde, Çin'in 'Dışarı Açılma' politikasının yanı sıra, Çin'in yumuşak güç elde etme hedeflerinin ve Amerikan egemenliğinde çok taraflı kurumlara duyulan hayal kırıklığının önemli etkileri vardır. *Altıncısı*, Çin yardımlarında tek ve tutarlı bir genel stratejiden ziyade; Çin'in, küreselleşme eğilimleri, çok sayıda yerel yardım kuruluşu arasındaki rekabet, Afrika tarımı bağlamında Çin devleti ve iş dünyası arasındaki gayri resmî etkileşimler gibi çoklu faktörlerin etkisi bulunmaktadır (Carter, 2017, s. 3). Aşağıdaki tabloda Çin yardımı alan ilk 10 ülkenin dağılımı yer almaktadır.

Tablo 5: Çin Yardımı Alan İlk 10 Ülke, (2017-2021)

Sıra	Ülke	Toplam Yardım (M\$)	Pay %	Kişi Başına (\$) (\$)	Tıbbi Yardım (M\$)	Resmî Olmayan Yardım (M\$)	Maske Diplomasisi (M\$)	Aşı Diplomasisi (M\$)
1	Kamboçya	231.64	5.54	13,86	83,54	10,35	43,49	94,99
2	Pakistan	165.97	3.97	0,75	97,32	16,51	37,27	104,79
3	Tacikistan	155.27	3.72	16,28	50,19	2,48	15,24	72,59
4	Etiyopya	126.77	3.03	1,10	42,38	42,93	58,36	39,52
5	Laos	114.14	2.73	15,69	53,77	10,19	18,23	64,49
6	Myanmar	114.00	2.73	2,10	70,03	27,77	17,96	73,87
7	Bangladeş	93.99	2.25	0,57	42,10	5,06	11,15	39,05
8	Sri Lanka	93.15	2.23	4,25	34,30	0,68	14,88	30,03
9	Kuzey Kore	91.19	2.18	3,54	0,00	0,00	0,00	0,00
10	Mozambik	85.60	2.05	2,74	10,52	0,34	16,44	18,68

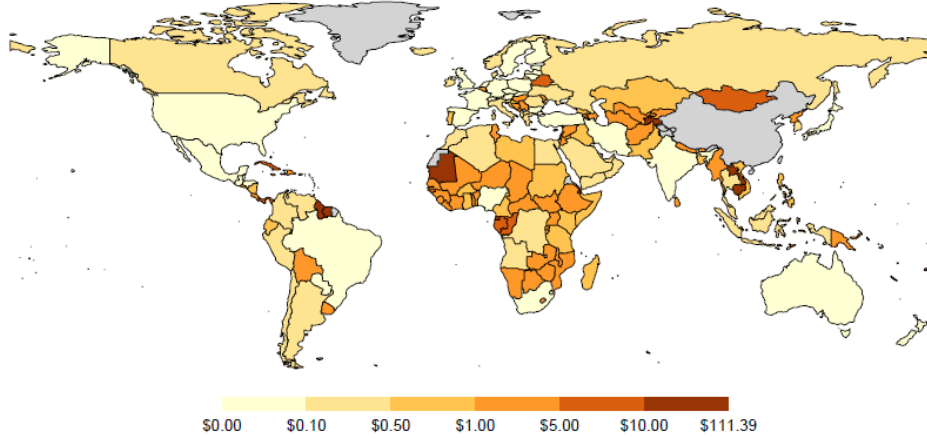
Tablo Çin'den Ocak 2017-Aralık 2021 arasında en fazla yardım alan 10 ülkeyi göstermektedir. Sıralama toplam yardım miktarına göre belirlenmiştir.

Kaynak: (Fuchs ve diğerleri, 2022, s. 7)

Çin yardımı alan ilk 10 ülkenin dağılımına bakıldığında, 2017-2021 yılları arasındaki dönem için ilk sırada 231.6 milyon dolarla Kamboçya yer almaktadır. Kamboçya'yı 165.9 milyon dolarla Pakistan, 155.2 milyon dolarla Tacikistan, 126.7 milyon dolarla Etiyopya ve 114.1 milyona Laos takip etmektedir. Toplam borçların kişi başına düşen oranı açısından en fazla meblağ 16.2 dolarla Tacikistan'a aittir. Kişi başına düşen Çin yardımında Tacikistan'ı, 15,6 dolarla Laos ve 13,8 dolarla Kamboçya takip etmektedir. Resmî olmayan yardımlarda ilk sırayı ise 42.9 milyon dolarla Etiyopya almakta olup Etiyopya'yı 27,7 milyon dolarla Myanmar, 16,5 milyon dolarla Pakistan ve 10,3 milyon dolarla Kamboçya takip etmektedir.

Öte yandan Çin yardım ihracatının sektörel dağılımı, bariz bir şekilde pandeminin etkilerini yansıtmakta olup toplam ihracat değerleri açısından ilaç sektörü, ilk sırada yer almaktadır. Toplamda, Çin yardımına çeşitli makine biçimlerinin ihracatı hâkim olmakla birlikte, yardım ihracatı açısından ürün portföyünün oldukça çeşitli olduğu anlaşılmaktadır. Gıda yardımlarının büyük yer tuttuğu Çin dış yardımlarında, açık ara, en büyük paya, aşılardan sahiptir. Yardımların çoğu, ulusal bakanlıkların ve büyük politika bankalarının yerleşik olduğu Pekin'den (%62,0) gönderilmekte olup, Pekin'i Jiangsu (%8,3) ve Guangdong (%4,3) vilayetleri takip etmektedir. Son olarak, toplam yardım akışının yalnızca %10,5'i hükûmet dışı kaynaklardan geldiği için, Çin yardımının esas olarak bir hükûmet taahhüdü olduğu anlaşılmaktadır (Fuchs ve diğerleri, 2022, s. 6). Aşağıdaki haritada kişi başına düşen ABD doları bazında Çin yardım ihracatı alan ülkelerin dağılımı yer almaktadır.

Harita 6: Kişi Başına Düşen ABD Doları Bazında Çin Yardımları 2017-2021

Kaynak: (Fuchs ve diğerleri, 2022, s. 7)

Harita 6'daki dünya haritası 193 ülkeyi kapsamaktadır. Ocak 2017 ile Aralık 2021 yılları arasında 184 ülkeye dış yardım yapılmıştır. Buna göre, 60 ayda 4,2 milyar dolar dış yardım gerçekleşmiştir. Bu da yıllık olarak 835,6 milyon ABD doları yapmaktadır. Çin'den herhangi bir yardım almayan sadece 9 küçük-bağımsız ülke vardır. Bunların altısı, Tayvan'daki hükümeti tanımaktadır. Miktar olarak en fazla yardım alan ülkeler Kamboçya, Tacikistan, Etiyopya ve Laos'tur. Bu Çin'in kendi müttefiki olarak gördüğü dost ülkelere daha fazla destek sağladığını ifade eden çalışmalarla uyumludur. Bununla birlikte, kişi başına göre, küçük ada ülkeleri en çok yardım alan ülkelerdir ve ilk üçü Dominika, Antigua ve Barbuda ile Maldivler'dir. 184 alıcı ülkeden 31'i Çin'den yalnızca resmî olmayan yardım almış olup bu yardımlar doğrudan hükümet kontrolü altında olmayan yardım akışlarıdır (Fuchs ve diğerleri, 2022). Ortaya konulan parametrelerin yanı sıra, Çin'in dış yardımları hakkında analiz ve değerlendirmelerde, öne çıkan en önemli konulardan biri, Çin ve Batı dış yardımlarının kıyaslanması hususudur.

3. Çin ve Batı Dış Yardımlarının Karşılaştırılması

Kalkınma yardımları, ülkeler arasında bir ödül ve ceza mekanizması olarak önemli bir rol oynayabilmektedir. Yapılan birçok bilimsel çalışma, uluslararası donörler tarafından yapılan bazı yardımların siyasi saiklerle verilebildiğini ve diplomatik bir araç olarak kullanılabilirliğini ortaya koymaktadır. Öte yandan, yardıma bel bağlayan ülkeler, bilimsel, teknik/endüstriyel ve hatta siyasal alanda işlevsel bir sistem kurmak yerine; bir tür "yardım laneti"ne bulaşarak, dış yardıma bağımlı hâle gelebilmektedir. Bu çerçevede dış yardımlar, büyük miktarlarda fon, mali kaynak ve reform programı sağlamasına rağmen, alınan yardımların amacına hizmet edip etmediği, gelişmemiş ülkeleri yoksulluktan ve geri kalkınımsızlıktan kurtarmaya etki edip etmediği tartışmalıdır.

Çin yardımlarına dair eleştiriler öne çıksa da Batı yardımlarına ilişkin tartışmalar da önemli bir yekûn tutmaktadır. Çin yardımlarına yöneltilen suçlamalar, (Çin yardımlarına yöneltilen kadar

itham edici ve yoğun bir şekilde olmasa da), aynı zamanda ABD ve Batı yardımlarına da yöneltilmektedir. Bununla beraber, gelişmemiş ülkelerde faaliyet gösteren Batılı şirketlerin kötü yönetildiği, çalışma koşullarının güvensiz ve ücretlerin düşük olduğu da iddia edilmektedir.

Çin yardımları “*Tek Çin Stratejisi*” bağlamında, Tayvan’ı tanıyan ülkelere verilmemektedir. Bu durum, Çin yardımlarının siyasal olduğu yönünde birçok eleştiriyi beraberinde getirmektedir. Ancak Batı yardımlarında da benzeri yaklaşımlara rastlamak mümkündür. Örneğin, Williams’ın ifade ettiği üzere, ABD, 11 Eylül 2011 Saldırıları’nın ardından terörle mücadelede ABD ile müttefik olan ülkelere, demokrasi ve insan hakları konusunda taahhütlerine bakılmaksızın, daha fazla dış yardım yapmıştır (Williams, 2024). Bununla beraber, resmîyette, ABD yardımlarının alıcı ülkelere refahı arttırma, altyapıyı geliştirme, eğitim ve sağlık koşullarını geliştirme gibi (normatif açıdan) hedefleri olduğu beyan edilse de, literatürde bazı çalışmalar, ABD yardımlarıyla alıcı ülkelerdeki ekonomik krizler, darbe ve iç çatışmalar arasında bağ olduğuna işaret etmektedir (Bayar, 2018)

Çin ve Batı yardımlarını karşılaştıran bazı çalışmalarda öne çıkan en önemli eleştirilerden biri de dış yardımlarda asıl mağduriyetler yaratan yardımların Batı orijinli, böylelikle borç tuzağının asıl müsebbibin de Batı olduğunu iddia eden yaklaşımlardır. Bu konuda, “Nobel Ödülü sahibi bir ekonomist olan Columbia Üniversitesi profesörü Joseph Eugene Stiglitz ile BM, Küresel Ekonomi İzleme masası başkanı Hamid Rashid, 2020 yılında yayımladıkları bir raporda, ABD’nin 2008 mali krizinden sonra gelişmekte olan ülkelere borç balonları ihraç ettiğini belirtmişlerdir. Bu araştırmacılara göre, gelişmekte olan ülkelerdeki “borç tuzağının” asıl suçlusunu, Batı’dır” (Lydia, 2022).

Bu konuda bazı kaynaklarda, Afrika’daki yüksek borçların esas müsebbibinin Çin değil; G7 ülkeleri olduğu belirtilmektedir. Nitekim Afrika’nın borcunun ezici çoğunluğu, Batı ve Japonya’nın kurduğu bir dizi kuruluş tarafından sunulan endüstriyel kredilerden kaynaklanmaktadır. Bu tür krediler, ayrıca Çin kredilerinden çok daha yüksek faiz oranlarına sahiptir (Solangi, 2022). Ayrıca Batılı hükümetler, verdikleri kredilerdeki çeşitli tavizler için, kendi şirket ürünlerinin satın alınmasını koşul olarak öne sürebilmektedirler (Etzioni, 2020).

Çin yardımlarıyla alakalı olarak yöneltilen en önemli eleştirilerden biri, Çin’in otoriter yönetimlere alternatif kaynak ve destekler sunmak yoluyla, dünyada barışçıl devlet ve kuruluşların şimdiye kadar elde ettiği kazanımlara zarar verdiği yönündedir. Ancak Bayar’ın (2018, s. 2) ifade ettiği üzere, resmi söylemde, dış yardımın amaçları arasında demokrasinin geliştirilmesi gibi hedefler öncelik teşkil etmesine rağmen; ABD kaynaklı dış yardımlarda, diktatörlükle idare edilen birtakım ülkelerin, demokratik ülkelere göre daha fazla yardım alabildiği görülmektedir.

Başka bir açıdan, Uluslararası Para Fonu (IMF), yapısal uyum şartları karşılığında krediler sağlayarak, Batı ideolojisinin küresel olarak yayılması için çalışmaktadır. Bu konuda eski Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed, 1997 yılında başlayan Asya Mali Krizi’nin ardından, ülke

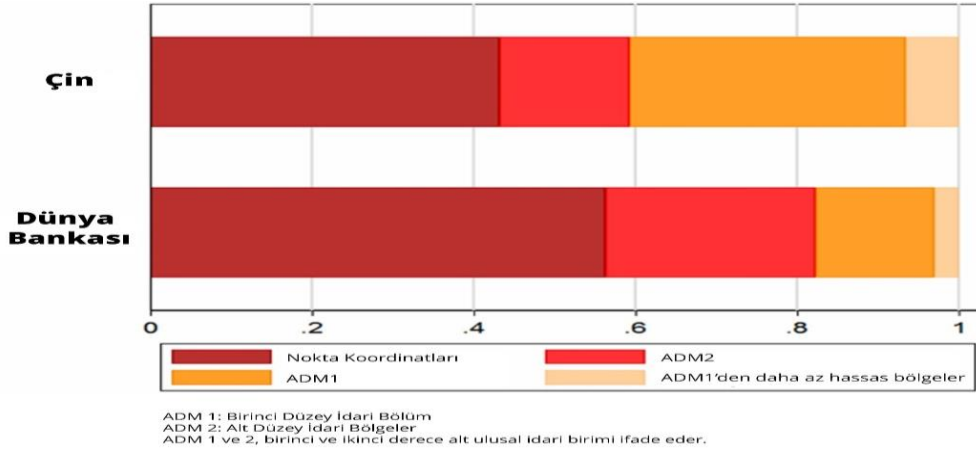
ekonomisi oldukça zor durumdayken bile, IMF'nin dayattığı koşulların ekonomilerini yabancılara açacağı, adaletsiz ve kabul edilmez olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Mahathir, ağır borç tuzakları barındırdığı, geleneksel kültürü kısıtlayarak ABD'nin kapitalist kültürünü empoze ettiği ve böylelikle küresel hegemonyayı güçlendirdiği gibi gerekçelerle IMF kredilerine mesafeli durmuştur (Murray ve School, 2022).

Bununla beraber, alıcı ülkelerin yoksulluk düzeyi ile Batı yardımı alma durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir (J. Li ve diğerleri, 2022, s. 114). Örneğin, IMF kredileriyle oluşan borçların yoksulluğu ortadan kaldıramadığına ilişkin birçok kanıt bulunmaktadır (Williams, 2024). Ancak dış yardımların başarısızlığı her zaman için kötü yönetim veya yolsuzluk gibi faktörlerden kaynaklanmayabilmektedir. Bu konuda dünyada, 1970-1990 yılları arasında, gelişmekte olan 38 ülkelerde, dış yardım ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi ampirik olarak inceleyen bir çalışma, imtiyazlı olarak verilen yardımların, alıcı ülkelerin, kaynaklarını kredinin tahsis edildiği sektörden başka sektörler kaydırması sebebiyle, dış yardımların istenilen başarıyı tam olarak sağlayamadığını tespit etmiştir. Nitekim bu ülkelerde tarım, enerji ve eğitim sektörlerine tahsis edilen imtiyazlı yardımların büyük bir çoğunluğunun başka sektörler aktarılmaktadır. Mesela bütçesinde tarıma belli bir miktarda kredi ayrılan gelişmekte olan bir ülke, ulusal tarım bütçesini, yardım miktarında düşürerek, o parayı kendine göre öncelikli gördüğü başka bir sektöre kaydırabilmektedir. Böylelikle dış yardım sağlanarak, bütçesi arttırılmak istenen sektörde, beklenen başarı elde edilememektedir (Feyzioglu, Swaroop ve Zhu, 1998).⁷

Dünya Bankası yardımları ise yerel ihtiyaçlara karşı duyarsız olmakla ve genellikle yarardan çok zarara yol açmakla suçlanmıştır (Williams, 2024). Bunun gibi sebeplerle, Çin yardımı, dünya siyasetinde OECD'nin Kalkınma Yardım Komitesi (DAC) üyelerinin yardımlarından daha etkili olabilmektedirler (Dreher ve Fuchs, 2015, s. 1019). ABD'nin belirleyici olduğu Dünya Bankası yardımları, Batı tipi dış yardım kültürü hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır. Aşağıdaki grafikte Çin ve Dünya Bankası yardımlarının kıyaslamasına ilişkin hususlara yer verilmiştir.

⁷ Çalışma elde edilen verilerden hareketle iki politika önermektedir. *Birincisi*, yardım programının başarısını, sermaye harcamalarına giden yardım oranına göre ayarlanmamalıdır. *İkincisi ise*, yardımların çoğunun karşılıksız olması sebebiyle, dış yardımları, önemli sektörler yeterli kaynak sağlayan genel bir kamu harcama programına bağlamak, gelişmekte olan ülkelere kaynak aktarmanın en iyi yolu olabilir (Feyzioglu ve diğerleri, 1998).

Grafik 5: Çin ve Dünya Bankası'nın Yardım Projelerinin Karşılaştırılması, 2022

Kaynak: (Gehring ve diğerleri, 2022, s. 4)

Grafik 5'te, Çin ve Dünya Bankası'nın yardım projeleri karşılaştırılmıştır. Afrika'da 25.041 lokasyonda 1.472 projeye dağıtılan Dünya Bankası ödemeleri toplamı 29,4 milyar dolara ulaşmıştır. Afrika'da, Çin'in 1.308 lokasyondaki 333 projeden sağladığı yardım 13,2 milyar dolar tutarındadır. Dolayısıyla, Dünya Bankası, Çin'den daha fazla projeyi finanse etmektedir. Çin sayı olarak daha az projeyi finanse ediyor olmasına rağmen; proje başına neredeyse on kat daha fazla mali destek sağlamaktadır. Çin yardımının ağırlıklı olarak otokratik devletlere verildiği de doğru değildir. Son olarak, alıcı ülkelerin yaklaşık %77'si her iki donörden de en azından bir miktar yardım almaktadır (Gehring ve diğerleri, 2022, s. 4).

Ülkeler arasında, doğrudan yapılan dış yardımlar irdelendiğinde, 1970-1994 yılları arasındaki dönemde verilen eski-sömürge ilişkisi ve BM'deki oy verme tutumu arasında güçlü bir ilişki tespit edilmektedir. Dış yardım verme tutumu bakımından, BM'deki oy verme tutumu ile sömürge devletler arasındaki anlamlı ilişkiye bakıldığında, 'demokratik olmayan eski sömürge devletler', 'demokratik olan ancak geçmişte koloni bağı bulunmayan ülkelere' ortalama iki kat daha fazla dış yardım almıştır. Diğer taraftan, demokratikleşme yönünde reformist olan ülkeler, olmayanlara göre ortalama %50 daha fazla dış yardım almıştır. Donör olan bazı ülkeler mercek altına alındığında, sözü edilen dönem için, ABD'nin dış yardımının üçte birini (1978 David Antlaşması'ndan kaynaklı olarak) İsrail ve Mısır'a tahsis ettiği tespit edilmektedir. Aynı bağlamda, Japonya'da BM; Genel Kurulu'nda kendisiyle aynı doğrultuda oy kullanan gelişmekte olan devletlere daha fazla dış yardım vermiştir (Bayar, 2018, s. 4). Bu durum, Resmi Kalkınma Yardımı yapan OECD-DAC ülkeleri, normatif olan ve resmi şekilde beyan edilen ilkelerin ötesinde, stratejik ve rasyonel amaç ve hedeflerin dış yardım motivasyonunda önemli bir tuttuğunu göstermektedir.

Axel Dreher ve Andreas Fuchs'un⁸ 2016 yılında yaptıkları çalışmadan elde ettikleri verilere göre, Çin'in yardım politikası, Çin'in jeopolitik kaygıları ve Deng Xiaoping (1979-1989)

⁸ Axel Dreher ve Andreas Fuchs'un 2016 yılında yayımladıkları 'Rogue Aid? An Empirical Analysis of China's Aid Allocation' adlı

yönetimindeki dışa açılım politikası ile bağlantılıdır. Nitekim BM Genel Kurulu'nda Çin'in yanında oy kullanan ve Tayvan'ın bağımsızlığını tanımayan ülkeler daha büyük yardım payları almaktadır. Bununla beraber hem Çin hem de OECD-DAC yardımları, stratejik temellere dayanmakta olup Çin yardımlarında karşılıklı yararın önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Sonuçlar ayrıca, Çin'in kişi başına düşen milli geliri düşük ülkeleri tercih ettiğine ve yardım tahsisine karar verirken alıcıların ihtiyaçlarına kulak verdiğine dair bazı kanıtlar göstermektedir. Son olarak, bazı eleştirmenlerin iddia ettiği gibi, Çin'in yardımının otokratik veya yozlaşmış rejimlere yönelik olduğu yönünde herhangi bir veri tespit edilememiştir. Bu çerçevede Çin yardımlarının, geleneksel donörlerin demokrasiyi teşvik etme çabalarını baltalayacağına dair korkular abartılı görünmektedir (Dreher ve Fuchs, 2015, s. 1019).

Anke Hoeffler ve Olivier Sterck, 2022 yılında yayımladıkları *"Is Chinese Aid Different?"* başlıklı çalışmalarında, 2000-2012 yılları arasında Çin'in yardımlarını, dünyadaki beş büyük bağışçı olarak inceledikleri Fransa, Almanya, Japonya, İngiltere ve ABD ile karşılaştırmışlardır. Yaptıkları çalışmanın sonuçlarına göre, Almanya, Japonya, ABD ve İngiltere'nin yardımları alıcısının ihtiyaçlarına göre belirlenip şekillenirken, Fransa ve Çin'in yardımlarının menfaat ve çıkar ilişkileriyle yönlendirildiğini; ancak Çin'in yardımlarının bütünüyle bencil bir politika izlemediğini belirtmişlerdir. Bu çerçevede çalışmada, çoğu Batılı bağışçı-devlet gibi Çin'de fakir ülkelere yardım ettiği ve ayrıca ticari ve ekonomik çıkarların Çin'in yardım stratejisini şekillendirdiğine dair herhangi bir kanıt bulamadıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuç, Fransa ve İngiltere gibi eski kolonilerine ve ticaret ortaklarına daha fazla yardım yapan Batılı bağışçılarla çelişmektedir. Bağışçıların yardımı dağıtma noktasında önemli ölçüde farklılıklar gösterdiği bulgularan çalışmada şu sonuçlara varılmıştır. a) *Birincisi*, Çin, ABD, İngiltere, Japonya ve Almanya fakir ülkelere daha fazla yardım taahhüt etmektedirler. Bu noktada, ticari menfaat veya doğal kaynaklara erişim gibi ekonomik çıkarların Çin'in yardım tahsisini belirlediğine dair hiçbir kanıt bulunamamıştır. b) *İkinci olarak*, Fransa ve Çin'in kişisel çıkarlarla ilgili değişkenlere yüksek düzeyde önem verdikleri tespit edilmiştir. Ancak menfaat ve çıkarlar, Fransa ve Çin için aynı şeyi ifade etmemektedir. Nitekim Çin yardım kararları büyük ölçüde *"Tek Çin Stratejisi"* etrafında şekillenmektedir. Yani Tayvan'ı tanıyan ülkeler, fakir dahi olsalar, yardım alamamaktadırlar. Buna göre Tayvan'ın tanınması faktörü, Çin yardım tahsisindeki en önemli açıklayıcı değişkendir. c) *Üçüncüsü*, çalışmada alıcı meziyetleri-hususiyetlerinin (politika, yolsuzluğun kontrolü ve borcun GSYİH'ye oranının) Çin yardım politikasını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Nitekim Çin'in yardım politikasında, yardım ettiği ülkenin iç işlerine müdahale etmeme ilkesine bağlı kaldığına dair birtakım kanıtlar elde edilmiştir. *Dördüncüsü*, incelenen ülkeler açısından, yapılan yardımlarda tarihsel yakınlığın önemli

çalışmalarında *ilk aşamasında*, 1956-2006 tarihleri arasında Çin yardım programının tahsis analizi yapılmış, *ikinci aşamasında ise*, 1996-2005 döneminde 132 alıcı ülkenin yardım tahsisini Çin ile OECD's Development Assistance Committee (OECD-DAC) özelinde karşılaştırma yoluna gitmişlerdir. Çalışmanın eksik yanlarından biri ise, Çin Exim Bank tarafından sağlanan yardımların araştırmaya dâhil edilmemesidir.

bir kriter olduğunu tespit edilmiştir. Zira Birleşik Krallık ve Fransa eski kolonilerine daha fazla yardım yaparken, Birleşik Krallık resmî dili İngilizce olan ülkelere daha fazla yardımda bulunmuştur. Neticede çalışmada incelenen bütün ülkelerin kendi kriterleri olduğuna dikkat çekilerek, Çin'i diğer bağışçılardan farklı bir kategoriye koymanın doğru olmadığı belirtilmiştir (Hoeffler ve Sterck, 2022, ss. 1–2, 13).

Bu bağlamda, Batı yardımlarıyla Çin yardımlarını kıyaslayan çalışmaların sonuçlarına bakıldığında konunun birçok farklı veçhesi olduğu görülmektedir. Bunlardan *birincisi* Çin'e karşı yükselen Batı menşeli düşmanlık ve Çin'i frenleme istencidir. Ancak bu yöndeki bakış açısı, madalyonun bir yüzünü oluşturmaktadır. *Diğer yüzünde (ikincisi) ise*, Çin yardımlarının bütünüyle bir melek yardım olarak nitelendirilemeyeceği gerçeğidir. Her devlet gibi Çin devleti de aldığı karar ve yaptığı uygulamada ulusal çıkarlarını gerektiği kadar savunmaktadır. Bu bağlamda, hegemonik ve neo-kolonyalist emareler taşımakla birlikte, Çin'in dış yardımlarının doğasını anlamada; uluslararası ilişkiler disiplininin Konstrüktivist Yaklaşımı oldukça işlevsel olabilir. Nitekim Çin, dış yardım politikasında, Kuşak ve Yol Girişimi'nin ilan edildiği 2013 tarihinden bu yana, gittikçe artan bir oranda hem maddi hem de sembolik güç unsurlarını birleştirerek "rıza üretmek" üzere yeni bir iletişim stratejisi benimsemiş durumdadır.

SONUÇ

Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra, dünya politikası, ABD öncülüğünde tek kutuplu dünya düzenine evrilmiştir. Ancak 2000'li yıllardan sonra Çin, dünyada ekonomik açıdan başat faktöre dönüşmüş ve küresel güçler dengesi, çok kutuplu bir hâl almıştır. Günümüz dünya sistemi ise, "ekonomik açıdan çift kutuplu, politik bakımdan tek kutuplu" şeklinde tanımlanabilir. Bu bağlamda, ekonomik olarak süper güç olan Çin, henüz siyasal açıdan süper güç değildir. Bu sorun Çin için, varoluşsal bir dilemma olup, küresel konumunu da etkilemektedir. Nitekim Çin, bir yandan ekonomik olarak süper güç olma iddiasını, politik süper güce tahvil etmeye çabalarken, öte yandan Çin'in yükselişinden tedirginlik duyanlara, barışçıl ve medeniyetçi bir perspektifi takip ettiği izlenimi vermeye çalışmaktadır.

Kuşak ve Yol Girişimi'nin dünyaya ilan edildiği 2013 yılından bu yana, başta ABD olmak üzere, Çin karşıtı bloğun yönlendirmeye çalıştığı dünya kamuoyu, Çin'in her türlü hamlesini yakından takip etmekte ve attığı her adımda neo-kolonyal emareler aramaktadır. Bu noktada, Çin'in son dönemlerde yerkürede "baş bağışçı" konumuna gelmesiyle, dış yardımlar konusunda "baş kötü" olarak ilan edilmesi neredeyse eş zamanlılık ve eş güdümlülük arz etmektedir. Nitekim resmî söylemde, dış yardımların çok önemli katkılar sağladığı/sağlayacağı öngörülmesine rağmen; bunların *de facto* etkinliği oldukça tartışmalıdır. Kaldı ki, alanyazındaki tartışmaların izi sürüldüğünde, dış yardımların neredeyse alıcı ülkelere çok, bağışçı ülkelerin işine yaradığı, donör ülkelere fayda getirdiği izlenimi hâsıl olmaktadır. Zira donör ülkeler, dış yardımlar vasıtasıyla yardım verdikleri ülkenin içişlerine karışabilmekte, bu ülkelere ekonomik, siyasal ve ideolojik açıdan birçok tavizler koparabilmektedirler. Bu bağlamda dış yardımların yapılmasında, normatif

temelde sergilenen bir takım “erdemli” davranışlardan ziyade, stratejik hedefler yüklü “hegemonik” emellerin daha belirleyici olduğu söylenebilir.

Bu çerçevede, alanyazında Çin yardımlarının hegemonik ve neo-kolonyal boyutları olduğunu iddia eden tezler bulunmaktadır. Bu bakış açısına göre; kadim tarihi boyunca, emperyalist ve kolonyalist bir ülke olagelen Çin, sağladığı yardımları sömürgeci hedeflerinin bir aracı olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda Çin devleti, jeostratejik önceliklerine göre seçtiği belli ülkelere, kolonyalist motivasyonlarla borç vermekle suçlanmaktadır. Çin dış yardımlarını sorunlu bulan tezlerin karşısında yer alan tezleri savunanlara göre ise; Çin’in dış borç siyasasına yöneltilen eleştiriler, ABD başta olmak üzere Çin karşıtı ülkeler tarafından Çin’in yükselişini durdurmak ve Çin’i geri-püskürtmek gayesiyle yapılmaktadır. Nitekim Çin’in 2000’li yıllardan sonra küresel bir güç olarak işaret edilmesi ve 2013 yılından itibaren Kuşak ve Yol Girişimi’nin yarattığı global etki, Çin’in odağa alınmasına ve bu ülkenin her türlü adımının arkasında sömürgeci gayeler aranmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede, Çin ve Batı dış yardımlarına ilişkin olarak makalede öne çıkan ve özgün boyutları olan analitik değerlendirme şöyle özetlenebilir.

Bir Asya devi olan Çin, özünde emperyalist ve kolonyalist bir ülkedir. Ancak ABD başta olmak üzere, Çin karşıtı devletlerin, Çin yardımlarına yönelttikleri eleştirilerin yaygın bir hâl alması ve güçlü bir etki yaratması, Çin’i “konstrüktivist bir neo-kolonyalizm”e yöneltmiştir. Bu bağlamda güncel bir politika perspektifinden iddia edilebilir ki, özünde Çin emperyalist ve kolonyalist emellere sahip olmaya devam etmekle birlikte bunu yaparken, (Gramsci-yen bir perspektiften ifade edilirse)⁹, “rıza üretimi” temelinde yeni bir iletişim stratejisi ve retorikleriyle, katı hedeflerini yumuşatma ve kamufle etme yoluna gitmektedir. Bu yeni dönemde Batı’nın güncel yardım politikalarını “klonlayan” Çin; yeni stratejik iletişim tekniklerini aktif şekilde kullanarak, dış yardımlarında medeniyetçilik, hayırseverlik ve barışseverlik söylemlerini öne çıkarmaktadır.

ABD başta olmak üzere, Batı toplumlarının sömürgecilik, hegemonya ve emperyalizm çerçevesindeki “kötü” sicillerinin, Çin’e yönelik neo-kolonyalizm suçlamalarının gölgesinde kaldığını ifade etmek gerekir. ABD ve Batı orijinli medya kuruluşlarının yayınlarının yanı sıra, ilgili akademik çalışmaların büyük bölümünde, ya sömürgeciliğin sadece ABD ve Batı’nın “hakkı” olduğu yönünde örtük bir kabul sezilmekte, ya da sadece Çin “vurgusu” yapılarak ABD ve Batı sömürgeciliği yadsınmaktadır. Oysa dış yardımlar konusunda, Çin’in örtük birtakım emperyal hedefleri olmakla birlikte; Batı yardımları da, Çin yardımlarından “daha masum” değildir. Nitekim yöneltilen bunca eleştiriye rağmen, Çin’in dünyada en büyük bağışçı ülkeye dönüşmüş olması; alıcı ülkelerin Batı yardımlarından kaçtıklarının veya daha uygun bir ifadeyle alternatif kaynak arayışı

⁹ Antonio Gramsci, kapitalizmin, (istisnai dönemler haricinde) kapitalizmin, nasıl olup da faşizm gibi, baskı unsurlarına başvurmadan kitleleri belli davranışlara yönelttiğini ve “rıza ürettiğini” sorgulamıştır. Gramsci, kapitalist sistemin, şiddet boyutu gizli (örtük) kalmakla birlikte, “rıza üretimine” hizmet eden ideolojik/politik iktidar biçimlerini ortaya koymuştur. Bu bağlamda Gramsci’nin hegemonya yaklaşımının, uluslararası ilişkilere uyarlanmasında önemli katkıları olan Gill’in (1992) ifade ettiği şekliyle; Gramsci’ye göre hegemonya nosyonu, uluslararası ilişkiler disiplininin ortaya attığı baskı ve zorlama unsurlarıyla değil, daha rafine olan bir takım (entelektüel/kültürel) enstrümanlar aracılığıyla rızanın “üretilmesi” esasına dayanmaktadır. Bu çerçevede Robert Cox (2016), Gramsci-yen bir perspektiften; hegemonik (baskın) güç, zayıf olanlara hitap edebilecek ‘ortak iyi-ortak yarar’ konsepti üzerinden uluslararası düzeni kurumsallaştırırken; siyaseten zayıf olanların rızalarının “üretilebilmesi” maksadıyla, onlara yarayacak ya da yarayacağı izlenimi verilen birtakım “taviz” ve “uzlaşmalar” geliştirilmesi yoluna gidildiğini belirtir.

içinde olduklarının bir göstergesidir. Dış yardımlarda gönüllülüğün esas olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Batı yardımlarına mündemiç olan handikapların; eleştirilen Çin yardımlarına atfedilen handikaplardan daha büyük ve daha ciddi düzeyde olduğu, tarihsel olarak pekâlâ iddia edilebilir.

Çin ve Batı yardımlarında, jeostratejik hedefler ve ekonomik çıkarlar oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Donör ülkeler; yardım alan ülkenin başka bir ülkeyle yakınlaşmasını engellemek suretiyle, o ülkeyle karşılıklı stratejik ortaklarını konsolide etmek ve mümkünse diğer ülkelerden kopararak o ülkeyi kendi bloklarına çekmek amacıyla dış yardımları bir enstrüman olarak kullanabildikleri gibi, kendi ideolojilerini yaymak, ekonomik, dini ve siyasal bağlar kurmak gibi türlü sebeplerle de yardım ilişkisi kurabilmektedirler. Eldeki verilere bakıldığında, dünyada dış yardımların, resmî söylemlerde yer verilen idealist amaçların ötesine taşarak; jeostratejik hedeflere ulaşma amacıyla kullanılan “hegemonik” bir enstrüman olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin Çin, “Tek Çin Stratejisi” bağlamında, Tayvan’ı tanıyan ülkelerle dış yardım ilişkisi kurmazken; ABD, 11 Eylül Saldırıları sonrasında, teröre karşı kendisiyle işbirliği içinde olan ülkelere daha fazla kaynak aktarmıştır.

Şu da bir gerçektir ki Batı, dış yardım konusunda, Çin’e nazaran çok daha şeffaf davranmaktadır. Çin, dış yardım politikalarını yürütürken, uluslararası standart kriterleri kabul etmeyerek, münferit (ayrık) şekilde hareket etmektedir. Böylelikle Çin devleti, Batı devletlerine nazaran, dış dünyaya daha kapalı ve otoriter bir görünüm sergilemektedir. Bu bağlamda Çin yardımlarının hangi ülkelere, hangi şartlarda ve ne miktarda yapıldığı yönünde şeffaf ve kamuya açık bir bilgi mevcut olmadığından, Çin’in dış yardımları, birçok ülkeye kıyasla daha tartışmalı ve eleştiriye açıktır.

Son olarak, uluslararası siyaset ekseninde, dış yardım konusunda, bir “yardım etiği” sorunu olduğu söylenebilir. Siyaset bilimi açısından gündelik yaşam etiği (deyim yerindeyse mikro etik) ile siyasal “etik” (makro etik) arasında bir takım asli farklar olduğu iddiası, bilhassa Machiavelli’den beri pek çok kere dile getirilmiş olup, “Realist Teori”, temelde bu iddia ile koşturmuştur, denilebilir. Bu bağlamda, uluslararası ilişkilerde dış yardım konusuna odaklanıldığında, mikro ve makro etik arasındaki sözü edilen belirgin farklılıklar net olarak görülebilmektedir.

Zira, yardım sözcüğü gündelik hayatta, “kendi gücünü ve imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanma” (bkz. TDK sözlüğü) şeklinde tanımlansa da, uluslararası ilişkiler alanında “(dış) yardım” kavramının altı biraz kazındığında, hemen fark edilen belli standart motifler yanında, sıklıkla örtük/dolaylı bir takım “art niyet” (manipülasyon) tohumlarının da kolaylıkla ayırına varılabilmektedir. Bu kapsamda, dış yardımların bilhassa örtük işlevi ve etkinliği bağlamındaki “tartışmalı” belirlenimler (tezahürler); küresel düzeydeki “hegemonik” güç mücadelelerinin temel parametrelerinin deşifre edilmesine kritik düzeyde hizmet edebilecek, ayrıştırıcı araçlar (“turnusol kâğıdı”) durumundadırlar.

KAYNAKÇA

Abbas, R. (2024, 9 Şubat). 25 Countries That Gave the Most Foreign Aid in 2023. *Insider Monkey*.

Andersen, J. J., Johannesen, N. ve Rijkers, B. (2020). *Elite Capture of Foreign Aid: Evidence from Offshore Bank Accounts*. chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/https://documents1.worldbank.org/curated/en/493201582052636710/pdf/Elite-Capture-of-Foreign-Aid-Evidence-from-Offshore-Bank-Accounts.pdf adresinden erişildi.

Bayar, M. (2018). Dış Yardımda Amerikan, Çin ve Türk Yaklaşımları. *Avrasya Etüdları Dergisi*, 53(1), 63–86.

Beeson, M. ve Crawford, C. (2023). Putting the BRI in Perspective: History, Hegemony and Geoeconomics. *Chinese Political Science Review*, 8(1), 45–62. doi:10.1007/s41111-022-00210-y

Benabdallah, L. (2022). A Relational Approach to Gift-Giving: China's Aid Exchanges in the Global South. *Global Studies Quarterly*, 2(4). doi:10.1093/isagsq/ksac071

Carter, B. (2017). *A Literature Review on China's aid*. chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a5f38d6e5274a443e00372b/177_China_aid.pdf adresinden erişildi.

Chellaney, B. (2021, 24 Aralık). China's Trojan Gift: Creditor Imperialism. *cepa.org*. 29 Mayıs 2024 tarihinde <https://cepa.org/article/chinas-trojan-gift-creditor-imperialism/> adresinden erişildi.

civildaily.com. (2022, 30 Nisan). China's Debt Trap Diplomacy. *civildaily.com*. 29 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.civildaily.com/burning-issue-chinas-debt-trap-diplomacy/> adresinden erişildi.

Cox, R. (2016). Dünya Düzenine Yaklaşımlar,. R. Cox ve R. Timothy (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi* içinde . İstanbul: Röle Yayıncılık.

data.one.org. (2024). How Much Do Countries Give in Aid? *ONE Data And Analysis*. 15 Haziran 2024 tarihinde <https://data.one.org/topics/official-development-assistance/> adresinden erişildi.

Dreher, A. ve Fuchs, A. (2015). Rogue aid? An empirical analysis of China's aid allocation. *Canadian Journal of Economics/Revue canadienne d'économique*, 48(3), 988–1023. doi:10.1111/caje.12166

Eroğlu, Ö. (1997). Does Foreign Aid Work on Economic Development of Developing Countries. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2, 29–50.

Etzioni, A. (2020, 9 Kasım). Is China a New Colonial Power? How Well Do The Claims Of Neocolonialism Stand Up? *thediplomat.com/*. 30 Mayıs 2024 tarihinde <https://thediplomat.com/2020/11/is-china-a-new-colonial-power/> adresinden erişildi.

Feyzioglu, T., Swaroop, V. ve Zhu, M. (1998). A Panel Data Analysis of the Fungibility of Foreign Aid. *The World Bank Economic Review*, 12(1), 29–58. doi:10.1093/wber/12.1.29

Fuchs, A., Kaplan, L., Kis-Katos, K., Schmidt, S. S., Turbanicsh, F. ve Wang, F. (2022). *Tracking Chinese Aid Through China Customs: Darlings And Orphans After The Covid-19 Outbreak*. Göttingen.

Gehring, K., Kaplan, L. C. ve Wong, M. H. L. (2022). China and the World Bank—How contrasting development approaches affect the stability of African states. *Journal of Development Economics*, 158, 102902. doi:10.1016/j.jdeveco.2022.102902

Gelpern, A., Horn, S., Morris, S., Parks, B. ve Trebesch, C. (2022). *How China Lends: A Rare Look into 100 Debt Contracts with Foreign Governments*. https://www.economic-policy.org/wp-content/uploads/2022/03/Gelpern_Horn_Morris_Parks__Trebesch_full_paper.pdf adresinden erişildi.

Gill, S. (1992). *American Hegemony and the Trilateral Commission*. Cambridge: Cambridge, Cambridge University Press.

Gupta, P. (2022, 18 Ekim). IMF and World Bank Slam China For Destroying Africa's Chances Of Restructuring Loans. *tfiglobalnews.com*. 29 Mayıs 2024 tarihinde <https://tfiglobalnews.com/2022/10/18/imf-and-world-bank-slam-china-for-destroying-africas-chances-of-restructuring-loans/> adresinden erişildi.

Hayaloğlu, P. (2023). Foreign Aid, Institutions, and Economic Performance in Developing Countries. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(3), 748–765. doi:10.17153/oguiibf.1277348

Hoeffler, A. ve Sterck, O. (2022). Is Chinese aid different? *World Development*, 156, 105908. doi:10.1016/j.worlddev.2022.105908

Kayry, S. (2021, 12 Kasım). Chinese Debt Trap Diplomacy: The Debate and the Gaps in the Literature. *moderndiplomacy.eu*. 29 Mayıs 2024 tarihinde <https://moderndiplomacy.eu/2021/11/12/chinese-debt-trap-diplomacy-the-debate-and-the-gaps-in-the-literature/> adresinden erişildi.

Keskin, M. (2019). China's Belt and Road Initiative and America's Response. *Asia Pacific, Foreign Policy, World Mind*, 4(4). <https://www.theworldmind.org/home/2019/4/26/chinas-belt-and-road-initiative-and-americas-response> adresinden erişildi.

Kroenig, M. (2020). *The Power Delusion*. <https://foreignpolicy.com/2020/11/11/china-united-states-democracy-ideology-competition-rivalry-great-powers-power-delusion/> adresinden erişildi.

Kurtbaşı, İ. (2022). Avrupa-Atlantik'ten, Asya-Pasifik'e Eksen Kayması ve Kuşak-Yol İnisiyatifiyle (Yeni İpek Yolu) Türkiye'nin Artan Önemi. O. Kurtoğlu, G. Kurmangaliyeva Ercilasun, V. S. Yelok ve Z. N. Ertuğrul (Ed.), *Uluslararası Geçmişten Geleceğe İpek Yolu Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (ss. 419–433). Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi TODAİE Yayınları. <https://hacibayram.edu.tr/ipekyolusempozyumu/bildiri-kitabi> adresinden erişildi.

Kurtbaşı, İ. (2023). Asya'nın Yükselişi Tezi: Küresel Konjonktürde Değişen Asırlık Dengeler ve Parametreler Işığında Bir Gelecek Projeksiyonu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(1), 313–330.

Li, J., Long, X. ve Jiang, Q. (2022). Aid and Conflict: Evidence from Chinese Aid. *China Economic Quarterly International*, 2(2), 111–123.

Li, X. ve Zhang, S. (2018). Interdependent Hegemony: China's Rise Under the Emerging New World Order. *China Quarterly of International Strategic Studies*, 04(02), 159–175. doi:10.1142/S237774001850015X

Lydia, L. E. (2022, 30 Haziran). Who creates the Chinese “debt trap” myth? *newsgd.com/*. 30 Mayıs 2024 tarihinde https://www.newsgd.com/node_59b956aa5d/78df5af3ba.shtml adresinden erişildi.

Lynch, L., Anderson, S. ve Zhu, T. (2020). *China's Foreign Aid: A Primer for Recipient Countries, Donors, and Aid Providers*.

Murray, C. ve School, T. (2022). An analysis of China's Belt and Road Initiative And its Neo-Colonial Ambitions. *Routes, The Journal For Student Geographers*, 2(3), 176–182.

Nkrumah, K. (1965). *Neo-Colonialism, the Last Stage of Imperialism*. London: Thomas Nelson and Sons, Ltd.

OECD, D. (2024). International Aid Rises in 2023 with Increased Support to Ukraine and Humanitarian Needs. *OECD, Official Development Assistance (ODA)*. 15 Haziran 2024 tarihinde <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-standards/official-development-assistance.htm> adresinden erişildi.

PwC. (2017). *The Long View: How Will The Global Economic Order Change By 2050?* www.pwc.com/structure adresinden erişildi.

Regilme, J. S. S. F. ve Hodzi, O. (2021). Comparing US and Chinese Foreign Aid in the Era of Rising Powers. *The International Spectator*, 56(2), 114–131. doi:10.1080/03932729.2020.1855904

Singh, S. (2019). The Awakening of The Giant: Is China using the Belt and Road Initiative as a Neo-Colonial Tool in the Indo-Pacific Region? *Journal of Interdisciplinary Studies*, 3.

Solangi, İ. (2022, 13 Ekim). Reassessing China's “Debt Trap Diplomacy” in Africa. *thelitenews-com*.

Sterioti, A. (2017). The Significance of China's String of Pearls Strategy. *SSRN Electronic Journal*. doi:10.2139/ssrn.2951903

TİKA. (2022). *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu, 2021*. Ankara.

Williams, V. (2024). Foreign Aid. *Britannica*. Britannica.

World Bank. (1998). *Assessing Aid What Works, What Doesn't, and Why*. Washington. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://documents1.worldbank.org/curated/en

/612481468764422935/pdf/Assessing-aid-what-works-what-doesnt-and-why.pdf adresinden erişildi.

Xiang, R. (2013). Dış Yardımların Düzenlenmesi, Seçilmiş Ülke Uygulamaları, 2011/2012 (TİKA.). Ankara: Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı.

Yuan, J., Su, F. ve Ouyang, X. (2022). *China's Evolving Approach to Foreign Aid*. Solna - Sweden.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 7 Sayı/ISSUE 13 Yıl/YEAR: 2024

Alındı/RECEIVED: 15-05-2024 – Kabul/ACCEPTED: 25-05-2024

1980 Sonrası Mardin'den İsveç'e Yapılan Göçten Sonraki Deneyim: Yerli, Biz ve Öteki Göçmen Gruplara Dair Algı

Experience after the Migration from Mardin to Sweden after 1980: Perception about Locals, Us and the Others

Deniz Can Kızıl¹ | Kadriye Şahin²

Abstract

This research is about the migration experiences of a group of relatives who migrated from Mardin to Sweden after the military coup on September, 12, 1980 in Turkey. The incidents they went through after they migrated to the country are the other spotlights of this research. How they perceived their identities, other immigrants and migrant groups in Sweden after migration and how they used the concepts of distance

Öz^{3 4}

Bu araştırma 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinden sonra Mardin'den İsveç'e göç eden bir akraba grubun göç esnası ve sonrasındaki deneyimleri kapsamaktadır. Kürt etnisitesine mensup akraba bir grubun göç süreci ve İsveç'in göçmen politikası ile "öteki" olmak (Kızıl, 2023, s. 5) çalışmanın asıl temalarını oluşturmaktadır. Bu temalar ışığında göç sonrası İsveç'te kendilerine, yerli gruplara ve diğer mülteci ya da göçmen gruplara ilişkin

¹ Deniz Can Kızıl, Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Göç Araştırmaları Anabilim Dalı, Hatay-Antakya, avdenizkizil@gmail.com, Orcid:0000-0002-5734-7107

² Kadriye Şahin, Doç. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Hatay-Antakya, ksahin@mku.edu.tr Orcid:0000-0003-1139-8213

³ Bu makale, 2023 yılında Deniz Can Kızıl tarafından yazılmış olan "Mardin'den İsveç'e (Stockholm ve Uppsala) 1980 Sonrası Yapılan Göç ve Gündelik Hayat" başlıklı tezden türetilmiştir.

⁴ Bu tez çalışması öncelikle Covid-19 pandemisi gölgesinde başlamıştır. 20.01.2023 tarihinde tez savunması gerçekleştirilmiş ve süreç başarıyla tamamlanmıştır. Tezin teslim sürecine geçilemeden 06.02.2023 tarihinde 11 ilimizi derinden etkilen deprem felaketi meydana gelmiştir. Tezin teslim süreci hatıralardan silinmeyecek acılara tanıklık etmiştir. Bu makaleyi değerli öğretim ve aynı zamanda yazarlardan birisi olan Deniz Can Kızıl'ın deprem felaketinde çok genç yaşta kaybettiği dostu Ferhan Beşkardeş ve onun nezdinde tüm kayıplarımıza ithaf ediyoruz.

* Tezin alan araştırması sırasında çalışmaya katılarak konuyla ilgili bilgi, duygu ve deneyimlerini paylaşan katılımcılara çok teşekkür ederiz.

and closeness are two important topics analyzed in the scope of the research. The perceptions about immigrants in terms of the concepts of "otherness", "cultural racism" and "committing crime" are the focal points. The migration wave, started in 1980s, has continued because of political, economic and politic reasons. Qualitative research method is used in this research and interviews were held in the cities of Stocholm, Uppsala, Bolnes and Göteburg. The beggining of the research coincided with Covid-19 pandemic. It was impossible to go to Sweden and thus researchers couldn't personally inteviewed with participants. Semi-structured questions were prepared, online interviews were held through Voluntary Participant Form and researchers audiotaped the process. The interviewees are relatives and they are of Kurdish ethnicity. In the scope of the findings obtained from the field, it is aimed to analyze the perceptions of this immigrant group about locals, other immigrants and immigrants who arrived after them, through qualitative data. On the other hand, perceptions of the locals about immigrants are analyzed in the same scope. How they perceived their identities, other immigrants and migrant groups in Sweden after migration and how they used the concepts of distance and closeness are two important topics analyzed in the scope of the research. The perceptions about immigrants in terms of the concepts of "otherness", "cultural racism" and "committing crime" are the focal points. The migration wave, started in 1980s, has continued because of political, economic and politic reasons.

Keywords: Migration to Sweden, Migration experience, Alienation, Perception of crime.

algıları, yakınlık ya da mesafe kavramlarını kullanma biçimleri, "ötekileşti" olma süreçleri ile kültürel ırkçılık ve suç işleme bağlamlarına ayrıca yer verilmiştir. Nitel araştırma yöntemi kullanılan bu çalışmada İsveç'te Türkiye kökenlilerin yoğun olarak ikamet ettikleri Stocholm başta olmak üzere, Uppsala, Bolnes ve Göteburg şehirlerinde görüşmeler yapılmıştır. Çalışmanın saha araştırması planında, başlangıçta her ne kadar yüz yüze görüşmeler yapılması hedeflenmiş olsa da Covid 19 pandemisi nedeniyle İsveç'in sınırlarını kapatması alan verilerinin planlandığı biçimde elde edilememesiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenle yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan Gönüllü Katılımcı Formu aracılığıyla online(çevrimiçi) görüşmeler yapılmış ve ses kayıtları alınmıştır. Görüşmeci profili akrabalık ilişkisine sahip ve aynı zamanda Kürt etnisitesine mensup bireylerden oluşmuştur. Alandan elde edilen bulgular kapsamında göç eden bu grubun yerli olanlar ile, diğer göçmenler ve sonradan gelen göçmelere ilişkin algıları ve yerelin göçmenlere ilişkin algıları nitel veriler ile açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle göç sonrası İsveç'te kendileri, yerli olanlar ve diğer mülteci ya da göçmen grupları nasıl algıladıkları, mesafe veya yakınlık kavramlarını nasıl kullandıkları, göçmenlere yönelik "öteki," "kültürel ırkçılık" ve suç işleme algısı konularına odaklanılmıştır. 1980'li yıllarda başlayan göç dalgası siyasi, ekonomik ve politik nedenlerle sürmeye devam etmiştir.

Anahtar kelimeler: İsveç'e Göç, öteki, kültürel ırkçılık, suç algısı

Giriş

Bu makalenin amacı, 1980 yılından sonra Mardin'den İsveç'e göç eden bir akraba grubunun göçten sonraki deneyimlerini nitel veriler ile ortaya koymaktır. Bilindiği üzere 12 Eylül 1980 yılı Türkiye Cumhuriyeti'ndeki askeri bir darbenin gerçekleştiği tarihe işaret eder (Kılın & Kalaycı, 2021, s. 167). Darbenin yol açtığı siyasi kargaşa ve çatışmalar sonucunda Türkiye'den yurt dışında farklı ülkelere bir göç dalgası yaşanmıştır. Bu göç dalgası sadece yurt dışına değil ülke içinde de kitlesel yer değiştirmelere neden olmuştur⁵. Göç en genel tanımıyla coğrafi bir hareketliliğin sonucu oluşan nüfus dinamiğidir (Aydın, 2003, s. 341), ayrıca binlerce yıl öncesine dayanan insanlık tarihinde toplumların ortak yaşadığı bir süreçtir (Bartram, Poros & Monforte, 2017). Göçler, ekonomik buhranlar, iç savaşlar ve terör, iklim değişiklikleri, doğal afetler, dini nedenler, hastalık, nüfus değişimleri, bireysel nedenler, siyasi ve politik sebepler ile savaş gibi birçok nedenden dolayı ortaya çıkmış ve bir şekilde tarih boyunca devam etmiştir. (Longino, 2000; Castles, 2000; Emiroğlu & Aydın, 2003; Brown & Bean, 2005; (Castles & Miller, 2008; Karpat, 2013; Gökay, 2013; Önal & Keklik, 2016; Apak, 2014; Cohen & Sirkeci, 2016; Bulut, 2019; Çiftçi, 2019; (Sirkeci, Utku & Yüceşahin, 2019; Çataloğlu & Bulut, 2019; Çetin & Coşkun, 2020; Döner & Şahin, 2021; Karagel, 2021; Suna & Cereci, 2022; Yıldırım, 2019; Baygın ve Kalaycı, 2023). Göçlerin çeşitliliği ve buna bağlı olarak göçle ilgili kavramların fazlalığı, göçlerin tasnifinde de söz konusudur. Göçler nicelik, neden, zaman, mesafe, hukuk, kabul vb. açılardan değişik kategorilere ayrılmaktadır (Kalaycı, 2018, ss. 2-3). Bununla birlikte küresel ölçekte dünyanın farklı bölgelerinde ortaya çıkan kısa ve uzun süreli çatışmalar küresel insan hareketliliğinin devamlılığını sağlamaktadır (Sirkeci ve Erdoğan, 2012, s. 298). Türkiye için bir göç ve göçmen ülkesi olduğu gerçeği ortadadır. Bu sürecin modern dönemdeki yansıması olan Avrupa'ya yaşanan göçler büyük ve çeşitli etkiler doğurmuştur (Eren & Aydın, 2016, s. 34). Darbenin önemli sonuçlarından biri, ülkenin içinde bulunduğu siyasi kargaşa ve çatışmaların Türkiye'den farklı ülkelere gerçekleşen yoğun bir dış göçe zemin hazırlamış olmasıdır. Darbeden sonra tahminlere göre Batı Almanya'ya on bin kişi iltica ederken, yaklaşık yirmi bin kişi siyasal sebeplerden dolayı Fransa, Belçika, Hollanda, İsveç, Avusturya ve İngiltere'ye göç eder (Mutluay, 2019, s. 99). İsveç, 1960'ların başında Türkiye ile işgücüne ilişkin bir anlaşma imzalar ve ilk kez Türk işçiler İsveç'e gider ve bunun sonucu zincirleme bir göç hareketliliği başlar (Larucea, 2015) İsveç'te 1971 yılında 4.6 bin Türkiye kökenli göçmen var iken 1983 yılında bu sayı 20.6 bin kişiye yükselmiştir.⁶ İsveç'e Türkiye'den yapılan göçler "bireysel girişimler, kitlesel iş gücü göçü, aile birleşimleri ve politik/etnik temelli iltica olarak sınıflandırılabilir (Göker, 2023, s. 505). 1980'li yıllarda ekonomik nedenler dışında siyasi nedenler iç göçü giderek arttırmış ve bunun sonucu zorunlu ve gönüllü göç kavramı daha yoğun kullanılmaya başlanmıştır (İçduygu & Sirkeci, 1999, s. 253). İç göçün yanı sıra 1980'li yıllarda iltica yoluyla göç edenlerin sayısında da artış olmuştur. İsveç iltica yoluyla göç etmek isteyenlerin talebini genellikle karşılayan bir ülkedir. Mengüç (1992, s. 15) 1986 yılından 1992 yılına kadar

⁵ Göç konusunda sıklıkla ele alındığı ve aynı zamanda Türkiye'de yapılan kırsal alan araştırmalarının kronolojik sıralamasına bakıldığında Türkiye'de yaşanan siyasal değişimlerin birbiri ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir (Topdemir- Koçyiğit, 2022, s. 175). Örneğin "1980'lerin sonu ve 1990'lı yılların ilk yarısında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da devam eden terör ve güvenlik gerekçesi ile köylerin boşaltılması, kent merkezlerine ve büyük kentlere yönelen zorunlu iç göç gerçekliğini tetiklemiştir." (Kaya & Gülersoy, 2023, s. 34).

⁶ Siatens Invandrarverk, Immandrare i Suerige 1983, Norköpping: Staiistik 3(84), s. 3. (Akt. Erder, 2006, s. 93).

İsveç'e yaklaşık olarak 6 bin kişinin iltica ettiğini belirtir. 25 Ekim 1965'te İsveç'e giden ilk üç Türk göçmenin, ardından 1 Ağustos 1966'da 60 göçmenin izlediği hikâye ilerleyen zamanlarda sığınmacılar ve Kürt mültecilerin baskın hale gelmesiyle devam eder (Bayram vd. 2009, s.92). Bu çalışmanın odağını oluşturan grup 1980 darbesinden sonra Mardin, İskenderun ve İsveç rotasında gerçekleşen zorunlu göçün eyleyicileridir ve politik söylemler ve çatışmalar bu dönemde göçün itici nedeni olarak karşımıza çıkar (Kızıl, 2023, ss. 17-18). Mardin'den İskenderun'a ve İskenderun'dan da İsveç'e gerçekleşen bu göç zorunlu göç kategorisinde değerlendirilmektedir. Zira Mardin göçün başlangıç noktası olup yoğun çatışma döneminde uygulanan "köy boşaltma" ya da "zorunlu göç" olarak literatüre giren kimi politikalar neticesinde Güneydoğu bölgesinin özellikle kırsal kısımlarından hem Türkiye'nin batısına doğru hem de yurtdışına doğru bir göç yaşamış (Mutluay, 2019, ss.106-107) olan yerleşim alanlarından birisidir. Bu makalede de 1980 yılı İsveç'e göç konusunda bir kırılma noktası olarak ele alınmış olup, sosyo-ekonomik ve siyasi nedenlerle Kürt etnisitesine mensup akraba bir grubun göç süreci ve İsveç'in göçmen politikası ile "öteki" olmak (Kızıl, 2023, s. 5) konularına değinilmiştir.

Göçün çekim merkezi olan İsveç İskandinavya Yarımadasında yer alır ve büyük çoğunlukla Luther mezhebine bağlı olup en fazla konuşulan dil İsveççedir (Tosun, 2019, ss. 17-18). 1975 yılında çokkültürlü bir devlet olduğunu ilan eden İsveç eşitlik, seçme özgürlüğü ve iş birliği ilkelerini temel alan (Abadan-Unat, 2006) bir ülkedir. İsveç II. Dünya Savaşından sonra Avrupa ülkelerinin diğerlerine göre daha ılımlı bir göçmen politikası izlemiştir (Akarçay, 2019, s. 208). İsveç, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana yaklaşık 150 bin kişiye siyasal sığınma hakkı vermiştir. Ülkedeki yabancı nüfusun yaklaşık yüzde 20'si siyasal sığınma hakkıyla İsveç'e yerleşmişlerdir (Erder, 2006, s. 92). Çokkültürlü bir politika izleyen ve kültürel çeşitliliği benimseyen İsveç'in dahil olduğu bu süreç göçün bir sonucu olarak ortaya çıkar (Gökay, 2013, s. 122). Özellikle geçtiğimiz yüzyılda mülteci kabulü, sosyal entegrasyon ve ılımlı göçmen politikası, iyi bir refah seviyesi sunması ayrıca çokkültürlü söylemi İsveç'i sürekli hedef ülke haline getirmektedir (Oppen, 1983, ss. 193-196). Diğer taraftan, başvuru koşullarındaki esneklik, aile birleşimine olan ılımlı yaklaşımı ve ılımlı bir çifte vatandaşlık yaklaşımı nedeniyle de çekim merkezi haline gelir (Akarçay, 2019, ss. 218-219). "... İsveç, sosyal refah devleti olgusuna dayalı politik görüşü ve işleyen demokrasisi ile sadece Avrupa'nın değil, dünyanın önde gelen ülkelerinden biri olmuştur" (Anık, 2008, s. 92). Bütün bunlara ek olarak, 1999-2000 yıllarını kapsayan dünya değerler araştırmasına göre İsveç, Avrupa ülkeleri içerisinde yabancılara yönelik tutum ve fırsat eşitliği açısından en pozitif ülke olarak gösterilmektedir (Gerhards, 2009, s. 65). İsveç'in göçmenlere ilişkin yaklaşımları bu çalışma için gerçekleştirilen görüşmelerde de ılımlı, paylaşımcı, sosyal entegrasyonu başarılı olarak ifade edilmiştir (Kızıl, 2023). Ancak İsveç'in göçmen politikasında görülen şeffaf ve ılımlı tarafın göçmenlere yansıyan veya aynı yerde yaşayan farklı göçmenler arasında ortaya çıkan bir "ötekilik" algısı mevcuttur. Dahası uygulanan iskân politikası, göçmenler arasındaki kutuplaşmalar, göçmen ve suç algısı ve İsveç'te yükselen aşırı sağ partiler ve göçmen karşıtı politikalar katılımcılar tarafından vurgulanan temel konulardır.

Yöntem: yüz yüze görüşmeden online konuşmaya

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma doğrudan görüşmelerden elde edilecek bilgiler bakımından önemlidir (Patton, 2015, s. 501) ve özellikle göç

konulu çalışmalarda gündelik yaşam pratiklerini ve kişilerin duygu durumlarını ortaya koyar (Morawska, 2018). Nitel bir çalışma olan alan araştırması ise "orada olmak", "katılarak gözlem" ve "yerlinin bakış açısı" nı kavramayı (Altuntek, 2015, s. 7) mümkün kılarak "bireylerin konuşma ya da eylemlerinden, uygun dilsel ya da toplumsal davranışın genel betimlenişine uzanmaktadır" (Özbudun, Şafak ve Altuntek, 2007, s. 185). Bununla birlikte ele alınan konu hakkında olabildiğince ayrıntılı veri oluşturabilmek için farklı teknikler kullanılır (Kümbetoğlu, 2012, s. 38). Bu çalışmada açık uçlu sorulardan oluşan Gönüllü Katılımcı Formu, derinlemesine görüşme, amaçsal örneklem, ses kaydı teknikleri kullanılmıştır. Ancak tüm bu süreç 2019 yılında dünyada ortaya çıkan Covid-19 pandemisi nedeniyle 2 görüşme hariç diğerleri yüz yüze yürütülemedi ve bu nedenle çevrimiçi görüşme yapılmak zorunda kalınmıştır (Kızıl, 2023, s. 6). Çevrimiçi çalışma konusuna kısaca değinmek gerekirse, çevrimiçi çalışmalar ilk olarak 1990'lı yıllarda çevrimiçi toplulukların etnografisi şeklinde görülmeye başlar (Hine, 2008, s. 258). Sosyal araştırmalar, elbette uzun yıllardır çevrimiçi olarak yürütülmekte olup görüşmeler uzun süredir telefon veya skype üzerinden yapılabilmektedir (Lupton, 2021). Zaman içinde gündelik hayatın bir parçası olan internet teknolojisi bir araştırma için yöntemsel araç olarak kabul edilmişti (Stephens, 2007). Özbaş-Anbarlı (2020, s. 108), disiplinler arası çalışmalara ve farklı araştırma yöntemlerinin uygulanmasına geniş olanak veren dijital uzamlar, araştırma yöntemlerini eskiden koparmamakla birlikte, uzamın olanakları ve sınırlılıklarına bağlı olarak yeni bir biçime büründürdüğünü" söyler. Özbaş-Anbarlı'nın belirttiği gibi dijitalleşmenin dönüştürdüğü nitel araştırma yöntemi, bağlamından kopmadan birtakım tekniklerin uygulanmasına izin veren bir tekniktir. Farklı coğrafi konumlarda yaşayan insanlarla kolayca bağlantı kurabilmek, hiç şüphesiz çevrimiçi araştırma için en büyük fırsatlardan biridir (Kızıl, 2023, s. 8). Katılımcıların onayı ile görüşmeler diktafonla kaydedilmiştir. Ses kaydını onaylamayan katılımcılar için görüşme verileri yazılı olarak kayıt altına alınarak elde edilmiştir. Elde edilen ses kayıtları dikte edilerek yazı ortamına taşınmıştır (Kızıl, 2023, s. 9). Bollnes, Uppsala ve Stockholm'de yaşayan Kürtçe, Türkçe, İngilizce, İsveççe bilen 32-70 yaş arası kadın ve erkeklerden oluşan 23 katılımcı ile çalışma sürdürülmüştür (Kızıl, 2023, ss. 11-12). Son olarak bu çalışma Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 04.02.2021 tarih ve 25 sayılı kararı doğrultusunda gerçekleştirilen tez çalışması verilerine dayalı olarak ortaya çıkarılmıştır.

Öteki, ötekinin ötekileştirilmesi ve kültürel ırkçılık

Genel anlamda kimlik "biz" ve "öteki" ayrımına dayalı olur biçim kazanır. Başka bir ifade ile farklılık üzerinden benzerliğin inşa edilmesidir. Cornolly'nin (1995, s. 92) de ifade ettiği üzere "Kimlik var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür." Bauman (1992, s. 3) "öteki"yi, " bizim gibi olmayan, bize ait olmayan yabancı, farklı olan kişi" olarak tanımlanırken, Derrida ise (1976, s. 158) "öteki aynın zıttı değil, aynın kimliğinin kaynağıdır" diyerek "öteki" kavramının sadece farklılıkla ilgili olmadığını, aynı zamanda bireylerin ve grupların kendilerini diğerlerine göre tanımladığını vurgular. Biraz daha geniş bir tanımla "öteki"; kişiler, toplumlar, kültürlerce sınıfsal ya da etnik olarak geçmişten günümüze farklı dönemlerdeki ilişkiler baz alınarak bir kişi, grup, sınıf ya da halkın farklılaştırılması ve ayrıştırılması şeklinde tanımlanabilir (Nahya, 2011). Böylece "öteki genellikle farklı olarak algılanır ve sonuç olarak toplumun sınırlarını marjinalize eder (Kızıl, 2023, s. 25). Ötekileştirmeye

ilişkin devletler önlemler alsalar da göç ve göçmen karşıtlığı "ötekinin ötekileştirmesi" şeklinde literatürde yer bulur ve öteki de ötekinin ötekisi olan da ister istemez farklı boyutlarda şiddetlere maruz kalır. Bu şiddetler nefret söylemi ve fiziki saldırı gibi bir skalada düşünülebilir (Belli & Aydın, 2017, s. 433). Toplumsal güçler dengesindeki bir değişiklik, bazı grupların prestijini ve sosyal ve ekonomik durumlarını diğerlerinden daha fazla tehdit edebilir⁷ (Wimmer, 1997, s. 31). Öte yandan "günlük yaşam aslında sıradanlığın, tekdüzeliğin ve tabii olanın alanıdır. Eski ile yenin, aynı ile farklın, 'ben' ile 'öteki'nin karşılaştığı ve yine "ötekinin" "ötekileştirildiği" alandır." (Özensel, 2020, s. 371). "İnsanın, ötekiyle karşılaşma serüveninin can alıcı noktası, günlük yaşamda kurulan yüz yüze ilişkiler sonucu edildiği deneyimlerdir" (Yıldırım, 2019, s. 17). 'Öteki' kabul edilebilirin ötesinde yer buluyorsa, bunun nedeni kültürel farklılıktan çok ötekinin kendisi için de anlaşılmasından dolayıdır (Eagleton, 2011, s. 115). "Bireyler arasında ya da toplumlar arasında meydana gelen çatışmalar genellikle ayrışmalara neden olur. Çatışma sonucunda meydana gelen ayrılıklar ise ötekileşmeye ya da yabancılaşmaya neden olacaktır" (Özalp, 2014, s. 233). Pierre Bourdieu, "ötekinin ötekileştirilmesi, egemen grup tarafından sosyal dışlanma ve ayrımcılık mekanizmasıdır, bu sayede egemen gruplar güç ve ayrıcalıklarını korurlar" (Bourdieu, 1984, s. 112) diyerek, "ötekinin ötekileştirilmesi" kavramının sosyal eşitsizlik ve adaletsizlik gibi konularla ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (Kızıl, 2023, s. 26). Antropolog Edward Said'e göre (1978) "ötekinin ötekileştirilmesi" kavramı, kültürel emperyalizm ve Batı normlarının ve değerlerinin Batı dışı kültürlerle dayatılması gibi konularla ilişkilidir.

Bu çalışmanın temalarından birini oluşturan ırkçılık ise biyolojik ve kültürel açıdan iki gruptan birisinin diğeri üzerinde kurduğu egemenlik ideolojisidir (Clair ve Denis, 2015, s. 857). ırkçılığa dair hayat bulmuş diğeri bir tanım ise Guillaumin'e aittir. Guillaumin (1995, s. 30) ırkçılığı, belirli bir toplum parçasının güç ilişkileri sistemi dâhilinde faaliyet gösteren belirli bir sembolik sistem olarak nitelendirmektedir. "20. yüzyılın başlarında soy kavramı, ten rengi, fizyolojik yapı gibi dış görünüme yansıyan farklılıkların beraberinde, görünmeyen farklılıkların yansımaları olarak da ortaya çıkmaktadır" (Ünlütürk, 2015, s. 100). Kaya'ya (2022, s. 40) göre ise ırkçılık şu şekilde tanımlanmaktadır: Küresel dünyada ırkçılığın biyolojiden beslenen sürecine kültürel ırkçılık kavramı eklenmiştir. Post-endüstriyel Avrupa, ekonomik kriz ve sosyal ayrışma yaşarken aynı zamanda kültürel ırkçılığında yükselmesinde etkili olmuştur (Wren, 2001, s. 141). Kültürel ırkçılık kısaca, sosyal dışlanma veya şiddet örneğinde olduğu gibi "olumsuz etnik klişeleştirmenin ırkçı etkileri" olarak tanımlanabilir (Pred, 2000, s. 6)⁸. İsveç'te 'göç açısından kritik' bir bakış açısına sahip olanlara yönelik olarak "ırksız bir kültürel ırkçılığın" varlığını varsayılmaktadır (Bosetta, 2012). Ancak yasa koyucular ve siyasi irade bu yönde eğilim gösterse de özellikle kriminal durumlarda kültürel ırkçılık kavramının inşa edildiği görülmektedir (Kızıl, 2023).

Mekân ve ötekinin barınması

İsveç'te genel nüfusa yönelik konut yardımı politikaları 1930'larda uygulamaya girmiştir. Ancak zaman içinde aile politikaları ve konut politikalarındaki değişim nedeniyle hedefler

⁷ Yıldırım'ın (2019) Burdur ilindeki Afrikalı ve Suriyeli göçmenler ile yerli grup arasındaki ilişkileri ele aldığı çalışması bu tespiti örnek oluşturur.

⁸ Bu bağlamda özellikle fenotipik (ten rengi) niteliklerin yerli grup ile göçmen grup arasındaki ilişkileri nasıl etkilediğini örnekleyen iki çalışma için bkz. Yıldırım (2019), Yıldırım (2021).

değişmiştir. Şimdiki uygulamaların ana amaçlarından biri ekonomik olarak zayıf olan hane halklarının elverişli konut şartlarında yaşamasını temin etmektir (Erdal, 2012). 1965 yılında konut için önerilen çözümlerden birisi Milyon Konut Programı'ydı. Bu program kapsamında yapılan konutların aileler için uygun olmadığı, estetiklikten uzak olduğu ve orta sınıf İsveçliler için dahi uygun olmadığı gibi nedenlerden dolayı daha sonra düşük gelirli İsveçliler ile göçmenler buralara yerleştirilmiştir (Akarçay, 2019). "1980 yılında çıkarılan bir yasa ile konut dağıtım mekanizmasında oluşan ayrımcı uygulamalara son verileceği, göçmen ailelerinin ve diğer sorunlu ailelerin istedikleri konutlara yerleşebilecekleri düşünülmüştür" (Erder, 2006, ss. 134 -135). Ancak, Wiktorin'in (1982) yaptığı inceleme sonuçlarına göre, 1980'den 1982 yılına özellikle göçmenler konusunda da hiçbir olumlu ilerlemenin olmadığı anlaşılmaktadır (aktaran Erder, 2006, s. 125). 1990'ların konut politikalarında ise, muhafazakâr olan Moderate Parti'nin konut kiralama devlet desteğini azaltması veya ödenekleri kesmesi sonucu kiralık ve satılık konut fiyatlarının artması yönünde yaşanmıştır. Bu durum geliri düşük göçmenlerin şartlarını daha da kötüleştirmiştir. Kültürel, demografik, sosyal ve ekonomik koşullar temelinde etnik dışlamalar geçmiş yıllara göre giderek artmıştır (Akarçay, 2019, s. 214). Dolayısıyla konut sorunu, toplumu hem ekonomik sınıflar olarak hem de yerliler ve göçmenler olarak ayırtmaktadır (Lundborg, 2013). Göçmenler özellikle de Türkler yoğun olarak Stockholm'a yerleşmiştir (Erder, 2006, s. 109). İsveç'in 1960-1970 'li yıllarda uyguladığı konut politikasından yıllar sonra Stockholm yeniden bir imar ve inşaa sürecine girer ve bu süreç toplumsal sınıfı ortaya çıkarır. Stockholm ilk bakışta toplumsal sınıflara göre mekansal farklılaşmanın olmadığı zannedilebilir ama belirgin bir toplumsal ve fiziksel ayrışma sürecinin meydana geldiği gözlemlenir. Şöyle ki kent merkezinde %90 oranında bir özel konut sahipliği mevcuttur ve üst -orta gelir gruplarınca yeniden keşfedilen itibarlı bir mekan olarak düşük gelir sahibi grupların ikamet edebileceği bir yer değildir. (Erder, 2006, ss. 114-118). Türklerin yoğun olarak yaşadığı şehir Stockholm olsa da 1980'li yıllardan sonra gidenler için özellikle şehir merkezinde ikamet etmek neredeyse imkansız hale gelmiştir. Katılımcılardan elde edilen bulgular bu kentin göçmenlerin iskanı konusunda ayrı tutulduğunu desteklemektedir. Ayrıca bulguların desteklediği bir diğer nokta ise konut sorununa karşı önceden giden akrabaların yönlendirmeleri ve yardımı doğrultusunda tedbir olarak bu problemi kendi yöntemleri ile çözenler de olmuştur.

Başlangıçta Stockholm'ü istedik ama orada ev kalmamıştı, herkes orayı istiyordu. (Kadın, 52 yaş, lise mezunu, Stockholm).

Başta akrabalarda kaldım, devlet ev de sağlamıştı ama kullanmıyordum. Çünkü ev, akrabalarımın olduğu şehirde değildi, Stockholm'de de okul okumak istiyordum. Devlet Stockholm'de ev vermedi (Erkek, 58 yaş, üniversite mezunu, Stockholm).

Ben konut sorunu yaşamadım, çünkü konutu devletten beklemedim, önce bir ev bulup ondan sonra göç ettim. Ev bulma konusunun zor olduğunu gelmeden mutlaka bir yer ayarlamam gerektiğini akrabalarım söylemişti (Erkek ,48 yaş, üniversite mezunu, Uppsala).

Göç sonrası mekânsal ayrışma İsveç'in göçmen politikasının bir yansıması olarak ortaya çıkar ancak aynı zamanda akrabalık bağları mekânsal ayrışmayı inşa eden ilişkiler ağını da ortaya

çıkarmaktadır. Stockholm en çok tercih edilen şehir olmasına rağmen Bollnäs ve Uppsala'da akrabaların dağıldığı şehirler olduğu için göçmenler bu şehirlere mecburi olarak yönelmişlerdir.

...Sonra akrabalarımıza yakın olalım diye Bollnäs'i istedik, devlet bize eşya sağlayamayacağını yalnızca daireyi sağlayabileceklerini söyledi biz yine de kabul ettik. Yemek yardımı vardı kan parası diyorduk, normalde onunla sadece yemeği karşılayabiliyorsun ama biz kendimizi sıktık, akrabalarımız da yardım etti, o yardımlarla eşyalarımızı aldık yavaş yavaş (Kadın, 52 yaş, lise mezunu, Stockholm).

Göçmenler için sağlanan konutlar dışında göçmen kamplarının da barınma için bir çözüm önerisi olarak sunulduğu görülmektedir. Ayrıca bulgulardan anlaşılacağı üzere önceki yıllarda eşyalı evler verilirken yıllar içinde boş konut veya kamplara yönlendirmeye doğru bir evrilme söz konusu olmuştur.

Bizden önce, gelen mültecilere, tüm eşyaları olan evlerde oturma imkânı sağlamışlar. Biz geldiğimizde bu tip evler bitmişti, kamplar vardı. Göçmenler var orada sadece. Orada yine eşyalı daireler veriyorlardı ama biz istemedik (Kadın, 52 yaş, lise mezunu, Stockholm).

İsveç'in yıllar içinde uyguladığı çokkültürlü toplum yapısına paralel gibi görünen ancak derinlemesine yapılan araştırma ve incelemelerde aslında iskân politikasının "öteki" olan göçmen gruplarını daha da ötekileştirmiştir. İsveç'in günümüz göçmen politikası üzerine katılımcılardan elde edilen bulgulardan aslında banliyöleşmenin olduğu ve bunun İsveç'in göçmenleri eşit şekilde ülke geneline dağıtmadıkları algısının olduğu ortaya çıkmıştır.

Banliyöleşme var, konut sorunu büyükşehirlerde inanılmaz bir ölçüye ulaşmış durumda, ikinci el kiralama seçeneklerinde de inanılmaz bir rant var, kiracılar, başkasının evini göçmenlere iki katı fiyatlara veriyorlar. Bize yakın bir yer var eskiden orada oturuyorduk çok temiz bir yerdi, şu anda olayların en yoğun olduğu yerlerden biri, her hafta araba yakılıyor, adam vurma olayları oluyor, akşamları oradan geçmiyoruz. Bu devletin yanlış yerleştirme politikasının bir sonucu, göçmenleri eşit dağıtmalı ülkeye (Kadın, 56 yaş, lise mezunu, Stockholm).

Bayram vd. (2009, s. 91) yaptığı çalışmada İsveç'in yıllardır göçmenlere uyguladığı entegrasyon politikasının başarıları yanında özellikle Stockholm'ün aşırı mekânsal ayrışmasında da görüldüğü gibi farklılık ve dışlanma ile sınırları belirlenmiş olan "göçmen" barınma mekanları ortaya çıktığını belirtir.

Yerli ve göçmen: benim hiç İsveçli arkadaşım olmadı

İsveçli olanlar ile göçle gelenler arasında da ki sosyal, duygusal, mekânsal ya da ekonomik konularda mesafe bulunmaktadır. Bazı katılımcılar İsveç'te ayrımcılığa uğramadıklarını belirtse de büyük çoğunluğu bu ayrımcılığı dile getirmiştir (Kızıl, 2023, s. 53). Göker, yaptığı çalışmada İsveç'teki ayrımcılığı şöyle ifade eder: "İsveç'te etnik ayrımcılığın, özellikle iş yaşamında, son derece yaygın olduğu kabul edilmektedir. İsveç'teki Türkler, ayrılmış bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Dil problemleri, mekânsal ayrışma, kültürel farklılıklar ve ayrımcılık etkileşimi

ve entegrasyonu olumsuz yönde etkilemektedir.” (2023, s. 508). Yerli ile göçmen arasında inşa edilen ve ötekini vurgulayan sınır diğer bir anlamda ayrımcılık katılımcılar tarafından farklı şekillerde dile getirilmiştir.

Çocukken biraz tabii ayrımcılık vardı. Çünkü sen biliyorsun geldiğinde zaten onlar gibi değilsin. Yani görünüş olarak onlar gibi değilsin. Görüntü olarak %100 biliyorsun oradan değilsin. Ondan dolayı biraz kültür farklılığı olduğu için sistemin biraz daha dışına kayıyorsun (Erkek, 42 yaş, üniversite mezunu, Uppsala).

Gündelik hayatta karşılaşmalar, samimi duygular, arkadaşlık bağları gibi alanlardaki ayrımcılık örnekleri yapılan görüşmelerde şu şekilde aktarılmıştır:

Çalıştığımız yerde sıklıkla gelip giden müşteriler olurdu, bu müşteriler bizim dükkanımıza geldiğinde selamlaşırdık, şakalaşırdık samimi davranırlardı, ancak onları başka yerlerde İsveçli arkadaşlarının yanlarında gördüğümüzde selam verdiğimizde samimi davranmazlardı sanki uzaktan tanıyorlarmış gibi göz ucuyla selam verir geçerlerdi, bu bana dışlanmış hissettirirdi. Bunlara sıklıkla denk geldim (Erkek, 48 yaş, üniversite mezunu, Uppsala).

Yukarı da yer alan bulgular doğrultusunda İsveçlilerin göç eden grubun mekânında iken samimi, ancak kendi etnisitesine mensup bireyler arasında ise mesafeli olduğu söylenebilir. Özellikle selamlaşma şekli ve beden dili ile kurulan iletişim göçle gelenlere kendilerini dışlanmış hissettirmektedir. Yine İsveçli olmak ile göçmen olmak arasındaki farklar ve çalışma koşulları şu şekilde dile getirilmiştir:

Yani başlarda çalışma üzerine giden arkadaşlar çok kötü şartlarda çalışıyorlar, açık sözlü olmak gerekirse biraz kötü muamele de görüyorlar iş veren tarafından. Çok böyle minnettar, radikal, yani bizim insanlarımız kadar merhametli değiller. Burada vatandaş olan zaten 3-0 önde sonradan gidenler için çünkü o çalışmasa da İsveç hükümeti ona yardım ediyor yani. Sosyal destek alabiliyor, ev kirasıdır, aylık bir miktar para olsun. Sonradan gidenler gerçekten de bir 5-6 yıl büyük çileler yaşıyor (Erkek, 36 yaş, lise mezunu, Stockholm).

Doğrudan ayrımcılığa maruz kalmasa da isim ve görüntüsünün farklılığı gibi nedenlerden dolayı gizli bir ırkçılığın olduğunu ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır.

Ben doğrudan, ırkçı bir vaka yaşamadım gizli bir ırkçılık var, ismim görünüşüm itibarıyla İsveçli olmadığım anlaşılıyor bu sebeple İsveçliler başta bana soğuk yaklaşabiliyor ancak çocukken geldiğim için kültürlerine iyi adapte olduğumdan ve İsveççem anadil düzeyinde olduğundan sonradan o bariyer aşıyor (Erkek, 32 yaş, lise mezunu, Stockholm).

Göçmen gruplar arasında genellikle dil önemli bir bariyerdir. Dilin, kültürlerarası etkileşim ve ulus aşırı bağ üretimleri açısından kritik bir eşik olduğu söylenebilir (Topdemir Koçyiğit, 2023, s. 2018). Yukarıda yer alan bulguda İsveç dilini anadil düzeyde öğrendiğini belirten katılımcı, bu

öğrenimden sonra diğer bir deyişle İsveç kültürüne uyarlanma sürecinin başarılı bir şekilde yürütülmesi sonucu toplumsal kabul gördüğünü vurgulamaktadır.

Katılımcılardan sadece İsveç değil genel anlamda İskandinav ülkelerinde dışarıdan gelen kişilerin kabulünün zorluğuna yönelik bir algı vardır. İsveç'te yaşanan ötekilik duygusu aynı zamanda Türkiye'ye geri dönme yönünde motivasyonun oluştuğu belirtilmiştir.

İsveçlilerin belki de genel olarak bilmiyorum İskandinav ülkelerinde insanlar kolay kolay yabancıları kendi içlerine kabul etmezlerdi, hiç İsveçli arkadaşımız olmadı. Devlet memurlarından da ayrımcı muamele gördüm. Bizim işte dosyamızda cevap çıkmadı acaba ne zaman çıkar?' diye sorduğumuzda 'işte belli değil şu an inceleme devam ediyor' 'ne zaman çıkacak' dediğimizde 'belli değil dedim zaten size, bekleyeceksiniz, beklemek istemiyorsanız geri dönün, gidin, nereden gelmişseniz gidin orada bekleyin' falan, o tarzda cevaplar aldık yani birkaç defa 3-4 defa bu şekilde cevap verildi. İlkinde bu cevap bana verildiğinde bende bir kırılma oluştu artık yani İsveç'e dönüp orada kalmaya dönük bir kırılma oldu, hevesim kırıldı, isteğim kırıldı ve geri dönmeye de bir istek güçlendi, tam aksine artık (Erkek, 48 yaş, üniversite mezunu, Uppsala).

Bu verilere ek olarak şunu da belirtmek gereklidir. Ayrımcılık, dışlanma, öteki olma, dostluk bağlarını kuramam gibi sınırlar özellikle ilk kuşak göçmeler arasında daha çok yaşanmış, İsveç'te doğanlar arasında ise önceki kuşağa göre bu mesafe bazı konularda azalmıştır.

Etnisiteye göre algı: Onlar öyle, bunlar böyle, biz şöyleyiz

İsveç'in yıllardır sürdüğü ılımlı göçmen politikasının bir sonucu olarak ülke neredeyse dünyanın birçok bölgesinden göç alan bir ülke haline dönüşmüştür. Farklı cemaat bağları ile bağlı olan bu grupların, ülkeye göç etme zamanları, göç motivasyonları, sosyo-ekonomik durumları, sosyal sınıfları, inanç ve kültürleri de farklıdır. Kendileri de göçmen bir gurup olan katılımcılar göz eden diğer göçmenler işe ilgili farklı düşüncelere sahiptir. İsveç'te kendi varlık alanını borçlu olduğu İsveç devletinin göçmen politikasını eleştirenler olmuştur.

Ben olsaydım, uluslararası bir hak var, şartları var, ben bunların dışında hiçbir göçmeni almazdım. Devletin araştırması lazım, sahte belgelerle gelenler var, kötü niyetli insanlarla dolmaya başladı bu ülke (Erkek, 60 yaş, lise mezunu, Stockholm).

Tam olarak gelen özellikle son dönemde gelen göçmenler İsveç'e uyum değil de İsveç'i kendilerine benzetmeye çalıştılar. Yani diyelim ki bazı kurallarına uymuyorlardı mesela özellikle İsveç'te fazla hırsızlık, gasp olayları yoktu mesela o şeyler daha fazla arttı gibi (Erkek, 46 yaş, lise mezunu, Stockholm).

Çokkültürlü bir misyondan yola çıkarak, bu duruma uygun bir eğitim politikası benimseyen İsveç'in bu süreci iyi yönetmediği, kültürel uyarlanmanın küçük yaşlarda yapılması gerektiği ve belirli bir yaş grubunun üzerinde olan göçmenlerin ülkeye alınmaması yönündeki katılımcı söylemleri ülkeye sonradan gelen göçmenlerin önce gelenler tarafından dışlanmasıyla da ilişkilidir.

Eğitim politikasını değiştirdim, yabancıların burada kendi kültürlerini yaşamaya çalışması sosyal hayatı bozuyor, gençler erken yaştan itibaren eğitilmeli. Belirli bir yaştan sonra gelen insanları eğitmen imkânsız, belirli bir yaştan sonra gelenleri kabul etmezdim, gelecekte bile bu kişilerin eğitimli insanlar arasından seçilmesini isterdim (.56 yaş, kadın, lise mezunu, Stockholm).

İsveç kültürüne geç yaşta adaptasyonun zoru olduğu görüşünün yanı sıra ayrıca farklı etnisteye mensup göçmenlerin uyarlanma sorununu daha çok yaşadığı ancak bunun devletin bütçesinden yeteri kadar pay alamamalarından mı kaynaklandığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Bu gruplardan birisi Somali'den gelenlerdir.

Somali gibi bazı ülkelerden göçmenlerin İsveç kültürüne adaptasyonlarının daha zor olduğunu pratikte görüyoruz. Bu direkt onlardan kaynaklı mı bilmiyorum, belki de onlardan önce gelen göçmenlerin şartları daha iyiydi, şu anda göçmenler arasında işsiz sayısı 700.000 bu kadar fazla göçmen olması da onların adaptasyonuna devletin yeterince bütçe ayırmamasına sebep olmuş olabilir (Erkek, 68, Üniversite Mezunu, Stockholm).

Öteki göçmenlere karşılık biz olmanın tanımlandığı bir diğer durum suç işleme durumudur. Suç veya suçluluk konusunda göçmenler potansiyel olarak görülmektedir. Konuyla ilgili veriler diğer bir bölümde ayrıntılı olarak verilmiştir. Burada öteki olan göçmende suç işlemeye yönelik algı araştırma yapılan katılımcı grup tarafından hangi dinamikler üzerinde acılanılmaya çalışıldığı noktasına kısaca değinilmiştir.

Bence çok suç işliyorlar aynen doğru (göçmenleri kastederek) o da şeye bağlı, 13-14 yaşında gelen sadece 2-3 sene burada kalan bir göçmen ailesi ilk önce dediğim gibi hiçbir şekilde şansı yok neden? Çünkü anaları, babaları hiçbir şekilde güzel bir iş bulamıyorlar hemen. Ondan sonra buranın sistemini bilmiyorlar yani çocuklarına güzel bir hayat kuramıyorlar hemen. Lazım yani birkaç sene lazım bu çocuk için. Demiyorum %100 herkes böyle ama neden göçmen çocukları da suç işliyorlar? Çünkü görüyorlar İsveç, İsveçli çocuk iPhone 10 iPhone 11 alıyorlar tabi o da bakıyorlar şimdi onun babası da iPhone 10 alamaz çocuk nasıl yapacak? Bu topluma göre onun da şeyi olması lazım bir telefonu olması lazım ne yapacak? Belki bir telefon orda buluyor cebine koyuyor diyor benimdir. Burada bir göçmen olarak biz de göçmenlerdeki suça yatkınlığı görüyoruz. Filistinli çocuklar suça daha yakın, Somali'ler daha yakın. Neden? Bilmiyorum. Onun kültürüne mi bağlı? Anne ve babasıyla gelmemiş mi? O yatkınlıklar var (Erkek, 38 yaş, üniversite mezunu, Stockholm).

Katılımcıların vurguladığı bir diğer nokta ise kamusal alanda göçle gelenlerin yeni karşılaşmalara verdiği tepkidir. Afganistan örneği üzerinden verilen bilgiler göçmenlerin dini kimliğine de referans ifadeler taşımaktadır. Afganistan bilindiği üzere İslam dinine mensup bir

devlettir. Kapalı bir toplum olan Afganistan kökenliler için kamusal alanda kadın ve erkek karşılaşmaları katılımcılar tarafından şu şekilde diler getirilmiştir.

...Bir de özellikle Afganistan'dan gelenler orada mesela kızlar erkekler hep ayrı bütün bayanlar hep kapalı ama İsveç'e geldiklerinde böyle açık kızları, bayanları gördüler mi çok sarkıntılık oldu (Kadın, 38 yaş, lise mezunu, Stockholm).

Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi katılımcıların Afganistan erkeklerine yönelik yorumudur. Kapalı bir toplumdaki gelen Afganlıların kamusal alanda kadınlara davranış biçimini "sarkıntılık" olarak adlandırmakta, belki de bu durum daha muhafazakâr yalayan bir grubun "damgalanması" olarak da değerlendirilebilir. Sonuç olarak katılımcı, göçmenleri tek bir topluluk olarak görmeyip, göçün kaynak ülkesine göre göçmenleri sınıflandırılmış teoride ırksal ayrılmış gibi gözüken bu yaklaşım ise çalışmanın içine girince, ırksal bir ayrımcılıktan ziyade kültürel bir ayrımcılık olarak tanımlanabilmiştir (Kızıl, 2023, s. 52). Ayrıca katılımcılar Somali, Suriyeli ve Kürt gruplar içinde aşiret geleneği olduğu, önceki yıllarda bunun daha fazla olduğu ama artık azaldığını vurgulamaktadır (Kızıl, 2023). Bu yönü ile de diğer göçmenler ile olan benzer kültürel yapılarını dile getirmektedirler.

Bir "damgalama" aracı olarak göçmen ve suç/suçluluk

Göçmenler çoğu zaman potansiyel bir suçlu olarak görülmüştür. "Çoğu ülkede göçmenlerin kriminal davranış yönelimli oldukları, göçmenlerin yerli doğumlu olanlardan daha fazla suç işledikleri veya işlenen suçların önemli bir oranının göçmenler tarafından işlendiğine dair yaygın bir algının/kanaatin egemen olduğu dikkat çekmektedir" (Kızmaz, 2018, s. 564). Beckley, Kardell ve Sarnecki (2017, s. 41) İsveç'teki göçmenlik ve suçluluk konusundan 1970'lerden beri yapılan araştırmaların analizinin sonucunda İsveç'teki göçmen suçluluğunun, çoğunlukla İsveç'in göçmenlere tepkisine ve göçmenleri kabulüne bağlı olduğunu belirtirler. 2017 yılında İsveç'te bir suç işlediğinden bahisle makul şüphe ile hakkında soruşturma yapılan kişilerin %58'inin göçmen kişilerden oluştuğu ortaya çıkmıştır (Adamson, 2020). İsveç'te yükselişte olan SD Partisi hükümetin, göçmenlerin suça karışma oranlarını gösteren istatistiksel çalışmalar yapmadığını ileri sürmektedir. Nitekim BRÅ (İsveç Milli Suç Önleme Konseyi) tarafından bu konuyla ilgili 2005 yılında yapılan çalışmada, bir suçla itham edilen kişilerin çoğunluğu iki ebeveyni de İsveç'te doğan kişilerden olduğu, ayrıca ebeveynlerinden biri ya da ikisi yabancı ülke doğumlu olan kişilerin büyük çoğunluğunun da herhangi bir suçla itham edilmediği ortaya konmuştur⁹. Göçmenler ve suç işleme arasında kurulan bağ bazen istatistiksel verilere dayanırken, çoğu zaman da önyargılara, medya ve siyasetçilerin yarattığı algılara ve yanlış değerlendirmelere dayanabilmektedir. Suç bu yönleriyle siyasal bir malzeme haline de gelmiş ve birçok siyasetçi bu konu üzerinde geliştirdiği politikalarla halk desteğini arkasına almaya çalışmıştır. (Kızıl, 2023, s. 57). İsveç Demokratları

⁹ The Swedish Crime Survey, BRÅ (2018), <https://www.bra.se/bra-in-english/home/crime-and-statistics/swedish-crime-survey.html> (Erişim Tarihi: 25.04.2020).

Partisi (SD) bu örneklerden birisidir. Partinin temel ideolojisi göçmen karşıtlığı üzerine kurulmuştur.¹⁰ Katılımcılar SD'nin yükselişinde göçmen grupların etkisi olduğunu söylemektedir.

Bazı göçmenlerin, İsveç'in düzenini bozduğuna katılıyorum, İsveç devletinin onlara yardım etmeye mecbur olduğunu düşünüyorlar, devletten beklentileri çok yüksek, sosyalde çalışanlara (İsveç Göç ve Sosyal Yardım Dairelerini kastederek) kötü davranıyorlar. SD'nin yükselişini yeni gelen göçmenlerin bu tavırlarına bağlıyorum. Bazı yabancı kesimler bu partinin (SD'yi kastederek) yükselmesine sebep oldu. Onları kışkırttılar, büyümesine sebep oldular. Sosyal hayata uygun olmayan tavır ve giyimleriyle İsveçlileri kışkırttılar. Mademki bu ülkeye taşındın, bu ülkede kendi ülkeni yaşamaya çalışmayacaksın, bu ülkenin kurallarına uyacaksın. Göçmen aileleri çocuklarına hiç sahip çıkmıyorlar. Göçmen çocukları çok fazla suç işliyor özellikle madde kullanımı, çeteleşme, hırsızlıklar arttı. Bir yerde, onlara oy veren İsveçlilere hak veriyorum. Hatta bazı göçmenler bile onlara oy veriyor (Erkek, 58 yaş, üniversite mezunu, Stockholm).

Ülkelerin vurguladığı iç güvenlik teması, kimlik merkezli toplumsal güvenlik anlayışından farklı olarak, göçmenlerin o ülke içerisinde hayatını sürdüren ve radikal sağ partilerce ülkenin "gerçek sahibi" olarak gösterilen vatandaşların gündelik yaşamlarındaki güvenliklerine tehdit oluşturmalarıyla alakalı söylemi ifade etmektedir. Bu bağlamda göç güvenikleştirme politikasıyla ele alınırken, aynı zamanda göçmenler de suçlanma-suç öznesi durumuna getirilme sürecine dâhil edilmektedirler (Kızıl, 2023, s. 58). SD partisinin yükselişi göçmenlerin suç ile ilişkilendirilmesi ve bunun sonucu potansiyel suçlu olarak görülen göçmen karşıtı söylemi kendisine seçim yatırımı olarak kullanılması da katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. SD partisi göçmenleri bir iç güvenlik sorunu olarak gören tutumunun ülke kalkınmasına katkıda bulunan göçmenleri de olumsuz etkilediğine dair ipuçları yer almaktadır.

SD Partisi, ırkçı ve faşist bir harekettir. Popülizm tüm dünyada arttı, SD de bunun gibi, yabancı karşıtı söylemleri, göçmenlerin olumsuz davranışlarıyla birleşince onlara oy kazandırdı ama bu yanlış. Göçmenlerin %20'si sorunluysa, kalan %80'i de bu ülkenin kalkınmasını sağlamıştır (Kadın, 56 yaş, lise mezunu, Stockholm).

Göçmenlerin suç işlemesi, bu eylem dışında kalan göçmen gruplarının kendilerinin de bu süreçten psikolojik ya da resmi başvurularının olumsuz etkilenebileceği korkusu taşımaktadır.

¹⁰İsveç Demokratları Partisi (SD) İsveç'te ulusal düzeyde seçim başarısı kazanmış tek aşırı sağcı parti olarak 2010 yılında ilk kez parlamentoya girer. Parti temel ideolojisini yabancı düşmanlığı (zenofobi) ve göçmen karşıtlığı üzerine inşa etmiştir. Parti temel ideolojisini yabancı düşmanlığı (zenofobi) ve göçmen karşıtlığı üzerine inşa etmiştir. Bu bağlamda seçim politika ve söylemlerini; (1) Etno-milliyetçilik bağlamında göçmen-sığınmacı karşıtlığı, (2) göçmen-sığınmacı karşıtı "etnik milliyetçi" propaganda, (3) göçmen-sığınmacı karşıtı "ekonomik" propaganda, (4) göçmen-sığınmacı karşıtı "suç ve kriminalite" propagandası üzerine oturtmuştur. Parti 2014 ve 2018 genel seçimlerinde seçim başarısını dikkat çekici biçimde arttırmış ve bugün İsveç'in üçüncü büyük partisi haline gelmiştir. Partinin bu seçim başarısı, İsveç'te gündemi meşgul eden önemli tartışmalara yol açmıştır (Akarçay, 2021. s. 167).

Hatta vurguladıkları temel konu İsveç yasalarına uygun davranışlar bile öteki olarak algılandıklarıdır.

Bazen çekiniyorum, bazı göçmenlerin suç işlemeleri toplumda huzursuzluk yaratıyor acaba bizim de başvurumuzu etkiler mi diye düşünüyorum. Zor oluyor, ben kurallara uyuyorum ama uymayan göçmenler yüzünden bize de kötü bakıyorlar (Erkek, 48 yaş, üniversite mezunu, Uppsala).

Göçmenler, bir suç işlediğinde ya da tepki gören bir şey yaptıklarında, sanki hepimiz böyleymişiz gibi oluyor, kanunlara, kurallara uygun yaşamamıza rağmen bazen bizi de suçlu görüyorlar (Kadın, 52 yaş, lise mezunu, Stockholm).

Katılımcılar suç işlemeyi göçmen çocukları ile ilişkilendirmektedir ve göçmen çocukların ailelerinin ilgisiz olduğu belirli suçların yoğun olarak göçmen çocuklar tarafından işlendiğini belirtmektedir.

Belirli suçları maalesef %80-90 göçmen çocukları işliyor. Bu ailelerinin sahip çıkmamasından, benim kızım da göçmen çocuğu ama master yapıyor, 5 dil biliyor. Ben de sahip çıkmasaydım belki o da böyle olurdu. İsveç insan haklarına saygısından dolayı bir yabancı suç işlediğinde bunu "yabancı yaptı" diye haber yapmıyor böyle istatistikler de tutmuyorlar (Erkek, 58 yaş, üniversite mezunu, Stockholm).

Katılımcılar tarafından, suç oranının artmasının nedenlerinden birisi göçmen ailelerin homojen bir şekilde barınıyor olması ve görece eğitim eksikliği, ekonomik koşullar ve bunun beraberinde eğelen çeteleşmenin göçmen ve suçlu ilişkisini arttırdığını belirtilmiştir.

Suç oranlarının artmasının sebebi, göçmen ailelerinin belirli bir yerde toplanması, çocukların eğitim ve iş olanaklarının olmaması, bunun çocukları çeteleşmeye götürmesidir. Çeteleşmeyle birlikte gelen toplumsal baskı ile, aileler de çocukları kontrol altına alamayınca, çocuklar kriminalize oluyor. Eğitim düzeyinin düşük, göçmen sayısının çok olduğu bazı yerlerde suç inanılmaz artmış ve bu da göçmen karşıtlığına sebep oluyor, her şeyin sebebini göçmenler olarak görüyorlar. Ama bu durum geçmişe göre biraz düzeldi bir ara çok artmıştı. Çeteler genelde birbirleriyle çatışıyor, kavga ediyor (Kadın 56 yaşında, lise mezunu, Stockholm).

Göçmenlerin potansiyel suçlu olarak İsveçliler'den daha fazla suç işleyebileceğini ancak suça itiliş nedenlerini göçmenlerin dezavantajlı durumundan olabileceğini, bu dezavantajın ülkelerden ayrılma sebeplerine ya da maddi ihtiyaçlarına dayandıran dolayısıyla da milliyetten çok ihtiyaçlarındna kaynaklandığını belirten katılımcılar bulunmaktadır. İşlenen suçun boyutu göçmenler ile İsveçli olanlar arasında bir ayrım noktası olarak da görülmektedir (Kızıl, 2023, s.60).

Göçmenlerin İsveçlilerden daha fazla suç işlediğine katılıyorum ama bunu bilerek yapmıyorlar, birçoğu gerçekten savaştan, terörden kaçıp gelmiş, psikolojileri bozuk ve bazen de yaptıklarının suç olduğunu bilmiyorlar (Kadın, 52 yaş, lise mezunu, Stockholm).

...Bilmiyorum sanki bir yerden okudum, gördüm, küçük şeyleri göçmenler yapıyor işte; hırsızlık ne bileyim böyle küçük. Büyük cezaları alan bu banka soyma bilmem ne, bunu İsveçliler yapıyor (Kadın, 42 yaş, yüksek lisans, Uppsala).

Göçmenlerin suça katılımının daha yüksek olduğu algısı çeşitli sebeplerden kaynaklanıyor olabilir. Birincisi göçmenler, sırf göçmen oldukları için belirli önyargılarla, çeşitli suçlarla tanıklar veya mağdurlar tarafından daha çok itham ediliyor olabilir. Kendi ülkelerinde suç olmayan davranışları göç ülkesinde oranın kanunlarını bilmediklerinden tekrarlıyor olabilirler, göçmenlerin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar, ayrımcılığa uğramaları veya topluma yabancılaşmaları gerçekten de onları suç işlemeye itiyor olabilir. Suç istatistikleri ülkelerin kendi ceza kanunlarına bağlı olarak gelişmektedir. Ayrıca dünya genelinde suç oranları büyük ve kalabalık şehirlerde daha yüksektir, göçmenlerin de yaşamak için bu tip şehirlere yerleşmesi göçmenler arasındaki suç oranlarına ilişkin ortalamaları arttırıcı bir unsur olabilir.¹¹ Bunların yanında adalet sistemi göçmenlere karşı daha sert işliyor olabilir. (Kızıl, 2023, ss. 59-60).

Öteki bir durum olarak İsveç'te aile bağları, kadın ve erkek

Aile ve akrabalık bağları, toplumsal cinsiyet rolleri, cinsiyete göre kamusal alan kullanımı kültürüne göre değişen bir durumdur. Katılımcılar bir taraftan İsveç kültürü ile entegrasyonu sağlamaya çalışırken diğer taraftan Anadolu'dan taşıdıkları gelenekleri sürdürmeye devam etmektedir. İsveçliler ile araştırmaya konu olan grubun katılımcılarının en çok vurguladıkları şeylerden birisi aile bağlarıdır. 18 yaşına gelen çocukların ayrı bir birey olarak hayatına devam etmesi durumu, Anadolu toplumunda neredeyse çocuğun üzerinde hiç bitmeyen aile kontrolü ile tamamen tezatlık oluşturmaktadır.

İsveç kültüründe şunu kabul edemiyorum; aile olarak, aile bağlarının fazla olmamaları, herkesin kendi başına hareket etmeleri, 18 yaşından sonra kendi ayakları üstünde durmayı yani aileye bağlı olmamayı. Bizde çocuklarımız mesela 30-40 yaşında da gelse sürekli çocuk gibi geliyor bize, sürekli kontrolümüzde olmasını istiyoruz ama onlarda öyle bir şey yok (Erkek, 60 yaş, lise mezunu, Stockholm).

Katılımcılar için aile bağlarının sıkı olması ve maddi olanaklarını paylaşmaya devam etmesi, İsveçlilerin 18 yaşını geçmiş çocuklarına yaklaşım şeklinden oldukça farklıdır. Hatta "iyi" olma hali aile bağlarının ve aile bireylerinin rollerini sürdürmesi olarak betimlenmiştir.

Aile kavramına bakınca zaten 'iyi ki biz böyle değiliz' diyorsun. Mesela o cimrilikleri de var İsveçlilerin, bir restorana gittiler mi herkes; anne, baba, çocuklar herkes ayrı ayrı kendi parasını öder, çocuklar 18 yaşına geldiğinde aileleri çıkarır onları evden ya kira ödeyecekler evde, yemeklerinin parasını ödeyecekler ya da o evi terk edecekler o şekilde mesela. Beğenmiyordum bu hareketlerini (Kadın, 38 yaş, lise mezunu, Stockholm)

¹¹ The Swedish Crime Survey 2021, BRÅ (2018), <https://www.bra.se/bra-in-english/home/crime-and-statistics/swedish-crime-survey.html> (Erişim Tarihi: 25.04.2020).

Katılımcıların ısrarla üzerinde durduğu konu anne-baba ve çocuklar ile maddi olanakların paylaşılmaması durumu. Yukarı da geçene bulgularda İsveçlilerin cimri olduğu için herkesin kendi parasını ödediğini belirtmişti. Aşağıdaki bulguda hesabın ayrı ödenmesi yeniden vurgulanmıştır.

İşletme yerim oldu burada- bir örnek verebilirim- bir aile geldi 2 çocuğuyla gelip yemek yemek istediler, önce baba siparişini verdi parasını ödedi oturdu sonra karısı geldi baktı o da ödedi kendi parasını diğer çocuk da baktı o da ödedi parasını bir çocuk baktı baktı baktı gitti oturdu. Dikkatimi çekti böyle çağırdım çocuğu dedim” Aç değil misin?” “Açım.” Dedi, “Niye sipariş vermedin.” Dedim, “Param yetmiyor.” Dedi. Anne, baba kardeşi de orada oturup yemek yiyor yani böyle o da bakıyor yani, çok tuhafıma gitmişti. Sonra çocuğu çağırdım dedim “Ne kadar paran var?” al dedim istediğin yemeği söyle ben sana ikram edeyim dedim, sevinerek aldı götürdü. Baktım yani çocuk orada aç kalır anne baba yiyor kardeşi yiyor o da bakıyor. Yani onların kültür şeyleri (kültürlerinden bahsederek). O çok tuhafıma gitmişti. Yani bunu kabullenemiyorum (Erkek, 60 yaş, lise mezunu, Stockholm).

Yerelin öteki tarafı aile bağları üzerinden kurulurken diğer bir dinamik ise kadınların mahrem alanları ilişkilidir. “Ayıp” kavramı üzerinden anlatılan olay İsveçli kadınların bedensel sınırlarını kendilerinin çizmesi ile ilişkilendirilmiştir. Katılımcı, bir taraftan ayıp diğer taraftan ise onlarda öyle ayıp kavramı farklı diyerek konuyu şu şekilde örneklendirmektedir:

Bir gün eşim geldi eve dedi ki sana bir şey anlaticam aklımı yitirecektim. Dedim ne oldu, dedi ki bir kadın gördüm çırlıçıplaktı. (Gülerek) Nasıl yani dedim, kadının biri hem güneşleniyormuş hem de camı siliyormuş ama orada ayıp falan gibi kavramlar farklı olduğu için hiç çekinmeden üstsüz bir şekilde camını temizliyordu. Orada normalmiş ama eşim şok olmuştu. Kadın erkek konusunda, beni en çok şu şaşırttı, ilk gittiğimizde kadınların ve erkeklerin kahvede yanyana oturduğunu görmek beni şaşırtmıştı bir de otobüs şoförü kadın gördüğümde de şaşırmıştım (Kadın, 66 yaş, lise mezunu, Uppsala).

Yukarı da yer alan nitel bulguda değinilmesi gereken diğer bir durum ise toplumsal cinsiyet rollerine ilişkindir. Günümüz de halen kadın şoför kavramı Türkiye’de yaygın değildir. İsveç’e göç edilen döneme bakılacak olursa hep erkekler tarafından yapılan bir mesleğin kadınlar tarafından yapılıyor olması yeni bir karşılaşma durumudur. Ayrıca genelde erkeklere özgü bir alan olan kahvenin mekânsal olarak her iki cinsiyet tarafından aynı anda kullanılması yerelin diğer bir özelliğidir.

Sonuç

İsveç, göçmen yerleşimi konusunda izlediği ılımlı politikası nedeniyle diğer Avrupa ülkelerinden ayrılmaktadır. 20. yüzyıl boyunca İsveç’in farklı nedenler ile farklı coğrafyalardan göç almaya devam etmiştir. İsveç, göç etme konusunu problemleri bir alan olarak görmek yerine, göç edenlerin entegrasyon yoluyla ülkeye dahil olmasına olanak sağlamış, süreci kolaylaştırmıştır. Ancak yıllar içinde değişen ekonomik koşullar ve iç siyasal baskıların etkisi ile göç politikasında değişimler meydana gelmiştir. Özellikle 21. yüzyıl bu değişim yoğun olarak karşımıza çıktığı yüzyıldır. Göstergeler İsveç’in sağcı söyleminin gün geçtikçe göçmen karşıtlığı üzerinden iktidarını

daha da meşrulaştıracağı yönündedir. İlimli ve göçmen yanlısı politikalarına rağmen İsveç aslında aynı zamanda görünmeyen bir ayrımcılığı da farklı kollardan inşa etmiştir. Bunun en açık örneklerinden birisi konut politikası ve göçmen barınma alanlarıdır. Türkiye kökenli göçmenler İsveç'te belirli şehirlerde ve bu şehirlerin belirli mahallelerinde yoğunlaşmaktadır. Bunun sebebi de göçmenlerin barınması konusunda izlenen yol ve kentsel dönüşümler sonucu şehir merkezlerine alınmayan daha çok bir anlamda getto diyebileceğimiz mekanlarda yığılmalar olmuştur. Bu durum sadece bu çalışmaya konu olan Kürt kökenli göçmenler için değil, dünyanın farklı bölgelerinden gelen göçmenlerinde yerleşimi bakımından aynıdır. Bu şehirlere en güzel örnek Stockholm kentidir. Stockholm kent merkezi göçmenlerin talebine rağmen ilk başlarda barınma alanının dışında tutulmuştur. Bu durumun nedeni Erder'in ortaya koyduğu açıklama ile daha iyi anlaşılmaktadır: 1970 yılından bu yana oluşan gelişmeler, kentsel konut alanlarında ve Stockholm'de toplumsal tabakalaşmaya göre farklılaşmış konut alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Erder, 2006, ss. 134-135). Entegrasyon politikasını dikkatle yürütmeye çalışan İsveç barınma alanlarının ayrışmasını destekleyen konutlaşma politikası nedeniyle göçmenlerin öteki olarak kalmasına neden olmuştur.

Bu çalışmaya konu olan katılımcı grup kendilerini hem hem Kürt hem Türk (buradaki kasıt Türkiyeli olmak) hem de İsveçli olarak melez bir kültüre sahip olduklarını belirtir (Kızıl, 2023). Bu grubun göç tarihi yaklaşık 40 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Ancak bir taraftan melez bir kölürü sahip olduklarını belirtirken diğler taraftan İsveç'in öteki olanlarından olduklarını da söylerler. Bir taraftan kendilerini öteki olarak tanımlarken diğler taraftan göçle gelenleri ve İsveçlileri de bazı noktalarda kendilerine karşı olarak öteki konumuna yerleştirirler. Aydın (2019, s.103) bu durumu şu şekilde belirtir. "Türk topluluğu içerisinde 'bile' oluşan 'yeni göçmenlere' ve 'göç' süreçlerine tepki 'yerli İsveç'liler açısından daha da ilginç sonuçlar çıkarabilecektir." Yerli İsveçliler göçle gelenlere, göçle gelenler ise kendi içlerinde farklı dinamikler ile diğler göçmenlere belirli sınırlar örmektedir. Bunlardan birisi özellikle suçluluk ve suç algısıdır.

Göçmen ve suç algısı çoğu ülkede siyasetin bir metası haline dönüşmüştür. İsveç'in son yıllarda göçmenlere karşı izlediği politika, göçmenleri suç ile ilişkilendirerek yerli gruplardan oy devşiren yükselen sağcı partilere güç vermektedir. Göç eden bireylerin öteki olarak görölmeye devam edilmesi ayrımcı ve giderek ırkçı bir duruma doğru evrilmektedir. Buradaki ötekilik durumu yerlinin göçle gelenle ve göçle gelenlerin sonradan göçle gelenler ile bazı etno-dinsel gruplara karşı bir argüman olarak kullandıkları dışlamadır. Göçmen gruplar arasında ise farklı etnisitelere mensup olanların suç işleme eğiliminin daha yüksek olduğu söylenir. Örneğin katılımcı grup tarafından Somali ve Afganistan'dan gelenlerin küçük suçlar işlemeye eğilimli olduğu İsveçlilerin ise daha büyük ölçekte suç işleme potansiyeli olduğu belirtilmiştir. Yine bulgular İsveçlilerin'in göçmen karşıtlığının nedeninin yine göçmenlerin kriminal vakalarından kaynaklandığını belirtmektedir.

Katılımcı grup açısından öteki olan şeylerden birisi de İsveçlilerin'in aile ilişkisi ve kamusal alanda kadının görünümüdür. Özellikle ilk göç edenler arasında İsveçlilerin'de kadının örneğin Anadolu'da erkeklere özgü bir alan olan kahvede erkekler ile yan yana oturması garipsenerek karşılanmıştır. Yine kadının mahrem alanını kendi belirlemesi, kıyafet tercihi gibi konular dile getirilmiştir. Benzer bir şekilde Anadolu'da anne-baba veya büyükler tarafından küçüklerin ya da

çocukların masrafları karşılanırken İsveçli ailelerde çocuk ve anne-baba ilişkisinin 18 yaşından sonraki ayrışması, çocukların sorumluluklarını tamamen kendilerinin üstlenmesi öteki olarak kabul edilmektedir. Sonuç olarak yerlinin göçmenlere, göçmen olanların diğer göçmen gruplara karşı sürdürdüğü öteki ve yabancı algısı ve bunu güçlendiren sağ parti politikaları bu süreci beslemektedir.

Kaynaklar

- Abadan-Unat, N. (2006). *Bitmeyen göç: Konuk işçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adamson, G. (2020). Migrants and Crime in Sweden in the Twenty-first Century. *Society Dergisi*, (57), 9-21.
- Akarçay, P. (2019). İsveç'te Göçmen Politikaları ve Entegrasyon. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 207-222. <https://doi.org/10.17336/igusbd.446879>
- Akarçay, P. (2021). İsveç'te Göçmen politikaları kapsamında aşırı sağ partinin yükselişi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76(1), 165-190.
- Anık, M. (2008). *Çok kültürlü bir toplumda kimlik algısı: İsveç'te yaşayan Türk göçmenler örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Apak, H. (2014). Suriyeli göçmenlerin kente uyumları: Mardin örneği. *Mukaddime*, 5(2), 53-70.
- Aydın, B. (2019). İsveç siyaseti ve Türkiye kökenli göçmenlerin katılımı. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 18(1), 71-108.
- Aydın, S. (2003). "Göç". *Antropoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Bartram, D., Poros, M. V. & Monforte, P. (2017). Göç meselesinde temel kavramlar. (I. Ağabeyoğlu Tuncay Çev.) Ankara: Hece Yayınları.
- Baser, B., & Levin, P. T. (2017). *Migration from Turkey to Sweden: Integration, belonging and transnational community*. London: Bloomsbury Publishing.
- Baygın, A. & Kalaycı, İ. (2023). Orta Doğu'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin ekonomik ve sosyal etkileri. S. Beyoğlu & A. İnginar Kemalioğlu (Edl.), *Sosyal, kültürel ve ekonomik yönleriyle Türkiye'de göç ve göçmenler* (ss. 373-409). Ankara: Altınordu Yayınları.
- Bayram, N., Nyquist, H., Thorburn, D. & Bilgel, N. (2009). Turkish Immigrants in Sweden: Are They Integrated?. *IMR*, 43(1), 90-111.
- Beckley, A. L., Kardell, J. ve Sarnecki, J. (2017). Immigration and crime in Sweden. *In The Routledge Handbook on Crime and International Migration (41-54)*. London: Routledge.
- Belli, A. ve Aydın, A. (2017). Türkiye'deki suriyeli nüfusa karşı gelişen nefret söylemleri ve sosyal medya, *Kayes 2017 I. Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi*, 12-13-14 Ekim 2017, (s. 428-439). Kahramanmaraş.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: a social critique of the judgment of taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bulut, M. (2019). Immigrants' access to resources: the case of Syrian Immigrants in Turkey. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 90-99.
- Castles, S. M. & Miller, M. J. (2008). Göçler çağı: modern dünyada uluslararası göç hareketleri. (B. U. Bal & İ. Akbulut Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Clair, M. & Denis, J. S. (2015). "Racism, sociology of". *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, (9), 857-863.
- Cohen, J. & Sirkeci, I. (2016). "Migration and Insecurity: Rethinking Mobility in the Neoliberal Age". J. G. Carrier (Ed.), *After the crisis, anthropological thought, neoliberalism and the aftermath* (pp. 96-113). Routledge.

Çataloğlu, S. & Bulut, M. (2019). "Artificial borders and nationalism: Turkmen migration from Iraq to Istanbul". M. Bulut ve K. Şahin (Eds.), *Anthropological Perspectives On Transnational Encounters In Turkey: War, Migration of Coexistence* (pp. 19-31). London: Transnational Press London,

Çetin, B. & Coşkun, M. (2020). Hatay'a yönelik iskânlarda (1960-2007) göç yönetiminde yaşanan yetersizliklerin kültürel adaptasyon ve mekân aidiyetine etkileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 103-118.

Döner, P. & Şahin, K. (2021). This is not my decision; I have no alternative. perceptions and experiences of marriage age and family planning among Syrian women and men: a primary care study. *Primary Health Care Research & Development*, 22, 1-9.

Eagleton, T. (2011). *Kültür yorumları*. (Ö. Çelik, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Erdal, S. (2012). Küreselleşme sürecinde refah devleti uygulamaları açısından isveç modelinin değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Eren, V. & Aydın, A. (2016). Türkiye'de kentleşme sürecinde yeni bir olgu: Suriyeli kentliler. *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 2016-2, 31-38.

Göker, G. (2023). İsveç'e Göç. G. Kaya (Ed.), *cumhuriyetin göçlerle dolu 100 yılı:100 başlıkta göç yazıları* (ss. 501-510). Cem Yayınevi.

İçduygu, A. (2006). *Avrupa birliği ilişkileri bağlamında uluslararası göç tartışmaları*. İstanbul: TÜSİAD.

İçduygu, A. & Sirkeci, İ. (1999). *Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde göç hareketleri, 75 yılda köylerden şehirlere*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İçduygu, A. & Ünalın T. (1998). *Türkiye'de iç göç: sorunsal alanları ve araştırma, Türkiye'de iç göç*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

İsveç Dışişleri Bakanlığı (2017). Facts about migration, integration and crime in Sweden.

Kalaycı, İ. (2018). *Ortadoğu'dan Türkiye'ye yapılan göçler 1923-2000*. Mauritius: Lambert Academic Publishing.

Karagel, H. (2021). Coğrafya kader değildir: Göç olgusu. İ. Kalaycı ve G. Kalmış (Edl.), *Çağlar boyu göç (tarih-kültür-medeniyet)* (ss. 1-32). Gazi Kitabevi.

Kaya, Y. (2022). *ABD'de etnik-kültürel ırkçılık: George Floyd'un ölümünün ABD'nin Uluslararası imajına etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

Kaya, G. & Gülersoy, A.E. (2023). Türkiye'de iç göç. G. Kaya (Ed.), *Cumhuriyetin göçlerle dolu 100 yılı:100 başlıkta göç yazıları*. (ss. 11-40). Cem Yayınevi.

Kılın, T. & Kalaycı, İ. (2021). Türkiye'de iki darbe arası dönemde öğretmen ve öğrenci örgütlenmeleri (1960-1980). *Kafdağı*, 6(2), 165-179.

Kızıl, D. C. (2023). *Mardin'den İsveç'e (Stockholm ve Uppsala) 1980 sonrası yapılan göç ve gündelik hayat* (Master's thesis). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi.

Kızmaz, Z. (2018). Göç ve suç arasında bir ilişki var mı?: bütüncül bir bakış. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 562-599.

Larrucea, C. V. (2015). *2 Historical and demographic considerations. the integration of descendants of Migrants from Turkey in Stockholm* (pp. 25-41). C. Westin (Ed.), Amsterdam: Amsterdam University Press.

Mengüç, A. (1992). *İlk gelenler–kendi ağzından İsveç Türkleri 1*. İstanbul: Paymaş AŞ.

Mutluay, B. (2019). *12 Eylül 1980 Sonrası Türkiye'den İngiltere'ye Politik Göç (1980- 1989)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Nahya, Z. N. (2011). İmgeler ve ötekileştirme: cadılar, yerliler, avrupalılar. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 27-38.

Opper, S. (1983), Multiculturalism in Sweden: a case of assimilation and integration. *Comperative Education Dergisi*, 19(2), 193-196.

Özalp, A. (2014). Ötekileştirme: sembolik etkileşimci bir bakış. *Toplum Bilim Dergisi*. 8(16), 227-235.

Özbaş Anbarlı, Z. (2020). Dijital etnografi: dijital uzamı anlamak için bir yöntem. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 10(20), 87-113.

Özensel, E. (2020). Farklılıkların bir arada yaşamasında bir sorun alanı olarak ötekinin ötekileştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (43), 369-378.

Patton, Ö. Q. (2015). *Qualitative research and evaluation methods*. New York: SAGE Publications.

Pred, A. (2000). *Even in Sweden: racisms, racialized spaces, and the popular geographical imagination*. Berkeley: University of California Press.

Topdemir Koçyiğit, O. (2022). Türkiye Kırsalında Göç, Akrabalık Bağları ve Köylülüğün Sürdürülebilirliği. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 5(9), 173-189. <https://doi.org/10.35235/uicd.1124369>

Topdemir-Koçyiğit, O. (2023). Graz'daki Türkiye Göçmenlerinde Almanca Edinimi, Toplumsal Yaşama Katılım ve Kırılganlık. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 194-225.

Ünlütürk, Ö. (2015). "İrk" kavramının tarihsel gelişimi ve adli Antropolojide kullanımı. *Antropoloji*, (29), 93-116.

Wren, K. (2001). Cultural racism: something rotten in the state of Denmark?. *Social & Cultural Geography*, 2(2), 141-162.

Yıldırım, A. (2019). "The Guest doesn't like another guest, and the host likes neither": somalı refugees forgotten in a satellite town. M. Bulut and K. Şahin (Edl.) *Anthropological Perspectives on Transnational Encounters in Turkey: War, Migration and Experiences of Coexistence* (pp. 43-58). London: TPL.

Yıldırım, A. (2021). Burdur ilindeki somalili sığınmacılar örneğinde kültürel kimlik ve kadın sunneti. *Milli Folklor*, 17(131), 34-46.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 7 Sayı/ISSUE 13 Yıl/YEAR: 2024 ALINDI/RECEIVED: 15-05-2024 – KABUL/ACCEPTED: 25-05-2024

Kentsel Yoksulluk Tezlerinin Sosyal Politika Bağlamında İncelenmesi

Investigation of Urban Poverty Thesis in the Context of Social Politics

Aziz ŞEKER¹ | Gazanfer KAYA²

Abstract

Poverty is one of the main problems of humanity. This problem, which is as old as humanity, does not become obsolete and is reproduced by diversifying. Structural factors are the main determinants of poverty in countries. It is known that there are serious levels of hunger and poverty around the world and that people are struggling to survive. In a world that is urbanizing and will become more urbanized, urban poverty is the most important reality. Neoliberal economic policies, which have left their mark on Turkey's last forty years, have caused changes in social, economic and demographic balances. Accelerating migration and urbanization during the implementation of

Öz

Yoksulluk, insanlığın temel sorunlarının başında gelir. İnsanlık kadar eski bu sorun, eskimemekte ve de çeşitlenerek yeniden üretilmektedir. Yapısal etmenler, ülkelerin içinde bulunduğu yoksulluğun ana belirleyicisidir. Dünya genelinde ciddi düzeylerde açlık ve yoksulluğun var olduğu ve de insanların yaşamlarını sürdürmek için büyük mücadele içinde oldukları bilinmektedir. Kentleşen ve daha da kentleşecek dünyada, kentsel yoksulluk en önemli gerçekliktir. Türkiye'nin son kırk yılına damgasını vuran neoliberal ekonomi politikalar, sosyal, ekonomik ve demografik dengelerin değişimine neden olmuştur. Bu politikaların uygulandığı süreçte hızlanan göç

¹Aziz Şeker, Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Rektörlüğü, shuaziz@gmail.com, Orcid Id: 0000-0001-5634-0221

² Gazanfer Kaya, Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, gazanfer.kaya@deu.edu.tr, Orcid Id: 0000-0002-8236-4419

these policies deepened the poverty of households. In addition, millions of international immigrants heading to Turkey have created new poor groups in cities. This situation has increased academic interest in urban poverty. Postgraduate theses are an area where this academic interest can be seen. It is important how the social policy dimension is approached in the determinations and solution suggestions in postgraduate theses regarding urban poverty. As a matter of fact, social policies that decision makers develop, aim to implement and implement are very critical in reducing urban poverty. In this study, 23 graduate theses on the theme of urban poverty in the field of social sciences were examined. The focus is on how the research data in question establishes a connection between urban poverty and social policy. In addition, social policy suggestions to be developed in the field of urban poverty were mentioned based on the results obtained from the theses. Since the relationship between urban poverty and social policy is limited in theses, all of which were carried out in the 2000s, supporting this relationship with comprehensive research will make a significant contribution to the literature.

Keywords: Poverty, urban poverty, social policy, social municipality, Turkey.

ve kentleşme, hane halklarının yoksulluğunu derinleştirmiştir. Ayrıca Türkiye'ye yönelen milyonlarca uluslararası göçmen, kentlerde yeni yoksul grupları oluşturmuştur. Bu durum kentsel yoksulluğa yönelik akademik ilgiyi artırmıştır. Lisansüstü tezler, bu akademik ilginin görülebileceği bir alandır. Kentsel yoksulluğa ilişkin lisansüstü tezlerdeki saptamalarda ve çözüm önerilerinde, sosyal politika boyutuna nasıl yaklaşıldığı önemlidir. Nitekim kentsel yoksulluğun azaltılmasında, karar vericilerin geliştirdiği, uygulamayı hedeflediği ve de uyguladığı sosyal politikalar oldukça kritiktir. Bu çalışmada sosyal bilimler alanındaki kentsel yoksulluk temalı 23 lisansüstü tez incelenmiştir. Söz konusu tezlerdeki araştırma verileriyle, kentsel yoksulluk ve sosyal politika arasında nasıl bir bağlantı kurulduğuna odaklanılmıştır. Ayrıca tezlerden elde edilen sonuçlar üzerinden kentsel yoksulluk alanında geliştirilecek sosyal politika önerilerine değinilmiştir. Tamamı 2000'li yıllarda gerçekleştirilen tezlerde, kentsel yoksulluk ve sosyal politika ilişkisine sınırlı olarak yer verildiğinden, bu ilişkinin kapsamlı araştırmalarla desteklenmesi literatüre önemli katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, kentsel yoksulluk, sosyal politika, sosyal belediyecilik, Türkiye.

Giriş

İnsanlığın kadim sorunu ve de en çok tartışılan sosyal gerçekliklerden biri olan yoksulluk üzerine bir kez daha düşünürken, bu düşünce ve analizleri yazıya dökmeye nereden başlamalı sorusu takılabilir yazarların zihnine. Eski zamanlardan başlayan ama orada kalmayan yoksulluk sorunu, yaşanan zamanın her anında insanların karşısına çıkabildiği gibi sonraki on yıllarda da bu sosyal gerçekliğin var olacağı görünüyor. İşte bütün bunlar üzerine düşünürken, 17 Mayıs 2024 tarihinde TRT 2’de “Büyük Mücadele” adlı bir belgesel film gösterimdeydi. Belgeselde, Brezilya ve Paraguay gibi ülkelerdeki kent yoksullarının yaşam mücadelesi ekrana yansıtılıyordu. Filmdeki karakterler, aileleri ile birlikte ülkelerinin şehir çöplüklerinde yaşamakta, evlerindeki eşyaları çöplükten getirmekte ve geçimini çöplükten kazanmaya çabalamaktaydılar. Özellikle Paraguay’daki şehir çöplüğünde Kızılderili kökenli Benjamin’in ismi, doların üstündeki Benjamin Franklin’in ismi ile benzerlik taşıdığı, ancak çöplükteki Benjamin’in cebinde “Benjamin’lerinin” olmadığı bu belgeselde vurgulanıyordu. Kentlerdeki yoksul insanlar gerçekliği, yoksulluk ve kentsel mekân arasındaki ilişki üzerinde durulmasının önemini göstermektedir. Bu ilişkinin makro ekonomi politikalarından bağımsız ele alınamayacağı açıktır. Nitekim son elli yılda dünyada hızlanan neoliberal küreselleşme düzlemindeki politikalar; ülkelerin ekonomik, demografik ve mekânsal dengelerini ciddi düzeyde değiştirmiştir. Bu bağlamda 1980’lere kadar nüfuslarının yarıdan fazlası kırsal alanlarda yaşayan ülkelerin; neoliberal politikalarla ekonomilerinin yapılandırılması ve korumacı sosyal devlet politikalarını terk etmeye yönelmeleri, kırsalda yoksullaşan kesimlerin kentlere olan göçünü hızlandırmıştır. Bu durum kentleri, yoksulların ve göçmenlerin daha fazla kümelenildiği mekânlara dönüştürmüş olup, Davis’in, dünya kentleşiyor ve yoksullaşıyor (Davis, 2016) ifadesini somutlaştırmıştır. Çok boyutlu olan yoksulluk gerçekliği ve onun kentsel yoksulluk hali; toplumun, karar vericilerin, bilim insanlarının üzerinde çokça durduğu konuların başında gelmektedir. Özellikle ele alınan kentsel yoksulluğun azaltılmasında, sosyal politikaların rolü en çok odaklanılan konudur. Bir diğer deyişle, Şair İhsan Demiraslan’ın şiirinin bestelendiği bir müzik parçasında yer alan, “Yoksulluğu çiz, çaresini de çiz” ifadesini, sosyal bilimciler gerçekleştirmeye çabalamaktadırlar. Sosyal bilimlerin farklı disiplinlerince, temel ve küresel bir sosyal sorun olan yoksulluk gerçekliğinin farklı boyutlarıyla incelendiği ve çözüm önerilerinin geliştirildiği bilinmektedir. Bu çalışmada kentlerdeki yoksulluğu ele alan tezler, kentlerdeki yoksulluğun odaklanılan yönleri ve temel bulguları ile sosyal politika arasında nasıl bir ilişkinin kurulduğu incelenmiştir. Bu tezlerin incelenmesinden önce, yoksulluk, kentsel yoksulluk kavramları ile Dünya’dan ve Türkiye’den örneklerle kentsel yoksulluk-sosyal politika arasındaki bağlantıya değinilecektir.

Yoksulluk genel olarak yeterli kaynak ve gelir sahibi olmama konumuyken, insan yaşantısının onurlu bir şekilde sürdürebilmesi için gerekli olan gıda, su, giyecek, barınacak ev, sağlık hizmetlerinden yararlanma ve güvenlik gibi temel insani gereksinimlerden yoksun olmadır (Oktik, 2008, s. 25). Yine Marshall’a göre yoksulluk, genellikle maddi kaynaklardan, bazen de

kültürel kaynaklardan yoksun kalındığını ifade eden bir durumdur (1999, s. 825). Bu tanımlara yansıdığı gibi, yoksul kavramının Mingone'nin belirttiği şu düşünceye dayandığı ileri sürülmektedir. Nüfusun bir kesimi, çeşitli nedenlerle, değişik dönemlerde tarihsel ve coğrafi olarak belirlenmiş asgari bir yaşam standardı sağlamak için gerekli olan yeterli kaynaklara erişememektedir (Akt. Kaygalak, 2001, s. 124-125). Tarihin uzun bir dönemi için bu kaynak, temel üretim/geçim birimi olan toprak olmuştur. Bu bağlamda yaklaşık 12 bin yıl önce yerleşik yaşama geçen insanlar arasında öne çıkan topraktaki özel mülkiyete dayalı güç eşitsizliği, söz konusu sürecin başlangıç noktası olarak da nitelendirilmektedir.³ Yukarıdaki yoksulluk düşüncesine ilişkin tanımda yer alan çeşitli nedenlerle ifadesi, o dönem başat bir unsur olan toprağın da etkisiyle ön plana çıkmıştır. Feodalitenin yaşandığı dönemin İngiltere'sinde köylülerin yoksulluğu ve kaynaklara erişememesi, edebiyat kahramanlarına dahi yansımıştır. Örneğin, kaynakları zenginden alıp onlara erişemeyen yoksullara veren Robin Hood karakteri bu açıdan değerlendirilebilir. İngiltere'de feodalite, kentlerin ve ticaretin canlanmasına paralel düzeyde gerçekleşen gelişmelere bağlı olarak çözülmeye başlamıştır. Bu bağlamda tarımda kapitalizm ve ticari kapitalizm, sanayi kapitalizmine giden sürecin adımlarıdır.⁴ Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiği İngiltere'de fabrikadaki üretime dayalı kapitalist ilişkiler başat hale gelmiş olup, işçi sınıfının bu süreçte emek sömürsü ve sefaletine bağlı olarak yeterli yaşam kaynaklarına erişemediğini belirtmek gerekir. Böylece yoksulların kaynaklara erişememesi, insanlığın tarihsel ve toplumsal bir olgusu olmasının yanında, süregelen bir gerçekliktir.

Sanayi Devrimi'ni, aynı zamanda bir göç devrimi ve kentleşme devrimi olarak nitelendirmek mümkündür. Geniş yığınların kentlere yönelmesi, kentlerde fabrika yaşantısı, işçi mahalleleri (sefalet mahallelerinin) oluşması, hızlı kentleşme döneminin olgularıdır. Buradan hareketle Marx ve Engels şu saptamayı yapmışlardır: "Burjuvazi köyü kentin hâkimiyeti altına soktu. Muazzam kentler yarattı. Kent nüfusunu köy nüfusu aleyhine olarak fevkalade arttırdı ve böylelikle nüfusun büyük bir kısmını köy hayatının aptallaştırıcı havasından kurtardı" (Marx ve Engels, 1998, s. 50). Köylüleri ücretli işçi veya yedek işçi ordusu yapan sanayi kapitalizmine dayalı kentleşme, aynı zamanda geniş kesimlerin son derece kötü koşullarda yaşadığı bir gerçekliği oluşturmuştur. Engels'in, Manchester kentindeki yoksulluğa ilişkin gözlemleri dikkat çekicidir. Ona göre en kötü evler, mutlu sınıfların gözünden irak, kentin en kötü bölgelerindedir. Genellikle sıra halinde bir ya da iki katlı kulübeler; ev olarak kullanılan mahzenleriyle, hemen hemen şekilsiz bir biçimde yapılmışlardır. Sokaklar genellikle kaldırımsız, pis, kaba, saba ve hayvan pislikleriyle, kanalizasyon tesisatından yoksun ve pis su gölcükleriyle doludur (Engels, 1994, s. 81). 19. yüzyılın ortası ve ikinci yarısında yükselen toplumsal hareketlerin sosyal haklar alanındaki mücadelesine

³J. J. Rousseau, *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı* adı eserinde, bu durumu şu şekilde betimlemiştir: "Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip 'Bu, bana aittir' diyebilen, buna inancak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu (1998, s. 135).

⁴Sanayi Devrimi öncesindeki İngiltere'de feodalite, tarımda kapitalizm ve köylülük ilişkisi için bkz. Köymen, O. (2008). *Kapitalizm ve köylülük-ağalar, üretkenler, patronlar*. İstanbul: Yordam Kitap.

bağlı olarak, işçilerin ve yoksulların kentlerdeki yaşam koşullarında bir takım iyileşmeler gerçekleştiği bilinmektedir.

Buraya kadar ki saptamalar, kentleşme ve yoksulluk arasında yakın bağlantıların olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Beall ve Fox, kent yoksulluğunun, en başta ekonomik güvensizlikle ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir. Yazarlara göre kapitalist ekonominin mekânı olarak kent, günümüzde yoksul sakinleri için yaşanması çok zor bir alan yaratmaktadır. Kentlerin yoksul nüfusu, temel ihtiyaçlarını karşılamak için parasal ekonomiyle ve dinamik ama güvensiz bir enformel ekonomiyle karşı karşıyadırlar. Aynı zamanda onlar için kentte ev sahibi olmak, düşük kaliteli ve emniyetsiz barınak sahibi olmak demektir. Dolayısıyla kent yoksulluğunun ayırt edici özelliklerini, parasal ekonomiye bağlı olma, enformel ekonomiye bağlı olma, yetersiz barınma, iş güvencesizliği, temel hizmetlere erişememe, hastalıklara açık olma, çevresel tehlikeler, sosyal dışlanma, şiddet ve suça maruz kalma olarak sıralamak mümkündür. Yoksulluk bu haliyle yoksul nüfusun sadece yaşamsal varlığını ayakta tutan ihtiyaçları bakımından değil, mekânsal ve sosyal boyutlarıyla da deneyimlediği bir durum olarak anlaşılmalı gerektirmektedir (Akt. Ergun ve Kocanci, 2017, s. 4). Tekeli de benzer bir vurguyla, yoksulluk deneyiminin sadece gelir azlığı, temel kentsel hizmetlerden mahrumiyet olmadığını belirtir. Tekeli'ye göre yoksulluk, aynı zamanda alt-sosyal statülü mahallelerde yaşama, kent mekânında marjinalleşme, sağlıksız çevre koşullarında yaşamını sürdürme, adalet, eğitim, sağlık hizmetlerinden daha az yararlanabilme, şiddete daha açık olma (vulnerable) ve yeterli güvenliğe sahip olmamaktır (Tekeli, 1999, s. 145).

Sanayi Devrimi ve 20. yüzyıldaki değişimler, kentsel mekândaki ayrışma, eşitsizlik ve dışlanmaya bağlantılı yoksulluk ile göç arasında yakın bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Sirkeci ve Yüceşahin'a göre göç, kentlerde meydana getirmiş olduğu hızlı değişim, sosyo-ekonomik ve kültürel sorunları, bölgesel farklılıkların artışı ve toplumsal gruplar arasındaki ayrışmayı belirginleştirir. Ayrıca göç, kentle bütünleşemeyen insanların kümelenmesine, ayrışmasına, kutuplaşmasına ve/veya farklılaşmasına neden olmaktadır (Sirkeci ve Yüceşahin, 2014, s. 2). Değişen göç dinamikleriyle birlikte toplumsal değişimin eğilimi neticesinde sosyal politika önemli bir sosyal güvenlik ögesi olarak belirmektedir. Sosyal içermeye dayalı hak temelli bir sosyal politika yaklaşımının güçlenebileceği yönündeki çabaların yanı sıra yoksulluk ve sosyal dışlanmanın boyutlarının ciddi sosyal politika önlemleri alınmadan çözülemeyeceğini görmek gerekir (Şeker, 2023, s. 287). Böylece söz konusu saptamalar, yoksulluk sorununun çözümü noktasında kamu gücünü temsil eden devletin, sosyal politikalar geliştirmesinin ve bu politikaların etkili bir şekilde uygulanmasının ne denli kritik role sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda Talas'ın, sosyal politika üzerine yaptığı şu tanım önemlidir: "Sosyal politika, genellikle ekonomik bakımdan bağımlı ve güçsüz insanları sermayeye karşı korumak ve sömürmelerini önlemek için devletin almış olduğu koruyucu, sınıflar arasında uyum ve dengeyi sağlayacak önlemlerdir" (1992, s. 16).

Öte yandan Dünyada bugün yoksullukla ve sosyal politikayla ilgili tartışmalar, yoksulluk ve sosyal politikanın ötesinde sistem sorunlarını ele alan bir nitelik kazanmıştır (Buğra, 2009, s. 257). Yoksulluğun çözümünde bütüncül bir sosyal politika yaklaşımı kritik bir öneme sahip olmakla birlikte bu yaklaşıma en büyük tehdit neo liberal makro ekonomi politikalarıdır. Şenses'in de vurguladığı üzere, özellikle 20. yüzyılın son çeyrek döneminde yaygınlaşan neoliberal ekonomi politikalar, gerek sanayileşmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelerde, yoksullukla mücadele başta olmak üzere, bütün sosyal politika alanlarında da ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Süreç içinde, ulusal devletlerin denetimindeki ekonomi ve sosyal politika araçları birer birer elden çıkarken, bu alanın tümü tedrici olarak serbest piyasa kurallarının ve bu kuruluşların şartlılık kıstaslarının etkisi altına girmiştir (Şenses, 2003, s. 281-282). Neoliberal ekonomi politikalarının öne çıktığı milenyum döneminde, yani 2000 yılının Kasım ayında 189 ülkenin hükümet bakanları Milenyum Deklarasyonu imzalamışlar ve bu deklarasyonla 2015 yılına kadar belirlenen Milenyum Kalkınma Hedefleri'nin (MDG) gerçekleştirilmesini taahhüt etmişlerdir. Bu hedeflerin başında "Aşırı yoksulluğun ve açlığın yok edilmesi" yer almaktadır (UN'dan akt. Gündoğan, 2013, s. 123). 2000 yılının başındaki bu saptama, dünyadaki en temel sorunların başında açlık ve yoksulluğun geldiğinin resmi olarak kabul edilmesidir. Dünyanın 21. yüzyılın ilk çeyreğini tamamlama aşamasında olduğu günümüzde, neoliberal küreselleşmecî politikaların etkilerinin artarak devam etmesine bağlı olarak yoksulluğun ve açlığının derinleştiğini belirtmek gerekir.

100. yılına giren Türkiye'deki yoksulluk ve kentsel yoksulluğu, yukarıda belirtilen süreçlerin dışında ele almak mümkün değildir. Söz konusu sürecin Türkiye'deki yansımalarından önce, tarihsel süreçte yoksulluk ve kentsel yoksulluğa değinilecektir. Cumhuriyet'in Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı miras içinde yoksulluk önemli bir yer tutuyordu. Tarım toplumu devleti olan Osmanlı'nın son döneminde gerçekleştirilen 1912 Tarım Sayımı'na göre toprakların %65'i, %5'lik bir kesimin elindeydi (DİE, 1973'ten akt. Köymen, 2008, s. 107). Böylece Osmanlı nüfusunun büyük kesimi az toprak sahibi veya topraksız köylülerden oluşuyordu. Buna bağlı olarak sınırlı bir gelire sahip yoksul köylüler, vergiler ve savaşlar sonucunda daha da yoksullaşmıştı. Cumhuriyet bu sorun karşısında, çiftçiler üzerindeki vergi yükünü azaltma, tarımsal ürünleri destekleme, topraksız köylülere toprak dağıtma gibi çabalar içerisinde olmuştur. Türkiye'de 1950 yılına gelindiğinde, kırsal ve kentsel nüfus oranı, Cumhuriyet'in kurulduğu dönemdeki düzeydeydi. Süreç içerisinde yaşanan göç ve kentleşmeye rağmen, bu oranın benzer kalmasında kırsaldaki doğurganlık oranı ve iş gücüne olan gereksinimin etkili olduğunu belirtmek gerekir. 1950'li yıllarda tarımda kapitalist ilişkilerin yaygınlaşması ve makineleşmenin ciddi düzeyde hızlanması kırsaldaki yoksulların geçim olanaklarını oldukça güçleştirmiştir. Bu koşulların iticiliği karşısında, iş bulma ümidinin olduğu kentlere yönelen göç artmıştır. 1950-1980 dönemine damgasını vuran iç göç ve hızlı kentleşme, %25 civarında olan kentli nüfus oranının %45 civarına ulaşmasının temel belirleyicisidir (Kaya ve Gülersoy, 2023). Kentlere yönelen kırsal kökenli yoksul göçmenler, hazine arazileri üzerinde gecekondular yapmışlar ve bu yapılar mantar gibi çoğalarak kentleri kaplamıştır.

Behice Boran, gecekonduları, Türkiye şehirlerinde düşük gelirli ve onların yerleşme meseleleri olarak görmüştür (Kurtuluş, 2010, s. 205). 1950-1980 dönemi için belirtilmesi gereken bir nokta da, sosyal refah devleti politika ve uygulamalarının, özellikle 1960'lardan itibaren Türkiye'de etkili olmasıdır. Bir taraftan kırsal yapıdaki değişimler iç göçe yol açmışken, diğer taraftan ise tarımsal üretim yapanlar, devlet desteğiyle yaşama tutunabilmişlerdir. Söz konusu desteğin, özellikle toprağı olan veya toprak kiralayabilen üreticilerin göçünü frenlediğini belirtmek gerekir. Nitekim 1980'e gelindiğinde tarımdaki istihdam %56 (www.tuik.gov.tr, 2008) civarındaydı.

Türkiye'de 1980'li yıllarda öne çıkan neoliberal politikalarla ekonomi politik yeniden yapılandırılmış olup bunun olumsuz etkileri günümüze kadar devam etmektedir. Tarımda desteklerin azaltılması, tarımsal üretim girdilerinin artması, tarımsal ürünlerin ekimine kota getirilmesi ile 1990'larda gündeme gelen özelleştirmeler, kırsaldaki üreticileri yoksullaştırmanın yanında yeni göç dalgalarını tetiklemiştir. Anadolu'nun birçok ilinin ilçe ve kent merkezleri, çok yoğun göç akınına uğramıştır. Örneğin, bir zamanların tütün ili olan Adıyaman kent merkezinin 1980'de 53.219 olan nüfusu, 1990'da 101.576'ya, 2000'de 178.538'e yükselmiştir (www.adiyaman.gov.tr'den akt. Kaya, 2014, s. 94). Kentlere göç eden kitleler ise enformel sektörlerde çalışarak ve yoksulluk içerisinde yaşamlarını sürdürme çabası içinde olmuşlardır. 2000-2001 yılları arasında yürütülen Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki iller araştırması kapsamında Diyarbakır'da görüşmecilerin yaklaşık yarısının hiçbir sosyal güvencesinin olmadığı belirtilmiştir. Geri kalan kesim için en önemli sosyal güvence aracının ise (%43,4) "yeşil kart" olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, göçle birlikte bölge kentlerine iş gücü talebi açısından hiç bir beceriye sahip olmayan, eğitimsiz ve niteliksiz büyük bir nüfus akımı olmuş ve yoksulluk katlanılmaz boyutlara yükselmiştir (Ersoy, 2023, s. 123). Göç ve yoksulluk ilişkisini Batman İli çerçevesinde inceleyen Arun ve Diker'e göre ise (2009), katılımcı grubunun %78,6'sını Batman'a göç ile gelen aileler oluşturmuştur. Bu bölgede göç eden ailelerin daha çok ekonomik ve güvenlik sebepleri ile göç ettikleri izlenmiştir. Bu çalışmanın ilginç bulgularından biri; aileleri göçün kendisinin değil, göç etme biçiminin olumsuz etkilediğine dikkat çekmesidir. Bu bulguya göre, hazırlıksız ve aniden gerçekleşen göçlerde aileler barınma, işsizlik sağlık ve eğitim ile ilgili birçok güçlüklerle yüz yüze kalmışlardır (Akt. Öz, 2023, s. 248).

1980'li yıllardan başlayarak ücretlilerin milli gelirden aldığı payın azalması ve enflasyonist ortam, çalışanların yoksullaşmasına neden olmuştur. Böylece neoliberal politikalara bağlı olarak Türkiye ve göç alan kentleri ciddi yoksulluk sarmalı içine düşmüştür. Kemal Sunal'ın baş rolünü oynadığı 1986 tarihli "Yoksul" filmi dönemin özeti olduğu gibi sonraki on yılların da bir ön görüsüdür. Bir handa çaycılık yapan Kemal Sunal'a patronu, "Şimdi piyasa serbest aslanım, gözünü aç!" derken, Sunal, "Biliyom, liberelizm var" sözü dönemin gerçekliğini verir. Ayrıca hayali ihracat, paradan para kazanma, imar affı beklentisi ve çalışan yoksulların loto, piyango, at yarışı gibi oyunlar peşinde olması bu filmde vurgulanmıştır. Süreçle ilgili Karataş vd. şu saptamada bulunmuştur: 1980 sonrası uygulanan ekonomik politikalar eşitsiz büyüme ve gelişmeyi tetiklemiş

bu da toplumda küçük bir azınlığın refah içinde yaşamasına; çoğunluğun ise yoksunluk ve yoksullukla boğuşmasına neden olmuştur (Karataş vd. 2004'ten akt. Atatanır, 2016, s. 55). Türkiye'de üretime dayalı kalkınma ve istihdamın gerilediği söz konusu döneme bağlı olarak, kırsaldaki istihdam 2000'de %36'ya ve 2020'lerde ise %16 civarına düşmüştür. 1980'de 45 milyon olan Türkiye nüfusunun, günümüzde uluslararası göçmenlerle birlikte 90 milyon civarına yükseldiği ve bu nüfusun %80'nin kentlerde (il ve ilçe merkezlerinde) yaşadığı bir gerçeklik olarak karşımızdadır. Dolayısıyla tarımda ve hayvancılıkta bir zaman kendi kendine yetebilen Türkiye'nin yeni zamanlarındaki geniş toplumsal kesimlerin temel gıdalara erişiminin oldukça güç duruma dönüştüğü, hemen her akşam televizyonların ana haberlerine de yansımaktadır. Türkiye'de kentsel yoksulluğa ilişkin vurgulanması gereken konulardan biri de, 2000'li yıllarda yaygınlaşan kentsel dönüşüm uygulamalarıdır. Eski gecekondu ile kent içinde kalmış çöküntü yerleşim mekânları, bir diğer deyişle kent yoksullarının mekânları dönüşüme ve soylulaştırmaya uğratılmaktadır. Bu dönüşüm ev sahibi yoksulların yaşam ve geçim alanlarından uzaklaştırılarak, çoğunlukla borçlanarak toplu konutlara yerleşmesine, zaman içinde borcunu ödeyemeyenlerin ise mülksüzleşmesine yol açmaktadır. Böylece kentsel yoksulların bir kısmı kentsel dönüşüm uygulamalarında yerinden edilerek yoksullaşmakta ve toplumsal alanın dışında konumlandırılmaktadırlar (Şen, 2005; Türkün, 2022; Uzun, 2022; Uğur, 2022).

Kentsel yoksulluk ile üzerinde durulması gereken bir konu da, Türkiye'ye çeşitli nedenlerle gelen milyonlarca insandır. Özellikle son 13 yıla damgasını vuran Suriyeli göçüne bağlı olarak, mevcut kentsel yoksullara eklemlenen ve sosyal dışlanmayı deneyimleyen daha da yoksul bir grup oluşmuştur. Eğitim, vasıf ve gelir düzeyi düşük, yarısı 18 yaş altı çocuklardan oluşan Suriyeliler'in kentlerdeki barınma ve yaşam koşullarının olumsuzluğu pek çok çalışmada bulgulanmaktadır (Erdoğan, 2015; Gültekin, 2020; Çalışkan ve Kaya, 2021; Vesek, 2022; Ekiz-Gökmen ve Dedeoğlu, 2023). Kalıcılığa evrilen bu nüfusun, insani bir yaşam koşullarına erişmesi, toplumsal bütünleşme açısından son derece kritiktir.

Yoksulluk, işsizlik, eşitsizlik, sosyal dışlanma, sosyal güvencesizlik ve düşük ücretli gelir sarmalı, insanların yaşam çabalarını sosyal politikaların, en belirgin olarak da sosyal hizmetlerin konusu haline getirir (Atatanır, 2016, s. 68). 1990 ve 2000'li yılların ekonomik krizleri artan kentleşmeyle birlikte yoksulluğu derinleştirmiştir (Dericioğulları Ergun ve Sallan Gül, 2016, s. 420). Bu nedenle Türkiye'de kentsel yoksullar ile ilgili en önemli politika, merkezi ve yerel yönetimlerin sosyal yardım vaatleri ve uygulamalarıdır. Örneğin son iki yerel seçimde en önemli tartışma sosyal yardımlar üzerinden gerçekleşmiştir. TÜİK verilerine göre Türkiye'de sosyal koruma kapsamında emekli/yaşlı, dul/yetim ve engelli/malul maaşı alan kişi sayısı 2021 yılında 14 milyon 624 bin iken, %1,6 artarak 2022 yılında 14 milyon 851 bin kişiye yükselmiştir (www.data.tuik.gov.tr, 2023). Kutlu'ya göre sosyal yardımlar giderek daha fazla yoksulun geçim örüntüsünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Yoksullukla mücadelede bu yardımların telafi edici niteliği oldukça sınırlı kalmaktadır (2018, s. 27).

Yöntem

Türkiye'nin yaşadığı toplumsal dönüşümler, yoksulluğun sadece derinleşmesine değil, aynı zamanda çeşitlenmesine yol açmıştır. 2000'li yılların Türkiye'sinde her beş kişiden dördü kentlerde yaşamakta ve kentlerde yaşayan bireylerin önemli bir kısmı yoksulluğu deneyimlemekte ve bu bağlamda kentsel yoksulluk konusuna yönelik akademik ilgi artmaktadır. Bu çalışmada Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nde kentsel yoksulluk anahtar kavramı kullanılarak yapılan taramaya göre sisteme kayıtlı 31 tez var olup, bu tezlerin 27'sinin izinli olduğu görülmüştür. 27 tezden sosyal bilimler alanında yapılmış 23 tez incelenmiştir. 23'tezden 20'si yüksek lisans ve 3 adeti ise doktora çalışması olup, tezlerin tamamı 2000'li yılında yapılmıştır. Ele alınan 23 tezin nitel ve nicel araştırma yöntemleri kullanılarak yürütüldüğünü belirtmek gerekir. Kentsel yoksulluk konulu tezlerin bulgu ve sonuçlarının içerik analizlerinin yapıldığı bu çalışmada, sosyal bilimlerde nitel araştırma yönteminin doküman taraması tekniği kullanılmıştır. Ayrıca sosyal bilimlerde gerçekleştirilen kentsel yoksulluk konulu tezlerin ortaya koyduğu saptamalar sosyal politika bağlamında irdelenmiştir.

Sosyal Bilimlerde Kentsel Yoksulluk Tezleri ve Sosyal Politika

Yoksulluğa duyulan ilgi ekonomik alanın ötesinde giderek sosyal ve siyasal bir içerik kazanmıştır. Hızlı nüfus artışı, göç ve kentleşmenin ortaya çıkardığı sosyal gerginlikler, neoliberal politikaların oluşturduğu sıkıntılar, kentsel alanda biriken nüfusun yaşam koşullarının kötüleşmesi yoksulluk konusunda zaman içerisinde ciddi bir kamuoyu duyarlılığının artmasını sağlamıştır (Şenseş, 2003). Sosyal bilim dünyası da toplumu derinden etkileyen bu sosyal gerçekliğe doğal olarak uzak kalmamıştır. Özellikle neoliberal politikaların etkisinin yoğun gözlenmeye başladığı 2000'li yıllardan itibaren birçok çalışma yapılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede kentsel yoksulluk temalı tezlerin konu edildiği bu makalede tezlerin ürettiği sonuçların sosyal politika açısından önemi kritik edilmiştir.

Çelikel (2023), "Yeni Kentsel Yoksulluk Bağlamında Sosyal ve Mekânsal Dışlanma: İstanbul Fikirtepe Örneği" isimli doktora tezinde, İstanbul'un Kadıköy ilçesine bağlı Fikirtepe bölgesindeki kentsel dönüşümün, yeni kentsel yoksulluk olgusunu, yerel nüfusun yaşam koşullarını, sosyal ilişkileri ve mekânsal düzenlemeleri nasıl etkilediğini anlamayı amaçlamıştır. Araştırmada nitel yöntemin derinlemesine mülakat ve gözlem teknikleri kullanılmıştır. Açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu vasıtasıyla İstanbul Fikirtepe'de 27 erkek 27 kadın toplamda 54 kişi ile görüşülmüştür (Çelikel, 2023). Çalışmaya göre kentsel dönüşüm uygulamaları yoksulları birçok sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Öte yandan kentsel dönüşümün sosyal ağları zayıflatabileceği, erişilebilir hizmetleri kısıtlayabileceği ve yerel toplulukları mekânsal olarak ayrıştırabileceği yönünde verilere ulaşılmıştır. Bu dışlanma süreçleri incelendiğinde, kentsel yoksulluğun yalnızca ekonomik bir boyutu olmadığı, aynı zamanda bireylerin sosyal aidiyet hissi, sağlık erişimi, eğitim olanakları, politika ve sivil toplum örgütlerine katılım gibi temel yaşam alanlarını etkilediği anlaşılmaktadır. Kentsel mekânının, sermayenin etkisiyle yeniden

dönüştürüldüğü bu süreçte Fikirtepe’de 10 yıla yayılan müdahalede komşuluk ilişkileri başta olmak üzere sosyal yapı da değişerek yerini yüksek yüksek konutlara bırakmıştır. Araştırmaya katılanların bu süreçte kendilerini yeni kentsel yoksul olarak gördüklerini ve dışlandıkları dolayısıyla geleceğe dair bir strateji üretme noktasında yalnızlaştıkları ortaya çıkmıştır (Çelikel, 2023).

Küreselleşme, sosyal bilim dünyasında üzerinde çok fazla çalışma yapılan kavramlar arasında yer alır. Özellikle 80’li yıllarla birlikte ekonomik yönü, kültürel ve sosyal boyutu düşünüldüğünde dünyanın tamamını çok yönlü etkileyen bir süreç olarak kabul edilir. Gelir dağılımına etkisi açısından bakıldığında ülkeler arasında olduğu gibi ülkelerin kendi bölgeleri ve kentleri içerisinde de toplumsal kesimler arasında işsizlik, sosyal dışlanma, yoksulluk, yaşam niteliğinin düşmesi ve gelir uçurumuna neden olduğu söylenebilir. Ayrıca devletin korumacı anlayışının terk edildiği ve sosyal devletin işlevlerinden hızla vazgeçildiği bir anlayışla iç içedir. Bu temelde Bıçkı, (2004) “Küreselleşme Sürecinde ‘Mekânsal Yarıma’ ve ‘Kentsel Yoksulluk’ Olgusunun Kuramsal ve Uygulamalı Bir Analizi: Bursa-İşiktepe Örneği” isimli doktora tezinde mekânsal yarıma ve kentsel yoksulluğu Bursa İşiktepe yerleşimi özelinde ele almıştır. Çalışmada, “küreselleşmenin kentler üzerine olan etkileri bağlamında, kentsel nüfusun mekâna eşitsiz güç ilişkileri içinde dağılımını ve kutuplaşmasını ifade eden ‘mekânsal yarıma’ ile bu yarımanın dezavantajlı tarafını temsil eden ‘kentsel yoksulluk’ oluşumunun kuramsal ve uygulamalı bir analizini yapmak, amaçlanmıştır (Bıçkı, 2004, s. 4). Çalışmanın hipotezi şöyle kurgulanmıştır: “Küresel kapitalizmle karakterize olan ekonomik küreselleşmenin, kentsel mekânda zengin ve yoksullar arasında yarıma (cleavage) yaratarak, yerleşim örüntülerini şekillendirdiği ve küreselleşmenin ekonomi boyutunun türevleri olarak düşünülen politik ve kültürel küreselleşmenin, kentsel yarıma ve yeni yoksulluk sürecine katkıda bulunduğu” (Bıçkı, 2004, s. 10). Araştırmada nitel araştırma yönteminin katılımlı gözlem ve yüz yüze görüşmeye dayalı derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. İşiktepe’de muhtarlıklarca takibi yapılan devletten yardım alan yoksulların isim listelerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın evreni 150 kişi olarak belirlenmiştir. Bunlar arasında yoksulluğun asgari süresi (üç yıl ya da daha uzun), aylık gelirin asgari ücret ya da altında olması, kendisinin ya da birlikte yaşadıklarının hastalık, yaşlılık vb durumdan dolayı çalışmıyor olması ve kendisinin ya da hane içinde birinin resmi yoksul yardımı alıyor olması ölçütlerine uyan 44 kişi tespit edilmiştir. Bir kısmının görüşmeye katılmamak istemesi üzerine 30 kişi ile görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılanların çoğunluğunun Bulgar göçmeni ve Doğu’dan gelen ailelerden oluştuğu görülmektedir. Araştırmanın bulgularına göre “küreselleşme sürecinde kentsel yoksulluk olgusunun sorunlaştırıldığı bu çalışmada, kentsel yoksullar ile bunların mekânsal deneyimlerini oluşturan sürecin, evrensel genel-geçerlik iddiası olan bir büyük teori (grand theory) ile açıklanamayacağıdır. Buna göre, küreselleşme süreci ile mekânsal ayrılma ve kentsel yoksulluk arasındaki ilişki, evrensel bir nitelik göstermekten öte; özgül sosyo-politik ve ekonomik özelliklerin bir tezahürüdür” (Bıçkı, 2004, s. 194). Dolayısıyla yapısal yaklaşımlar içeren

küreselleşme ve kentsel yoksulluk arasındaki ilişki bu çalışmada farklı bir boyut almaktadır. Başka bir ifadeyle Işıktepe örneğinde farklı grupların farklı yoksulluk profillerine ve yoksulluk nedenlerine sahip olduğu görülmüştür. Yoksul grupları arasındaki farklılıkların dikkate alınması, bunlara yönelik sosyal politika üretiminin doğru sonuçlar vermesi açısından önemlidir (Bıçkı, 2004, s. 199). Sonuç olarak, tez küreselleşmenin eleştirisinin yanında sosyal politikaların geliştirilmesine ve kentsel yoksulların sorunlarının çözülerek toplumsal bütünleşmelerine katkı verilmesini savunması açısından önemsenmelidir.

Koca'nın (2015), "Kentsel Yoksulluk Yoksul Yardımları ve Dışlanma (Sivas Merkez İlçe Örneği)" isimli doktora tezinin konusu ve amacı, her ne kadar tüm sosyal sorunların temel nedeni değilse de, önemli bir nedeni olarak, yoksulluk ve yoksullukla mücadelede kullanılan yoksul yardımları kapsamında sunulan olanakların, bireylerin toplumla bütünleşmesinde ne kadar yeterli olduğunu; bireyler ve toplumsal gruplar arasındaki ayrışmalarda ne kadar önleyici olduğunu tartışmaktadır. Araştırmanın kapsamını Sivas Merkez İlçede yaşayan, kamu kurum ve çeşitli STK'lardan yardım alan yoksullar oluşturmaktadır (Koca, 2015, s. 145). Rastlantısal örnekleme tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada anket formu yolu ile Sivas Merkez İlçede yaşayan sivil toplum kuruluşları ve kamu kurumlarından yardım alan, yoksulluk, yoksul yardımları ve dışlanma konusunda ana kütleyi temsil edeceği varsayılan 400 kişi ile görüşülmüştür. Elde edilen bulgulara göre yoksulların düzensiz gelire sahip oldukları, bu düzensizliğin yarattığı belirsizlik ve gerginlikle yoksulluk kültürü içine girdikleri, yeteri kadar tüketemedikleri ve buna bağlı olarak da topluma karşı yabancılaştıkları; toplumsal, politik, ekonomik ve kültürel süreçlere eşit düzeyde katılamayıp, dışlanmış kişiler oldukları ortaya konulmuştur. Araştırmacıya göre problemin çözümü konusunda mevcutta var olan yardım programlarından değil, tamamıyla modern, insan onuruna yakışır, ayrımcılığa yer vermeyen ya da böyle bir izlenime yol açmayan, hak temelli yardım programlarından başlanması en doğrusu olacaktır. Kadınların sosyal statülerinin yükseltilmesi gerektiği ayrıca yoksulların katılımı, yardımların günü kurtarmaya yönelik olmaması ve siyasete alet edilmemesi gerektiği de belirtilmiştir (Koca, 2015).

Saltık'ın (2022), "Kentsel Yoksullukta Yerel Yönetimlerin Rolü" isimli yüksek lisans tezinde kentsel yoksullukla mücadele konusunda etkin bir şekilde çalışan İstanbul Büyükşehir Belediyesinin uyguladığı "Sistem Mezuniyeti Modeli" üzerinde durulmuştur. Bu modele göre İstanbul'da yaşayan ve yoksul olarak değerlendirilen vatandaşlara yönelik sistem mezuniyetinin oluşturulmasında uzman meslek elemanlarının seçimi, yoksullara yönelik veri tabanının oluşturulması, istihdamı sağlamak için kariyer danışmanlığının yapılması, yoksullara yönelik farklı kurumlarda istihdam sağlanmasına yönelik uygulamalara yer verilmiştir. Bu sayede yoksulluğun azaltılmasında yerel yönetimlerin uygulayacağı öneriler sunulmuştur (Saltık, 2022). Buna göre kentsel yoksulluk noktasında yerel yönetimlerin öncelikli olarak kent genelinde hayatını sürdürmeye çalışan yoksul kesimin kentle bütünleşmesini sağlayacak sosyal politikaları benimsemesi ve bağlamda da sosyal belediyeçilik kapsamında yoksullara yönelik sosyal hizmetler

sunması gerekir. Yerel yönetimler kentsel yoksullukla mücadele ederken sadece devlet destekli hareket etmemekte aynı zamanda farklı sivil toplum örgütleri ile de görüşmektedir. Her ne kadar yerel yönetimlerin kaynak teminleri devlet tarafından karşılanabilir gözükse bile yerel yönetimler de kendi bütçeleri doğrultusunda sosyal hizmetlerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır (Saltık, 2022). Yazarın aktarımı ile, yerel yönetimler kentsel yoksullukla mücadele ederken kısa, orta ve uzun vadede farklı politikalar izlemektedir. Bu nedenle öncelikli hedefler kısa vadeli olarak belirlenmektedir. Bu bağlamda ısınma, beslenme, sağlık ve barınma gibi temel ihtiyaçlara öncelik verilmektedir. Sonrasında ise orta ve uzun vadeli hedefler planlanmaktadır. Bunlar daha çok temelde merkezi idarenin de desteğiyle ekonomik kalkınmayı destekleme, yatırım, iş gücü piyasası oluşturma, istihdam ve sosyal güvenlik politikaları olarak ön plana çıkmaktadır (Saltık, 2022).

İnceler'in (2019), "Kentsel Yoksulluk: Sivas İli Örneği" isimli yüksek lisans tezinin temel amacı, özellikle son yıllar itibari ile Türkiye'de artan yoksulluk sorununun kavramsal çerçevesini anlamak ve kent özelinde yoksulluğu incelemek, Türkiye'de yoksulluğun görünümünü ve boyutlarını belirlemek, gelirin ve servetin Türkiye ve Sivas açısından dağılımına bakarak ilde kentsel yoksulluğun ne derece var olup olmadığını saptamaktır. Betimsel çalışmada Sivas'ın kentlik niteliğinin Türkiye kentleşmesiyle benzeştiği ve ilin bünyesindeki durumların ve problemlerin Türkiye'deki genel koşullar ve problemlerden ayrı tutulmasının pek olası olmadığı belirtilmiştir (İnceler, 2019). Yazara göre yoksulluk nedenleri arasında sanayinin gelişmemiş olması, göç ve işsizlik yer almakla birlikte Sivas hem Türkiye'de yaşanan kentleşme özelliklerinden hem de kendine özgü koşulların yarattığı bazı sorunlardan dolayı kentsel yoksulluğun var olduğu bir şehirdir. Bu sorunun ortadan kalkması için elbette ki, ilk ve en büyük sorumluluk devlete düşmektedir. Devlet kentsel yoksulluğa nelerin sebep olduğunu iyi çözümlenmeli ve yoksullarla ilgili toplumsal ve ekonomik yapıyı geliştirme, gelişmiş yerlere yetişme durumuna ilişkin programlarını açığa çıkarmalıdır. Gerek maddi iletim gerekse yoksulluğun manevi kısmına ilişkin başka her türlü hususta devlet dayanağının sağlanması, yoksullukla savaşmada temel unsurdur (İnceler, 2019, s. 101). Çalışmanın ortaya çıkardığı bir başka gerçeklik ise yoksulluğu giderme hususunda üç temel aktöre vurgu yapmış olmasıdır. Bu aktörler; merkezi yönetim, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleridir. Bunların iş birliği içinde olması gerektiğidir. Diğer yandan kentsel yoksulluk açısından bir başka çözüm olarak, sosyal belediyecilik konusundaki çalışmalar arttırılmalı ve istihdam odaklı yerel kalkınmaya öncelik verilmelidir (İnceler, 2019).

Çiçek (2010), "Kentsel Dönüşüm ve Kentsel Yoksulluk: Denizli Örneği" isimli yüksek lisans tezinde küreselleşmeyle önemli bir sorun haline gelen kentsel yoksulluğun Denizli özelindeki görünümünü ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Denizli merkez ilçesine bağlı 8 mahallede alt gelir grubunda yaşayan 200 kişi ile görüşülmüştür. Yöntem olarak nitel ve nicel veri toplama tekniği kullanılmıştır. Çiçek, Denizli özelinde olmakla birlikte bulguların yoksulluğun azaltılmasına yönelik sosyal politikaların ve stratejilerin geliştirilmesi konusunda katkı sağlayacağını dile getirmiştir. Ayrıca çalışmadan elde edilen verilerden hareketle yazar, yoksul kesimin daha iyi barınma, eğitim,

sosyal yaşama katılım gibi imkanlar elde edebilmeleri için belediye, özel ya da sivil toplum kuruluşlarının aktif katılımıyla gerçekleştirilecek ve diğer kent sakinlerinin de desteğini alarak çalışmalar geliştirilmelidir, önerisinde bulunmuştur (Çiçek, 2010).

Kurşuncu (2006), “Kentsel Yoksulluk: Diyarbakır Aziziye Mahallesi Örneği” isimli yüksek lisans tezinde özellikle göçle şekillenen Aziziye Mahallesinde 756 kişinin yaşadığı 95 hanenin hane reisleriyle görüşme yapmıştır. Tezin bulgularına göre “Diyarbakır kentinde yaşanan yoksulluk sorunu en azından üç bileşenli bir süreç olarak gelişmiştir. Neo liberal politikaların özellikle emek pazarında yarattığı daralma ve dışlayıcılık önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci neden, sosyal devlet anlayışının uğradığı erozyonun yol açtığı dışlayıcılıktır. Üçüncü dinamik ise bölgeye özgü zorunlu göç sürecinin yol açtığı tahribattır” (Kurşuncu, 2006, s. 111). Yazarın değerlendirmesiyle:

“Diyarbakır kentinin gelecekte çok daha ağır sorunlarla karşı karşıya kalacağı açıktır. Bu boyutuyla ele alındığında sorun sadece yoksulların kendilerini nasıl gördükleri değildir. Kentin görece varsıl kesimlerinin yoksullara bakışı da önemli bir belirleyici haline gelmektedir. Başka kentlerde olduğu gibi Diyarbakır kentinde de son dönemde sosyo-mekânsal bir kutuplaşma eğilimi ortaya çıkmaktadır. Sokak çocuklarının sayısındaki dramatik artış, kentte arttığı vurgulanan gasp ve benzeri türden suçlar orta sınıf içinde belli bir gerginliğe yol açmakta ve bu durumdan büyük ölçüde yoksul kesim sorumlu tutulmaktadır. Bu yaklaşımın mekânsal bir sonucu kentte son dönemde ağırlık kazanmaya başlayan kapalı sitelerin oluşumudur. Bir başka anlatımla, özellikle yaşam alanlarında orta sınıf kendi içine kapanma eğilimi göstermekte ve kendini yalıtılmaktadır. Benzer bir yalıtmanın farklı bir biçimde de olsa kent yoksullarının yaşadığı mahalleler içinde geçerli hale geldiği düşünüldüğünde, kentin birlikte yaşam alanı olarak tanımlandığında geleceğinin sorunlu hale geldiği söylenebilir. Bu nedenle, yoksulluk sorununa yönelik politikaların geliştirilmesi ve etkin sonuçların alınması sadece yoksulların durumuna ilişkin bir müdahale değildir. Bu tür bir müdahale kentin ortak geleceğine yöneliktir” (Kurşuncu, 2006, s. 118).

Kule (2004), “Kentsel Yoksulluk ve İzmit’te Yoksulluk Yansımaları” isimli yüksek lisans tezinde İzmit’te kentsel yoksulluğun nedenlerini ve sonuçlarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada sosyal yardım kuruluşlarının yardımları içinde en çok paya sahip Tavşantepe Mahallesi pilot bölge seçilmiş, 20 kadın ile yüzyüze görüşme yapılırken 10 hamal, 10 işsiz, 3 tinerçi çocuk, dilenen 6 çocukla görüşülmüştür (Kule, 2004). Çalışmanın bulgularını yorumlayan yazar, kentsel yoksulluğun nedeni olarak adaletsiz gelir dağılımının altını çizmiştir. Ayrıca, ekonomik krizler, göç, yoksulluğu tetiklerken sosyal dışlanmayı da beraberinde getirmektedir. Keza bazı STK ve devlet kuruluşlarının yoksullukla mücadelede öne çıktığı ama devletin yetersiz kaldığı belirtilmiştir. Uygulamada kökten bir çözüme, rastlanılmadığı da vurgulanmıştır (Kule, 2004).

Akatay’ın (2011), “Kentsel Yoksulluk ve Mikro Finansman: Kocaeli Örneği” isimli yüksek lisans tezinin amacı, Kocaeli İl Özel İdaresi’nin mikro kredi uygulamalarının, kentsel yoksulluğun azaltılmasındaki etkinliğini ve kredi kullanıcılarının ekonomik ve sosyal hayatlarında meydana gelen değişimi tespit edebilmek olarak belirtilmiştir (Akatay, 2011). Araştırmanın evrenini, Kocaeli

İl Özel İdaresi'nden mikro kredi alan yoksul kadınlar oluşturmaktadır. Saha araştırması, İl Özel İdaresi saha sorumlularının Kocaeli'nin İzmit, Derince, Dilovası, Körfez ve Gebze ilçelerinde yaptıkları kredi tahsilatları sırasında, röportaj-anket yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. 2010 yılı sonu itibarıyla Kocaeli İl Özel İdaresi'nden mikro kredi alan 1365 kişiden 102'siyle anket yapılmıştır (Akatay, 2011). Anket sonuçlarına göre, mikro kredi kullanarak ekonomik bir faaliyette bulunan kadınların gelir düzeylerinin, harcamalarının ve tasarruflarının yükseldiği tespit edilmiştir. Bu parametreler, mikro kredi uygulamalarının, kentsel yoksulluğun azaltılmasında etkili bir politika aracı olduğunu göstermiştir. Ayrıca, mikro kredinin, yoksul kadınların sadece gelir düzeyini değil, kadının özgüvenini arttırarak bireysel gelişimine de katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yazara göre mikro kredi yönteminde hukuki alt yapının oluşturularak daha fazla kişiye ulaşılması, yoksul kadınların mikro kredi uygulamalarıyla iş ve meslek edinmelerini de içermelidir ve bu yönde rehberlik hizmeti sunulmalıdır. Yoksulluğun önlenmesinde kullanılacak bu yöntemin yanında sosyal yardım politikalarının da etkin kılınması gerekmektedir (Akatay, 2011).

Aksu'nun (2013), "Kentsel Yoksulluk Bağlamında Mekânsal Ayrışma Tokat Sulusokak Örneği" isimli yüksek lisans tezinin amacı, metropol kentler dışındaki kentlerde yaşanan mekânsal ayrışmayı teorik olarak ortaya koyup Tokat Sulusokak örneğinde somut olarak incelemek şeklinde ifade edilmiştir (Aksu, 2013). Tezin varsayımlarına göre; mekânsal ayrışma, yalnızca metropol kentlere özgü bir olgu değildir. Kapitalist ve pre-kapitalist üretim ilişkilerinin birlikte yaşandığı taşra kentlerinde kentsel mekân iki üretim tarzının dinamikleri tarafından biçimlendirilir. Bu kentlerde mekânsal ayrışma da üretim tarzlarının eklemlenmesini yansıtır. Geç-kapitalistleşen çeper bir kent olarak Tokat'ta mekânsal ayrışma, kapitalist ve pre-kapitalist üretim ilişkilerinin sonucu olarak kentsel yoksulluk temelinde gerçekleşmektedir (Aksu, 2013, s. 17). Bu araştırma için alan araştırması yoluyla bilgi toplanmış, elde edilen bilgi ve bulgular niteliksel çözümleme teknikleri ile çözümlenmiştir. Bölgeyi tanımak adına Sulusokak'ta hiç yaşamamış olan Tokat halkından 10 kişi, Sulusokak'ta yaşamış ama şu an taşınmış 5 kişi ve hâlâ Sulusokak'ta yaşayan 10 kişi ile görüşülmüştür (Aksu, 2013). Araştırmanın bulgularına göre, "Tokat'ın ilk yerleşim ve ticaret merkezi olan Sulusokak günümüzde yoksulluk ve yoksunluk mekânı olmuştur. Bölgede yaşayan halkın azımsanmayacak bir bölümü yardıma muhtaçtır. Yani kentsel yoksulluk bakımından diğer bölgelerden ayrılmıştır. Sulusokak bu özelliğinin yanı sıra günümüzde suç potansiyeli olarak algılanma ile de ön plana çıkmaktadır" (Aksu, 2013, s. 237). Aksu'nun tespitine göre, "Tokat'taki diğer bölgelerdeki toplumsal ve mekânsal yapı yeni üretim biçiminin etkisiyle örgütlenirken, Sulusokak yeni üretim biçiminin etkilediği ve eski önemini kaybettirip yoksullaştırdığı bir bölge olarak varlığını sürdürebilmiştir. Bu bakımdan mekânsal ayrışma sadece metropol kentlere özgü değildir. Üretim tarzlarının eklemlendiği metropol niteliği taşımayan kentlerde de mekânsal ayrışmayı görmek mümkündür" (Aksu, 2013, s. 238).

Kasalak'ın (2013), "Türkiye'de Kentsel Yoksullukla Mücadelede Yerel Yönetimler" isimli yüksek lisans tezinde Muğla Belediyesi ele alınmıştır. Belediyenin sosyal belediyeçilik uygulamaları

altında meslek edindirme ve eğitim kursları, öğrenim yardımı, yoksul yardımı, yakacak ve gıda yardımı, yemek yardımı, cenaze hizmetleri, sağlık hizmetleri, giyim ve eşya yardımları örnek olarak verilmiştir. Bu bölümle ilgili bilgilere belediye yetkilileriyle yapılan mülakat yolu ile ulaşılmıştır. Araştırmacının ulaştığı veriler, kentsel yoksullukla mücadelede merkezi yönetimin yanı sıra yerel yönetimlere önemli roller düştüğünü ortaya çıkarmıştır. Genel olarak yoksullukla ve kentlerdeki yoksullukla mücadele edebilmek için yapılan gıda, giyecek, yakacak ve nakit yardımlarının kesin bir çözüm olmadığı ortadadır. Bununla birlikte yoksulluğun azaltılması konusunda gerek ulusal ve gerekse uluslararası boyutlarda girişimler ve iş birliği ile eskisine göre olumlu gelişmelerin olduğunu söylemek de mümkündür (Kasalak, 2013, s. 127). Sosyal devletin önemine vurgu yapılan çalışmada “kanunlarla belediyelere, büyükşehir belediyelerine ve il özel idarelerine yoksullara yönelik sosyal yardım ve sosyal hizmet konularında yetkiler verilmiş ise de sosyal bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti’nin sorumluluğu da göz ardı edilemez” değerlendirilmesinde bulunulmuştur (Kasalak, 2013, s. 128).

Ceren’in (2013), “Kentsel Yoksullukla Mücadelede Kamu Kurumları ve Sivil Toplum Kuruluşları’nın Rolü: Adıyaman Kent Yoksulları Üzerinde Bir Alan Araştırması” isimli yüksek lisans tezinin amacı yoksulluğun genel belirleyicilerinin saptanması, araştırma kapsamına giren ailelerin kent yaşamına katılımları, yani kentleşme derecesi ve yoksulluğa bakış açısı arasındaki ilişkinin belirlenmesi, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarınca yapılan yardımların yeterliliğinin/yetersizliğinin ortaya konulması, kentsel yoksulluk sorununun çözümünde kamu kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının rolünün irdelenmesi, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının kentsel yoksullukla mücadelede iş birliği başta olmak üzere daha etkin çalışabilirliği üzerine fikirler yürütülmesine yöneliktir (Ceren, 2013). Alan araştırmasında nicel araştırma tekniği olarak anket uygulanmıştır. Araştırmanın örneklemini, Adıyaman Valiliği Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, Adıyaman Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü, Adıyaman Belediyesi Toplumsal Gelişim Merkezi olmak üzere kamu kurumları ile Adıyaman’da yoksullukla mücadelede öne çıkmış Adıyaman Deniz Feneri Derneği, Adıyaman İnsani Yardım Derneği, Adıyaman Rahmet Eli Derneği, Adıyaman Umut Işığı Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği olmak üzere sivil toplum kuruluşlarından çeşitli sosyal yardım alan/almakta olan hane halkları oluşturmaktadır. Örnekleme en iyi şekilde yansıtması bakımından Adıyaman’ın en yoksul mahallelerinden olan Varlık, Bahçecik başta olmak üzere, Mara, Musalla, Fatih, Malazgirt ve İmamağa mahalleleri üzerinde daha fazla durulmuştur (Ceren, 2013). Toplam 15 mahallede 2012 yılı temmuz ayı içerisinde 513 kent yoksuluna anket uygulanmıştır. Yazarın anlatımı ile:

“Adıyaman kent yoksulları ile yaptığımız alan araştırması kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının sosyal yardım faaliyetlerini değerlendirme imkânı sunmaktadır. Çünkü sosyal yardım sisteminde yaşanan sorunlar yoksulluk sorununun yanında kendi içinde ayrı bir sorun oluşturmaktadır. Bunun için sosyal yardımların daha etkili bir şekilde yerine ulaştırılması için en küçük idari yapılar olan mahallelerden başlanmak üzere, ülke geneline doğru yoksulluk haritası

çıkartılmalıdır. Yoksullar kendi içinde yoksulluk türleri ve dereceleri göz önüne alınmak suretiyle sınıflandırılmalıdır. Bu sayede yoksulların ihtiyaçları net bir şekilde tespit edilebilir ve sosyal yardımlar bu doğrultuda daha etkin yerine ulaştırılır” (Ceren, 2013, s. 194).

Adıyaman kent yoksullarının ekonomik, kültürel ve sosyal birçok sorunla karşı karşıya olduklarını bulgulayan çalışmadan hareketle şu önerilere yer verilmiştir: Gelir dağılımı adaleti, eğitim ve istihdam, sosyal belediyeçilik uygulamalarının artırılması, korunmaya muhtaç toplum kesimlerine yönelinmesi vb sonuç olarak; yoksullukla mücadele uzun soluklu bir iştir. Bu iş sadece sivil toplum kuruluşlarının işi değildir. Yoksullukla mücadele aslen devletin işidir. Çünkü devlet anayasal hükümlerle bunu kendine görev telakki etmiştir. Yoksullukla mücadelede STK’ların görevi ise eksiklikleri göstermek, birlikte çalışmak, devleti göreve çağırmak, hatta bazen devlete yol göstermektir (Ceren, 2013, s. 202).

Çınar’ın (2013), “Türkiye’de Kentleşme ve Kentsel Yoksulluk Üzerine: Ankara Örneği” isimli yüksek lisans çalışmasında kentleşme sürecinin insan tutum ve davranışlarında oluşturduğu değişimler, çarpık kentleşme ve bunun sonucunda ortaya çıkan temel sorunlardan olan göç ve yoksulluk olgusu incelenmesi amaçlanmıştır (Çınar, 2013). Araştırma kapsamında, 2013 yılında, Altındağ, Çankaya ve Keçiören ilçelerinde 400 kişiyi içeren anket, derinlemesine görüşmeler yapılarak hanede yaşayanların meslekleri, yaptıkları işler, çalışma koşulları, göç örüntüleri, tüketim kalıpları, aile içi ilişkiler, kadının ve çocuğun konumu, toplumsal ilişki özellikleri hakkında veriler toplanmıştır (Çınar, 2013). Sonuçlar üzerinden bakıldığında, Türkiye’deki kentleşme, kentleşme ve kentsel yoksulluk sürecinde Altındağ ilçesi önemli bir parça oluşturmaktadır. Ekonomik büyümeye koşut olarak nüfusu her geçen gün artan Ankara’da göç hareketlerinin hızı, çeşitli yönetsel sorunları beraberinde getirmiştir. Artan hizmet talebi, kent merkezinde yaşanan yığılma ve kent çeperine göç edenlerin yaşadığı kentsel yoksulluk, kentsel hizmetlerin etkili ve verimli sunumunu büyük oranda olumsuz etkilemiştir (Çınar, 2013, s. 135). Kentsel yoksulluk sorunlarının çözümüne yönelik öneriler/stratejiler ise şöyle sıralanmıştır: Gecekondu koşullarının iyileştirilmesi, kentsel dönüşüm projelerinde bölge halkının sosyo-ekonomik durumunun gözetilmesi, sürece aktif katılımlarının sağlanması, yeniden yerleştirme projelerinde uygun şartların sağlanması, iş olanaklarının geliştirilmesi, kadın-çocuk-engelli-yaşlı açısından kentsel dönüşüm projelerinin değerlendirilmesi, dışlanmanın önlenmesi, ötekileştirme, ayrıştırmanın önüne geçilmesi, barınma hakkının temel bir insan hakkı olarak kurumsallaştırılması, toplumun tüm kesimlerine hizmet götürülmesi, evsizlere ve riski yaşayanlara öncelik verilmesi, sosyal konut sağlanması, kadın, gençlik, halk eğitimi merkezlerinin sayısının artırılması, yoksullara gelir sağlanması ve gıda güvencelerinin sağlanması, halkın kentsel hizmetlerden yararlanmasının koşullarının oluşturulması, sosyal düzensizliklere ve suça karşı önlemlerin alınması ile yoksullukla mücadelede sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yapılması (Çınar, 2013).

Yılmaz’ın (2020), “Türkiye’de Kentsel Yoksullukla Mücadelede Yerel Yönetimler: Ankara Örneği” isimli yüksek lisans tezinde kentlerde mevcut durumda olan yoksulluk ile nasıl mücadele

edildiği, bu mücadele esnasında yoksul halka en yakın kurum olarak nitelendirilebilen yerel yönetimlerin bu amaç kapsamında ne gibi çalışmalarla yerleşim yerlerindeki yoksul halka ulaşabildiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın uygulama kısmında beş ayrı belediye ile 5 temel sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak Ankara'nın yerel yönetimlerinin yoksullukla mücadelesi ele alınmıştır (Yılmaz, 2020). Ayaş, Kızılcahamam, Kalecik, Sincan ve Şereflikoçhisar belediyelerinin yetkilileriyle görüşmeler yapılarak elde edilen bilgiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan görüşmeler, yaşanmakta olan Covid 19 salgın hastalığı sebebiyle telefon görüşmesi ve elektronik posta ile görüşme sorularının yanıtlanması yoluyla, katılımcıların onayı alınarak görüşme sorularının birebir yanıtlanması sırasında verilen yanıtların not alınması biçiminde gerçekleştirilmiştir (Yılmaz, 2020). Bulgulardan hareketle yapılan yoksulluk yardımlarının gıda, beslenme, yakacak ve giyim gibi en temel yaşamsal ihtiyaçların geçici çözümler olarak belli dönemlerde ve plansız olarak yardım talepleri doğrultusunda gerçekleştirildiği kanaatine ulaşılmıştır. Bu noktada, yerel yönetimlerin kentsel yoksullukla mücadele konusunda merkezi yönetime tamamlayıcı olarak çözüm sunmadığı ortaya çıkmaktadır. Çalışma bulgularından elde edilen sonuçlar göz önüne alındığında, kentsel yoksullukla mücadele konusunda yerel yönetimlerin planlı ve organize yaklaşımlarla merkezi yönetime daha çok destek olabileceği söylenebilir (Yılmaz, 2020). Öneriler kısmında yoksulluk tespit ve takiplerinde verilerin tek merkezde toplanması, yoksulluk birimlerinin açılması, yerel yönetimlerin kentsel yoksullukla mücadele çalışmalarının kalıcı olması, özel sektör ve sivil toplum örgütleriyle iş birliği ve etkin iletişim faaliyetleri, kentsel yoksullukla mücadelede daha gerçekçi ve kalıcı çözümler üretmek, yerel yönetimlerin çalışma ve yaklaşım politikalarını, yoksullukla mücadele konusunda belirleyip gerçekleştirmelerinin gerekliliği vurgulanmıştır (Yılmaz, 2020).

Şahingöz'ün (2022), "Kentsel Yoksulluk ve Kentsel Yoksulluğun Toplumsal Görünümleri: Ankara Örneği" isimli yüksek lisans tezinin temel amacı, "Ankara'da kentsel yoksulluğun boyutları, nedenleri, kentsel yoksulluğun toplumsal görünümü ve toplumsal alandaki etkileri nelerdir?" şeklinde özetlenmiştir. Tez çalışmasında derinlemesine görüşme tekniği kullanılmış ve dolaylı gözlem yapılmıştır. Çalışma nitel bir çalışma olduğu için yapılan görüşmeler katılımcılardan izin alınarak ses kaydı ve not alınarak kaydedilmiştir (Şahingöz, 2022). Araştırma kapsamında Ankara'nın Altındağ ve Mamak ilçelerinde yaşayan toplam 30 katılımcı ile görüşülmüştür. Bu katılımcıların 13 tanesi Altındağ, 17 tanesi ise Mamak ilçelerinde ikamet etmektedir. Katılımcıların hepsi de belediye, kaymakamlık gibi kurumların sosyal yardımlarından faydalanmaktadır (Şahingöz, 2022). Araştırmada öne çıkan sonuçlar şu şekildedir: Katılımcıların büyük bir çoğunluğu Ankara'ya göç yolu ile gelmişlerdir. Göç etmelerinin sebepleri ise daha çok ekonomik kökenli sebeplerdir. İyi bir iş ve yaşam koşulu elde etmek amacıyla kente göç eden bireyler umdukları şekilde iş bulamamışlardır. Böylece daha çok enformel sektöre ait olan ve düzenli gelir getirmeyen işlerde çalışmaktadırlar. Sosyal dışlanma araştırmada yoksulluk ile oldukça ilişkili bir kavram olarak kaydedilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre kentsel yoksulluk, kentin yaşam

atmosferinde mekânsal ayrışma, kutuplaşma, yabancılaşma, ötekileştirme, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, sosyal dışlanma, konut yoksunluğu, kentlileşememe ve suç gibi sosyal sorunların kaynağıdır ve bu sosyal sorunlar kentsel yoksulluğun toplumsal görünümlerindedir. Sonuç olarak toplumsal alanda yoksullukla ilişkilendirilen: İşsizlik, enformel sektör, suç vakalarının yaygınlığı, kutuplaşma, kentlileşememe ve sosyal dışlanma gibi sorunlar toplumsal bütünleşmeye zarar veren niteliktedir. Bu noktada yoksulluk çözüm üretilmesi gereken en önemli sorunlardan biridir (Şahingöz, 2022).

Sipahi'nin (2005), "Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Kentsel Yoksulluk: Ekonomik ve Sosyal Boyutlarıyla Konya Örneğinde Yoksulluk" isimli yüksek lisans tezinde yoksulluğun genel belirleyicilerinin saptanması, yoksulların sosyo-ekonomik ve demografik özellikleri ile bugüne ve geleceğe yönelik değerlendirme, düşünce ve beklentileri, kentsel yaşama katılımları bir anlamda kentleşme dereceleri ve toplumsal sorunlara bakış arasındaki ilişkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır (Sipahi, 2005). Araştırmanın evreni olarak Konya'nın Karatay, Meram ve Selçuklu ilçelerindeki görece yoksul yerleşimler seçilmiştir. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, Dost-eli Derneğinden alınan veriler ve muhtarla yapılan görüşmelere ağırlık verilmiştir. 338 örneklem seçilmiştir. Veriler anket tekniğiyle elde edilmiştir. Tezin bulgularına göre, Konya'da kent yoksullarının ekonomik, kültürel ve sosyal birçok sorunla karşı karşıya oldukları, yeterli eğitim ve sağlık hizmeti alamadıkları, iş güvenliği ve sosyal güvenceden yoksun olduklarını ifade etmek mümkündür. Yoksulların kente ait mekânları çoğunlukla görmedikleri ve sosyal-kültürel faaliyetlere katılmadıkları saptanmıştır (Sipahi, 2005, s. 177). Önerilere genel olarak şu başlıklar altında yer verilmiştir: Yoksullukla mücadelenin çok boyutlu bir süreç olduğu, bölgesel gelişmede denge, iç göçleri azaltıcı önlemler, yoksulların yaşadıkları mekânların iyileştirilmesi ve temel haklarının korunarak, insanca bir yaşam seviyesini sağlayabilecek kurumsal mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir. Sosyal konut ihtiyacının çeşitli kanunlarla ve teşviklerle karşılanması, yerel altyapı ve hizmetlerin geliştirilmesi ve gecekondu bölgelerinin çeşitli kentsel dönüşüm projeleriyle iyileştirilmesi ya da islahına yönelik uzun soluklu kentsel politikalar üretilmelidir (Sipahi, 2005).

Akgün'ün (2019), "Türkiye'de Kentsel Yoksullukla Mücadelede Belediyelerin Rolü: Kütahya Belediyesi Örneği" isimli yüksek lisans tezinde kentsel yoksulluğun önlenmesinde belediyelere düşen görevlerin neler olduğu ve Kütahya Belediyesi'nin kentsel yoksullukla mücadelede sunmuş olduğu hizmetlerin ve bu hizmetlerin yoksulluğun azaltılmasındaki etkisi ile çözüm önerileri ortaya koymak amaçlanmıştır (Akgün, 2019).

Kütahya Belediyesince 2014-2017 yılları arasında yapılmış olan hizmetler incelendiğinde, hizmet çeşitliliğinin fazla olduğu ancak hizmetlerden yararlanan kişilerin sayısının yıllar itibarıyla azaldığı gözlenmektedir. Sunulan hizmetlerin yoksul, kimsesiz, engelli, çocuk ve yaşlı gibi muhtaç kişilere yönelik olması kentte yaşayan yoksul kesimin sıkıntılarının giderilmesi açısından oldukça önem arz etmektedir (Akgün, 2019, s. 84). Çalışmanın önerileri şu şekilde verilmiştir:

“Kentsel yoksullukla etkili mücadele yapılabilmesi için, yoksul ve muhtaç aile veya kişilerin yardım için müracaat etmelerini beklemek yerine onların yetkili birimlerce doğru ve yerinde tespit edilmesi için belediyenin çalışmalar yapması gerekmektedir. Bunun için belediye bünyesinde bu alanda çalışma yapma yetkisine sahip bir birim oluşturulması için gerekli imkânlar sağlanabilir. Kentsel yoksulluğun azaltılması adına geçici yardımlar yapmak yerine çalışmaya elverişli kişilere iş imkânları sunularak topluma yararlı olabilecekleri alanlarda onlara iş ve mesleki eğitim verilerek başkalarından yardım beklemeyen üretken bireylerin yetiştirilmesi sağlanabilir. Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda toplumsal alanda yoksulluğun azaltılması veya önlenmesi adına hem insani olarak hem de ülke ekonomisi üzerinde yapacağı etki bakımından oldukça önemli bir yere sahip olacaktır” (Akgün, 2019, s. 85-86).

Yeşildağ (2019), “Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinin Kentsel Yoksullukla Mücadelede Rolü: Eskişehir İli Örneği” isimli yüksek lisans tezinde, Türkiye’de kentsel yoksulluk olgusunu Eskişehir ili örneği özelinde, büyükşehir belediyeleri uygulamaları bazında ele almıştır. Bu doğrultuda Eskişehir’de Yenidoğan Mahallesi ve Gazipaşa mahallesinden 250 kişiye anket uygulanmıştır. Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığı tarafından 2015-2018 tarihleri arasında yapılan harcamalar, sosyal yardım ve hizmetler (eğitim, gıda, sağlık, yakacak, süreli barınma yardımı, Es Çocuk Evleri, istihdam ve diğer) ele alınmıştır. Alan araştırmasında Belediyenin Sosyal Yardım Hizmetleri şube müdürü ile de mülakat yapılmıştır. Bütçesel sıkıntı, kurumsal yapının dağınıklığı, yardımların geçici çözüm olması, iş imkânlarında yetersizlikler, yoksullukla mücadelede kısıtlayıcı nedenler olarak belirtilmiştir. Diğer yandan kent yoksulluğuyla mücadele başarısını etkileyen durumlar yoksulluk envanter çalışmasının olmayışı, yoksul müracaatçıların hizmetlere ulaşım konusunda iletişim sorunu yaşamaları, meslek edindirme kurslarını bitirenlerin işgücüne katılmalarında sorun yaşamaları, aynı yardımların yetersizliği alan çalışmasının bulgularını oluşturmuştur. Bulguları yorumlayan yazara göre, “her ne kadar yoksullukla mücadelede sosyal yardım ve hizmet sunmada büyükşehir belediyelerinin sorumlulukları yasal mevzuat çerçevesinde belirlenmiş olsa da kentsel yoksulluğun çözümü noktasında büyükşehir belediyelerinin karşılaştıkları sorunlar nedeniyle yeterli olduğunu söylemek doğru olmayacaktır” (Yeşildağ, 2019, s. 115).

Karayılmaz’ın (2019), “Yerel Yönetimlerde Kentsel Yoksulluk Bağlamında Sosyal Belediyecilik Uygulamaları: Yalova Belediyesi Örneği” isimli yüksek lisans tezinde yerel yönetimlerin kentsel yoksulluk ile mücadelede yapacağı çalışmalara özellikle sosyal belediyecilik açısından yaklaşmış ve Yalova Belediyesinin bu kapsamda yaptığı çalışmalar incelenmiştir (Karayılmaz, 2019). Yalova Belediyesi tarafından bu kapsamda; meslek edindirme ve eğitim kursları, öğrenim yardımı, yoksul yardımı, yakacak ve gıda, yemek dağıtımı, sağlık, cenaze hizmetleri, giyim ve eşya yardımları ve diğer yardımlar verildiği belirtilmiştir. Belediye bünyesinde bu hizmetleri uygulayan Müdürlük, Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü’dür. Bu müdürlükte 68 personel görev yapmaktadır. Bu personellerin 4’ü sosyal çalışmacıdır. Görüşme formu müdürlükteki 4 sosyal çalışmacıya da uygulanmıştır (Karayılmaz, 2019). Sonuçlara göre, kentsel

yoksullukla mücadelede yerel vatandaşların mali yeterliliğini saptamak, ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını belirlemek ve diğer sorunları yerinde çözmek yerel yönetimler için daha gerçekçi olacaktır. Yerel yönetimlerin, yoksullukla mücadelede etkin olması merkezi hükümetin stratejik konulara daha fazla zaman ayırmasını ve merkezi yönetimin bu alandaki eksikliklerini kapatmasını sağlayacaktır. Ayrıca kentsel yoksulluk bağlamında sunulan sosyal belediyeçilik uygulamalarının ihtiyaca cevap verebilir nitelikte olmadığı sebep olarak da kaynak ve bütçe eksikliği, meslek elemanı eksikliği ve göç olaylarının kontrolsüz bir şekilde artması gösterilmiştir (Karayılmaz, 2019). Karayılmaz'ın anlatımı ile kentsel yoksulluk konusu sadece yoksulluğun çözümü için geliştirilen uygulamalarla değil, aynı zamanda bu uygulamaların temelini oluşturacak bilgilerin edinilmesi, yoksulluk düzeyinin ölçülmesi, yoksulluk sorunu oluşmadan uygulanacak politikalarla koruyucu önleyici yapılacak çalışmalarla, kentin özellikleri ve yerel yönetimin sorunu ele alma biçimi ile doğrudan ilgilidir (2019, s. 98). Bunun yanı sıra yoksullukla mücadelede koruyucu-önleyici hizmetlere ağırlık verilmesi, bütçe, kaynak eksikliği, uzman personel eksikliği, aşırı göç, diğer kuruluşlarla iş birliği, kadınların statülerinin yükseltilmesi ve istihdamı, madde bağımlılarına yönelik hizmetlerin geliştirilmesi önerilmiştir.

Beştaş'ın (2020), "Siirt İlinin Kentsel Yoksulluk Olgusu: Bir Alan Araştırması" isimli yüksek lisans tezinin amacı, Siirt'in kentsel yoksulluğunun hangi boyutta olduğunun ve yoksulluk için alınması gereken tedbirlerin tespit edilmesi, Siirt kent merkezinde yoksulluk olgusunun belirleyenleri ve yol açtığı sorunların tespitine yöneliktir. Bu temelde yoksul kesimlerin ikamet ettiği mahallelerde 12 haneyle nitel yöntemin bir tekniği olan derinlemesine görüşme yapılmıştır. Yine yoksulluk konusunda uzman olan 4 kişiyle de derinlemesine görüşme yapılmış, farklı bir açıdan yoksulluk değerlendirilmiştir (Beştaş, 2020). Araştırmada yoksulluktan en fazla etkilenen kesimlerin, engelliler, yaşlılar, kırsaldan kente göç edenler, eğitim düzeyleri düşük olanlar, işsizler, kırsal bölgelerde yaşayanlar, kalabalık ve geniş aile yapısı olanlar ile tarımda günlük yevmiyeli olarak çalışanlardan oluştuğu belirtilmektedir. Siirt kent merkezinde araştırmada yoksullara yapılan yardımların yoksulluğu azaltmaya çare olmadığı ve daha fazla sosyal yardımların verilmesine rağmen hanelerin ekonomik anlamda iyi bir seviyeye ulaşılmadıkları ve yardımların yeterince etkin olmadığı sonucuna varılmıştır. Yapılan sosyal yardımların bazı hanelerde tembelliğe sebep olduğu ve haneleri çalışmadan alıkoyduğu görülmüştür. Ayrıca, yoksullukla mücadele politikaları ülkemizde farklı bir sorun olan kayıt dışılığa da sebep olmaktadır. Bu kayıtdışılık ise sosyal adaletsizliğin oluşmasına sebep olmaktadır (Beştaş, 2020, s. 163). Araştırmada göç olgusu bir yoksulluk nedeni olarak ortaya konmuştur. Sanayileşmenin olmayışı, istihdam yetersizliği, eğitim seviyesi düşüklüğü, kamu kurumları, yerel yönetimler ve STK'lar arasında koordinasyon eksikliği, sosyal belediyeçilik alanında yetersizlik, meslek edindirme kurslarının sayısında azlık, bilinçli tarım uygulamalarının olmayışı, yardımların yetersizliği, yoksulluğun aile içi şiddete neden olduğu da ortaya çıkmıştır. Araştırma kapsamında yoksulların büyük bir kısmının, kendilerini toplumda rahat hissetmedikleri, gelecekte fazla bir umutlarının

olmadığı, gelecek kaygısı taşıdıkları ve kendilerini toplum nezdinde değersiz, amaçsız gördükleri, insanlarla kolay iletişim kurmadıkları tespit edilmiştir. Sonuç olarak yazara göre yoksullara yapılan aynı ve nakdi yardımların yanında yoksul hanelerdeki nüfusun meslek sahibi olmasının sağlanması, yoksullukla mücadelede yukarıda belirtilen önerilere ek bir çözüm yolu olarak ifade edilebilir (Beştaş, 2020).

Bakır'ın (2019), "Kentsel Yoksullukla Mücadelede Sosyal Belediyecilik Faktörü ve Bir Uygulama; Belediyelerin Gıda Yardımlarının Memnuniyeti Analizi" isimli yüksek lisans tezinde sosyal politikanın yerelde uygulanış biçimi olarak sosyal belediyecilik İstanbul'da Eyüpsultan, Tuzla ve Ümraniye üzerinden incelenmiştir. Üç belediyeden 341 kişiye anket uygulanmıştır. Araştırmada net olarak görülmektedir ki, belediyelerin yardım yapma modeli yardım alan vatandaşların yardımlardan memnuniyetine doğrudan etki ederken bu memnuniyet durumu vatandaşların sosyal belediyeciliğe dair algılarında belirleyici olmaktadır (Bakır, 2019). Bulgulara göre, belediyelerden yardım alan vatandaşlar kendilerini yoksul veya fakirden daha çok düşük gelirli olarak tanımlamaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere sosyal yardım alan vatandaşların çoğu, belli bir gelire sahip olmasına karşın hayatı idame ettirmekte güçlük çeken kesimi oluşturmaktadır. Kentsel yoksulluk hiçbir gelire sahip olmadan hayata tutunmaktan daha çok belli bir gelire sahip olmaya karşın yoksulluğun yaşandığı bir durumu ifade etmektedir. Bu durumda gelir yetersizliğinden kaynaklı bir yoksulluk halinden ötürü sosyal yardım faaliyetlerinin destek mahiyetinde tamamlayıcı bir unsur olarak düşünülmesi ve kentsel yoksullukla mücadeledeki en önemli faktör olarak değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Vatandaşların en çok vurguladığı hususlardan biri de yardıma muhtaçlık tespitinde belediyelerin adil davranmadığı yönündeki kanaatleridir. Vatandaşların siyasi yakınlık, akrabalık bağı, komşuluk gibi birtakım faktörlerin yardım hak edişinde belirleyici olduğuna dair algıya sahip oldukları ve bunun yardımlar hususunda memnuniyetsizlik doğurduğu söylenebilir. Belediyelerin sosyal kart gibi uygulamalarda siyasi birtakım gerekçelerle, ilçe sınırları içerisinde faaliyet gösteren yerel market veya bakkallarla anlaşarak yardımları bu işletmeler üzerinden gerçekleştirmesi anlaşılır bir durumdur. Ancak yardım alan vatandaşların bu hususta beklentileri, bu gibi işletmelerin yanında, daha uygun satışlar yapan marketlerin ve toptancı mağazalarının da bu sisteme dahil edilerek yardım faaliyetlerinin yürütülmesi şeklindedir (Bakır, 2019).

Yılmaz'ın (2019), "Kentsel Yoksulluk ve İşçi Sınıfı: İstanbul Esenyurt Örneği" isimli yüksek lisans tezinde hem kentsel yoksulluğun kiskacında hem de yoğun çalışmanın baskısı altında kalan işçiler kent yoksulluğu kavramı açısından Esenyurt özelinde incelenmiştir. Tezde, Esenyurt'taki kentsel yoksulluğun boyutları araştırılırken aynı zamanda yoksulluğun işçi sınıfı tarafından algılanış biçimlerini ortaya koymak amaçlanmıştır (Yılmaz, 2019). Ayrıca şu sorulara yanıtlar aranmıştır: İşçilerin yoksulluğa karşı geliştirdikleri mücadele yöntemleri nelerdir? Yoksulluk bağlamında cinsiyetler arası farklar söz konusu mudur? Esenyurt'ta mesleki anlamda yığılmanın varlığından bahsedilebilir mi? İşçilerin sendikaya ve örgütlenmeye karşı bakış açıları nelerdir? İstanbul'a

sonradan göç edenler yerleşim alanı olarak neden Esenyurt ilçesini seçmektedir? Kente göç edenlerin kentsel yaşam alanı ile uyum süreci nasıl gelişmektedir? Karma yöntemle dayalı araştırma İstanbul'un Esenyurt ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Esenyurt'un farklı mahallelerinde farklı sektörlerden 102 kişi ile görüşmeler yapılmıştır (Yılmaz, 2019). Çalışmada elde edilen sonuçlar, araştırmaya katılan işçilerin çoğunluğunun, İstanbul gibi metropol bir kentte geçimini sağlamakta büyük zorluklarla karşılaştıklarını göstermektedir. Kentsel yaşamın kırdan göç edenler nezdinde komşuluk ilişkilerini olumsuz etkilediği görülmüştür; göç yoluyla Esenyurt'a yerleşenler arasında komşuluk ilişkileri gerilemektedir. Bu durumun en temel sebebi olarak çalışma hayatının işleyişi gösterilebilir. Yoğun çalışma saatleri, işçilerin komşuları ile yakın ilişkiler kurması için gerekli olan zamanı azaltarak karşılıklı ilişkileri zayıflatmaktadır. Kentsel yaşamda karşılıklı ilişkilerin zayıflamasıyla birlikte işçilerin "memleketlerine", diğer bir deyişle kırsal bölgelere geri dönme isteklerinin kuvvetlendiği ileri sürülebilir. Esenyurt'a göç eden işçilerin memleketlerine dönme isteğinin en yüksek olduğu grubu, yurt dışından göç edenler oluşturmaktadır. Bu işçilerin önceden yaşadıkları dış ülkelere geri dönmek isteklerinin altındaki sebep kültür farklılıklarıdır. Yaşamış oldukları bölgede kendilerine hitap eden düzenlemelerin olmaması, bu grubun geri dönme isteğini kuvvetlendirmektedir. Esenyurt'a sonradan göç ederek yerleşenlerin, Esenyurt'u tercih etmelerinin sebebi akrabalarının veya hemşerilerinin burada yaşıyor olmalarıdır. Nitekim yaşanılan bölgede akraba veya hemşerinin çoğunlukta olması, göç edenler açısından, sosyal dışlanma etkenini de ortadan kaldırmaktadır (Yılmaz, 2019). Elde edilen bulgular, Esenyurt'ta işçi sınıfının kentsel yoksulluk yaşadığı ve bölgedeki kentsel düzenlemelere karşı memnuniyetsiz olduğunu göstermektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadın istihdamının yetersizliği, genç işsizler, doğal yaşam alanının olmayışı, iş koşullarından kaynaklı memnuniyetsizlik, sağlık sorunları da dile getirilmiştir. Kadın istihdamının artırılması, işçiler ve öğrenciler için ücretsiz ulaşım olanağı, çocuk ve gençlere yönelik sosyal hizmetlerin sunulması, suç önleyici danışma merkezleri açılması, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliği, asgari ücretlerin yükseltilmesi önerilerinin ise sosyal politika açısından dikkate değer olduğunu söylemek gerekir (Yılmaz, 2019).

Güngör Abbak (2023), "Kentsel Yoksulluk Bağlamında Çocuk Gözüyle Yoksulluk ve Yoksunluk Algısı" isimli yüksek lisans tezinin amacını çocuk yoksulluğunu yaşama, sağlık ve beslenme, eğitim ve korunma hakları bağlamında değerlendirip bu hususlardaki sorunlara bakış açılarını tespit etmek olarak ifade etmiştir. Yoksulluk çocuk gözüyle bakıldığı zaman ne ifade ediyor? Çocukların yoksulluğa bakışını etkileyen faktörler nelerdir? Yoksulluğun çocuğun yoksunluk duygusu üzerindeki etkileri nelerdir? Soruları çalışmanın ana problemini oluşturmaktadır. Çalışmada yoksulluğu 'çocuk gözünden yoksunluk' olarak ele alarak alana farklı bir bakış açısı kazandırmak ve bu bakış açısından ilgili sorunu irdelemek hedeflenmiştir (Güngör Abbak, 2023). Görüşme formlarında çocukların hanelerinde demografik özelliklerini, Çocuk Hakları Sözleşmesi bağlamında sahip oldukları yaşama, barınma, beslenme, eğitim, katılım ve

korunma haklarını çocuk gözünden anlamaya yönelik sorular sıralanmıştır. Nitel araştırma tekniği kullanılan çalışmada bulgular, yorumlamaya dayalı olarak katılımcıların verdikleri yanıtlar üzerinden analiz edilmiştir. Ankete katılan 51 çocuktan 34 tanesi 8 yaşında, 17 tanesi 9 yaşındadır (Güngör Abbak, 2023). Çalışma; Van Tuşba, Gaziantep Şahinbey, İstanbul-Sultanbeyli, Muğla-Milas'da yürütülmüştür. Sonuçlara göre çocukların; geleceklerini inşa etme konusunda, hayata bakış açılarında, yaşının gerektirdiği gibi yaşayamama probleminde, hayattan beklentilerinde, önem verdikleri olguların anlaşılmasında “yoksulluk” kavramının etkileri gözlemlenmeye çalışılmış, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel konumlarının yoksul çocukları olumlu-olumsuz nasıl etkilediği ortaya serilmiştir. Öneri olarak ise şunlar ifade edilmiştir: Yoksul çocuk yoksul erginliğe, yoksul ergin yoksul ebeveynliğe, yoksulluk ebeveynlik yoksul çocuklara sebep olmaktadır. Çocukluktan başlayan yoksulluk yine başka bir çocuğun yoksulluğuna sebep olmakta ve bu kısır döngünün devamıyla yoksulluk sorununa çözüm arayan hiçbir politika ve mücadelenin yeterli olmadığı kanısı ileri sürülmektedir. Bir ülkenin refah seviyesini arttırmak için bireylerin yaşam standartları yükseltilmeli ve bunun sağlanması için ilk olarak çocuğun yoksulluk içinde olduğu hallere çözüm aranmalı ve ivedilikle bu çözüm önerileri hayata geçirilmelidir (Güngör Abbak, 2023).

Tezlerden Hareketle Kentsel Yoksulluk Alanında Geliştirilebilecek Sosyal Politika Önerileri

Yukarıda çözümlenen tezlerin genel bulguları kentsel yoksulluk ve sosyal politika konusunun çeşitli açılardan tartışılması gerektiğini göstermektedir. Yoksulluk özellikle günümüzde artan kent yoksulluğu, çözümü giderek güçleşen bir konu olarak sosyal bilimin araştırma alanında en önemli olguların arasında yer almayı sürdürmektedir. Yoksulluk, kadın ve çocuk yoksulluğu ile birlikte ön plana çıkarak giderek karmaşıklaşmıştır. Sonuçta kent yoksulluğu daha çok kadınları etkilemektedir. Başka bir ifadeyle yoksulluk bir sosyal dışlanma nedeni olmaktadır. Özellikle kadınlar söz konusu olduğunda “yoksulluk bir sosyal dışlanma sorunu olarak kadınların toplum içinde mağduriyetlerinin başlıca nedenlerinden birisi” olarak belirlemektedir (Alptekin, 2014, s. 29). Bu sonuç, kadınların toplumsal yaşama katılımlarını engellediği gibi çok ciddi psikososyal sorunlar yaşamalarını beraberinde getirmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik yapılan mücadele aynı zamanda kadın yoksulluğu ile de mücadeledir. Kadın merkezli bir sosyal politika anlayışını benimsemek, uygulamanın başarısı açısından yerinde bir karar olacaktır.⁵ Tezlerde de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sonuçlarına değinilerek kadın istihdamının artırılmasının kadının sosyal statüsünü yükselteceğinin altı çizilmiştir. Örneğin yoksul kadınlar için mikro kredi uygulamasının etkili olduğundan söz edilmiştir.

Tezlerin çoğunun 2000’li yılların başında yapılmış olması “kent yoksulluğu” kavramının merak konusu olmaya başlamasıyla ilişkilidir. Türkiye’de yoksulluk örüntüleri Batı’daki gibi çok ciddi sanayileşme ve kentleşme dinamikleriyle eşleşen bir sürece denk gelmemektedir.

⁵Türkiye’deki sosyal politika anlayışının, kadınlar ve toplumsal cinsiyet perspektifinden tartışıldığı kolektif bir çalışma için bkz. S. Dedeoğlu ve A. Y. Elveren (Ed.). (2015). *2000’ler Türkiye’sinde sosyal politika ve toplumsal cinsiyet*. Ankara: İmge Kitabevi.

Geleneksel bir sosyal sorun olan yoksulluğun, Türkiye kentlerindeki görünümünün yoğunlaşmasıyla kent yoksulluğu halinde ele alınışı hızlanmıştır. Sosyal bilim dünyasının kentsel yoksulluğa yoğunlaşmasının, bu gerçekliğin anlamlandırılması girişiminden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Kentsel yoksulluk ilk bakışta sanayileşme, kentleşme, kentlerde sosyal adaletin olmayışı, neoliberal politikalar yürüten iktidarın mekâna bakışı ile ele alınması gereken bir olgudur. Türkiye’de ise kentleşme dinamiklerinin görece farklılık gösterdiği, sosyal destek ağlarının yoğun ve etkili olduğu, Batı sosyolojisinden bakıldığı gibi analiz edilmeyecek bir koşulda “kentsel yoksulluk” olgusu yapısal bir sosyal sorun olan yoksulluk ile birlikte sürmüştür. Sonradan olan şey ise kentlerde daha yoksul hanelerin yaşadığı merkez konumdaki mahallelerde, yenileşme, soylulaştırma, seçkinleştirme, kentsel dönüşüm altında yaşanan sorunlardır. Bu anlamda Çelikel’in (2023), “Yeni Kentsel Yoksulluk Bağlamında Sosyal ve Mekânsal Dışlanma: İstanbul Fikirtepe Örneği” tezi, neoliberal kent anlayışının sonuçlarını göstermesi açısından dikkate değerdir. Komşuluk ilişkilerini, sosyal dayanışma örüntülerini yok eden ve sosyal dışlanmayı var kılan bir süreci ortaya çıkarmıştır. Bu tezde de görüldüğü üzere, “Türkiye’de kentsel dönüşüm projeleri, ‘deprem, gecekondulaşma, niteliksiz konut, sağlıksız çevre, tarihsel ve kentsel dokunun bozulması vb.’ gerekçelerle kentleri, kendilerine özgü belleği ve kimliği olan ‘toplumsal yaşam alanları’ olmaktan çıkarıp sermaye gruplarının yeni yatırım ve birikim araçları, rant yaratma kapasitesine sahip birer meta haline gelmiştir” (Engincan, 2015, s. 109). Burada belirtmek gerekirse, kent yoksullarının oluşum örüntülerini baştan yok etmenin belki de en önemli ögesi kendi yaşamlarıyla ilgili uygulamalarda bu tezde bahsi geçen konularda söz sahibi olma kanallarının açık tutulmasıdır.

Tezlerin genelinde kent yoksulluğunun artışına vurgu yapılırken çoğunlukla küreselleşmenin etkileriyle ilişkisi kurulmakta ve küreselleşmenin sosyal devlet konusundaki sınırlamalara gitmesi dile getirilmektedir. Doğal olarak birçok çalışma göstermektedir ki, küreselleşmeyle ilintili olarak işsizlik ve yoksulluk (kentsel yoksulluk) artan önemli iki sosyal olgunun başında gelmektedir. Bu anlamda özellikle 2000’li yılların başında yapılan tez çalışmaları sonraki yıllarda yapılacaklar için sosyal bilim açısından veriler içermekte ve öneriler sunmaktadır. Tezlerin kent yoksulluğuyla mücadele konusunda belediye örneklerine değinilenlerinde ise belediyelerin sosyal belediyecilik altında yürüttüğü uygulamalar genelde şu başlıklar altında verilmiştir: Meslek edindirme ve eğitim kursları, öğrenim yardımı, yoksul yardımı, yakacak ve gıda, yemek dağıtımı, sağlık, cenaze hizmetleri, giyim, eşya yardımları ve diğer yardımlar. Sosyal belediyecilik uygulamalarının etkili bir şekilde geliştirilmesinin önerildiği, bilhassa taşra kentlerinde istihdam odaklı yerel kalkınma programlarının yürütülmesinin önemi belirtilmiştir. Yılmaz’ın (2019), “Kentsel Yoksulluk ve İşçi Sınıfı: İstanbul Esenyurt Örneği” tezi, hem kentsel yoksulluğun kısılcacında hem de yoğun çalışmanın baskısı altında kalan işçilere, özellikle çalışan yoksullar soruna değinmektedir. Türkiye’nin en büyük kentinde ülkenin en çok nüfusa sahip bir

ilçesinde kentsel yoksulluğu yaşayan işçilere yönelik yapılmış olması ve bulgularındaki sosyal politika unsurları ufuk açıdır.

Vurgulanması gereken bir başka nokta ise sosyal yardımlardır. Kentsel yoksullukla mücadelede kullanılacak araçlardan biri yoksulluk profiline bağlı olarak yapılan ayni ve nakdi yardım uygulamalarıdır. Yerel idareler ve merkezi hükümet tarafından sunulan yardımların insan onur ve haysiyetini gözetecek yeterlilikte olması gerekir. Ayrıca kişileri yardım bağımlısı yapan, damgalayan ve rencide edici bir şekilde verilmemesi önemsenmelidir. Günümüzde kronik bir sosyal sorun haline gelmiş olan yoksulluğun bir sosyal dışlanma gerekçesi olduğu bu makalede incelenen tezlerde de gözler önüne serilmiştir. Özellikle göç ile şekillenen kentlerde bunun çok daha derinden hissedildiğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

Yukarıda analiz edilen tezlerin amaçları, verileri ve önerileri göstermiştir ki, yoksullukla mücadele etmek aslında bütünsel bir sosyal politika gerektirmektedir. Bunun için başlangıç olarak yoksulluk sorununun nesnel çözüm yollarını içerecek şekilde araştırılması yol gösterici olacaktır. Şenses'e göre "yoksullukla mücadelede başarının en temel önkoşulu, yoksulluğa ve daha genel anlamda tüm sosyal göstergelere ilişkin veri tabanının iyileştirilmesi ve yoksulluk profilini ve yoksulluğa yol açan ana neden ve süreçleri belirlemeyi amaçlayan kapsamlı yoksulluk araştırmalarının yapılmasıdır" (Şenses, 2003, s. 292). Tezlerin bu açıdan bir anlam ifade ettiği söylenebilir, ancak kapsamlı olmaları konusunda sınırlılık taşıdıkları görülmektedir. Yoksullukla mücadeleye insan hak ve özgürlükleri bağlamında, hak temelli sosyal refah açısından yaklaşılması bir zorunluluktur. Dahası siyasi erkin ya da iktidarın yoksulluğu siyasal amacı için kullanmadığı bir sosyal politika paradigması içselleştirilmelidir. Yoksa sosyal politika düşüncesi, yoksullukla mücadele görevini siyasi otoriteye verdiği ölçüde, yoksulluğu siyasileştirir (Buğra, 2009, s. 260).

Uygulamada bireysel çözümlerden ziyade toplumsal koşulları hedefleyen cinsiyetçi duvarı güçlü kılmayan, kadın istihdamının olanaklarını artıran, çocuk yoksulluğunu-yoksunluğunu giderici, toplumsal dayanışmayı dinamik kılan ve çözüm yollarında yoksulların katılımını önemseyen, kadınları güçlendiren demokratik programlara yer verilmelidir. Belediyelerin kamusal sorumluluğu bu anlamda merkezi idareninki ile birleştirilmelidir. Bu konuda STK'ların katkıları göz ardı edilmemelidir. Tezlerin genel hatlarıyla ortaya çıkardığı diğer bir gerçeklik ise sosyal sorunların çözümünün sosyal adaleti kurumsallaştırmayı amaç edinmiş sosyal politika pratiğinden geçtiği ve bunun temelinde de sosyal devletin bulunduğu. Sosyal devletin işlevsel kılınması, yoksullar başta olmak üzere bütün dezavantajlı gruplar için de elzemdir. Kısaca yüzyılımızda kentsel yoksullukla mücadele devletin özellikle sosyal devletin görevidir. Bunu savunmak ve sahip çıkmak sosyal bilim dünyasının temel görevleri arasında yer alır.

KAYNAKÇA

Akatay, M. (2011). *Kentsel yoksulluk ve mikro finansman: Kocaeli örneği*. (Yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.

Akgün, İ. (2019). *Türkiye’de kentsel yoksullukla mücadelede belediyelerin rolü: Kütahya belediyesi Örneği*. (Yüksek lisans tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetim Anabilim Dalı.

Aksu, G. (2013). *Kentsel yoksulluk bağlamında mekânsal ayrışma Tokat Sulusokak örneği*. (Yüksek lisans tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Alptekin, D. (2014). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği örüntüsünde kadının yoksulluğu ve yoksunlukları. A. Topçuoğlu, G. Aksan ve D. Alptekin (Ed.) *Yoksulluk ve kadın* içinde (15-33). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Atatanır, H. (2016). *Türkiye’de yoksulluk-sosyal yardım ve sivil toplum*. Ankara: Dorlion Yayınevi.

Bakır, M. A. (2019). *Kentsel yoksullukla mücadelede sosyal belediyeçilik faktörü ve bir uygulama; belediyelerin gıda yardımlarının memnuniyeti analizi*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı Sosyal Değişme Anabilim Dalı.

Beştaş, M. A. (2020). *Siirt ilinin kentsel yoksulluk olgusu: Bir alan araştırması*. (Yüksek lisans tezi). Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.

Bıçkı, D. (2004). *Küreselleşme sürecinde ‘mekansal yarıma’ ve ‘kentsel yoksulluk’ olgusunun kuramsal ve uygulamalı bir analizi: Bursa-İşiktepe örneği*. (Doktora tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetim Anabilim Dalı.

Buğra, A. (2009). *Kapitalizm, yoksulluk ve Türkiye’de sosyal politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ceren, A. (2013). *Kentsel yoksullukla mücadelede kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları’nın rolü: Adıyaman kent yoksulları üzerinde bir alan araştırması*. (Yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetim Anabilim Dalı.

Çalışkan, A. ve Kaya, G. (2021). Suriyeli mültecilerin sosyo-mekânsal kümelenmelerinin İzmir özelinde analizi. M. Bulut, C. Aksoy Sugiyama, K. Şahin (Ed.) *The different approaches of academic disciplines to the phenomenon of migration* içinde (32-56). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Çelikel, A. (2023). *Yeni kentsel yoksulluk bağlamında sosyal ve mekânsal dışlanma: İstanbul Fikirtepe örneği*. (Doktora tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Lisans Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı.

Çınar, E. (2013). *Türkiye’de kentleşme ve kentsel yoksulluk üzerine: Ankara örneği*. (Yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Çiçek, Z. (2010). *Kentsel dönüşüm ve kentsel yoksulluk: Denizli örneği*. (Yüksek lisans tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bilim Dalı.

Dericioğulları Ergun, A. ve Sallan Gül, S. (2016). Kent yoksulluğunu değişen dayanışma ağları üzerinden okumak. Tümtaş, M. S. (Ed.) *Kente dair...* içinde (398-426). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Davis, M. (2016). *Gecekondu gezegeni*. (G. Koca, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.

Ekiz-Gökmen, Ç. ve Dedeoğlu, S. (2023). Uluslararası göçmenlerin sosyal dışlanması. G. Kaya (Ed.) *Cumhuriyetin göçlerle dolu 100 yılı-100 başlıkta göç yazıları* içinde (263-270). İzmir: Cem Yayınevi.

Engels, F. (1994). *İngiltere’de emekçi sınıfların durumu*. (O. Emre, Çev.) İstanbul: Sosyalist Yayınları.

Engincan, P. (2015). Kentsel dönüşümün sonuçları: kent yoksulluğu/yoksunluğu ve toplumsal dışlanma. *İdealkent, Kent Araştırmaları Dergisi*, 16, 107-122.

Erdoğan, M. M. (2015). Türkiye’ye kitlemel göçlerde son ve dev dalga: Suriyeliler. M. Erdoğan-A. Kaya (Ed.) *Türkiye’nin göç tarihi/14. yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye’ye göçler* içinde (315-347). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ersoy, M. (2023). İç göçlerin kentleşme ve kentsel mekân üzerindeki etkileri. G. Kaya (Ed.) *Cumhuriyetin göçlerle dolu 100 yılı-100 başlıkta göç yazıları* içinde (119-126). İzmir: Cem Yayınevi.

Ergun ve Kocanci (2017). *Yoksulluk ve kentsel mekân üzerine birkaç not.... Toplum ve demokrasi*, 11(24), 201-228.

Gültekin, M. N. (2020). Türkiye’deki Suriyelileri konuşurken. Y. Ahi vd (Ed.) *Göç ve kent-etkileşimler* içinde (43-72). Ankara: Nika Yayınevi.

Gündoğan, N. (2013). Yoksulluk ve yoksullukta mücadele politikaları. N. Gündoğan ve V. C. Özgüler (Ed.) *Gelir dağılımı ve yoksulluk* içinde (122-149). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Güngör Abbak, E. C. (2023). *Kentsel yoksulluk bağlamında çocuk gözüyle yoksulluk ve yoksunluk algısı*. (Yüksek lisans tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

İnceler, D. (2019). *Kentsel yoksulluk: Sivas ili örneği*. (Yüksek lisans tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı.

Kasalak, Ç. (2013). *Türkiye’de kentsel yoksullukla mücadelede yerel yönetimler*. (Yüksek lisans tezi) Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Karayılmaz, D. (2019). *Yerel yönetimlerde kentsel yoksulluk bağlamında sosyal belediyecilik uygulamaları: Yalova belediyesi örneği*. (Yüksek lisans tezi). Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

Kaya, G. (2014). *Kentleşmenin toplumsal boyutları-Adıyaman örneği*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Kaya, G. ve Gülersoy, A. E. (2023). Türkiye’de iç göç. G. Kaya (Ed.) *Cumhuriyetin göçlerle dolu 100 yılı-100 başlıkta göç yazıları* içinde (27-40). İzmir: Cem Yayınevi.

Kaygalak, S. (2001). Yeni kentsel yoksulluk, göç ve yoksulluğun mekânsal yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş mahallesi örneği. *Praksis*, 2, 124-172.

Koca, M. (2015). *Kentsel yoksulluk. yoksul yardımları ve dışlanma (Sivas merkez ilçe örneği)*. (Doktora tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı.

Köymen, O. (2008). *Kapitalizm ve köylülük-ağalar, üretkenler, patronlar*. İstanbul: Yordam Kitap.

Kule, H. (2004). *Kentsel yoksulluk ve İzmir’te yoksulluk yansımaları*. (Yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi.

Kurşuncu, H. (2006). *Kentsel yoksulluk: Diyarbakır Aziziye mahallesi örneği*. (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetim ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı.

Kurtuluş, H. (2010). Kent sosyolojisinde değişen kavrayışlar ve Türkiye’nin kentleşme deneyimi. Ö. Uğurlu vd. (Ed.) *Kent sosyolojisi çalışmaları* içinde (177-225). İstanbul: Örgün Yayınevi.

Kutlu, D. (2018). Giriş: Türkiye’de yoksulların sosyal yardım deneyimi üzerine gözlemler. D. Kutlu (Ed.) *Sosyal yardım alanlar-emek, geçim, siyaset ve toplumsal cinsiyet* içinde (21-40). İstanbul: İletişim Yayınları.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Marx, K. ve Engels F. (1998). *Komünist partisi manifestosu*. (C. Karakaya, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınları.

Oktik, N. (2008). Yoksulluk olgusuna kavramsal ve kuramsal bakış. N. Oktik (Ed.) *Türkiye’de yoksulluk çalışmaları* içinde (21-56). İzmir: Yakın Kitabevi.

Öz, A. (2023). Göç ve özel gereksinimli bireyler. G. Kaya (Ed.) *Cumhuriyetin göçlerle dolu 100 yılı-100 başlıkta göç yazıları* içinde (243-252). İzmir: Cem Yayınevi.

Rousseau, J. J. (1998). *İnsanlar arasında eşitsizliğin kaynağı*. (R. N. İleri, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Saltık, Y. (2022). *Kentsel yoksullukta yerel yönetimlerin rolü*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul: MEF Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan Hakları Hukuk Anabilim Dalı.

Sipahi, B. E. (2005). *Yoksulluğun küreselleşmesi ve kentsel yoksulluk: Ekonomik ve sosyal boyutlarıyla Konya örneğinde yoksulluk*. (Yüksek lisans tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Sirkeci, İ. ve Yüceşahin, M. M. (2014). Türkiye’de göç çalışmaları. *Göç Dergisi*, 1(1), 1-11.

Şahingöz, S. (2022). *Kentsel yoksulluk ve kentsel yoksulluğun toplumsal görünüşleri: Ankara örneği*. (Yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı.

Şeker, A. (2023). Göç, sosyal politika ve sosyal hizmetler. G. Kaya (Ed.) *Cumhuriyetin göçlerle dolu 100 yılı-100 başlıkta göç yazıları* içinde (285-290). İzmir: Cem Yayınevi.

Şen, B. (2005). Soylulaştırma: Kentsel mekânda yeni bir ayrıştırma biçimi. H. Kurtuluş (Ed.) *İstanbul'da kentsel ayrışma: Mekânsal dönüşümde farklı dinamikler* içinde (127-159). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Şenses, F. (2003). *Küreselleşmenin öteki yüzü yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Talas, C. (1992). *Türkiye'nin açıklamalı sosyal politika tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tekeli, İ., (1999). *Kent yoksulluğu ve modernite'nin bu soruya yaklaşım seçenekleri üzerine. Sivil toplum için kent, yerel siyaset ve demokrasi seminerleri*, Demokrasi Kitaplığı, Dünya Yerel Yönetimler Akademisi (WALD).

TÜİK (2008). *İstatistik göstergeler 1923-2007*. Ankara: TÜİK Yayınları.

TÜİK (2023). *Sosyal koruma istatistikleri, 2022*. Yayı Tarihi: 21 Aralık 2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2022-49675>.

Türkün, A. (2022). Dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarında kentsel dönüşüm uygulamaları. G. Kaya ve A. Şeker (Ed.) *Dert yükü mekânlar-kentlerin sosyal sorunları* içinde (61-84). Ankara: Nika Yayınevi.

Uğur, S.B. (2022). Kentteki yoksulluktan kesitler: Evsizler, dilenciler, sokak çocukları ve geri dönüşüm işçileri. G. Kaya ve A. Şeker (Ed.) *Dert yükü mekânlar-kentlerin sosyal sorunları* içinde (193-232). Ankara: Nika Yayınevi.

Uzun, N. (2022). *Kentte seçkinleştirmenin İstanbul halleri*. G. Kaya ve A. Şeker (Ed.) *Dert yükü mekânlar-kentlerin sosyal sorunları* içinde (85-106). Ankara: Nika Yayınevi.

Vesek, S. (2022). *Türkiye'deki Suriyelilerin göç deneyimleri-Gaziantep ve İzmir örneği*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Yeşildağ, D. (2019). *Türkiye'de büyükşehir belediyelerinin kentsel yoksullukla mücadelede rolü: Eskişehir ili örneği*. (Yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Yılmaz, S. (2019). *Kentsel yoksulluk ve işçi sınıfı: İstanbul Esenyurt örneği*. (Yüksek lisans tezi). Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı.

Yılmaz, Y. (2020). *Türkiye'de kentsel yoksullukla mücadelede yerel yönetimler: Ankara örneği*. (Yüksek lisans tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetim Anabilim Dalı.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 7 Sayı/ISSUE 13 Yıl/YEAR: 2024 ALINDI/RECEIVED: 11-12-2024 – KABUL/ACCEPTED: 25-05-2024

The Effect of Diary Use on Social Studies Course Achievement of Middle School Students

Günlük Kullanımının Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Dersi Başarılarına Etkisi

Tuğba SARITEKİN¹ | Hilmi DEMİRKAYA²

Abstract

In the study, the effect of social studies diary activities applied to seventh grade middle school students on students' social studies achievement was examined. In the research, which was carried out as a quantitative method, static group pretest-posttest design was used from quasi-experimental designs. The study group consisted of 60 middle school seventh grade students. Data were collected with the Social Studies Achievement Test. Descriptive statistics, independent groups t-test and dependent groups t-test statistics

Öz

Araştırmada ortaokul yedinci sınıf öğrencilerine uygulanan sosyal bilgiler günlüğü etkinliklerinin öğrencilerin sosyal bilgiler başarılarına etkisi incelenmiştir. Nicel yöntem şeklinde gerçekleştirilen araştırmada yarı deneysel desenlerden statik grup ön test-son test desen kullanılmıştır. Çalışma grubu toplam 60 ortaokul yedinci sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Veriler, Sosyal Bilgiler Başarı Testi ile toplanmıştır. Nicel verilerin analizinde betimsel istatistikler, bağımsız gruplar t-testi ve bağımlı gruplar t-testi istatistikleri

¹ Tuğba SARITEKİN, Yüksek Lisans, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, saritekintuba396@gmail.com, Orcid: 0009-0005-2582-8220

² Hilmi DEMİRKAYA, Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, hdemirkaya@akdeniz.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4456-580X

were used to analyze the quantitative data. There was no significant difference between the mean pretest achievement scores of the experimental group and the control group. There was also no significant difference between the posttest scores of the experimental and control groups. However, when the experimental and control groups were analyzed within themselves, it was found that there was a significant difference between the pretest and posttest achievement scores of both groups. It was concluded that the posttest achievement scores of the experimental group differed according to gender, whereas the posttest scores of the control group did not differ according to gender.

Keywords: Social Studies, Middle School, Social Studies Lesson Diaries, Success.

kullanılmıştır. Deney grubu ve kontrol grubunun öntest başarı puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde bir fark bulunamamıştır. Deney ve kontrol grubunun sontest puanları arasında da anlamlı düzeyde bir fark bulunamamıştır. Bununla birlikte deney ve kontrol grupları kendi içlerinde incelendiğinde her ikisinin de öntest-sontest başarı puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde fark olduğu tespit edilmiştir. Deney grubunun sontest başarı puanlarının cinsiyete göre farklılaştığı, buna karşın kontrol grubunun sontest puanlarının cinsiyete göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sosyal Bilgiler, Ortaokul, Sosyal Bilgiler Ders Günlükleri, Başarı.

Introduction³

In contemporary education systems, student course success and the permanence of the education given are not only considered as the main purpose of education, but also as an indispensable necessity of our age. This situation puts individuals' perspective on education in a different way and enables the use of innovative contemporary teaching methods in the field of education. In order for human beings to be able to access information and internalize it correctly, information must be processed permanently by human beings. Active participation in the lesson by keeping a diary, which is one of the more effective and efficient ways of learning, helps students to use what they learn more effectively and to realize education permanently. Participating in class

³ This study is derived from the Master's Thesis presented at Akdeniz University Institute of Educational Sciences in 2023.

by writing daily is effective in improving student achievement in a positive way. Keeping a diary has been effective in increasing student awareness by enabling students to discover their own learning method (Güvenç, 2009).

Among the out-of-school activities included in the 'Social Studies Course Curriculum', which started to be implemented in Turkey in 2005, it was recommended that students keep a diary in order to participate in the lesson (MEB, 2005). Thanks to the diaries kept in the lesson, the student can reveal the information he/she has obtained in his/her own words, and the permanence of the information can be ensured through repetition. Thanks to these diaries, students have the opportunity to ask questions and express their feelings and thoughts correctly by repeating and writing down what they have understood (Arslan, 2010).

Lesson journals are considered as written documents in which students express their feelings and thoughts, research, brainstorming, writing, questioning, experiments, observations, suggestions, etc. during the learning process (Uslu, 2009). Course diaries reflecting learning experiences enable students to take an active part in the learning process. Lesson journals enable students to monitor their own learning and reflect their thoughts in the best way (Wormeli, 2004). The child who writes a diary writes down in his/her own words what he/she has learned in the lesson and has the opportunity to go back and evaluate himself/herself by examining what he/she has written. Students can get direct feedback about the course of the lesson by keeping journals. The teacher checks the journals and gives feedback to the students, helping them to formulate their ideas about the topic correctly (Walker, 2003).

Lesson journals enable the reflection of the student's individual observations and the benefit to the student in the activities carried out in the classroom (Unrau, 2008). Students can track their own achievements through the diaries they keep (Wiggins, 1989). Regularly writing a lesson diary is a great help in developing a sense of responsibility in the student and increasing the rate of information retention. In addition, lesson journals enable students to identify their learning objectives and to see their goals clearly (Audet, Hickman, & Dobrynina, 1996).

By keeping a diary, students rephrase the information they have acquired in their own words and have the opportunity to organize the thoughts they express (Rossi, 2004). Students write their thoughts and feelings freely and in their own words in their diaries. Since keeping a diary increases problem solving and critical thinking skills, it helps individuals develop reflective learning skills (McLeod & Maimon, 2000). Journal writing in class helps students to progress in the cognitive domain (Audet, Hickman, & Dobrynina, 1996).

Students confront their own ideas by freely writing their thoughts and feelings in their diaries in their own words, without any limitations, thanks to the information they have learned

in the lesson. By writing in a diary, the student has the opportunity to understand his/her own progress and what and how he/she is learning. By becoming aware of their own learning level in relation to the subject they have learned, they have the opportunity to see where they have gone wrong and where they need to improve by seeing their positive or negative performances. Lesson journals offer the opportunity to review one's own performance and correct mistakes in a timely manner. Keeping a journal in a lesson is to record the information learned and to repeat the lesson. For this, journals kept in class facilitate learning (Moon, 2010).

Education is a process in which students and teachers actively participate in the learning process. The time period we are in has revealed with all its reality that we have to keep up with the changes occurring in the education and training process. It is known that the tools and materials used during education increase the participation in the lesson and have a positive effect on the academic success of the student. It is known that the tools used during education have contributions such as supporting teaching, being active during education, making information usable and making education permanent (Halis, 2002).

Diaries can be considered as one of the tools used to increase efficiency during educational activities. The use of diaries in education made students more active in the lesson, provided them with the opportunity to express what they learned in their own words, and made learning permanent with the visuals drawn by the diaries during the lesson. Scientific research on the use of journaling in the educational process has been quite insufficient in our country. In addition, studies have been conducted on science education by keeping science diaries (Çardak, 2010; Polat & Uslu, 2012; Aydın, 2014; Cengiz & Karataş, 2014).

Research on the contributions of journaling to social studies education is also quite limited. This study is of great importance in terms of eliminating this limitation in the field of social studies education and contributing to the related field. The aim of the study is to investigate the effect of the use of diary in social studies course on the academic achievement of seventh grade middle school students in social studies course.

In line with this main objective, answers to the following questions were sought;

1. Is there a significant difference between the pretest scores of the students in the experimental group and the control group in the academic achievement test for the social studies course?
2. Deney grubu öğrencileri ile kontrol grubu öğrencilerinin sosyal bilgiler dersine akademik başarı son test puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
3. Is there a significant difference between the achievement test pre-test and post-test mean scores of the experimental group students?

4. Is there a significant difference between the achievement test pre-test and post-test mean scores of the control group students?
5. Do the post-test achievement test scores of the experimental group students differ significantly according to gender?
6. Do the post-test achievement test scores of the control group students differ significantly according to gender?

METHOD

Research Design

In this study, a quasi-experimental design with pretest - posttest and control group and experimental group was used. Pre-tests were administered before the implementation of the social studies lesson diaries and post-tests were administered at the end of the training program (Serttaş & Demirkaya, 2021). The independent variable of the study was the social studies course diaries and the dependent variable was the students' level of knowledge about the social studies course. The pre-tests applied to the groups before the applications in the model helped to determine the similarity levels of the groups before the experiment and the post-tests helped to interpret the results (Karasar, 1995).

Working Group

The data of this study were obtained from a total of 60 seventh grade students studying in two different branches of Ersoy Secondary School in Kepez District of Antalya province in the 2017-2018 academic year. In determining the experimental and control groups, the data obtained from the academic achievement pre-test scores of the subject within the scope of the research and the opinions of the social studies course teachers were utilized. There were 31 students (11 male, 20 female) in the experimental group and 29 students (9 male, 20 female) in the control group.

Measurement Tools

Social Studies Achievement Test: The social studies achievement test, from which quantitative data were collected, consisted of 20 questions and took approximately 30 minutes to complete. The achievement test was prepared for the "Communication and Human Relations" unit, which is Unit 1 of the 7th grade social studies course. The social studies achievement test was administered to both the experimental group students and the control group students twice, before and after the program.

Social Studies Course Diaries: These are the writings in which students write their thoughts about their feelings, perceptions and impressions in the social studies course. In this context, students were asked to keep diaries on 4 different dates on 25.09.2017, 28.09.2017, 03.10.2017 and 11.10.2017.

Normality Distribution of Data

Before analyzing the data of the experimental and control groups, normality values of the data were examined. The pre-test and post-test scores of the students in the study group were subjected to normality analysis according to both experimental and control groups and gender. The normality test data of the pre-test and post-test scores of the students in the study group are as follows.

Table 1. Normality values according to pretest and posttest scores of experimental and control groups

Tests	Groups	Shapiro- Wilk	Skewness	Kurtosis
Pre-test	Experiment	,425	-,527	,320
	Control	,108	-,305	-,820
Post-test	Experiment	,000	-,988	-,130
	Control	,000	-1,554	1,930

When Table 1 is evaluated, the skewness and kurtosis coefficients are between +1.5 and -1.5. This result shows that the data meet the normality values (Tabachnick & Fidell, 2015). In addition, it was found that Shapiro-Wilk values were not significant at the 0.05 level. This shows that the data are normally distributed ($p>0.05$).

Data Analysis

In the study, pre-test and post-test were applied to both experimental and control groups. In the analysis of the data, t-test, arithmetic mean (\bar{x}), standard deviation (SD), frequency (f), percentage (%) were used.

Results

Results Related to the First Sub-Problem

Independent sample t-test was applied to determine whether there was a significant relationship between the pretest mean scores of the experimental and control groups. There was no significant relationship between the pre-test mean scores of both groups. This situation is important for the continuation of the study. The results of the analysis are as follows.

Table 2. Independent sample t-test results for the pretest achievement test scores of the experimental and control groups

Groups	N	\bar{X}	S	sd	T	P
Experiment	31	14,45	3,22	58	-,810	,421
Control	29	15,10	3,99			

*p>0.05

When Table 2 is evaluated, no significant relationship was found between the mean pre-test score of the students in the experimental group (\bar{X} =14.45) and the mean pre-test score of the students in the control group (\bar{X} =15.10).

Results Related to the Second Sub-Problem

Independent sample t-Test was applied to determine whether there was a significant relationship between the post-test mean scores of the experimental and control groups. The results of the analysis are as follows.

Table 3. Independent sample t-test results for the post-test achievement test scores of the experimental and control groups

Groups	N	\bar{X}	S	sd	t	P
Experiment	31	17,00	3,44	58	-,626	,534
Control	29	17,52	2,91			

*p<0.05

When Table 3 is evaluated, the mean post-test score of the experimental group for the achievement test (\bar{X} =17,00) was higher than the mean post-test score of the control group for the achievement test (\bar{X} =17,52). Despite this difference, there was no significant relationship between the mean scores of the experimental group on the achievement test and the mean scores of the control group on the achievement test in favor of the experimental group.

Results Related to the Third Sub-Problem

In order to determine whether there was a significant relationship between the pre-test and post-test mean scores of the students in the experimental group, dependent sample within groups t-test was applied. The information obtained as a result of the analysis is as follows.

Table 4. Dependent t-test results for pretest-posttest achievement test scores of the experimental group

Tests	N	\bar{X}	S	sd	t	P
Pre-test	31	1,00	,00000	30	-23,236	,000
Post-test	31	14,45	3,22324			

*p<0.05

When Table 4 is evaluated, the mean pre-test score of the experimental group ($\bar{X}=1,00$) was lower than the mean post-test score ($\bar{X}=14,45$). According to the results of the analysis, there was a significant relationship between the pre-test and post-test mean scores of the experimental group in favor of the post-test, therefore, it can be said that the use of course journals in social studies lessons has a positive effect on student achievement.

Results Related to the Fourth Sub-Problem

In order to determine whether there was a significant relationship between the pre-test and post-test mean scores of the students in the control group, t-test within dependent sample groups was applied. The results of the analysis are as follows."

Table 5. Dependent t-test for pretest-posttest achievement test scores of the control group

Tests	N	\bar{X}	S	sd	t	P
Pre-test	29	2,00	,00	28	-23,583	,000
Post-test	29	15,10	2,99			

*p<0.05

When Table 5 is evaluated, the pre-test mean score ($\bar{X}=2,00$) of the control group for the achievement test was lower than the post-test mean score ($\bar{X}=15,10$). According to the results of the analysis, it can be said that there is a significant relationship between the pre-test and post-test mean scores of the control group in favor of the post-test.

Results Related to the Fifth Sub-Problem

An independent sample t-test was conducted to examine whether there was a significant relationship between the post-test mean scores of the experimental group according to gender.

Table 6. Independent sample t-test results of the post-test achievement test scores of the experimental group according to gender

Grups	N	\bar{X}	S	sd	t	P
Female	18	18,06	2,46	29	2,121	,043
Male	13	15,54	4,16			

*p<0.05

When Table 6 is evaluated, it is seen that the mean post-test score of the experimental group for females (\bar{X} =18,06) is higher than the mean post-test score of males (\bar{X} =15,54). It was found that there was a significant relationship between the mean scores of women on the achievement test and the mean scores of men on the achievement test in favor of women.

Results Related to the Sixth Sub-Problem

An independent sample t-test was conducted to examine whether there was a significant relationship between the post-test mean scores of the control group according to gender.

Table 7. Independent sample t-test results of the post-test achievement test scores of the control group according to gender

Groups	N	\bar{X}	S	sd	T	P
Female	18	18,11	2,27	27	1,432	,164
Male	11	16,55	3,64			

*p<0.05

When Table 7 is evaluated, it is seen that the mean post-test score of women (\bar{X} =18,11) is higher than the mean post-test score of men (\bar{X} =16,55). It was found that there was a significant relationship between the mean scores of women on the achievement test and the mean scores of men on the achievement test in favor of women.

Conclusion, Discussion and Recommendations

Conclusion and Discussion

Lesson diaries were used in the middle school social studies course, and an achievement test on the unit 'Communication and Human Relations' was applied to the 7th grade students before and after the program. The mean achievement test scores obtained before and after the implementation of the program were analyzed in the SPSS package program. The results of the analysis of the data and the discussions made in the light of the relevant literature are given below. There was no significant difference between the pre-test mean scores of the students in the experimental and control groups in the social studies course achievement test. The mean

scores of the experimental and control groups were close to each other before the experimental procedure.

There was no significant difference between the post-test mean scores of the students in the experimental and control groups in the social studies course achievement test. In this case, it was concluded that the lesson diaries applied to 7th grade middle school students were not effective on students' achievement scores in the social studies course. This result contradicts the result of Şahin's (2019) study in which the experimental group was found to be significantly more successful than the control group in keeping a course diary about learning activities in teaching the 'our country and the world' unit. A similar situation is also valid for the results of Günel, Kabataş Memiş, and Büyükkasap (2009), Eker and Coşkun (2012), Çavuş (2015), and Ay and Başbüyük (2018)'s studies on writing activities aimed at learning.

There was a significant difference between the pre-test/post-test mean scores of the students in the experimental group in favor of the post-test. This result shows that the lesson diaries applied to the students in the experimental group significantly affected the post-test mean scores of the students compared to their pre-test mean scores. A similar result was found to be consistent with the result of Şahin (2019), in which a significant difference was obtained in favor of the posttest in the study in which the pretest-posttest achievement scores of the experimental group students were compared. Based on this result, it can be concluded that writing a lesson diary applied to students in the social studies course positively affects student achievement.

It was revealed that the mean scores of the 7th grade secondary school students in the control group on the social studies achievement test applied to them before and after the experimental procedure differed significantly in favor of the post-test. This result shows that the post-test achievement test mean scores of the students in the control group, as well as in the experimental group, differ significantly compared to the pre-test mean scores. This result was found to be parallel to the result of Şahin (2019), in which the effect of the lesson diary, one of the writing activities aimed at learning in social studies education, on success was examined and a significant difference emerged between the pretest and posttest success scores of the control group in favor of the posttest.

It was concluded that the post-test success score averages of the students in the experimental group differed significantly in favor of the female students. There was no significant difference between the post-test achievement scores of male and female students in the control group.

This result is in line with the conclusion of Can (2017)'s study examining the effect of daily printing on student achievement in Turkish teaching, that the academic achievement posttest

scores of the students did not differ significantly according to gender. A similar result can be seen in the findings of İpek and Malaş (2013).

Recommendations

1. In order to increase students' academic achievement, social studies course journals can be used as an effective tool that allows students to repeat the lesson and to express their thoughts in order to reveal their shortcomings and alternative strengths.
2. This study was conducted with two small study groups and two classes at the seventh grade level of a middle school. A similar study can be conducted with a larger group of students in secondary schools in different cities of Turkey or at different educational levels.
3. The effects of journaling on various student outcomes can be investigated at different student levels.
4. In the studies to be planned, the development levels of students' knowledge, skills and attitudes can be compared and the level of impact can be determined through course diaries at different educational levels of the social studies course.
5. The effect of social studies course diaries implemented in a public school on student achievement can be investigated by implementing them in different types of schools.

References

Ay, A. & Başbüyük, A. (2018). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öğrenme amaçlı yazma etkinlikleri hakkındaki görüşleri. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 33-42. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erzisosbil/issue/37685/435564>

Arslan, M. M. (2010). *Sosyal bilgiler 7. sınıf öğretmen kılavuz kitabı*. Ankara: Anıttepe Yayıncılık.

Audet, H. R., Hickman, P., & Dobrynina, G. (1996). Learning logs: A classroom practice for enhancing scientific sense making. *Journal of research in science teaching*, 33(2), 205–222.

Aydın, A. (2014). Fen günlükleri kullanımının akademik başarı, bilginin kalıcılığı ve günlük yaşamla ilişkilendirilmesine etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

Can, C. (2017). *Türkçe öğretiminde ders günlüğü kullanımının öğrencilerin akademik başarıları ile yazma becerileri üzerine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

Cengiz, C. & Karataş, F. Ö. (2014). Developing reflective thinking: Effects of keeping reflective journals with pre-service science teachers. *Journal of Research in Education and Teaching*, 3(4), 120-129.

Çardak, Ü. (2010). Fen ve teknoloji dersine ilişkin günlük tutmanın öğrenci başarısı ve tutumu üzerine etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.

Çavuş, E. (2015). *Fen ve teknoloji dersinde fen günlüğü kullanımının ilköğretim öğrencilerinin bilişüstü farkındalık ve akademik başarısına etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ADYÜ, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Adıyaman.

Eker, C. & Coşkun, İ. (2012). Ders günlüğü yazmanın ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına etkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 111-122. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/musbed/issue/23510/250481>

Günel, M., Kabataş Memiş, E. & Büyükkasap, E. (2009). Öğrenme amaçlı yazma aktivitelerinin ve analoji kurmanın üniversite düzeyinde mekanik konularını öğrenmeye etkisinin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(2), 401-419. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gefad/issue/6744/90677>

Güvenç, H. (2009). İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin ev çalışmalarına ilişkin yansıtmaları. İzmir: Ege Üniversitesi, 18. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı. (23 Mart 2010. İzmir).

- Halis, İ. (2002). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- İpek, J., & Malaş, H. (2013). Bilgisayar destekli matematik dersinde STAR stratejisinin ilköğretim 2. sınıf öğrencilerinin matematik dersi başarıları ve problem çözme becerileri üzerindeki etkisi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 7(2), 314-345.
- Karasar, N. (1995). *Bilimsel araştırma yöntemi*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Mcleod, S., & Maimon, E. (2000). Clearing the air: WAC myths and realities. *College English*, 15(5), 573–583.
- MEB. (2005). *Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı*. Ankara, Devlet Kitapları Basım Evi.
- Moon, J. (2010). Learning Journals and Logs, ucd Teaching and Learning/ Resources. (www.ucd.ie/teaching, 13.07. 2023 tarihinde erişildi).
- Polat, S., & Uslu, M. (2012). The effect of teaching based on metacognitive strategies on 5th grade students' achievement in science and technology course. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 28-43.
- Rossi, D. W. (2004). *Using elementary interactive science journals to encourage reflection, learning and positive attitudes toward science*. SCE 5308.
- Aksoy Serttaş, F., & Demirkaya, H. (2021). Sosyal bilgilerde argümantasyon tabanlı öğrenme sürecinin öğrenci başarı ve tutumlarına etkisi. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15, 40-54.
- Şahin, S. (2019). *Sosyal bilgiler derslerinde öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinden ders günlüğü kullanımının öğrenci başarısına ve kalıcılığa etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (sixth ed.) Boston: Pearson.
- Unrau, N. J. (2008). *Thoughtful teachers, thoughtful learners: Helping students think critically*. Canada: Pippin Publishing Corporation.
- Uslu, H. (2009). Altıncı ve yedinci sınıf fen ve matematik derslerinde günlüklerin kullanılmasına yönelik öğrenci görüşlerinin belirlenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Walker, B. J. (2003). *Supporting struggling readers*. Canada: Pippin Publishing Corporation.

Wiggins, G. (1989). A true test: Toward more authentic and equitable assessment. *Phi Delta Kappan*, 70, 703–713.

Wormeli, R. (2004). *Summarization in any subject: 50 techniques to improve student learning*. United States of America: Association for Supervision & Curriculum Development.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN Studies

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN:2636-8641

Cilt/VOLUME 7 Sayı/ISSUE 13 Yıl/YEAR: 2024 Alındı/RECEIVED: 18-07-2023 – Kabul/ACCEPTED: 06-07-2024

Beslenmenin Neoliberal Ölçeği ve Biyopolitika: Bir İmkân Olarak Sağlıklı Yemek Yemek

The Neoliberal Scale of Nutrition and Biopolitics: Healthy Eating as an Opportunity

Pınar SARIGÖL¹

Abstract

In this article, nutrition shall be problematized in the light of Michel Foucault's theory conceptualized as biopolitics and the instrumentalized daily practices and values of neoliberal governmentality. More specifically, the article shall highlight true and temperate nutrition as a governmental tool within the scope of daily practices and values. The article points out how the norms of healthy, correct and measured nutrition are normalized by neoliberal rationality and the governmental art of body. It focuses on the criteria of proper nutrition and how the subject-bodies govern each other through these criteria.

Öz

Bu makalede, beslenme Michel Foucault'nun biyopolitika olarak kavramsallaştırdığı teorisi ile neoliberal yönetimselliğin araçsallaşan gündelik pratikleri ve değerleri ışığında sorunsallaştırılacaktır. Daha özelden ise, makale gündelik pratikler ve değerler kapsamında doğru ve ölçülü beslenmeyi yönetimsel bir araç olarak öne çıkartacaktır. Bunu yaparken sağlıklı, doğru ve ölçülü beslenme normlarının neoliberal aklın beden yönetimi ile nasıl herkes için yapılabilir bir normallik olduğunu işaret edecektir. Doğru beslenme kıstasları ile özne-bedenlerin birbirini nasıl yönettiği üzerinde de duracaktır.

¹ Pınar SARIGÖL, Dr., ODTÜ/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, psarigol@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5420-8892

The article also evaluates excessive and unhealthy nutrition, which neoliberal rationality excludes or falsifies with the construction of normal, by reasoning the government of body and population with the very disciplinary and regulatory practices that should be learned with 'healthy eating'.

Makale, neoliberal akılsallığın beden ve nüfus yönetimini 'sağlıklı yemek' ile öğrenilmesi gereken, disipline edici ve düzenleyici pratikler ile dışladığı veya normalin inşasıyla yanlışladığı ölçsüz, sağlıksız beslenmeyi de değerlendirecektir.

Key words: Neoliberal governmentality, biopolitics, body discipline, healthy nutrition, biopolitical authorities/ experts.

Anahtar Kelimeler: Neoliberal yönetimsellik, biyopolitika, beden disiplini, sağlıklı beslenme, biyopolitik otoriteler/uzmanlar.

Giriş

Bu makale *beslenme piramidi ve cepleri cevizle dolu ofis çalışanı*² arasında kalmış beslenme meselesini, biyopolitika ve neoliberal aklın yönetimsel tertibatı ile ilişkisi kurularak beslenmenin gündelik anlamı ve önemine ilişkin yeniden düşünmeyi önermektedir. Bu öneriyle biyopolitikanın beden disiplini ve nüfus düzeninin beslenmeyi sorunsallaştırarak işerlik kazandırdığı yeni kontrol mekanizmaları ve söylemsel pratikleri ile iktidarın nasıl sağlıklı nüfusu ve iyi veya kötü özneleri yönettiği üzerinde durulacaktır. Böylece beslenme piramidinin beklentisi olan *dengeli beslenme*³ biyolojik bir ihtiyaçtan öteye geçen başka bir dengeye işaret edecektir. Bu denge, sınıfsal ayrıcalıkların ve yokluğun arasındaki neoliberal aklın yaratıcı yıkımına muhtaç dengesidir. Sınıfsal eşitsizliğe muhtaç bu denge, bir yandan paketli gıda ve yapay tatlandırıcıları azaltmanın yollarını sıralarken (Kümeli, 22 Ağustos 2021); diğer yandan *mutfakta yaratıcı olmanın* veya *alışveriş listelerini değiştirmenin* bir yaşam biçimi tercihi olduğunu ve herkesin bunu yapabileceğini

²Yoğun iş temposu ve aralıksız süren toplantılardan ötürü yemek yeme zamanı bile bulamayanların paketli veya ayaküstü yemeğe yönelmektense bir takım tedbirlerle sağlıklı beslenmelerini bir sürdürülebilirlik içinde alışkanlığa dönüştürebilmeleri için on tane listelenmiş öneriden biri. Diğerleri ise diyet taraftarı arkadaşların olması, yiyecek otomatlarında sağlıklı gıdaların seçilmesi, ikramları sağlıklı hale getirmek gibi bir takım önerilerden oluşmaktadır. Bir koca cep dolusu cevizle gezmenin temel mantığı toplantılarda ve iş esnasında sandviç veya daha büyük bir yemeğin zor olmasıdır. Cevizin hem yeme pratikliği hem de taşınabilir oluşu, çalışmaktan beslenmeye zaman bulamayanların neden bulamadıklarından çok cevizle meseleyi çözüme kavuşturmalarıdır (Ofiste Sağlıklı, 16 Aralık 2022). Aynı şekilde, kapsül ve çeşitli tabletlerin kompakt bir şekilde enerji ve besin ihtiyacını karşıladığı gerçeği de bir başka fazla çalışma temposunun depolitize edilerek gündelik, kolaylıkla çözülebilir bir sorun olmasına indirgenmiştir.

³ Dengeli beslenme, sağlıklı beslenmedir. Sağlıklı beslenme ise bedendeki hücrelerin çalışması için besin öğelerinin dengede ve yeterince alınmasıdır. Vitaminler, yağlar, karbonhidratlar, mineraller, proteinler bedenin temel besin maddeleridir. Dolayısıyla, sadece karbonhidratla veya proteinle beslenmek dengeli besin alımı olmadığı için sağlıksızdır (Yazgünoğlu, t.y.).

gündelik bir sıradanlığa oturarak basitleştirir (Bell ve Hollows, 2011, s. 176). Beslenme politik bir mesele olmaktan çıkartılır ve beslenmenin bir yaşam biçimi olduğu doktriniyle bireylerin seçimleri ve çevrelerine olan sorumlulukları neoliberal akıl ile uzaktan yönetilir (Foucault, 2008; Bell ve Hollows, 2011, s. 176). Doğru beslenmenin sıradan ve ufak bir değişimle elde edilebilir bir yaşam biçimi olduğu kanısı, doğru beslenmenin bilgisini didaktik uzmanlar ve otoriteler tarafından üretilen ve aktarılan bir hakikate getirir; dahası, tüketimin hallerini ve zamanını da biçimlendiren bilimsel bir söylem ve uygulama alanı açar (Bell ve Hollows, 2011, s. 189; Crenshaw, 2014, s. 1127). Beslenmenin söylem ve uygulama pratikleri, iktidar tertibatlarının kullanışlı şekilde bedenden nüfusa yönetsel mevzilere yerleşmesini sağlar. Nihayetinde, herkesin yorumlayabileceği ve aktif katıldığı bir *doğru beslenme* olgusu oluşur.

Dolayısıyla, bu makalede biyopolitikanın beden ve nüfusa içkin iktidar tertibatları işaret edilerek öncelikle yönetsellik kavramı serimlenecektir. Bilgi ve bilgi-iktidarının neoliberal aklın gelişimine etkisi üzerinde durulacak ve biyopolitik otoritelerin⁴ beslenmeye yönelik doğrulayıcı ve yanlışlayıcı göreviyle *doğru* beslenmenin ideal normları ve değerleri belirlenecektir. Makalenin sonuçlarını vermeden önce, modernleşmenin veya kapitalizmin toplumsal dönüşümünde beslenme konusu, sofrada adabı ve görgü kuralları ile sınıfsal eşitsizliklerin hatlarını belirleyecektir. Beslenme biçimleri ve ona ilişkin gündelik normlar yoksulluk ve sınıfsal farklılıkları beslenmenin biyopolitikası kapsamında sorunsallaştırmayı mümkün kılacaktır. Nihayetinde, beslenmenin neoliberal ölçeği vurgusuyla, beslenmenin hakikatindeki neoliberal akılsallığının iktidar tasarrufu değerlendirmesiyle makale tamamlanacaktır.

Biyopolitika: Neoliberal Aklın Beden Kurgusu

Michel Foucault'nun 1970'lerde üzerinde tartıştığı yönetsellik ve biyopolitika kavramı kapitalizmin ve endüstrileşmenin gelişmesine yönelik iktidar tertibatını çözümü okumasıdır. Foucault'nun iktidar çözümü üç temel iktidar formunu öne çıkartır. Foucault, kralın öldüren/ yaşamı sonlandıran egemen iktidarından yaşamın/yaşatmanın kendisinin iktidarın amacına dönüşmesini cinsellik tarihi okumasıyla bir iktidar analitiği olarak kavramlaştırır ve cinselliğe biyopolitikanın en başat iktidar tertibatı niteliğini atfeder (Foucault, 1998). Bu analitik atıfta cinsellik, siyaset ve hakikati birbirine iliştiren biyopolitik bir alan olarak karşımıza çıkar. Cinsellik alanında gelişen söylemler, yasaklar, kurallar, mekanlar, cinsiyetler ve çeşitli kategoriler iktidarın politik, yönetici mevzilerini ve aklını/rasyonalitesini ortaya çıkartır.

Foucault, cinsellik tarihi okumasıyla iktidarın yönetim rotasını ortaya çıkartır. Disiplin rejimiyle yasak ve kurallarla yönetilen tekil bedenlerin bütün olarak iktidar tasarrufu sağlamak ve hız kazanmak için yönetilmesi ihtiyacını karşılayan yeni bir *yaşam*—yani nüfus— bu rotayı

⁴ Diyetisyenler, beslenme uzmanları, gıda mühendisleri biyopolitik otoritelere örnek gösterilebilir. Çeşitli mutfak şeflerinin de *doğru* beslenme ve *doğru* malzemelerle *doğru* yemek yapmaya ilişkin bilgilerini paylaşması da bu kavramla ilişkilendirilebilir.

cinsellikle tekil bedenlere, gündelik yasaklara, ölümlere, hastalıklara, hatta geleceğe ilişirir. Başka bir ifadeyle, tekil bedenlerin ölümlü olması gibi ölebilen nüfus keşfi ihtiyaçları olan bir beden temsiliyle yeni iktidar mekanizmaları ve stratejilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ortaya çıkan tüm bu iktidar tertibatı biyopolitikadır. Biyopolitika, disiplinler ve güvenlik aygıtlarıyla yeni bir yönetsel akıl olarak *yaşamı savunan/ toplumu savunan* dönüştürücü, kontrolcü ve düzenleyici tertibatı ile ortaya çıkmıştır (Foucault, 2003).

Foucault'nun cinsellik tarihinde cinselliğin iktidar mekanizmalarını ve tertibatını bütünsel ama bir o kadar da tekil olarak kullandığı yeni bir bedeni, yani nüfusu — yeni bir sosyal bünye olarak— iktidarın yönetimine tabi tutması tekil ve bütün olarak *yaşamı* yönetebilmenin gerekliliğidir. Biyopolitika her bir bedenin farklı yaşam alanlarına bir giriş noktasıdır (Sarıgöl, 2022a). Bu nedenle, her bedenin yaşamı ölçülebilir ve kontrol edilebilir bilgiyi sağladığı gibi biyopolitikayla birlikte yaşayan bir beden olarak nüfusun keşfi de muazzam bilgi kaynağını iktidar için yaratır. Nüfusun bilgisi, iktidarın kontrol, düzenleme, disipline, sınıflandırma, tahmin etme gibi yeni aklına da stratejik, taktiksel, politik ve araçları olan problem bulma ve probleme doğrudan müdahale etme yetkinliği kazandırır (Foucault, 2008). Böylece, biyopolitika riskleri belirleme ve geleceği de yönetme bilgisine ve yetisine sahip olur.

Bu nedenledir ki, cinsellik hakikat rejiminin iktidar ilişkilerini ve söylemlerin pratiksel alanını belirler. Nüfus-beden, iktidarın tertibatına geniş ölçekli ve yoğun bilgi sağlarken özne-bedenler de tekil ve biricik bilgileri taşır. Dolayısıyla, yönetsellik bilgiyle işlerlik kazanan iktidarı tekil bedenlerle dolaşıma geçirerek dönüştürücü etkisini ortaya çıkartır ve böylece her bir özne-beden de hakikatin üretimine bilgi-iktidarın yayılan kontrolcü ve düzenleyici rolü ile katılır. Foucault'ya göre (1998; 2008) bireyin yaşamı ve nüfusun yaşamı birbirlerinden farklılaşmakla birlikte ilişkilidir. Biyopolitika, bu iki yaşamı farklı ölçümlere ve müdahalelere tabi tutarak *disiplinli beden ve düzenli nüfus* kurmanın peşindedir. Bu amaç, iki yaşamın her durumda disiplinli ve düzenli yönetilebilmeleri için gerekli bilgiyi sağlaması niyetiyle iktidar mevzilerine ve stratejilerine yerleşir. Biyopolitikada, disiplinli beden ve düzenli nüfusun temel kazanımı her düzeyde verimi ve hızı sağlayabilmektir (Foucault, 2008). Disiplinli, uysal ve adeta bir makine gibi yönetilen bedenler için insan bedeninin anatomi-politikası bilgi-iktidar kaynağını açar (Foucault, 1998). Buna göre, insan bedeninin iç dünyasından fiziksel her özelliğine, beslenme koşullarından fiziksel yetkinliğine kadar her türlü bilgi elde edilerek bedenler mekânlara yönlendirilir. Bu mekânlar —okul, kışla, hastane, hapishane, fabrika— disipline olamayan veya belli bir amaçla çalışması gereken bedenleri sınıflar, kategorize eder.

Nüfusun düzenleyici kontrol tertibatı ise, nüfusu biyolojik bir organizma olarak görür ve ona ait sağlık, zenginlik, yoksulluk, suç, kıtlık, hava durumu, coğrafya gibi ölçülebilir ve hesaplanabilir yaşamın her parçasından sonsuz bilgiyi biriktirmeye çalışır. Disiplinli beden ve düzenli nüfus için ortaya çıkan iktidar tertibatı bilimsel bilginin de bir hakikat olarak iktidar

müdahalelerini destekler. Buna göre; bilgi, disiplini ve düzenlemeyi sağlaması için disipline olmayan bedeni bir 'disiplin' ve 'güvenlik' tarifiinde değer biçmeli ve buna bağlı çözümsel müdahalelerde bulunmalıdır. Bilgi-iktidar yönetimi bedenleri sınıflandırır, normalleştirmek ister, çeşitli bedensel nitelendirmelerle adlandırır ve mekânlara—hapisane, hastane, okul, fabrika, kışla—yönlendirir. Delilik, suçluluk, sapkınlık özne-beden örneğinde bir nüfus kategorisi olarak mekânlarla sınıflandırılır ve nitelendirilir (Foucault, 1995). Bu, bir bakıma nüfusu 'normallikte' sürekli ve düzenli kılmak için iktidarın yönetsel mekanizmalarıdır; yani biyoiktidardır.

Foucault'ya göre, biyoiktidarın bir yönetim biçiminden çok disiplinler ve düzenleyici iktidar formlarıyla yeni bir yönetsel akıl olması onu özgün bir iktidar analitiğinde okunmasını gerekli kılar. Çünkü bilgi-iktidarla bu iktidar formları çeşitli düzeylerde bölüşülebilir, paylaşılabilir ve aynı kontrolcü söylemi başka bir bedene yöneltebilir. Foucault'nun yönetselliği sanat olarak görmesinin sebebi de budur (Foucault, 2007; 2008). İyi ve kötü, yanlış ve doğru olanı ayırt edebilmek için özne-bedenlerin disiplinler mekanlar, uzman aktörler, yasaklar, kurallarla bilinçlerini ve kendilik algılarını geliştirmesi beklenmektedir (Foucault, 2008). İdeal biyopolitik özneler, bilgi-iktidarın rehberliğiyle doğru ve yanlış ayırt edebilmelidir. Özne-bedeni ve nüfus-bedeni iktidar tasarrufuyla verimli ve hesaplanabilir büyütebilmek için çoğaltılan iktidar tertibatı yeni bir liberal akla dayandırılır. Bu yeni liberal akıl, neoliberal rasyonalitenin yönetselliğidir.

Neoliberal yönetsellik, özgürlük ve kontrolü aynı denklemde tutarak öznelerin doğru ve yanlışla uzaktan öz iradeleriyle yönetilmeleri demektir (Foucault, 2008). Modernliğin ve endüstriyel toplumun özgür öznelerinin yönetimi söz konusu neoliberal akılla mümkün olmuştur (Sarıgöl, 2022b; Heyes, 2015). Neoliberal yönetsellikte, bireyin kararı veya seçimi, risk yönetimine dönüşmüş ve özgürlüğü rıza gösterdiği kontrol mekanizmalarıyla sınırlanmıştır. Aynı şekilde, endüstrileşmeyle birlikte çeşitli hastalıkların, hijyen koşullarının, suçun, nüfusun düzenini tehdit eden her şey bilgi-iktidarla yanlışlanarak düzeltilmiştir. İktidar, neoliberal strateji ve taktikleriyle, yanlışlayarak veya sorunsallaştırarak yönetmekte ve makine-bedenleri nüfus-beden için çalışmak adına zor kullanmadan, özneleri sorumlu ve özgür hissettirerek harekete geçirmektedir.

Bu nedenle, Foucault'nun biyoiktidarını yaşam üzerindeki kontrolü ve yönetim sanatı tanımıyla okumalıyız çünkü biyopolikanın yaşam odağı bu bağlamda bir tesadüf veya *yeri gelmişken nitelendirilen* bir kavram değildir (Holmer-Nadesan, 2008). Biyopolitika, Foucault'nun *bugünün tarihi* işaretiyle çeşitli yönetim kararlarını, mekanları, çeşitli uzmanlık alanlarının çoğalmasını ve ortaya çıkış zamanlarını çok yönlü iktidarın yönetsel dizimi ve ağlarında arar (Holmer-Nadesan, 2008). Foucault, biyopolitikayla birlikte gündelik yaşamın iktidar ilişkilerinden ve gündelik olanın dönüşümünden bahseder. Bu nedenle, bilgi-iktidarla çeşitli biyopolitik otoritelerin veya başka bir ifadeyle uzmanların belirmeye başlamasının nedeni tam da neoliberal yönetselliğin ihtiyaç duyduğu kendi kendini yönetebilen özne-beden arayışıdır. Bu nedenle,

sadece psikiyatri değil sosyal terapiden, bağımlılık sağaltımlarına, kilo kontrolünden, yaşam koçluğuna *yaşamın ihtiyaç duyduğu*, hakikatten saptırmayarak özneleri disipline etmekten ve nüfusu düzenlemekten sorumlu gündelik yaşamın çatlaklarında veya sorunlarında ortaya çıkmış ve çoğalmış uzmanlar vardır (Rose, 2007). Bilgi-iktidar, biyopolitik otoriterlerle beslenmeyi, ruh sağlığını, fiziksel sağlığı kontrol eder ve yaşamı düzenler.

Biyopolitikanın kontrolcü ve düzenleyici iktidar tertibatı için sağlık, ana bir başlık olarak oldukça önemli bir bilgi-iktidar kaynağıdır. Bilgi-iktidarla, insandan doğaya her şekilde biyolojik olanın 'hasta' olmasına dair —ki bu deli veya suçlu değildir, sadece hastadır— çeşitli müdahale ve iyileştirme olanaklarını ortaya çıkartır. Bu nedenle, topraktan insana, hayvandan denize yaşayan her şeyin delirmeden veya suça bulaşmadan sadece hastalanarak normalleşmeden sapma hakkı vardır. Bu durum, kapitalizmin teknoloji ile geliştikçe insana ve yaşama dair problemlerinin artmasıyla ilgilidir. Bu nedenle neoliberal akıl, David Harvey'in deyimiyile tahribatını bile yaratıcılığa ve sonrasında yeni ihtiyaçlara indirgeyerek halleder (Harvey, 2007; Holmer-Nadesan, 2008).

Beslenme gibi yaşamın sıradan ve hayati bir rutini kliniklerde, okullarda, medyada biyopolitik otoritelerin çeşitli boyutlarıyla sorunsallaştırdığı ve çözüm üretmeye çalıştığı bir mesele olmuştur. Kontrol ve düzen toplumunda, biyopolitik otoriteler aynı zamanda hijyen, obezite, beslenme, vitaminler, alerjiler, vb. gibi konularda da herkesin kolaylıkla uygulayacağı bilgilerle neoliberal akılı yürütebileceği bilinçli özneler yetiştirmeyi hedeflemiştir. Beslenme, yönetsel bir alan olarak hem nüfus-bedenin hem de özne-bedenin temel sorununa ilişkin yeni iktidar mekanizmaları ve biyopolitik uzmanları bir ihtiyaç olarak çoğaltmıştır. Özne-bedenler bile kilo ölçümü yaparak veya tüketilen gıdalara bakarak yorum yapma, utandırma duygularıyla sağlık iktidarının beslenme ile yaygınlaştırdığı iktidarı paylaşırlar. Davranışı değiştirmek ve sağlıklı yemek yemek için birey farkındalıkları artıracak her tür sosyal pazarlama bireyin hizmetindedir. Hareket-uzun yaşa-iyi ye mottosuyla bir yaşam biçimi kişi tercihiyle basitleştirilmekte ve birey kamu sağlığının da sorumlusu olabilmektedir (Crawshaw, 2014, s. 1128). Hastalık ve sağlık, uygulanabilir, gündelik bir bilgi ile basitçe teşhis edilebilir diye herkes için ulaşılabilir olmuştur; dahası sorunu belirleme ve çözme iktidarını herkese kazandırabilmiştir (Rose, 2007). Böylesi bir gündelik yetkinlikte sağlıklı toplumun teşhisi, bireylerin gündelik yaşam tercihleriyle kodlanmış; şişmanlık ve halk sağlığı iyi ve kötü yemeğin sadece tercih meselesi olduğu hakikatine dönüşmüştür, böylece "akla uygun yemenin" eğitilmiş, bilinçli, bilgili olma gibi özneyi idealleştiren cesaretlendirici nitelemeleriyle değer kazanmıştır (Piper, 2013; Crawshaw, 2014; Ferreira v.d., 2015).

Yaşam için uzmanlar ve yönlendirici otoriteler iyi olana bireylerin dikkatini çeker ve nüfusu düzenlemek ister. Uzmanlıkla, toplumun normallığı ve nüfusun kıtlığa düşeceği korkusu bireyler özelinde yaşamın kendisine de etki eder. Bireyler, kronik sorunlara ve hastalıklara karşı bir görev

bilinciyle sorunun çözümüne katılır (Crawshaw, 2014, s. 1130). Girişimci ve sorumluluk alan biyopolitik özneler olarak nüfusun dirliği ve sağlığı için ortaya çıkabilecek her riski düşünerek tüketimine ve tercihlerine dikkat eder, uyarır ve düzeltir (Crawshaw, 2014, s. 1136). Biyopolitik özne, tüm bu uzmanlık merkezli bilgi-iktidar mekanizmaları ve stratejileriyle, gıda boyalarının, yapay tatlandırıcıların, GDO'lu gıdaların nasıl ortaya çıktığını sorgular ama daha çok bireysel çözümler ve tekilleşen hastalık durumlarıyla önlemine alma bilincini geliştirir ve yayar. Sağlıksız beslenmeyi bilgisizlik ve dolayısıyla bir risk olarak tanımlar. Bu nedenle, yemek yapmayı bilmemek veya tencere yemeği yememek kötü öznenin kötü alışkanlıkları olarak nitelenir (Ferreira v.d., 2015, s. 118; Bell ve Hollows, 2011; Hollows ve Jones, 2010).

Bu nedenle, tekrar etmek gerekirse beslenme, neoliberal aklın beden ve nüfusu birbirine iliştiren çok önemli bir iktidar tertibat kaynağıdır. Kapitalizmin gelişmesi, endüstrileşmenin beslenme alışkanlıklarına etkisi, sofrada adabı, uygarlık, sınıfsal farklılıklar, ayaküstü yemekler, obezite ve dengesiz beslenme bu makalenin devamında değineceğimiz noktalardır. Ancak beslenmenin bu makale kapsamının çok dışına ve ötesine geçen beslenme krizi ve felaket uyarıları altında otoriter bir yönetimin de temel aygıtı olduğu ortadadır. Bu nedenle, beslenme disipliner iktidardan düzenleyici iktidara biyopolitikanın her türlü yönetsel aparatlarını taşımakta ve üretmektedir. Bir sonraki başlıkta, beslenmeyi yönetsel bir araç olarak tanımladıktan sonra bir parantez açarak beslenme ve uygarlık arasındaki sofrada adabı ile sınıfsal bölünme tartışılacaktır. Aynı zamanda, endüstrileşmenin bir sonucu olarak obezite sorunu, 'sağlıksız beslenme' tespitleri ve uzmanların kontrolü ile gittikçe tekilleşen sorunlara nasıl dönüştüğü de değinilecektir.

Biyopolitikada Foucault'nun neoliberal akılla ve kapitalizmin gelişmesiyle işaret ettiği çelişki tam da bu noktada felaket ve kanaatkarlıkla yönetilmeye çalışılmakta ancak otoriter-sağ rejimlerin de göç hareketliliği ve nüfus fazlalığını işaret etmesiyle yeni bir siyasi alan, dolayısıyla müdahale alanı yaratmaktadır.

Yönetsel bir Araç Olarak Ölçülü Beslenme

Alman biyopolitikası olarak da adlandırılan ve özellikle beslenme bilimi ve buna bağlı nüfus yönetimini sistematik programlar, beslenme şemaları ile belli bir rasyonalitede düzenleyen politikalar nüfusun kitlesel yeme alışkanlıklarını iyileştirme amacındadır (Treitel, 2008). Alman beslenme bilim insanı Max Rubner'in katı bir şekilde savunduğu "rasyonel beslenme" birçok modern bilim dalının bir araya gelerek oluşturduğu akılcı uygulamalara ve kamu politikalarına dayanmaktadır (Treitel, 2008, s. 2). Dolayısıyla kitlesel anlamda halkın beslenme alışkanlıklarını bir kamu sağlığı endişesiyle düzenlemek ve uzman önerileriyle beslenmeye dair problemleri tespit etmek başlı başına bir yönetim alanını yaratır. Beslenmenin yönetsel bağlamda sorunsallaştırılması bir dizi söylemsel pratiği, stratejiyi ve uzmanlık bilgisini de gerekli kılar. Hatta zamanla sağlıklı beslenmenin ölçütleri ve önemi gündelik hayatın düzeltici ve iyileştirici bir pratiğine dönüşür. Öyle ki, özne-beden, nüfus-bedenin toplu yönetilmeyi sağlayan beslenme

bilgisinin mikro alanlarda taşıyıcısı olur. Foucaultcu bağlamda iktidar ilişkilerini beslenme bilgisinin gündelik ölçümleri ile düzeltici, yönlendirici taktik ve hamlelerini elde etmeye başlar. Başka bir ifadeyle, kamu sağlığı ve toplu yeme alışkanlıklarının düzenlenmesi, aslında özne-bedenin alışveriş listesinin yiyecek içeriklerini kendilik hallerinde belli bir sorumluluk bilinciyle değiştirmesini yönetir (Treitel, 2008, s. 4; Hollows ve Jones, 2010). Dolayısıyla, farklı nüfus gruplarının beslenme alışkanlıklarını bir özgürlük içerisinde ama bilgi-iktidarın bu konudaki ölçümleri ve uygulamaları kontrolünde kendi kendini yönetebilen öznelerle dönüştürmek neoliberal aklın beslenmeyi yönetimsel bir alan olarak nasıl kullanacağı ile ilişkilidir.

Günlük olarak kadının, erkeğin veya çocuğun kaç kalori alacağı, beyin gelişimi için proteinin gerekliliği, çeşitli hastalık risklerine karşı C vitamini veya kalsiyumu almanın önemi, kent yaşamıyla ve buna paralel çalışma hızıyla da alakalı ayaküstü yemeklerin ve paketli gıdaların zararları, çeşitli estetize edilmiş yeme biçimleri ve beden formları, vb. bir bakıma belirli ölçek ve miktarlarla beslenmenin söylem alanında dolaşıma girmiştir. Yemek yemek, alışkanlıklarla ve sağlık vurgusuyla ölçülülük değerini kazanmıştır. Bu da zamanla sağlıklı beslenmeyi sınıfsal bir ayrıca dönüştürmüştür. Beslenmenin sıradan ve yapılabilir en kolay yolu aynı zamanda etik ve kendine değer veren öznenin yaşam biçiminin göstergesi olmuştur (Bell ve Hollows, 2011, s. 176).

Bundan böyle kimin söylediğinden ziyade, bilgi-iktidarın mikro çatlaklarda yaşam biçimini kullanarak iktidarın tertibat mevzilenmeleri bütün canlıların beslenmeye ihtiyaç duyduğu ve asgari miktarının olması gerçeğini bir norma dönüşmüştür. Yaşam biçiminde bu beslenme normlarına takılanlar kötü, bilgisiz, beceriksiz, sağlıksız gibi nitelermelerle utandırılmakta ve aslında yaşama dair korkuları tetiklediği için ısrarla düzeltilmek istenmekte veya normalin dışına itilmektedirler (Piper, 2013, s. 347; Hollows ve Jones, 2010, s. 309). Bu nedenle, bilhassa insanın⁵ sadece 'karın tokluğu' için beslenmesi değil çeşitli element ve vitaminlerle beslenme rutinini doğru bir standarda ulaştırması yetkinliği ve bilincini kazanmalıdır. Bunun için özellikle aççılar yemek programları ile özellikle bulunabilir malzemeler ve kolay yemek tarifleriyle uluslararası formatta sağlıklı beslenme üzerine programlar yapmaktadır (Bell ve Hollows, 2011; Hollows ve Jones, 2010). Böylece, sağlıksız beslenmeye ilişkin kimsenin malzeme bulamama veya yemek yapmayı bilmeme gibi mazeretleri kalmayacaktır. Aynı zamanda, çocuk sağlığı ve yoksulluk dikkatiyle kolay bulunan ve ucuz malzemelerle bile sağlıklı beslenmenin yapılabileceği vurgusu sorunu iyice 'sorun'

⁵ İnsandışı varlıklar için de beslenme ve bunun için sağlıklı çevresel koşullar önemlidir. Bitkinin suya ihtiyacı olabileceği veya hayvanların da yeme ve sıvı ihtiyacının olduğu bir hakikat. Bu noktayı, bilgi-iktidarın hakikat rejimi ile düşünürsek, yaşamın tüm canlılar ve diğer insandışı varlıklar için (toprak örneğin) ortaklaştığını görebiliriz. Ölçsüz tüketimin, beslenmenin ölçsüzlüğünün ve itinasızlığın sadece insan sağlığına değil toprağın verimine de etki ettiğini görebiliriz. Bu bağlamda ortak yaşamın devamına ilişkin sorumluluğu üstelenmenin kendisi etik bir varoluşa yol verir. Aksi takdirde, iklim krizi ve çevre sorunu çeşitli felaketlerle yaşamı tehdit ederken kıtlık ve açlık tehlikeleriyle yeni bir etik özne inşası için bir uyanışı ve dahası yeni model üretimi-tüketimi zorlamaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Puig de la Bellacasa, 2017; Sarıgöl, 2022c). Yemek yemenin her aşamasında da atık ve artıkların da bir nevi doğaya ve ortak yaşama zarar olduğu; dolayısıyla bu açıdan da yemek yemenin kendisinin başlı başına politik bir mesele olduğunu söyleyebiliriz (Rebrovick, 2015, s. 679).

olmaktan çıkarmış ve yoksulluğun bile sağlıksız beslenmek için bir gerekçe olmadığını göstermeye çalışmıştır.

Aslında her canlı için gerekli olan beslenme ‘sağlıklı’ ve ‘yeterli’ olma ölçeğine tabi tutularak yoksulluk, sınıfsal ve coğrafik eşitsizlikler depolitize edilmektedir (Selmeczi, 2007; Rebrovick, 2015, s. 685). Başka bir ifadeyle, sağlıklı beslenme bir norm olarak gündelik hayatın akışına bırakıldığında ‘sağlıklı yemek yemek’ bireysel bir seçime indirgenir ve beslenmede eşitsizliklerin sorunsallaştırılması engellenir. Bu kadar doğal bir rutinin ortak yaşamın yanlış tüketimi ile toprağın kendisinin sağlıklı besin üretmediğini ve hatta yediklerimizin gerçekten besin olup olmadığı gerçeğini politik bir mesele olmaktan çıkarmakta ve unutturmaktadır.

Buna bağlı olarak, gıda hareketleri ve yeni eko-beslenme önerileri kimi zaman motivasyon yaratmak için tarihteki kıtlık çilelerini ve sonuçlarını işaret etse de genel olarak doğru beslenmenin neden hemen ve herkes için mümkün olmadığı neoliberal yönetimselliğin akılcı taktikleri ve stratejileri arasında kolayca gözden kaçırılır (Rebrovick, 2015, s. 678). Bu nedenle, birçok eko-beslenme ve diyet programı gıda tüketimlerinde bireysel tercihin ve kendilik bilincinin önemine dikkat çekerek bu meselenin ‘tercih’ olsa bile günümüz neoliberalizminin piyasa-toplumuyla fevkalade ilişkili olduğunu yok saymaktadır (Rebrovick, 2015, s. 678). Eko-beslenme ve diğer beslenme önerilerinin salt ‘yemek yemenin’ doğal işleyişiyle herkes için gerekli olduğu ancak eğitimsiz bireylerin ‘tercih etmediği’ erişilebilir bir ‘şey’miş gibi kurgulaması, beslenmenin bedenine estetize ve erotize edilmesi ile ilişkisini görmek istemez ve dahası sağlıklı yemeğin ‘zenginliği’ ve yemenin adabıyla⁶ ilişkisini hesaba katmaz (Rebrovick, 2015, s. 679). Nihayetinde, beslenmenin kendisi ve alanındaki söylemsel pratikler bilgi-iktidar ilişkileri ile beden ve nüfusu biyopolitika disiplini ve düzenine taşımıştır. Böylece, meselenin siyaseti, yemek yemenin her bir ısırtığı ile anlam ve hareket kazanır (Rebrovick, 2015, s. 687).

Daha geniş bir ifadeyle, yukarıda bahsettiğimiz gibi kıtlığa ve açlığa karşı insancıl ama bir o kadar da sorunun kaynağını görmekten imtina eden yönetsel taktik ve stratejiler meseleyi depolitikleştirmenin yanında sorunun çözümünü salt endüstriyel tüketimden insan hareketliliğinin fazlalığına kadar genişletmektedir. Gıda güvenliği ve gıda terörizmi arasında bedenlerin kendilerini koruma telaşı, panikle beslenmeyi sosyo-politik, kamusal bir meseleye de getirmiştir (Carney, 2014). Öyle ki sağlıklı gıdaya ulaşmak ve beslenme koşullarına sahip olmak transnasyonal beden hareketliliklerine bile sebep olmuştur (Carney, 2014). İnsanlar sadece düzgün ve temiz beslenme koşullarına sahip olabilmek için —ki bu yerler her anlamda fırsat ülkeleri olarak nitelendirilen ülkeler olmaktadır— insanlar yaşadıkları yeri daha iyi beslenme

⁶ Yemek adabıyla kast edilen, kentleşme ve hızlı yaşamla birlikte aslında ayaküstü hızlı bir şekilde yemek yemenin adab-ı muâşeret kurallarının dışında kalması ile ilgilidir. Sofra adabını da kapsayan bu kurallar, metropol yaşamının hızına uygun kısa zamanda yemek hazırlamayı ve yemek yemeyi başka bir yemek kültürü olarak yeniden ortaya çıkarmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Elias, 2004).

olanakları için terk etmektedir. Bu göç hareketlilikleri, siyasal ekolojik bir dizi problemden ötürüdür. Bu konuda, özellikle ev ahalisi ve çocuk beslenmesinden ataerkil anlayışla sorumlu tutulan kadınların söz konusu göçlere daha çok heves göstermesi oldukça ilginç bir detaydır (Carney, 2014). Tüm bunların ışığında, beslenmenin, yaşamla ilgili olan bu tarafının biyopolitikanın neoliberal yönetsel aklı ile ilgili olduğunu gösterir.

Bu durumda, beslenmenin yönetsel bir alan olarak ne kadar çok yoruma ve kullanıma açık olduğunu da akılda tutmak gerekir (Mayes ve Thompson, 2015, s. 596). Öyle ki, önemli bir biyopolitika iktidar tertibatı olan cinselliğin nüfus ve bireyi yönetebildiği mekanizmaları nasıl ise; beslenme de bedene ve nüfusa ilişkin ayrı ama bütünsel iktidar müdahalelerini nedensel bir temele oturtur. Böylece beslenme kendi söylemsel alanında özne-bedenin ve nüfus-bedenin kontrolüne, disiplinine ve düzenlenmesine ilişkin iktidar mekanizmalarını çoğaltabilir. Beslenme, sosyal bünyenin sağlığını farklı boyutlarıyla sorunsallaştırır ve söz konusu sorunların çözümü için “besin öznelerini” bilimle; bilgi-iktidarla yönetir ve beslenme risklerinden haberdar eder (Mayes ve Thompson, 2015, s. 596). Böylece, “besin özneleri” yedikleri, içtikleri ile karşılaçıkları hastalıklardan sorumlu tutulur. Bu ise, beslenmenin neoliberal aklın araçsallık ihtiyacı için geniş bir değer ve norm alanını kültürle, etikle, hazla, güzellikle ve sıhhatli olma ile yaratır (Mayes ve Thompson, 2015, s. 597). Ölçülü beslenme yönetsel alanı nüfus ve bedeni kullanmak için iktidar tasarrufu yaratarak kullanır.

Bir Parantez: Beslenme ve Sofra Adabı Arasında Uygarlığın Dengesi

Bu makale, beslenmeyi biopolitik pratikler bütünü olarak görmeyi önerdiği için bir bakıma uygarlık ve modernleşmenin tarihiyle ve yayılmasıyla da ilgili liberal/ neoliberal akılsallığın çeşitli yönetsel pratiklerine işaret eder. Beden disiplini ve düzeni çeşitli değerler, görgü kuralları ile sağlanır. Bu konudaki en önemli kaynak Norbert Elias’ın (2004) *Uygarlık Süreci Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler* kitabıdır. Bu çalışmada her ayrıntısı düşünülmüş sofrada adabının medenileşmeye işaret ettiğini ve dolayısıyla medeni olanı ‘kaba’ olandan —yani yoksul ve aç olandan— ayırarak idealleştirdiğini; bunu yaparken de çeşitli araç-gereçlerle beslenmeyi düzenlediği veya ağı ve boşaltımı işaret ederek beslenmenin diğer aşamalarında bedeni disipline ettiği anlaşılır (Elias, 2004). Özellikle sınıflar arası farklılıklar ve toplumsal tabakalaşma beslenme ve yemek yerken hayatlarımıza giren araç-gereçler ile belirlenim kazanır. Dolayısıyla, yemek yeme, beslenme ve beslenmek için çalışmak, besinin elde edildiği mekan-pazar, pişirme yöntemi, birliktelikle yemek yemek, yemeğin zamanı gibi detaylar sınıfsal ayrımları yapabilmek için gözlem imkanı sağlar (Elias, 2004, s. 165). Aynı zamanda köylü, basit, kaba olanı eleştirme olanağı sağlarken soylulara ait davranışları adabın ve terbiyenin merkezine yerleştirir (Elias, 2004, s. 165). Örneğin, ekmeğin elle kopartılmak yerine bıçakla kesilerek ve küçük lokmalar halinde tüketilmesi gerektiği kurallardan bir tanesidir (Elias, 2004, s. 165). Et yemenin kendisi başlı başına bir beden ve ağı kullanma uzmanlığıdır. Ağı şapırdatmak, hızlı yemek, ağza alınan lokmaların büyüklüğü ve

sırası başlı başına altsınıf halkın davranışlarının betimlemesidir (Elias, 2004, s. 166). Ağzın hareketleri ve yemek yemenin hızına göre açgözlülük olarak adlandırılan altsınıftan halkların yemeği hemen yiyerek işe koşturması veya gerçekten aç olmalarıyla ilgilidir; bir sınıfsal utandırma belirlenimi vardır. Ağzı tika basa doldurmak, ağzı açık yemek yemek, kaşık kullanmadan tasta çorbayı içmek, soylulukla alakası olmadığı gibi oldukça kaba ve hayvanca yemeğe yaklaşmayı çağırıştırır. Köylü gibi ekmeği koparıp tasa bandırma da saraylı davranışlardan uzaklaşmak demektir (Elias, 2004, s. 166-176). Özellikle, 'saldırma' ve 'açgözlülük' vurgusu, görgü kurallarını anlatan saray metinlerinde öne çıkartıldığı anlaşılmakta ve bu vurguların uygar insanı yemek yerken bir anda medeniyetin uzağına düşürebileceğini göstermeye çalışmaktadır (Elias, 2004).

Uygar insanın yemeği kaşık, çatal, bıçak yardımıyla parçalara bölerek yemesi başlı başına bir beden disiplini ve açlığı kontrol etmesiyle ilgili bir durum olduğu açıktır; dolayısıyla, soylu-köylü ayrımının altını çizerek başlayan bu beslenme biçimi ve içeriği bugün modern yaşamımızın da bir ritüeli ve normal olmayı başarmıştır. Yine de sofrada kaşık-çatal-bıçak kullanımı her ne kadar hangi besinin nasıl bir araçla yenilmesi gerektiğine kadar yüksek sınıfların incelikle hazırlanmış sofralarına götüren görgü rotası olsa da bugün kaşiksiz ve el yardımıyla pilav yemek en azından günümüzde de olumlanan bir yeme biçimi değildir. Buradan çıkartılan sonuç, sofrada yemek, sofradaki gıda, araç-gereçler, ve diğer her şey kültürel, sınıfsal, dinsel, her türlü aidiyete ve toplumsal tabakaya dair bilgi veren çok önemli bir gözlem alanında anlam bulmakta ve işlev kazanmaktadır.

Bu gözlem alanı, daha önce vurgulandığı gibi, aynı zamanda sosyo-politik ve sosyo-kültürel değer ve normlarla muazzam bir yönetsel alanı ortaya çıkarmaktadır. Bu nedendir ki, uygarlığın disiplinli ve uysal beden kurgusunda sorunsallaştırdığı ve ısrarla işaret ettiği 'öteki'/'kaba'/'köylü' beslenme biçimlerine ve adaplarına bakmak, neoliberal yönetselliğin iktidar mevzilerini ve söylemsel pratiklerini korumak adına hangi değerleri nereden, nasıl ürettiğini ve yerleştirdiğini görmek açısından önemlidir. Burada, analize muhtaç mevzu köylünün "uygarlaşmış geleneklerden" henüz haberdar olması veya olmaması değil; soyluların açlık ve doymaya ilişkin oldukça sınıfsal ayrımları derinleştiren pratiklerle beden disiplinini ve düzenini beslenmeyle yönetmeleridir (Elias, 2004, s. 187).

Şüphesiz, insan davranışları bir değişime tabidir, özellikle belli sınıf ve tabakaya özel kurallar bütünü olarak belirtilen görgü kuralları aslında "uygarlaşmış gelenekler" gibi kimseye ait olmayan "yaşam bilgilerini" de içerir (Elias, 2004, s. 193). "Uygarlaşmış gelenekler", akla uygun minik alışkanlıklarla yaşama yerleşir ve yayılır; değişime tabi olur ve nihayetinde standartlaşır. Alt tabakalar da bu standartları benimsemeye başlar (Elias, 2004, s.203). Ancak, alt tabakalar için bu standardın benimsenmesi 'aç' olanı veya 'açlığı', sınıf ilişkilerini, ya da en açık ifadeyle yokluğu ve yoksulluğu ortadan kaldırmaz. Aksine, normal ya da standart olan, kendi standart yaşam akışını

korumak ve en basit ifadeyle ‘ekmek parası’ ve ‘karın tokluğuna’ çalışmayı sürekli kılmak için ‘sofra adabının’ dışında tutacağı yaşamlar olmalıdır.

Bu noktada iki bağlam vardır: Birincisi, hızlı kent yaşamı ile ayaküstü yemek yemenin veya elde koca bardaklarla sıvı tüketmenin yeni, kent kültürüne dönüşmesi söz konusudur (Simmel, 2005; Giddens, 2012). Başka bir ifadeyle, sabitlenmiş (akşam özellikle) yemek saati ve ne yeneceği belli beslenmenin zıddına hızlı, ayaküstü ve elle yemeyi sınıfsal bir değere dönüştüren bambaşka bir kent kültürü ortaya çıkmaktadır. Yemekte susmanın veya ağızda yemek varken konuşmamanın yerini, elde sandviçle ayakta ve küçük masaların etrafında hem konuşarak hem de beslenerek yemek yemenin bir zevk olarak satılması artık söz konusudur. Esneklik vardır, esnek zamanlarda kuralsızlıkla beslenmenin değerlendirildiği yeni bir düzen vardır artık (Simmel, 2005). Dahası, yeni düzen bu zamana uygun beslenme şeklinin mekânsal düzeni ve hızı küresel bir tüketim kültürünü de beraberinde getirmiştir. Açlığın ve hızlı yemenin ‘köylü’ ve ‘saldırgan hayvanlara’ benzetilerek disipline edilen ve uyarılan bedenler, bu beslenme mekânlarının “kurt gibi acıkmış halde girseniz bile anında doymuş olarak” çıkılacağı sözüyle uzun kuyruklarda beklemeye, ayakta yemek yemeğe rıza gösteren yeni işçileri ve uysal çalışanlarıdır (Giddens, 2012, s. 682). Daha ilginç olanı, mekân konsepti olarak çatal-bıçak kullanımı olabildiğince asgari tutulmuştur ve aslında yegane beslenme aracı olan tepsinin üstündeki her şey tek kullanımlık görevlerinin bir an önce yemek atığına dönüşmesini bekliyordur (Giddens, 2012, s. 682). Sadece kentlerde açılan ve lüks alışveriş merkezlerinde bulunan bu ‘sıradışı’ mekânlar günümüz modernleşmesinin aslında en ‘uygar’ mekanlarıdır. Dakiklik şiarıyla, profesyonel çalışma alanları olan iş insanların beslenmelerini tamamlayacakları seçkin mekanlardır (Sennett, 2008). Tabii ki, ayaküstü beslenmenin çeşitli sağlık sorunlarını beraberinde getirmesi başka yazının konusudur.

Yine de beslenmeye ilişkin kendilik kültürü ve sorumluluğu kentli insana yüklenmesine kısaca değinmek ve sonrasında obezitenin artık dengesiz beslenen—ya da sadece karbonhidratla beslenen— bir alt sınıf grubunun sağlık problemi olduğunu vurgulamak gerekir. Aynı şekilde, ‘köylü olanı’ parmakla göstererek adab-ı muâşeret kurallarını soylulukla ilişkilendirmek veya çatal-bıçak-kaşıkla yemek yemenin zaman kaybını aylıklıkla eşleyerek elle ve ayaküstü beslenmeyi değer olarak yükseltmek bugün ‘köylü’ yaşamları ve tüketimi ideal ve sağlıklı kılmaktadır. Ancak ikinci bağlam, ‘köye dönüşün’ bu *organik* arayışından ziyade kentlerde sadece karbonhidrat, şekerli gıda ve paket ürünlerle karnını doyuran yoksul kesimin bu sefer obezite ve beslenme yetersizliğinden dolayı çeşitli sağlık problemleriyle uğraşmalarıdır.

Uygarlık ve insanlığın medeniyetle sınava beslenme sorunsalıyla kapitalizm gerçeğini ortaya sermektedir. Kentlerde çoğunlukla yaşayan yoksul kesim ‘yok’ olanla karnını doyurmaya çalışırken derin bir çaresizlik ve beslenememeye karşı karşıya kalmaktadır (Gözener, 18 Nisan 2022). Özellikle yetersiz beslenen çocuklardaki zeka ve gelişim geriliği nüfusun gelişimi ve sağlığı açısından da ciddi bir tehlike riskini taşımaktadır (Gözener, 18 Nisan 2022). En ucuz ve kolay

bulunan gıda şu an ekmek ve sadece karbonhidratla fazlasıyla beslenmek yeterli ve sağlıklı beslenememek demek (Gözener, 18 Nisan 2022). Artık, bu tek yönlü, dengesiz beslenme alt sınıflarda obeziteye neden olmakta ve bu, obeziteyi aşırı ve çeşitli yemenin bolluk nedenselliğinden çıkartarak sağlıksız ve ucuz beslenmenin sonucu olduğu yokluğa götürmektedir (Gözener, 18 Nisan 2022). Gelecek nesillerin sağlık durumu ve besin yetersizliğinden dolayı nüfusta ortaya çıkması muhtemel kronik hastalık riskleri kamu sağlığı kapsamında ele alınmalı ve sosyal politikalarla desteklenmelidir. 'sofradışına' dışına itilen yoksulluk gerçeği ve beslenme rejimi uygarlığın ürettiği ve dayandığı yoksulluk sorunuyla doğrudan ilişkilidir.

Sonuç Yerine: Beslenmenin Neoliberal Ölçeği

Foucault'nun 1970'lerdeki, iktidar odaklı analizi aynı zamanda beden politikasıyla kesişmiştir. Foucault, 1970'lerin ortasında hapisane tarihi ve cinsellik üzerine çalışmalarında iktidar ve beden arasındaki temel bağıntıyı kurmuştur. İktidar ve cinsellik bağıntısını, genel olarak Foucault'nun özellikle disiplin ve güvenlik rejimi olarak tanımladığı biyopolitikada beslenme ve iktidar etkisi altındaki beden politikası ile bazı fikirler elde edebiliriz. Bunun için Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu* (1995) kitabına baktığımızda disiplin rejimine ilişkin iktidar analizi, bize disiplinin bedenine amaca uygun işlevsellikler kazanmasıyla mümkün olduğunu söyler. Foucault açısından bu işlevsellik doğrudan kendisinin çok açık ifadeleriyle kapitalizmle ilişkilidir.

On sekizinci yüzyıl kapitalizmi yeni bir burjuva cinsellik rejimini beraberinde getirirken, aynı zamanda iktidar beden ilişkisini, fabrikalarda üretmiş ve fabrikalara uygun yeniden üretim şemasının toplumsal değerlerinde kendini göstermiştir. Disiplin rejimi Foucault'nun çalışmasında açıkça verimlilikle ilgili modern bir biyopolitik iktidar tertibatıdır. Foucault burada yönetimsellik öncesinde görülebilecek bir iktidar analizi yapmaktadır ancak *Hapishanenin Doğuşu*'nda (Foucault, 1995) gerek disipliner beden gerek neoliberalizme özgü özneliğe ilişkin yönetimsellik tarzını da okumamız mümkündür. Foucault burada beslenmeye doğrudan değinmemekle beraber disiplin rejiminin kurumlarını sıralarken işaret ettiği hapisane, hastane, kışla, okullar, fabrika aslında tümü kapitalist verimliliğe ve etkinliğe uygun bedenler imal eder ve bunların aynı zamanda beslenme rejimlerini ve zamanlarını, öğün vakitlerini ve içeriklerini, miktarlarını, gerekli olan kalori, enerji, protein gibi kapitalist etkinliğe uygun düzenlemelerle bir arada yönetir.

Dolayısıyla on sekizinci yüzyıla ilişkin bir analiz gibi sunduğu disiplin rejimi ve ona ilişkin beden politikası günümüzün Deleuzecü deyişle kontrol toplumu gerçeğiyle örtüşmektedir (Deleuze, 1992). Bu kontrol toplumunu neoliberal yönetimselliğin özneliği ile birleştirebiliriz. Ayrıca, disipliner ve kontrol altındaki bedenle neoliberal yönetimselliğin öznelik tarzlarının varoluşlarında beslenme rejimini kapitalist etkinliğe göre kurulan tertibatının politik bir okumasını yapabiliriz. Bu makalede bir iddia odur ki, Foucault'nun dışarıda bıraktığı beslenme aslında disiplin iktidarıyla neoliberal yönetimselliğin — ve özneleşmenin— politik rejimi arasında önemli bir bağıntı kurabilir. Çünkü beslenme bir yönüyle beden politikasına, bir diğer yönüyle yönetimsel

aklın kuruluşuna temas etmektedir. Yönetimsellik ve disiplin gibi iki farklı konu olarak Foucault' nun çalışmaları içerisinde yeterince irdelenmiş olsa da beslenmeyle ilgili bu bağıntıyı kurmak önem arz etmektedir. Bu bağıntıda makalenin iddiası ve işaret etmek istediği nokta, beslenme ile beden disiplinler kuruluşunda ve öznelleşme tarzında on sekizinci yüzyıldan itibaren kapitalist bir etkinlik rolü oynamaktadır.

Bu rol 1980'lerden itibaren neoliberalizme evrilmekle birlikte kökenlerini on sekizinci yüzyıl sanayileşmesine dayalı işçileşme sürecinde bulmaktadır. Foucault, neoliberalizmi yönetimsellik analizinde öznelleşme tarzları olarak sunsa da Deleuze'un (1992) işaret ettiği gibi neoliberal toplum tüm iktidar tertibatıyla aynı zamanda bir kontrol toplumdur. Bu toplumsallaşma, beden somut disiplinler kuruluşu ve öznelleşme tarzlarında bedenin fiziki gücünü ve aynı zamanda ahlaki ve rasyonel tarzlarını aynı anda belirleyen bir beslenme politik rejimiyle el ele gitmiştir ve gitmektedir.

Neoliberalizm bir iktisadi politika bütünü olarak ele alındığında temel felsefesini geniş toplum kitleleri açısından kemer sıkma bulmaktadır (Gürkan, 2019; Gürkan ve Karahanoğulları, 2014). Neoliberalizmin David Harvey'in (2007) değişiyile bir egemen sınıf restorasyonu olduğu kabul edilirse, geniş halk kitleleri tarafından yaşanan kemer sıkma *reçeteleri* ve politikalarıyla ortaya yoksulluk ve açlık, egemen zengin sınıflar açısından sonsuz bir sermaye birikimi, sonsuz bir iştahı ve potansiyeli; dolayısıyla neoliberalizmin gerçeğini beraberinde getirmiştir. Egemen sınıfların hegemonyasıyla neoliberalizmin kültüründe orta sınıflar neoliberal beslenme ölçeğini sağlıklı beslenme ve kontrollü tüketim kompozisyonunda sürdürmektedir.

Beslenme her yönüyle politik bir rejimdir. Nitekim erken zamanlarda aydınlanmanın liberal mottosu olarak gördüğü 'insan kamusal alanda aklını kullanmalıdır' cümlesi bugün bir diyet ve beslenme mottosu olarak dengenin ve aklın beslenmeden geçtiğini vurgular. 2010'ların politik iktisadi krizleri, günümüzde neoliberalizmin yarattığı büyük yoksulluk ve açlık sorunu olarak çeşitli sonuçlara dayanırken otoriter politik rejimin devamını sağlayacak beslenme rejimi gıda krizi olarak kendini başka yönlü dayatmıştır (Gürkan, 2019; Gürkan ve Karahanoğulları, 2014). Makalenin iddiasına göre aydınlanmanın modernist vaatlerinden ilerlemeci ve kalkınmacı, insanlığın özgürleştirici vaatlerini yüksek bir kamusalılık içerisinde açığa çıkarmaya dönük kültürel ve politik gelişmeler, en sonunda 1980 sonrasında neoliberalizmin kırk yıllık iktisadi ve politik tahribatında işsizlik, yoksulluk ve açlık üçgeninde kalıcı kemer sıkma politikalarıyla ve beslenme reçeteleriyle politik beslenme rejimlerini de beraberinde getirip gittikçe sağlamlaştırmıştır. Artık kanaatkarlık neoliberal aklın yeni yoksulluk politikasıdır.

Biyopolitika, kapitalist endüstriyalizmde bedenin etkinliğini ve dinginliğini, verimliliğini esas alırken; bedenin sonlu bir yaşam taşıdığı gerçeğini de görerek kapitalist bedeni ortalamada yaşatmayı düzenlemiştir. Foucault' nun işaret ettiği politik iktisat geleneği beden ve nüfus politikasıyla kapitalizmin politik rejimini bir beslenme rejimi olarak inşa etmiştir. Foucault' nun

neoliberal yönetimsellik analizine bakıldığında, tartıştığı ve ele aldığı kapitalizmin analizini yapmış, politik iktisatçıların ekonomiyi ve toplumu modellemelerinde sürekli beslenme rejimini tahıl, mısır gibi temel girdilerinden hareket ettiğini tespit etmiştir (Foucault, 2007; 2008). Foucault'nun analizindeki bu önemli nokta, toplumun disipliner ve liberal yönetimsellikteki kuruluşu hem endüstriyel topluma uygun olacak şekilde beslenme politikalarıyla gerçekleşmiş hem de insan bedeninin iktidar etkisi altında ahlaki ve fiziki kuruluşu bu beslenme rejiminin oluşturduğu bilgi rejimiyle gerçekleştirmiştir.

Özetle bedenin fiziki, ahlaki, akılcı inşası bunun karşısındaki tüm sapma gösterdiği düşünülen bedensel ve varoluşsal tarzlar (delilik, hastalık, suçluluk gibi), ceza ve ödül, tehlike ve özgürlük gibi liberalizmin ikiliklerinde her zaman beslenmenin politik ve bilgi rejiminde oluşmuş ve gelişmiştir. Bu iddianın serimlenmesi bazı yeni teorik ve tarihsel bilgiyi fazlasıyla gerektirdiğinin farkında olmakla beraber, şu kadarını söylemek yeterli olacaktır: Beslenme bireysel ve özel bir sorun değil, son derece toplumsal, iktisadi ve sınıfsal bir sorundur.

Geniş, yoksullaşan ve açlık sınırında yaşayan halk sürekli kıtlık ve açlık felaketi seçeneğiyle karşı karşıya bırakıldığı için bir yaşam mücadelesi adına, yiyeceğe ulaştığı andan itibaren tüketme yoluna hızlıca sevk edilmektedir. Bu karşımızda altsınıflara ilişkin suçlayıcı bir probleme dönüşen obezite sorunu olarak karşımıza çıkar. Obezite, neoliberal yıkıma karşı hem orta ve orta-alt sınıfların sürekli hem bedeninde ve evinde yiyecek stoğunda, hem de yoksul halk ve açlık sınırında yaşayan geniş halk kesimlerinin sağlıksız ve zamansız çoğu zaman hızlı ve kontrol dışı beslenmesiyle, neoliberal tahribatın bir beden politikası olarak sınıf tahakkümüyle yaşamaktadır. Dolayısıyla, neoliberalizmin yarattığı yıkım, beden politikası açısından bakıldığında bir taraftan egemen sınıfların gösterişçi tüketimci ama sağlıklı yaşam histerisine kapılan bir sınıf gerçeği, diğer yandan açlık sınırında kontrolsüz ve sağlıksız beslenme zorunluluğuyla bırakılan geniş bir halk gerçeği var.

Neoliberalizmin yarattığı tahribat, sınıflar arasında beden politikasına ve beslenmeye ilişkin bir çelişki olarak anlaşılırsa bir taraftan sonsuz sermaye birikimi ve gösterişçi sosyal tüketim ve sağlıklı yaşam gösterisi, diğer taraftan ilkel ve temel ihtiyaçlarından yoksun bırakılarak modernizmin dengeli ve ilerlemeci hayat ve varoluş tarzlarından uzaklaştırmaya getirmektedir. Neoliberal sosyal politikalar, besin-gıda yardımlarıyla önemli bir nüfus grubunu bu koşulların içerisinde yaşatmaya yönelik devlet ve sınıf tahakkümü birlikteliğinde daha da zor koşullarda ve çoğu zamanda ilkel ve gerici, kültürel ve politik koşullarda sürdürmeye yol açmaktadır. Dolayısıyla yoksulluk ve açlık, neoliberalizmin yarattığı alt sınıfı *hızlı tüket-çabuk ye* mantığıyla kendisini sınıf tahakkümü olarak sürdürmesine imkân tanırken, diyet ile yavaş ve az-ama-sık yemenin güzellemesi ve programı yapılır.

Kaynakça

- Ofiste Sağlıklı Beslenme Önerileri. Acıbadem Hayat.
Son Erişim: 01.04.2023
<https://www.acibadem.com.tr/hayat/ofiste-saglikli-beslenme-onerileri/>
- Bell, D. ve J. Hollows. (2011). From River Cottage to Chicken Run: Hugh Fearnley-Whittingstall and the class politics of ethical consumption. *Celebrity Studies*, 2(2), 178-191.
- Carney, M. A. (2014). The biopolitics of 'food insecurity': towards a critical political ecology of the body in studies of women's transnational migratio. *Journal of Political Ecology*, 21(1), 1-18.
- Crawshaw, P. (2014). Changing Behaviours, Improving Outcomes? Governing Healthy Lifestyles Through Social Marketing. *Sociology Compass*, 8(9), 1127–1139.
- Deleuze, G. (1992) 'Postscript on the Societies of Control'. *October*, 59, 3-7.
- Elias, N. (2004). *Uygarlık Süreci Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler Cilt 1 Batılı Dünyevi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler*. (E. Ateşman, Çev.). İstanbul: İletişim yayınları.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of Prison*. (A.Sheridan, Çev.). New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1998), *The History of Sexuality: The Will to Knowledge, Volume 1*. (R.Hurleys, Çev.). London: Penguin books.
- Foucault, M. (2003) *Society must be Defended*. (D. Macey, Çev). London: Penguin Books.
- Foucault, M. (2007) *Security Territory Population Lectures at the College de France 1977–1978*. (G. Burchell, Çev.). New York: Palgrave Macmillan
- Foucault, M. (2008) *Birth of Biopolitics*. (G. Burchell, Çev.). New York: Palgrave Macmillan
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (H. Özel, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları İstanbul.
- Gözener, S. (18 Nisan 2022). Derin yoksulluk en çok çocukları etkiledi: Beslenme çantaları boş. *Cumhuriyet*.
Son Erişim: 01.04.2023, <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/derin-yoksulluk-en-cok-cocuklari-etkiledi-beslenme-cantaları-bos-1926854>
- Gürkan, C. ve Karahanoğulları ,Y. (2014). Neoliberalizmin Krizi ve Kamu Maliyesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 1-19.
- Gürkan, C. (2019). Kemer Sıkmanın Eleştirel Bir Politik Sosyolojisi. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 2 (4), 196-211.
- Ferreira, F. R., Prado, S.D., Carvalho, M.C.V. ve Kraemer, F.B. (2015). Biopower and biopolitics in the field of Food and Nutrition. *Revista de Nutrição, Campinas*, 28(1),109-119.
- Heyes, C.J. (2007). *Self-Transformations: Foucault, Ethics, and Normalized Bodies*, Oxford ve New York: Oxford University Press.

Hollows, J. ve Jones, S. (2010). 'At least he's doing something': Moral entrepreneurship and individual responsibility in *Jamie's Ministry of Food*. *European Journal of Cultural Studies*, 13(3), 307–322.

Horner-Nadesan M. (2008). *Governmentality, Biopower, and Everyday Life*, New York ve London: Routledge.

Kümel, T. (22 Ağustos 2021). Paketli gıdayı azaltmanın 10 yolu. *Cumhuriyet*.

Son erişim: 1/04/2023

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/paketli-gidayi-azaltmanin-10-yolu-1861659>

Mayes, C. R. ve Thompson, D. (2015). What Should We Eat? Biopolitics, Ethics, and Nutritional Scientism. *Bioethical Inquiry*, 12, 587–599

Piper, N. (2013). Audiencing Jamie Oliver: Embarrassment, voyeurism and reflexive positioning. *Geoforum*, 45, 346–355.

Puig de la Bellacasa, M. (2017). *Matters of Care: Speculative Ethics in More than Human Worlds*. Minnesota ve London: University of Minnesota Press.

Rose, N.(2007). *The Politics of Life Itself: Biomedicine, power and subjectivity in the Twenty-First Century*. Princeton ve Oxford: Princeton University Press.

Sarıgöl, P. (2022a). Foucault, Sexuality and Biopolitics. *Dokuz Eylül Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 245-259.

Sarıgöl, P. (2022b). A Socio-Political Evaluation on the Subjectivity in the Neoliberal Governmentality. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 23(51), 140-155 .

Sarıgöl, P. (2022c). María Puig De La Bellacasa'nın "Bakım Meseleleri: İnsandan Öte Dünyalarda Kurgusal Etik" Kitabı Üzerine Eleştirel Notlar. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 265-274.

Selmezi, A. (2007). *Biopolitics of Hunger-Understanding Contemporary World Hunger Through the concepts of Michel Foucault and Giorgio Agamben*. Master's Dissertation: Central European University, Budapest/Hungary.

Sennett, R. (2008). *Karakter Aşınması-Yeni Kapitalizmde İşin kilişik Üzerindeki Etkileri*. (B.Yıldırım, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Simmel, G. (1996). *Metropol ve Zihinsel Yaşam*. *Cogito*, 8, 81-89.

Treitel, C. (2008). Max Rubner and the Biopolitics of Rational Nutrition. *Central European History*, 41, 1–25.

Yazgünoğlu, Y. (t.y). *Sağlıklı Beslenme*. Bilkent Üniversitesi-Sağlık Merkezi

Son Erişim: 01.04.2023

<http://bilheal.bilkent.edu.tr/aykonu/Ay2003/June03/sagliklibeslenme.html>

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN Studies

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 7 Sayı/ISSUE 13 Yıl/YEAR: 2024 ALINDI/RECEIVED: 03.04-2024 – KABUL/ACCEPTED: 24-06-2024

Kültürlerarası Kahraman Motifinin Dönüşümü ve Yeni Mitsel Anlatının Özellikleri

Transformation of the Intercultural Hero Archetype and the Characteristics of the New Mythic Narrative

Ali ÖZTÜRK¹

Abstract

This study is not a comparative analysis of the validity of the common hero pattern across cultures, but rather an evaluation of the monomyth theory, which claims that the idea of the common hero pattern is universal, through modern hero stories. The study reveals that although the heroes in cinema and comics have symbolic ties with mythological heroes and stories, comics and cinema transform new heroes in the secular world that move away from the religious context and create myths with new meanings in a new context. In particular, the origins of the heroes in comic books, their symbolic ties

Öz

Bu çalışma, kültürlerarası ortak kahraman kalıbının geçerliliği üzerine yapılacak olan karşılaştırmalı bir analizden ziyade, ortak kahraman kalıbının evrensel olduğunu iddia eden monomit kuramının çağdaş kahraman öyküleri üzerinden bir çözümlemesini sunmaktadır. Çalışma sinema ve çizgi romanlardaki kahramanların mitolojik kahraman ve öykülerle ilgili simgesel bağları olmasına rağmen çizgi roman ve sinemanın seküler dünyada dinsel bağlamdan uzaklaşan, yeni kahramanları dönüştürdüğünü ve yeni bir bağlamda yeni anlamlara sahip mitlerin yaratıldığını ortaya koymaktadır. Özellikle çizgi

¹ Ali ÖZTÜRK, Arş. Gör. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, ali.ozturk@msgsu.edu.tr, 0000-0003-3459-2561

with mythological heroes and stories are analyzed, and how cinema transforms these new heroes who move away from the religious context in the secular world and the consequences of this in social perception are examined. In this regard, first of all, the mythological and archaeological touches in the adventures of superheroes created in comic books in the early 20th century, especially in the last fifty years, were tried to be identified. These arguments show that today's representatives of the common cross-cultural hero pattern are not only the common formal features of the story. At the same time, the hero himself is in direct contact with the ancient world. Then, it is tried to discuss how comics and cinema transform the characteristics of myth and what the characteristics of the emerging new myth might be, especially the power of cinema's narrative impact on people. In the last section, suggestions are made as to what the function of the new myth might be in the effort to make sense of ourselves and our environment.

Keywords: Mythology, Monomyth, Hero, Cinema, Comics,

romanlardaki kahramanların kökeni olan mitolojik kahraman ve öykülerle ilgili simgesel bağlar çözümlenmeye çalışılmış, sinemanın seküler dünyada dinsel bağlamdan uzaklaşan bu yeni kahramanları nasıl dönüştürdüğü ve bunun toplumsal algıdaki sonuçları irdelenmiştir. Bu bağlamda, öncelikle, XX. yüzyılın başlarında çizgi romanlarla yaratılan süper kahramanların özellikle son elli yıldaki maceraları içerisindeki mitolojik ve arkeolojik dokunuşlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespitler göstermektedir ki kültürlerarası ortak kahraman kalıbının modern örnekleri yalnızca öykünün biçimsel özelliklerinin ortak olmasından ibaret değildir. Aynı zamanda kahramanın kendisi antik dünyayla doğrudan ilişki içerisinde. Daha sonra, çizgi roman ve sinemanın mitin özelliklerini nasıl dönüştürdüğü, ortaya çıkan yeni mitin özelliklerinin neler olabileceği ve özellikle sinemanın anlatı gücünün kitleleri etkileme kuvveti tartışılmaya çalışılmıştır. Son bölümde kendimizi ve çevremizi anlamlandırma çabası içerisinde yeni mitin fonksiyonunun neler olabileceğine dair öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Mitoloji, Monomit, Kahraman Arketipi, Sinema, Çizgi Roman

Giriş

Mit, en genel tanımı itibariyle doğal bir olgunun uygar olmayan bir zeka tarafından açıklanmasıdır (Fisk, 2006, s. 34). Mitler başlangıçtaki masallara özgü zamanda olup bitmiş doğaüstü varlıkların sayesinde ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı vb.) olsun, gerçekliğin nasıl

yaşama geçtiğini anlatır² (Eliade, 2018, s. 16). Günümüzde evrensel uygarlığımızın esas unsuru olarak kendini ilan eden “Batı” toplumu için mitolojik kaynakların esasını hiç şüphesiz Yunan ve Roma mitolojisi oluşturmaktadır. Rönesans’a kadar bu mitsel anlatının gücü toplumda kendini açık bir şekilde hissettirirken, Rönesans’la birlikte insanın yeniden keşfedilmesi mitsel anlatıyı sembolik bir biçime dönüştürmüş, mitsel dünyanın yerini ise rasyonel düşünce doldurmuştur. Ancak, Yunan ve Roma mitolojisindeki yaratılışa dair anlatılar hem geçmişte kutsal olduğu hem de mitin özelliği gereği bugün zaten dünya var olduğu için aynı zamanda toplumsal bilinçaltında da varlığını sürdürmüştür. Bu durum göz önüne alındığında mitleri bilinçli ya da bilinçdışı olsun “gerçek” olan kutsal öyküler olarak düşünmek mümkündür.

Değişik coğrafyalarda ve farklı zamanlarda ortaya çıkan mitolojik öyküler teolojinin kurumsallaşması ve sosyal bilimlerin sistematik olarak gelişmesiyle modern araştırmacıların öncelikle onları antropolojik bir veri olarak derleyip kayıt altına almasına, sonrasında bu öykülerin karşılaştırılmalı olarak analiz edilmesiyle benzer motiflerin ve ortak kalıpların tespit edilmeye başlamasını sağlamıştır. Mitsel öyküleri benzerlikleri içerisinde ve mitin kahramanının kültürlerarası yapısı özelinde inceleyen çalışmalar için 1876 tarihli Johann Georg von Hahn’ın on dört kahramanın biyografilerini esas alan *The Aryan Expulsion-and-Return Formula in the Folk and Hero Tales of the Celts* adlı eseri ve Otto Rank’ın 1909 tarihli *The Myth of the Birth of the Hero* adlı eseri bu tip çalışmaların erken örnekleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlarla birlikte Lord Raglan’ın 1936 yılında yayınladığı *The Hero of Tradition* isimli 22 biyografik öyküden oluşan kitabı mitsel yolculuk içerisinde yer alan kahramanları belirli kalıplar altında toplamaya çalışan ilk temel eserlerden biri olarak kabul edilmektedir.

İster Hint-Avrupa kökenli olsun, ister Sami kökenli olsun tüm bu mitolojik anlatıları ortak bir çatı altında toplayan J. Campbell 1949 yılında monomit kuramını ortaya atmıştır. C. G. Jung’un “kolektif bilinç dışı” ve “arketip” kavramları temel alınarak oluşturulan monomit kuramı mitolojik öykülerde konu edinen kahramanın kültürlerarası kahraman yapısını açıklamak için kullanılmış ve arkaik dünya için kültürlerarası ortak kahraman kalıbı ortaya çıkarmıştır. Kahramanın doğumundan itibaren kahraman olma serüvenindeki geçtiği aşamaları döngüsel bir yolculuk içinde anlatmaktadır. Bu aşamaları Yola Çıkış Aşaması (Maceraya çağrı, Çağrının reddi, Doğaüstü yardım, İlk eşğin aşılması, Balinanın karnı) Erginleme Aşaması (Sınavlar yolu, Tanrıça ile karşılaşma, Baştan çıkarıcı olarak kadın, Tanrılaşma, En son ödül) ve Geri Dönüş Aşaması (Dönüşü reddetme, Büyülü kaçış, Dönüş eşğinin aşılması, İki dünyanın ustası, Yaşama özgürlüğü) biçiminde üç ana başlık altında toplamış ve alt başlıklar altında kültürlerarası ortak kalıpları belirlemiş detaylandırmıştır (Campbell, 1949). Jung’ın ortaya koyduğu kolektif bilinç dışılık kuramı, mitolojik

² Bu metindeki örnekler Yunan ve Roma mitolojisinden seçilmiştir. Yunan mitolojisi ve dolaylı olarak Roma mitolojisi, büyük ölçekte Anadolu, Mezopotamya ve Mısır kültürlerinden etkilenecek oluşmuştur. Yunan mitolojisinde Tanrıların yaratılışı ve köken hikayeleri için ayrıca Bkz. Hesiod (2018)

öykülerle birlikte ele alındığında, farklı kültürlerdeki tanrılar ya da kahramanların yaratılıştan günlük doğal olaylara kadar her noktada gerçekliğin nasıl oluştuğuna dair süreçlerin, insanın var oluşuyla birlikte oluşturduğu bilinçdışı ortak deneyimlerin sonucu olan bir öykülenmenin neticesi olarak açıklamaktadır. Mitin kültürlerarası kahramanlarının farklı öykülerinin karşılaştırılmalı incelemesiyle, kültürel etkileşimi zayıf toplulukların dahi, birbirine benzer motif ve öyküleri kullanarak anlamlandırmaya çalıştığı doğal olguların çokluğunu açıklamak mümkün olmakla birlikte, değişen dünyada arkaik insanla modern insanın farklı yaşam deneyimlerine sahip olması, doğa ve peyzajın insan üzerindeki etkilerinin zamanla etkisini azaltması gibi faktörler de düşünüldüğünde, binlerce yıllık tarihsel süreç içerisinde hala aynı kolektif bilinci paylaşıyor olduklarını iddia etmek oldukça zordur. O halde, mitsel öyküleri oluşturan temel unsurlar farklılık gösterirken, insan-mit-doğa arasındaki ilişkinin yeniden tanımlandığı -insanın bu süreçte mitle ilişkisi dönüşmüştür ama keskin bir kopuş olmamıştır- yeni bir süreçten bahsetmek zorunluluktur.

Mitosun Yeniden Çevrimi

Modern insan nasıl kendisinin tarih tarafından oluşturulduğu kanısındaysa arkaik toplumların insanı da kendini belli sayıda mitsel olayın sonucu olarak görür (Eliade, 2018, s. 22). Bu bağlamda arkaik insan için mit, tarihtir. Geçmiş mit ve tarih olarak ayıran modern insandır ve bu sayede modern insan mite anlamını vermiştir. Mitin anlamı ve özellikleri ortaya koyuldukça doğal sürecinde gelişen “arkaik tarih”in yerine, modern insan, kendi kontrolünde oluşturduğu – ama içeriğini ve biçimini mitostan alan- yeni, yapay mitlere ihtiyaç duymuştur. Bu yeni mitin anlatı araçları ise önce çizgi romanlar daha sonra ise sinema olmuştur. XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ve I. Dünya Savaşı’nın yarattığı yıkım ortamının sonucu olarak başlangıçta çizgi romanlarla temeli atılan bu süreçte, II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle sinema teknolojisinin gelişmesiyle birlikte³ gerekli koşullar sağlanmış ve insanoğlu mitolojinin yeniden çevrim sürecini bir adım daha ileriye taşımıştır. Bu dönem artık mitin tüm özelliklerinin modern insanın ihtiyaçlarına göre yeniden tanımlandığı yeni bir Kahramanlar Çağı’dır. Artık Zeus, Herakles ya da Ianna’nın dönemi kapanmış, Superman’in, Ironman’in dönemi başlamıştır. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi eski mit bu süreçte unutulmuş değildir. Eski çağın tanrı, tanrıça ve kahramanları modern insanın kahramanlarıyla beraber anılmışlar, onların yerine geçmişler, dost olmuşlar ve birlikte yeni maceralara atılmışlardır.

Antik ve modern kahramanların ortak yeni maceralarının başlangıç noktası XIX. yüzyılın sonlarında olmuştur. Hogan’s Alley tarafından 1896’da *New York World*’da yayınlanan, yazılı anlatımın ilk kez kullanıldığı çizgi karakter *The Yellow Kid* bugün çizgi roman tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Akin, 2015: s.108-112). Dergi ve gazetelerde günlük olarak yayımlanan ilk öyküler, günlük yaşama dair sıradan tipler olarak çizilmiştir. Devam eden süreçte halkın

³ II. Dünya Savaşı sonrası gelişen sinema teknolojisi ve değişim için ayrıca bkz. Nowell-Smith 2008, 496-513.

yoğun ilgisine paralel olarak dergi ve gazetelerde çizgi karakterler ve öykülerin sayısı da sürekli artmış ve çizgi öykülerin dönemi başlamıştır.

1938 yılına gelindiğinde öncülleri olmakla birlikte, çizgi roman tarihinin altın çağını başlatan ve türünün ikonik örneği olarak ortaya çıkan ilk süper kahraman çizgi romanı *Superman* yayınlamıştır. I. Dünya Savaşı'nın sonlandığı ancak ikincisinin temellerinin atıldığı, büyük ekonomik krizlerin tüm dünya ekonomilerine hâkim olduğu ve en önemlisi faşizmin hızla yükseldiği bu dönemde, başka bir gezegenden dünya kurtarmak için gelen olağanüstü güçlere sahip pelerinli kahramanın geniş kitlelerce sevilmesi oldukça anlamlıdır. Yayımlandığı yıl büyük satış rakamlarına ulaşan bu yeni kahramanın öyküsüne II. Dünya Savaşı sonuna kadar yeni kahramanlar ve öyküler eklenmiş ve yeni mitin başlangıç serüvenine gösterilen ilgi savaş sonrası döneme kadar sürekli bir artış eğiliminde devam etmiştir⁴.

II. Dünya Savaşı ve sonrası oluşan genel atmosferde çizgi romanlara gösterilen ilginin giderek azaldığı 1940'ların ortasından 1960'lı yıllara kadar olan zamanda, gelişen yeni sinema teknolojisiyle birlikte sinemaya öyküsel bağlamda yeni bir tema olarak süper kahraman filmleri de katılmıştır. İlk olarak 1944 yapımı *Captain America* (Yön: Elmer Clifton, John English) ve 1951 yapımı *Superman and the Mole Man* (Yön: Lee Sholem) bu türün öncülleri olmuştur. Ancak türün bu ilk filmleri izleyici için çizgi romanın yarattığı etkiyi yaratamamış sinemasal estetik açısından da zayıf bulunmuştur.

Bu ilk denemelerden sonra 1989 yılında vizyona giren *Batman* (Yön: Tim Burton) filmi süper kahraman filmlerinin ve dolayısıyla yeni mitin sinemadaki geleceği için bir dönüm noktası olmuştur. 1990'larla birlikte dijital sinemanın getirdiği yeni imkanlar, bilgisayar tabanlı özel efektlerin gelişimi, Marvel ve DC Comics'in yeni pazarlama girişimleriyle birlikte süper kahramanların sinemasal evreni oluşmuş, binbir suratlı kahramanın yeni yolculuğu çağının getirdiği yeni içerik ve özelliklerle yeniden tanımlanmıştır.

2000'li yıllar süper kahramanların sinemadaki serüven için yeni bir dönem olmuştur. Marvel 2008 yılında çekilen ilk *Iron Man* filmiyle (Yön: Jon Favreau) her biri bağımsız öykülerden oluşan ancak ortak bir çatı altında büyük bir öykünün parçası olan sinema tarihinin en uzun serilerinden biri olan *Marvel Sinematik Evreni*'ni (MCU) başlatmıştır. MCU'nun büyük gişe başarısı karşısında DC Comics 2013 yılında çektiği *Man of Steel* (Yön: Zack Snyder) filmiyle kendi sinematik evreninin (DCEU) benzer biçimde oluşturmuştur.

Çizgi roman kahramanlarının sinemaya aktarılmasının bu arka planda çok daha geniş bir anlam içerdiğini düşünmek gerekir. Bu anlam, II. Dünya Savaşı sonrasında süper güce dönüşen Amerika'nın halkını dönüştürmek için çizgi roman kahramanlarını bir araç olarak kullanılmış

⁴ Superman çizgi romanı II. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte Amerika'da yıllık 25.000.000 satış rakamına ulaştığı tahmin edilmektedir.

olmasıyla ilgilidir. Sinemanın geniş kitleleri etkileme gücü, aynı etnik ya da dini kökenden gelmeyen toplumun ortak değerlerini kadın hakları, çevrenin korunması gibi genel ahlaki normların oluşturulmasında, herkes tarafından kabul edilmesini sağlamada ve tabi olarak Amerikan rüyasının başta Amerikalılar arasında olmak üzere tüm dünyaya yayılmasını sağlamada önemli bir araç olmuştur⁵. Farklı araçlarla birlikte çizgi roman/sinema ve süper kahramanların kullandığı bu anlatı kaynağını mitsel öykülerden alması sebebiyle ve bilinçdışı yatkinlikle etkisi çok daha kuvvetlidir. Tıpkı antik dönem Yunan ve Roma dünyasında mitin, toplumsal yapı gibi süper kahraman dünyasının Amerikan halkı üzerindeki kimlik ve sosyal organizasyondaki yeri ve dönüştürme gücü de sinemanın geniş kitleleri etkileme gücüyle birleşerek benzer fayda sağlamıştır.

Çalışma kapsamında, Hollywood sinemasındaki süper kahraman filmleri çizgi romandan uyarlanan filmlerle sınırlı tutulsa da benzer kahraman kalıbı içerisinde yaratılan karakterlere sahip çok sayıda film bulunmaktadır. Bu filmler çoğunlukla Rambo, Star Wars gibi Amerikan ideolojisinin propagandasını yapan filmlere ait kahramanlar ya da Matrix üçlemesinde olduğu gibi Hristiyanlık mitine ait karakterlerin -Neo gibi- modern bir yorumla yeniden biçimlendirilerek sunulduğu kahramanlardır⁶.

Binbir Suratlı Süper Kahraman

Süper kahramanların mitolojiyle ilişkisi aslında oldukça belirgindir. Çizgi romanlara dolayısıyla devamında sinemaya konu olmuş birçok süper kahraman, mitolojiden bilinen kahramanların modern dünyaya yeniden uyarlanmış halidir. Gılgamış, Herakles, Aquaman (Atlantis'li), Wonder Woman (Amazon) ya da Thor gibi kahramanlar Yunan – Roma ya da İskandinav mitosundan alınıp doğrudan modern dünyaya ithal edilmiş kahramanlar olup antik dünya ile modern dünya arasında bir köprü görevi görmüşlerdir. Bu kahramanların hikayeleri günümüzde, yani tam da bu anda geçtiği için gerçektir ve bu anlamda antik dünyada yaşayan insanların mitolojiye bakışıyla günümüz insanın süper kahramanlara bakışı benzerdir. Antik Yunanlar şüphesiz Theseus'un Minotaurus'u yenmiş olduğunu ya da Odisseus'un Ölüler Ülkesi'ne gitmediğini biliyordu ancak bu efsanelerin iyi-kötü arasındaki farkları öğretici ve toplumsal hayatı organize eden insan karakterini geliştiren yanının farkındaydı⁷. Mite körü körüne inanacak değillerdi ancak bu olağanüstü hikayeleri efsanelerinden yani geçmişlerinden atacak da değillerdi. Bu bağlamda günümüz insanın süper kahramana yaklaşımından çok da farklı değildi. Bugün Star

⁵ 2018 yapımı Black Panther (Yön: Ryan Coogler) filmi süper kahraman türündeki bir filmde beklenmeyecek bir biçimde en iyi film dahil 7 dalda Oscar adayı olmuş 3 dalda Oscar kazanmış, gişede büyük bir hasılat başarısı elde etmiştir. Siyahi haklar üzerine birçok film yapılmış olmasına rağmen Black Panther filminin büyük başarısı siyahi süper kahramanla kurulan ilişkiyle ilgili olmalıdır.

⁶ Matrix filmi ve dayandığı mitolojik arka planla ilgili geniş açıklamaların bulunduğu akademik bir yayın için ayrıca bkz. Yeffet (Ed.), 2003.

⁷ Yunanların kendi mitlerine bakışının detaylı bir incelemesi için bkz. Vayne, 2016.

Wars hayranları şüphesiz Jedi'ların yaşamadığını ya da evrenin herhangi bir yerinde herhangi zamanında onların var olmadığını bilmektedir. Ancak bu durum "güce" inanmayacakları anlamına da gelmemektedir.

Süper kahramanların öyküsü nasıl özünü mitolojik öykülere dayandırıyor, mitsel öykülerde belirsiz bir zaman içerisinde veya başka mitolojilerdeki öykülerden türetilmiş olmalıdır. Bir başka deyişle kahramanın yolculuğu gerçekten sonsuz bir geçmişten gelmektedir. İlk kez 1941 yılında yayınlanan (All-Star Comics #8 DC (All-American Comics, Inc.- New York, NY - 1941) *Wonder Woman* çizgi romanı Ege'de sadece kadınların yaşadığı bir adada tıpkı Campbell'in monomit kuramında önerdiği gibi kilden bir bebekken annesine verilen söz neticesinde canlandırılarak olağanüstü bir biçimde doğmuş - Zeus'un kızı olduğu açıklanan ayrı bir öykü de mevcuttur- Amazon savaşçı prensesin öyküsünü anlatmaktadır. Öncelikli hedefi II. Dünya Savaşı sırasında cephe gerisinde kalan kadınların savaşa olan ilgilerini canlı tutmak ve olabilecekleri kahraman motifini göstermek olan çizgi romanda feminizmin yükselen ikinci dalgasına denk gelen dönemde yükselişini sürdüren bu ilk kadın süper kahraman öyküsüyle kadın cesareti, savaşçılığı ve hakları konusunda Amerikan toplumunun dönüşümüne paralel bir seyir göstermiştir.

Yunan mitinden devşirilen prenses XIX. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir görev edinmiş toplumsal değişimin önemli sembollerinden biri olmuştur. Bununla birlikte bu Amazonların ilk defa yeni bir topluma ve geleneğe uyum sağlaması olmayabilir. Hitit metinlerinde kadın üstünlüğü, istenmeyen erkek çocukların ırmağa terk edilmesi ve Amazonlarla birçok bakımdan örtüşen Kanes kraliçesi efsanesi olasılıkla Yunan mitindeki Amazon efsanesinin daha erken bir versiyonudur. Bu versiyonda babaerki bir toplum mensubunun aklına hayaline sığdıramayacağı bir grup 'hafif meşrep' kadından söz edilmektedir ve bu kadınlar cinsel açıdan aşırı derecede özgür, kural ve kaide tanımayan kadınlardır (Ünal, 2013, s. 25).

Yunanlar, Amazonları Hitit anlatılarından almış kendi toplumlarının geçmişinin bir parçası yapmış olabilirler. Amazon miti, Yunanlar için barbarlık, kadınlık ve hayvansallığa ilişkin üçlü bir öteki imgesini bir arada sunmuştur. Amazonlar antianeirai -kadın adam- olarak kabul edilmiştir ve anti önekinin iki anlamı üzerinde oynayarak onların erkeklere eşit ve erkeklere düşman olduğu ifade edilmektedir (Carlier, 2018, s. 53). Amazon prensesi Wonder Women'in öyküsünün ortaya çıkışının ve yükselişinin dönemin toplumsal dönüşüm ihtiyaçlarıyla ilgili ilişkisi şüphesiz tesadüf değildir.

Benzer bir örneği Atlantis miti için de düşünmek mümkündür. Platon'un Timaios ve Kritias diyaloglarında bahsi geçen anlatı kendi zamanından çok önce yaşanmıştır (Plato, 1929). Anlattığı öykü için kendi zamanında hiçbir kanıt yoktur ve geçmiş zamanın, uzak diyarların öyküsüdür. Ancak Yunanlar için bu anlatı bir mittir ve bu mit günümüz insanın da peşine düştüğü bir hikâye

olmasının yanı sıra XXI. yüzyılda Aquaman ile insanın denizle olan ilişkisini anlatan alegorik bir yapıya bürünmüştür⁸.

Süper kahramanın mitolojideki yerini doğrudan olduğu gibi hikayelerin parçalarında da bulmak mümkündür. MCU'nun baş kahramanı Iron Man bunun için örnek gösterilebilir. Iron Man, adı üzerinde demirden yapılmış teknolojinin bir sonucu olarak süper kahraman olmuştur. Demir rastlantısal değildir, demir bir dönemin sonunu ve modern dünyanın başlangıcını anlatan bir simge olarak kullanılmıştır ve Tunç Çağı'nın yani bilinen mitsel dünyanın kahramanlar çağı'nın sonunun bir alegorisi olmuştur. Tüm dünya mitlerinde ortak olarak izlenebilecek bir biçimde demircilerde hastalıkları iyileştirme ve geleceği bilme gücü vardır. Ateşe söz geçirebilmeleri ve madenler üzerindeki etkileri onları hem saygı duyulması gereken kişiler hem de çekinilmesi gereken kişiler yapmıştır (Eliade, 1999, s. 512-514). Iron Man bilinen dünyanın tanıtılan ilk süper kahramanıdır ve kendinden önceki dünyanın külleri üzerine doğmuştur. Çünkü Iron Man bir süper kahramana dönüşmeden önce güçlü bir silah taciridir ve dünyanın bu denli kötü durumda olmasının ve yıkımının nedenlerinden biridir. Demiri kontrol edebildiğinde yani bir demirciye – Iron Man'e – dönüştüğünde dünyanın kurtarılması için tüm kahramanları etrafında toplamış ve nihayet kendini feda ederek insanlığı kurtarmıştır⁹. Başka bir deyişle medeniyet galip gelmiştir. Kendini feda etmek ve yeniden doğmak kahraman kalıbı içerisinde monomit kuramında olduğu gibi önemli bir yere sahiptir. Odysseus'un ölümler dünyasından dönmesi, Hristiyanlık anlatısında İsa'nın göğe yükselerek tekrar dönmesi ya da Superman'in insanlık için kendini feda ederek yeniden hayata döndürülmesi benzer örnekler olarak gösterilebilir.

Iron Man'in hikayesi medeniyete dairdir, medeni olmayana dair anlatıyı ise Kimmeryalı kahraman Conan'ın hikayesinde görmek mümkündür. Conan medeni dünyanın uzağında doğmuş bir kahramandır ve babası gibi demirci olup halkına hizmet etmeyi reddetmiştir. Bunun sonucunda Conan hırsızlık yapıp kumar oynayan, sahtekâr yalancı bir anti kahramana dönüşmüştür. Demiri reddetmek özünde medeniyeti ve modern dünyayı reddetmektir. Conan ise bunun sonucunda "Barbar" unvanını kazanmıştır.

Benzer bir anlatıyı Yunan mitolojisindeki erginlenme ritüelleri motiflerini kullanan Black Panther'de de görmek mümkündür. Black Panther, babasının ölümünün ardından hayali bir ülke olan Wakanda'da – ki Wakanda bu dünya üzerindedir ve bu açıdan mitsel ama gerçektir- kral olmayı hak etmeye çalışan kahramanın maceralarını anlatmaktadır. Kahraman ülkesinin kırsalında yer alan özel bitkiler sayesinde Black Panther gücüne kavuşmaktadır ve bu güce kavuşmak için belirli sınavları geçmesi yani erginlenme aşamasını tamamlaması gerekmektedir. Bu erginlenme aşaması Yunan dünyasında Ephebos'ların süreciyle paralellik gösterir (Vidal-Naquet, 2013, s. 97-

⁸ Atlantis anlatısının Yunan dünyasındaki siyasal ve toplumsal çözümlemesinin detaylı ve başarılı bir örneği için bkz. Vidal-Naquet, 2011. Atfı yukarı alıp bu dipnotu kaldırabilirsiniz.

⁹ Daha detaylı bir anlatım için ayrıca bkz. Eliade, 2015.

141). Şehrin dışında ama şehre ait olmaya çalışan süreçleri, vatandaşlık hakları konusundaki sınırlamalar, saçlarıyla ilgili ritüeller ve kabul törenlerinde babalarının onların Atina vatandaşı olduklarına dair yemin etmeleri (Black Panther süreci tamamlandığında babasını görür ve onayını alır) ortak motiflerin ve ritüellerin tekrar kullanıldığını göstermektedir.

Tüm bu örnekler süper kahramanın mitolojik kökenini anlamak, toplumsal hayattaki dolaylı yerini çözümlmek için oldukça anlamlıdır ve örnekler çoğaltılabilir.

Dönüşen Mit

Sekülerliğin farklı biçimlerde dünyada yükselişi, son iki asırdır akılcılığın ve bilimin ön plana çıkışı sinemanın dönüştürme gücüyle birleşince yeni kahramanların öyküsü -aynı kökenden geliyor olsa da- mitin akıl dışı yaklaşımından uzaklaşmış ve mitin evrensel özelliklerini dönüştürmüştür.

En önemli değişim, anlatım ı ve aktarımda olmuştur. Mitin nesilden nesile ya da grup içindeki yeni bireylere aktarılması tüm antik dünyada gizli ve ritüele bağlıdır. Belirli şartlar altında, bazı bölgelerde grubun en yaşlısı ya da lideri tarafından, bazen erginlenme törenlerinin bir parçası olarak aktarılırken günümüzde gizli ve ritüele bağlı olmanın tam aksine, sinemanın etki gücü ve gösterme biçimine bağlı olarak, her yaştan geniş kitlelere hem de oldukça yüksek sesli olarak aktarılmaktadır. Sinemanın anlatı biçimi de -karanlık bir oda içerisinde arkadan yansıyan beyaz bir ışık ile - kendine hastır ve gelişen teknolojiyle sinema salonlarına olan ihtiyaç azalsa ve izleme deneyimi değişse de hala sinema seyircisi için salonda yaşanan deneyim vazgeçilmez olma özelliğini korumaktadır. Bu bağlamda süper kahramanın yolculuğunda yeni mitler dilden dile dolaşmaz, kaynağı ve anlatıcısı bellidir. Bu durum II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni dünyaya özgü olup, sinemada ortaya çıkan yeni gerçekçi akımlara paraleldir. Son çeyrek asırda çekilen tüm süper kahraman filmleri çizgi romandan farklılaşarak, kahramanın macerasının (monomit kuramında çizilen sınırlar içerisinde, olağanüstü doğum- macerayı reddediş, ölüm-yeniden doğum gibi) olağanüstü özelliklerini korumuştur. Ancak bu filmlerdeki kahramanın özel güçleri akıl ve bilim çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Yeni mitin değişen bir başka özelliği ise kahramanın artık bir ulusa, bir gruba ya da coğrafyaya ait olmamasıdır. Hikâye hangi kültürde veya coğrafyada geçerse geçsin süper kahraman çoğunlukla Amerika doğumludur ya da Amerika ile babaerki bir ilişkiye sahiptir. Bu durum sanıldığı gibi aslında kahramanı Amerikan toplumunun bir parçası yapmaz, bilakis Hollywood sinemasının bir propaganda aracı olarak Amerika doğumlu kahraman evrenseldir. Çünkü modern-medeni dünya başta belirtildiği üzere "Batı" yani Amerikan ahlakı ve değerleri üzerinde kuruludur ve Amerikalı olmak ideal insan yani zamandan ve mekândan bağımsız dünya insanı olmak demektir. Bu bağlamda öykülerde sıklıkla kurtarılamaya ihtiyacı olan yer Amerika olsa da Amerika temsilinde tüm dünyadır. Çünkü Amerika'yı kurtarmak demek tıpkı antik Yunan'da olduğu gibi medeniyeti kurtarmaktır ve zaten burası dışında kalan her yer ve herkes

ancak demokrasi götürülecek / ihraç edilecek barbarlardır. Marvel ve DC Comics çizgi roman satışlarını artırmak amacıyla Amerika dışında da süper kahramanlar yaratmıştır. Selma Tolon (Janisarry) ya da Sooraya Qadir (Afgan Dust) gibi bu kahramanlar çoğunlukla Amerikalı kahramanlar tarafından desteklenmiş ya da başarılı olduktan sonra Amerika'ya gitmiş ve oradaki kahramanlar arasına katılmıştır.

Son olarak yeni kahraman kökeni ve anlatı biçimini mitten alıyor olsa da aynı zamanda din dışı olarak kabul edilmesi gerekir. Herhangi bir dini inanışa ait olmadığı gibi hiçbir süper kahramanın da dini yoktur, ancak yaptıkları dinseldir. Tıpkı Hristiyanlıktaki İsa'nın Apollon'un bir arketipi olduğu gibi benzer bir ilişki aynı İsa ve Superman arasında da mevcuttur (Eco, 1972, s. 14-18; Boehm, 2000, 236-244). Zor zamanlarda, mucizevi şartlar altında gökten gelmiş varlıklar az sayıda destekçileriyle birlikte tüm dünyayı kurtarmak için kendilerini feda etmişler ve yeniden doğmuşlardır. 2016 yapımı Batman ve Superman filminde (Yön: Zack Snyder), Superman'e karşı oluşan öfkenin bir sonucu olarak şehir meydanına dikilmiş -tıpkı Antik Yunan'da olduğu gibi- Superman heykeli üzerine yürüyemeyen bir şehir sakini tarafından "False God" yazılarak tepki gösterilmiştir. Bu kahramanın arketipinin hatırlatılmasıyla birlikte mitsel dünyaya ait olan tarafla günümüz dünyası arasındaki ironik durumuna yapılmış başarılı bir göndermedir.

Tüm bu örnekler göstermektedir ki kendine has yeni ritüeliyle kültürlerarası kahramanın yolculuğu artık evrensel ölçekte anlatılır hale gelmiştir, mitin özellikleri teknolojinin etkisiyle değişmiştir ve evrensel ölçekteki anlatının muhatabı artık kitlelerdir. Bu durum aynı zamanda tek tipleşmiş bir kahraman yaratmıştır.

Sonuç

Campbell'in analiz ettiği üzere, kahramanın öyküsü dünyanın neresinde olursa ortak bir kalıpta bilinç dışı olarak üretilen benzer öykülerdir ve günümüzde de süper kahramanlar için de geçerlidir. Mit, kuşkusuz, arkaik insan için yaratılışı ve dünyanın işleyişinin nasıl olduğunu anlamının ve açıklamanın yöntemi olmuştur. Orta Çağ sonrası modern insanın mite bakışı ise çok daha farklıdır. Pagan dinlerin Ortadoğu, Avrupa ve sonrasında Yeni Kıta'da gücünü kaybetmesiyle eski pagan inancın ortaya koyduğu dogma ve ritüeller dönüşerek birçok tek tanrılı dinin inanç sisteminin özünü oluşturmuştur. Bu süreçte akılcılığın ve bilimselliğin Avrupa'da yükselmesi ve din temelli devlet anlayışından uzaklaşılması mitlerle gündelik yaşam arasında yeni çizgilerin var olmasını sağlamıştır. İnsanlar dönüşen yeni mite bir yandan inancını sürdürürken diğer yandan geçmişini anlamak için tarihi ve antropolojiyi, doğayı anlamak içinse pozitif bilimleri ve rasyonelliği tercih etmiştir.

Yeni süreç, mit öykülerinin yaşandığı fiziki çevreyi de değiştirmiştir. Mit anlayamadığımız çevremizi anlamlandırma çabası olduğuna göre insanın yeni ufku uzaya açılırken yeni mit de kahramanlarını buradan getirmiş ve yeni kahramanların savaş alanı artık yıldızlararası uzay

olmuştur. II. Dünya Savaşı ve Ay'a insanlı yolculuğun ardından, artan bir ivmeyle çoğalan sözde dünya dışı uzay araçlarının dünyayı seyahat ettiği ile ilgili fikirler büyük popülerlik kazanmış, özellikle Mısır, İnka ve Aztek kültürleriyle ilgili sit alanları ve buluntuların sözde incelenmesiyle bu medeniyetlerin kaynağının uzaylı atalarımız olduğu görüşleri ortaya atılmıştır (von Daniken, 2004). On yıllar içerisinde antropolojik, arkeolojik ve tarihsel verilerle çelişen, hiçbir bilimsel dayanağı olmayan bu görüşlerin milyonlarca üyesi olan bir dine dönüştüğünü görmek mitolojinin yolculuğunu yakından takip edenler içinse ne yeni bir durumdur ne de şaşırtıcıdır¹⁰.

XIX. yüzyılın ortalarından oluşan bu yeni süreç süper kahramanın geçmişten gelen ve sonsuza giden yolculuğunu açıklarken, öte yandan mitsel öykülerimizin ve yaşamı algılama biçimimizin yolculuğunun bundan sonra nereye doğru evirildiği hususunda da ipuçları verebilir. Evrenin bilinmeyenlerini keşfetmeye başladığımız yakın tarihimizde, hızlı nüfus artışı, doğal kaynaklarının yetersizliği ve doğanın insan eliyle geri döndürülemez biçimde yok edilmesi yaşanabilir yeni gezegenler arayışını hızlandırırken, dünyanın geçmişte hiç olmadığı kadar kötü durumda olduğunu ve acil korunması gerektiğini savunan örgütler ve siyasi organizasyonların oluşmasına sebep olmuştur. Bugün hiçbir biçimde reddedilemez gördüğümüz bu anlayış insan neslinin devamı için tartışmasız görünmektedir. O halde, yeni mitolojinin kahramanı insanın doğal çevresi olmalıdır.

Tolkien, orta dünyayı yaratma amacının İngilizler için bir mitoloji yaratmak olduğunu söylemiştir. Çünkü değişen dünyada, İngiliz halkı için coğrafi olarak barbarların yer aldığı doğuya ait mitler yeterli değildir ve İngilizler'in Ortadoğulu kahramanlarla kendilerini özdeşleştirmeleri beklenemez. Benzer bir durumun Amerikan toplumu için de geçerli olduğunu düşünmek mümkündür. Ortak bir geçmişe sahip olmayan farklı etnik köken ve inançtan insanları ortak değerler altında toplamanın araçlarından biri de sinemanın kitleleri etkileme gücünü kullanan kahramanlar olmuştur. Tüm bu açıklamalar XXI. yüzyılda bilimin ve rasyonelliğin "egemen olduğu" dünyada mitin logos ile düzeltilmesinin ve çağdaş dünyanın aklın bir zaferi olmasının hala pek mümkün olmadığını "tekrar" göstermektedir (Veyne, 2016, s. 14).

Sonuç olarak kültürlerarası kahraman, sekülerleşen dünyada kökenini aldığı dinsel özden kopmuştur. Bu dinsel öz varsa bile, bazı anlatılarda yalnızca motif olarak temsil edilmektedir ve ne anlatıcı ne de dinleyici/izleyici bu motiflerin dinsel kökeninin farkındadır. Geçtiğimiz yüzyıl boyunca yaşadığımız ve dolaylı sonuçlarını hala sosyal ve ekonomik olarak hissettiğimiz iki dünya savaşı, tıpkı Hellenistik dönem dünyasında olduğu gibi, mitolojik anlatıları daha seküler hale getirmiştir. Şüphesiz bu gelişmenin ortaya çıkmasında savaşın acımasızlığının getirdiği rasyonellik

¹⁰ Scientology, milyonlarca yıl var olan galaktik bir konfederasyonun anlaşmazlık yaşadığı milyarlarca varlığı dünya göndermesi üzerine bu ruhların çektiği acılar olduğunu ve insan ruhunun bu acılardan arındırılmasını amaçlayan bir inançtır. 1950 sonrası gelişen sayısız hızla artan ufo dinlerine benzetilebilir. II. Dünya Savaşı sonrası temelleri atılan inancın kurucusunun bir bilimkurgu yazarı olması mitin tarihsel süreçteki geleceğini düşünmek açısından manidardır. Ufo dinleriyle ilgili detaylı bir araştırma için bkz. Partridge, 2008.

ve bilimsel gelişmelerin getirdiği ilerleme eşit derecede büyük etki etmiştir. Bu noktada, mitolojik anlatılarla ilgili olarak insan deneyiminin değiştiğini de tekrar vurgulamak gereklidir. Deneyimi değiştiren asıl sebep ise mitosun aktaran artık Rhapsodos değildir ve deneyim biriciklikten çıkmıştır. Rhapsodos'un yerini önce çizgi roman ve devamında sinema almış, deneyimimiz kolektif hale gelmiş ancak kahraman sonsuz yolculuğuna devam etmiştir.

Kaynakça

- Akın, S. (2015). *Hayal Kahramanları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Boehm, C. (2000). The Myth Through the Christ and the Revelation. *Journal of the Fantastic in the Arts*, Vol. 11, No. 3 (43), 236-244.
- Campbell, J. (1949). *The Hero with a Thousand Faces*. Pantheon Books, New York.
- Carlier, J. (2018). Amazonlar. (Çev. Lale Arslan) Yves Bonnefoy (Ed.) *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü* içinde (s. 53-54). Alfa Yayınları, İstanbul.
- Eco, U. (1972). The Myth Of Superman. (Trans. Natalie Chilton). *Diacritcs*, Vol 2 (1), 14-22.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm İkel Esrime Teknikleri*. (Çev. İ. Birkan). İmge Kitapevi, İstanbul.
- Eliade, M. (2015). *Doğuş ve Yeniden Doğuş İnsan Kültürlerinde Erginlenmenin Dini Anlamı*. (Çev. F. Aydın). Kabalıcı Yayınları, İstanbul.
- Eliade, M. (2018). *Mitlerin Özellikleri*. (Çev. S. Rifat), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Fisk, J. (2006). *Mitler ve Mitleri Mit Yapanlar*, (Çev. Ş.Duran). İlya Yayınevi, İzmir.
- Hesiod. (2018). *Theogony. Works and Days. Testimonia*. (Ed. and Trans. Glenn W. Most). Loeb Classical Library 57. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018.
- Nowell-Smith, G. (2008). *Dünya Sinema Tarihi*. Çev. A. Fethi, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Partridge, C. (2008). *Ufo Dinleri*. (Çev. G. Tokcan) Homer Kitabevi, İstanbul.
- Plato. (1929). *Timaeus. Critias. Cleitophon. Menexenus. Epistles*. (Trans. R. G. Bury). Loeb Classical Library 234. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Raglan, L. (1936). *The Hero in Tradition, Myth and Drama*. London. Methuen.
- Rank, O. (1909). *The Myth of the Birth of the Hero*, (Trans. F. Robbins and Smith Ely Jelliffe). In Segal (ed.). 3-86.
- Ünal, A. (2013). Amazonların Eski Anadolu Kökenleri Hakkında Yeni Kaynak ve Gözlemler. *Cedrus Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, 1, 21-32.

Veyne, P. (2016). *Yunanlılar Kendi Mitlerine İnanmışlar Mıydı?* (Çev. M. Alkan). Alfa Yayınları, İstanbul.

Vidal-Naquet, P., (2011). *Kayıp Kıta Atlantis*. (Çev. A. C. Akkoyunlu). Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.

Vidal-Naquet, P., (2013). *Kara Avcı: Yabani Akıl'a Karşı*. (Çev. Z.Atay). Pinhan Yayıncılık, İstanbul.

Von Daniken, E. (2004). *Tanrıların Arabaları*. (Çev. Zeki Okur). Varlık Yayınları, İstanbul

Von Hahn, J. G. (1871-76). *Arische Aussetzungs und Rückkehr Formel*, in *Sagwissenschaftliche Studien*. Jena: Friedrich Mancke.

Yeffeth, G. (Ed.). (2003). *Kırmızı Hapı Yutmak: Matrix'te Bilim Felsefe Din*. (Çev. A. Ergenç) Gelenek Yayıncılık, İstanbul.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 7 Sayı/ISSUE 13 Yıl/YEAR: 2024 ALINDI/RECEIVED: 15-03-2024 – KABUL/ACCEPTED: 22-05-2024

Dörtüyl İlçesi (Hatay) Kırsal Yerleşmelerinin Kuruluş ve Gelişmesinde Nüfus Faktörü *

Population Factor in the Establishment and Development of Rural Settlements in Dörtüyl (Hatay) District

Tuğba BAŞER¹ | Eylül KARAGEL²

Abstract

Altınçağ, Çat, Kapılı, Karakese, Karakese, Konaklı, Kuzuculu, Yeşilköy and Yeniyurt settlements of Dörtüyl district, which is one of the 15 districts of Hatay province, constitute the study area. The favourable climatic conditions, fertile soils, vegetation, water resources, etc. of the study area have ensured the continuous settlement of this region in the historical process. Its location on the route that provides the link between Anatolia and Mesopotamia has always increased its importance. Altınçağ, Yeşilköy and Yeniyurt

Öz

Hatay ilinin 15 ilçesinden biri olan Dörtüyl ilçesine bağlı Altınçağ, Çat, Kapılı, Karakese, Konaklı, Kuzuculu, Yeşilköy ve Yeniyurt yerleşmeleri çalışma sahasını oluşturmaktadır. Çalışma sahasının elverişli iklim koşulları, verimli toprakları, bitki örtüsü, su kaynakları vb. gibi yaşamaya elverişli imkânları bu yörenin tarihsel süreç içerisinde sürekli yerleşilmesini sağlamıştır. Konum itibarıyla Anadolu ile Mezopotamya arasındaki bağı sağlayan güzergâh üzerinde bulunması her daim önemini arttırmıştır. Çalışma sahasını

¹ Tuğba BAŞER, Uzm. Öğretmen, Dörtüyl Gevher Nesibe Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Coğrafya Öğretmeni, tugbabaser88@gmail.com, Orcid: 0009-0002-0268-4816

² Eylül KARAGEL, Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Coğrafya, eylulkaragel@mku.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4754-477X

* Bu çalışma 2024 yılında tamamlanan “Kırsal yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde etkili olan coğrafi faktörler: Dörtüyl (Hatay) ilçesi örneği” adlı Yüksek Lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

settlements, which are among the rural neighbourhoods forming the study area, were established on the plain floor. Other rural neighbourhoods have chosen to establish themselves on the foothills, mountain slopes and high mountainous areas. The fact that rural settlements were established on different morphographic units directly affected the population amounts. The establishment purposes of the settlements established on different morphographic units also differ. While crop production activities are important in rural settlements established in lowland areas, they are replaced by animal husbandry and forestry activities as they move towards mountainous areas. The main purpose of the study is to determine the extent to which population among the geographical factors that are effective on the establishment and development of rural settlements affects these settlements. In order to reveal this situation, the establishment locations and characteristics of the settlements and the amount of population they have were analysed according to the periods. The periods of population increase and decrease were determined and their reasons were tried to be explained. Three periods affecting the study area were identified. These are the periods between 1970-1975, 1985-1990 and 2007-2015.

Keywords: Hatay, Dört Yol, Rural settlements, Establishment and development, Population

oluşturan kırsal yerleşmelerden Altınçağ, Yeşilköy ve Yeniyurt ova tabanında kurulmuştur. Diğer kırsal mahalleler ise dağ eteği, dağ yamacı ve yüksek dağlık alanda kendilerine kuruluş yeri seçmişlerdir. Kırsal yerleşmelerin farklı morfoğrafik birimler üzerinde kurulmuş olması nüfus miktarlarını doğrudan etkilemiştir. Farklı morfoğrafik ünitelere kurulmuş olan yerleşmelerin kuruluş amaçları da farklılık göstermektedir. Ovalık sahada kurulmuş olan kırsal yerleşmelerde bitkisel üretim faaliyetleri önemli iken, dağlık alana doğru çıkıldıkça yerini hayvancılık ve ormancılık faaliyetlerine bırakmaktadır. Kırsal yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesi üzerinde etkili olan coğrafi faktörler içerisindeki nüfusun bu yerleşmeleri ne ölçüde etkilediğini belirlemek çalışmanın temel amacıdır. Bu durumu ortaya çıkarabilmek için yerleşmelerin kuruluş yerleri ve özellikleri ile sahip oldukları nüfus miktarları dönemlere göre incelenmiştir. Nüfus artış ve azalışlarının yaşandığı dönemler tespit edilerek sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma sahasını etkileyen 3 dönem tespit edilmiştir. Bunlar; 1970-1975 arası, 1985-1990 arası ve 2007-2015 arası dönemlerdir.

Anahtar kelimeler: Hatay, Dört Yol, Kırsal yerleşmeler, Kuruluş ve gelişme, Nüfus,

Giriş

Araştırma sahası, Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü içerisindeki büyükşehirlerden birisi olan Hatay iline bağlı 15 ilçe idari alanından birisidir. Bölüm sınırlarında İskenderun Körfezi ile kuzey güney yönlü uzanan Amanos Dağları (Nur Dağları) sahayı sınırlandıran önemli fiziki unsurlardır (Şekil 1). Bu bölgede Amanoslar ile kıyı arasında Erzin, Dörtüol, Payas ve İskenderun ilçe yerleşmelerinin önemli bir kısmının üzerinde yer aldığı alüvyal bir taban ovası uzanmaktadır. Bölüm sınırı dâhilinde bulunan Amanos Dağları yöresinin Akdeniz ile sınır komşuluğu yaptığı batı kıyıları boyunca ilçenin daha çok kasaba ve şehrsel karakterli “Yeniyurt, Altınçağ, Yeşilyurt ve Dörtüol şehir merkezi” yerleşmeleri yer almaktadır. Amanos Dağları'nın engebeli, sarp ve çetin batı yamaçları boyunca ise kırsal karakterli “Kuzuculu, Çatköy, Kapılı, Karakese ve Konaklı” yerleşmelerinin dağılmış olduğu görülür. Hatay ilinin Akdeniz ile sınır oluşturduğu batı ve güneybatı kesiminde Amanos Dağları'nın yüksek diklikleri nedeniyle kıyı ovaları çok gelişmemiştir. Daha ziyade dar kıyı şeridi şeklinde ve kuzey - güney istikametinde uzanış hâkimdir. Dar kıyı ovaları dağlık alandan inen kısa boylu akarsuların denize kavuştuğu kesimde biriktirdiği malzemeye oluşmuşlardır. Daha ziyade kolüvyal ve alüvyal birikim söz konusudur. Kıyı şeridinde alüvyal dolgu ile genişleyen ovalık alanlar vardır. Buraları geçmişten günümüze sahip olduğu tarımsal potansiyellerini korumuştur. Erzin ve Dörtüol yerleşmelerinin kurulmuş olduğu sitler bu alanlara en güzel örneklerdir.

Şekil 1. Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası

Dörtüyl şehri, denizden yaklaşık 4 km kadar içeride kurulmuş bir yerleşmedir. Şehrin kıyıya göre daha içeride kurulmuş olması, kıyıda genişliği yer yer 200-300 m'yi bulan bataklık alanları ile ilgilidir (Koca, 2005, s.193). Buna doğuda doğal bir set olarak yükselen Amanos Dağları'nın varlığı da eklendiğinde şehrin batı-doğu istikametindeki yatay gelişim sahası epeyce daralmış durumdadır. Yerleşmelerin sıklığı, nüfusun yoğunluğu batıdan doğuya doğru azalmaktadır.

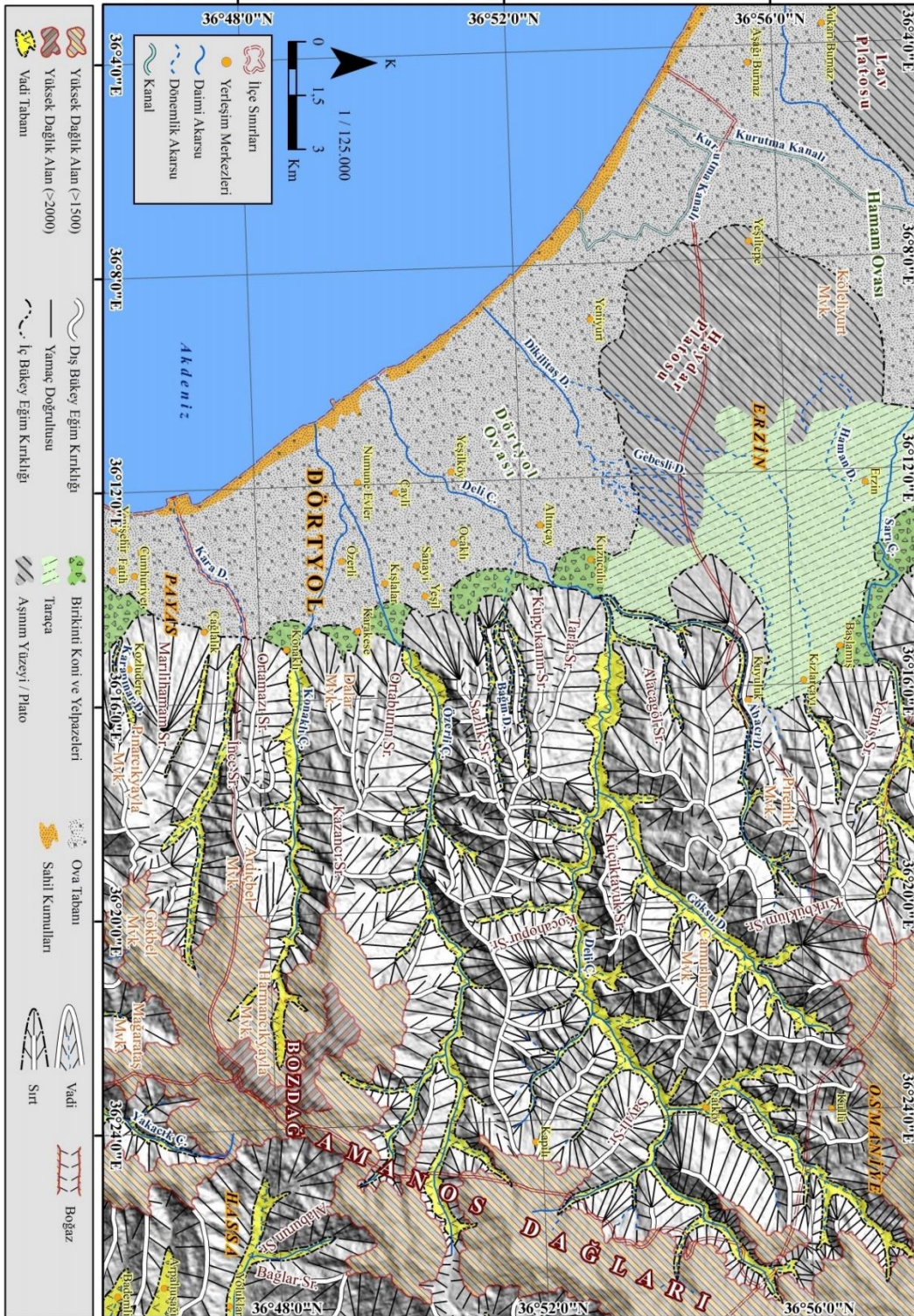
Birikinti koni ve yelpazeleri üzerinde kurulan kıyı kesimlerdeki Yeşilköy, Yeniköy, Altınçağ gibi mahalleler arazinin düz olması, ova tabanında bulunan toprağın tarıma uygun olması sonucu yerleşmenin yoğun olduğu kesimdir. Daha çok dağ eteğinde, yamaca kurulmuş olan Çat, Kapılı, Karakese, Konaklı ve Kuzuculu yerleşmelerinde ise daha dağlık ve engebeli bir arazi yapısı söz konusu iken, yerleşim buna bağlı olarak daha dağınık, tarım alanları ovalık sahaya nazaran daha parçalıdır. Bunun da etkisiyle yerleşim alanları daha azdır. Ovalık sahadan farklı olarak dağ eteğinde kurulmuş bu yerleşmelerde ormancılık faaliyetlerinin yoğun bir şekilde sürdürüldüğü tespit edilmiştir. Bu yerleşmelerin daha doğusunda kollarıyla birlikte Deliçay ve Özerli çayının vadileri, sırtlar ve yamaçlardan oluşan engebeli arazi yer almaktadır. Çalışma sahasının doğusunda akarsular tarafından derince yarılmış çevresine göre yüksekte kalan çok da geniş olmayan platoluk alanlar vardır (Şekil 2).

Yurdumuz sathına, kum taneleri gibi savrulmuş 65 bin kır yerleşmesinin 36 binden biraz fazlası köy ve bucaklardan oluşmaktadır. Gerisi de çok defa köylerin başka hayat faaliyet sahasını teşkil eden muhtarlıklar dâhilinde sanki inzivaya çekilmiş ağıl, kom, mezra, oba, mahalle, divan, yaylak, kışlak gibi isimler taşıyan iskân noktalarıdır (Yücel, 1988, s.61). Tarla kültürünün kır uğraşlarının içine girmesi tarihinden itibaren tarlaların hazırlanması, ekim işleri, üretim mahsulün toplanması, harmanlanması ve depolanması işi Türkiye kırsalı üzerinde kum taneleri gibi dağılmış küçük iskân ünitelerinin temellerini atmıştır. Türkiye üzerinde aile gruplarında ve komşuluk ilişkisinde oluşan yerleşik yaşam tarzı kırın yerleşme ünitesi olan köy ve bunun alt birimlerini oluşturmuştur.

“Nüfusu iki binden aşağı yurlara (köy) ve nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olanlara (kasaba) ve yirmi binden çok nüfuslu olanlara (şehir) denir” (442 Sayılı Köy Kanunu, 1924). 442 Sayılı Köy Kanunu’nda köyün, işlerinin büyük çoğunluğunu kendi kendine becerebilen bir organ olmasının istendiği sezilir. Nitekim 97 maddeden meydana gelen köy kanunu köyü, yarı bağımsız sosyal demokratik bir örgüt olarak tanımlar. Köy kendi sınırları içinde ise gerçekten bağımsızdır. Ve bu örgüt içinde kurulmuş olan sistem köye, “minyatür bir devlet” niteliğini kazandırmıştır (Tunçdilek, 1984, s.25-26). Coğrafi manada köy ise, bir veya birkaç mahalle ve etrafındaki ekonomik faaliyet bölgesinden oluşan, idari fonksiyonu olan yerleşmelerdir. Ekonomik faaliyetlerin %70’den fazlası tarımsal faaliyetlerden ziraat, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık vb. oluşan ve nüfusu bağlayıcı olmamakla birlikte 2000’in altındaki kır yerleşmeleridir (Gümüş, 1998, s.96). Köylerin yönetimleri köy halkı tarafından seçim ile başa gelen muhtarlardır. Muhtar ve beraberinde köy ihtiyar heyeti köyü idare eder. Öğretmen ve imam ihtiyar heyetinin daimi üyesidir. Köy ekonomik yapısı büyük bir ağırlıkla tarıma dayalı, kendine özgü toplumsal ilişkileri olan, belirli bir yerleşme sınırına sahip, en küçük idari üniteyi teşkil eden yerleşmelerdir (Doğanay, 2002, s.90). Kırsal yerleşme deyimi ile işbölümünün gelişmediği, ekonomisi tarıma dayanan, geniş

aile türünün, yüz yüze komşuluk ilişkilerinin var olduğu, bu açıdan kentsel topluluklardan ayrılan toplulukların yaşadığı yerleşmeler anlaşılmaktadır (Geray, 1975, s.45).

Şekil 2. Araştırma Sahasının Morfografya Haritası

Dörttyol ilçesi Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren çeşitli dönemlerde idari değişimler geçirmiştir. 1935 yılı genel nüfus sayımı istatistiklerine göre Seyhan Vilayetinin bir kazasıdır. 1939 yılında Hatay'ın anavatana katılması ile birlikte Dörttyol kazası, bağlı nahiye ve köyleri ile birlikte Hatay Vilayetine dâhil edilmiştir. 1940-1990 yılları arasında Merkez, Erzin ve Payas (Yakacık) nahiyeleri Dörttyol ilçesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. 1990'da Erzin'in, 2012 yılında da Payas'ın ilçe olarak kurulmasıyla, Dörttyol ilçesi sınırlarının oldukça daraldığı anlaşılmaktadır (Üçeçam Karagel, 2018, s.288-292). Dörttyol İlçesi, 6360 sayılı Büyükşehir yasası öncesinde merkez bucağa bağlı *Yeniyurt, Altıncağ, Kuzuculu ve Yeşilköy* beldeleri ile *Çatköy, Kapılı, Konaklı* köylerinden; Yakacık bucağına bağlı *Payas beldesi ve Çağalık, Kozludere, Sincan* köylerinden oluşan bir idari yapıya sahipti. Yasa ile beraber Hatay İl'inde, Payas Belediyesi merkez olmak üzere, Dörttyol ilçesi Yakacık Bucağına bağlı *Sincan, Kozludere ve Çağalık* köylerinden oluşan Payas İlçesi ve aynı adla belediye kurulmuştur (TBMM, 2012). Payas'ın Dörttyol ilçesinden ayrılmasıyla beraber Dörttyol ilçesinin idari sınırlarında yeniden bir daralma olduğunu ifade etmek mümkündür.

Yöntem

Çalışma, konusu itibariyle Beşeri ve Ekonomik Coğrafyanın dağılıp, bağlantı ve nedensellik gibi 3 temel prensibini "*Dörttyol ilçesi kırsal kesimi*" üzerinde incelemeyi amaçlayan karma yöntem deseni çerçevesinde sürdürülmüştür. Coğrafya, insan-çevre sistemini, esas olarak, zaman içinde mekân açısından ele alır. Diğer bilim dallarının tersine coğrafyanın tek bir olay ya da olaylar dizisi, tek bir süreç ya da nesne üzerinde yoğunlaşmayıp, daha geniş bir bakış açısına sahip olması ve mekân kaplayan tüm olayların coğrafyanın konusu içine girmesi sık sık yan bilimlerle de temasa gelmektedir. Bu yüzden coğrafyacılar geniş ölçüde bu alanlardaki çalışmalardan da yararlanırlar (Özgüç, 1996, s.2).

Bu araştırmada betimsel araştırma ve korelasyonel araştırma modeli olmak üzere iki farklı model kullanılmıştır. İlki betimsel tarama modelidir. "*Geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır*" (Karasar, 2012, s.77). "*Büyük evrende ve çok miktarda veriyle gerçekleştirildiği için tarama araştırması nicel verilere ve istatistiksel analizlere dayalı bir araştırma yöntemidir*" (Özdemir, 2014, s.95). Bu model ile Dörttyol ilçesinin uzun yıllık değişmeyen fiziki coğrafi özellikleri ile değişen beşeri coğrafya özelliklerinin, yöreye özgü karakterinin ortaya konulması amaçlanmıştır. İkinci modelde ise korelasyonel (ilişkisel) model kullanılmıştır. "*İlişkisel araştırma yöntemi iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi yani değişkenlerin birbirini etkileyip etkilemediğini görmek için kullanılmaktadır*" (Tekbıyık, 2014, s.102). Bu model de iki ya da daha fazla değişkenin arasında ilişkiyi ortaya koymaktır. Bir değişkenin nedeni diğer bir değişkenin sonucu olabilmektedir. Araştırma da kullanılacak bu modeller çerçevesinde hem nicel hem de nitel araştırma yöntem ve tekniklerine başvurulmuştur. İstatistiksel, betimsel, mekânsal dağılıp ve yoğunluk analizleri gibi nicel yöntemlerin yanında, etnoğrafik kültür analizi nitel araştırma yöntemi olarak kullanılmıştır.

Çalışmada çeşitli *materyaller* elde edilmiş ve bu materyaller metin içerisinde amaca uygun olarak değerlendirilmiştir. Çalışma sahası ve konusu ile ilgili elde edilen materyallere değinilecek olursa;

Literatür, bilgi, belge ve haritalar: Çalışma sahası olan Dörtüyl ilçesi kırsal kesimi, yakın çevresi ve sahayla bağlantılı alanlar ile çalışma konusu çerçevesinde elde edilen literatür; Hatay ili Dörtüyl ilçesi ve yakın çevresindeki yerleşmeleri içerisinde alan **1/25.000** ölçekli topoğrafik paftalar (O36a1, O36a2, O36a3, O36b1, O36b3, O36b4, O36c1, O36c2, O36d2), **1/50.000** ölçekli (O36a, O36b, O36c, O36d) ile **1/100.000** ölçekli topoğrafik paftalar (O36); çalışma sahası mahalle ve köy sınırlarının 1/100.000 ölçekli topoğrafik paftalara uygun olarak aktarımının yapılabilmesi için Hatay Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı'ndan temin edilen "Hatay İlinin İdari Bölünüş Haritası"; Hatay iline ait "tın ve dem" verileri temel alınan materyallerdir.

İstatistiksel veriler (Nüfus İstatistikleri): Çalışmada kullanılan nüfus istatistikleri TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)'ten temin edilmiştir. Hatay ili 1939 yılında Anavatan'a katılmıştır ve Hatay ili nüfus istatistikleri 1940 yılından başlamaktadır. Dörtüyl ilçesi 1939 yılında Seyhan Vilayetinden ayrılarak Hatay iline bağlandığı için 1935 yılına ait nüfus istatistiklerine Seyhan vilayeti kitapçığı içerisinde ulaşmaktadır. 1940 yılından 1990 yılına kadar o zamanki adıyla DİE'nin (Devlet İstatistik Enstitüsü) beşer yıllık periyotlarla yapmış olduğu nüfus sayımları ve sonuçlarını içeren "Genel Nüfus Sayımları", 2000 yılı "Genel Nüfus Sayımları", 1997 yılı "Genel Nüfus Tespiti" ve TÜİK'in (Türkiye İstatistik Kurumu) 2007-2022 yılları arasında kapsayan "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)" istatistikleridir.

Çalışmanın bulgularını destekleyebilmek adına; literatür, saha çalışması, bilgi ve belge inceleme, istatistiksel verilerden faydalanılarak çeşitli harita, fotoğraf, tablo, grafik, kesit...vb. gibi görsel ifade teknikleri kullanılmıştır. Nüfus istatistiklerinden elde edilen bulgular nüfusun gelişim seyrini daha açıklayıcı bir şekilde sunmak için *tablo, grafik, dağılım ve yoğunluk haritaları* ile açıklanmaya çalışılmıştır. Topoğrafya haritaları amacına uygun olarak Arc-Map 10.3 harita çizim programı yardımıyla sayısallaştırılmış ve çalışma sahasının *morfoğrafya* haritası oluşturulmuştur.

Nüfusun Tarihsel Gelişimi

Çalışma sahasında nüfusun tarihsel gelişimi üzerinde fiziki ve beşeri coğrafya etkenlerinin rolü büyüktür. Çalışma sahasının içerisinde yer aldığı Hatay ili en eski yerleşim yerlerinden bir tanesidir. Alagöz eserinde; Hatay'ı gerek coğrafyası gerek de uzun tarihi, eşsiz güzellikleri, zengin kültürü ile Türk'ün mazisini günümü taşıyan insanı kendine bağlayan bir yerleşme olarak anlatmıştır. Dörtüyl ise Hatay'ın iklimi sıcak kışı ılık turunçgil tarımına uygun hatta muz ve hurma gibi meyveler için de elverişli bir iklime sahip bir yerleşmedir. En iyi mahsul alınan ürün turunçgil çeşitleridir ve bunula tanınmış bir yerdir (Alagöz, 1944, s.214-216). Araştırma sahası İskenderun Körfezi ile Amanos Dağları'nın batı yamaçları arasında kıydan dağlık alanın en üst zirvelerine kadar

yayılış gösteren bir sahayı kapsamaktadır (Şekil 1 ve 2). Yerleşmenin çekirdeği 1860'lı yıllara dayanmaktadır. İlk yerleşim alanı Fırka-i İslâhiye'nin bu alanda güvenli bir ortam sağlamasından (1865) sonra kurulmuştur. Çalışma sahasının güneyinde ve batısında tarihi kalıntılar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Yeşilköy Mahallesi'nin kuzeyinde yer alan Kinethöyük'tür (Koca, 2005, s.50). Bir diğer tarihi yerleşme çalışma sahasının güneyinde yer alan içerisinde önemli tarihi eserlerin bulunduğu Payas ilçesidir. Payas'ta yapımı Cenevizlilere ait olduğu sanılan bir kale bulunmaktadır. Kale ve çevresinde bulunan Cin kulesi, bedesten, hamam, han ve köprü Haçlı döneminde veya Cenevizliler döneminde yapıldığı söylenmektedir. Han'ın yapımının 1588-1599 yıllarında olduğu Evliya Çelebi tarafından belirtilmiştir (Parmaksızoğlu, 1982, s.9). 1338 yılında Memluklerin Çukurova'yı fethetmesi sonucu Üç oklu Türkmen boyları Özerli ve Ocaklı Mahallelerine yerleşmişlerdir. Türkmenlerin yerleştiği bu bölgeye Özer ili denmiştir. Özer ili adı verilen alan Payas, Dörtüol ve Misis'i içerisine almaktadır. Özer Türkmenleri adı verilen bu grup Adana- Halep arasındaki dağlık- ovalık sahaya yerleşmiştir (Gül, 1996, s.24-25). Çaylı köyü, civardaki en eski yerleşim yerlerinden bir tanesidir. Çalışma sahasındaki eski yerleşimler genellikle dağların eteğinde dağ ile bitişik iken Çaylı köyü istisnadır. Ovalık sahada Deliçay'ın iki yanına kurulmuştur. Çaylı köyünün ovaya kurulma sebebi köprülerin korunması ve Payas ile Kurt kulağı arasındaki yolun güvenliğinin sağlanmasıdır. Çaylı köyünün eski yerleşim alanı olmasının kanıtları 1810 yılı Hatt-ı Hümayun'da birçok kişinin olduğu gibi Çaylı köyünün ihtiyarlarının imzalarının olması, 1864 tarihli haritada adının geçmesi gibi göstergeleri vardır (Kuzucular, 2012, s.254).

Çalışma sahasındaki yerleşmelerin ilk çekirdeğini 1880-1890'lı yıllarda Halep'ten gelen Türkmen ve Ermeni ailelerin yerleşmesi oluşturmaktadır. Dörtüol 1900 yılında Payas'a köy olarak bağlanmıştır. 1906 yılında ise Erzin'e bağlı bucak, 1909 yılında ise Cebel-i Bereket Vilayetinin kazası olmuştur (Baykara, 2000, s.128). 1933'te Cebel-i Bereket Vilayetinin kaldırılmasıyla Adana'ya, 1939 yılında ise Hatay'ın Türkiye'ye katılımıyla birlikte Hatay'a bağlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk modern sayımı olan 1927 nüfus sayımında 3822 nüfuslu bir kasaba olarak kayıtlara geçmiştir. Daha sonra Dörtüol çevresinde askeri birliklerin yerleştirilmesi ve 1945-1950 yıllarında Küçük Çaylı ve Özerli köyleriyle birleştirilmesi sonucunda 1960'da 10293 nüfuslu bir kent olmuştur. Dörtüol'un 1950 sonrasındaki gelişimi ve büyümesinde tarımsal faaliyetler, çırçır atölyeleri ve yeni karayolu, hizmetler sektörüne yönelik kuruluşların da etkisi büyüktür (Koca, 2005, s.55-56).

Çalışma sahası esas gelişimini Cumhuriyet döneminde sağlamıştır. İç göçlerin ve nüfus hareketliliğinin çok fazla yaşandığı ülkemizde 1950'li yıllarla beraber iç göçler büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu iç hareketliliğin sonucunda kırsal alan ile kentler arasında nüfus miktarı bakımından büyük farklar oluşmaya başlamıştır. Kentlerde çarpık kentleşme artmıştır. Çalışma sahası bu durumun aksine mevsimlik tarım işçisi göçleri, turizm faaliyetleri, Suriyeli mülteciler gibi etmenlerden dolayı diğer yerleşmelerden ayrılmaktadır. 1975 yılında İsdemir'in faaliyete geçmesi

ile nüfus artışları belirginleşmiştir. Nüfus arttıkça yerleşme alanları kentsel alandan kırsal alanlara doğru genişlemiştir. Tam da bu durum gösteriyor ki çalışma sahasının nüfusu her ne kadar sanayi ile artsa da yerleşme kentlere değil daha çok kırsal alanlara doğru genişlemektedir.

Dörtyol şehri ve ilçesi ile ilgili en sağlıklı nüfus istatistiklerine 1935 yılından itibaren sahip olabiliyoruz. Ülkemizde ilk nüfus sayımı 1927 yılında gerçekleştirilmiştir. Bunu daha sonra 1935 yılı takip etmiştir. 1935 yılından 1990 yılına kadar her 5 yılda bir nüfus sayımları gerçekleştirilmiştir. 1990 yılından sonra yapılan nüfus sayımı ise aradan geçen 10 yıldan sonra 2000 yılında yapılmıştır. Bu yıla kadar yapılan nüfus sayımlarında kurumun adı D.İ.E (Devlet İstatistik Enstitüsü) olarak geçmektedir. 2007 yılından itibaren kurumun adı TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) olarak değişikliğe uğramıştır. Bu yıldan itibaren nüfus sayımları istatistikleri Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi üzerinden elde edilmektedir. Dörtyol ilçesi Hatay'ın 1939 yılında Anavatan'a dâhil olmasına kadar Seyhan vilayeti idari sınırları içerisinde yer almaktadır. Nüfus istatistikleri incelenirken bu yıllara ait veriler Seyhan vilayeti kitapçıları ve verileri içerisinden ayıklanmıştır. 1939 yılından sonra ise ilk nüfus sayımının yapıldığı 1940 yılında nüfus verileri Hatay il sınırları içerisinde temin edilmektedir.

Dörtyol ilçesinin şehir, kır ve ilçe geneli nüfus gelişimine dair istatistiksel veriler 1935 yılı ile başlayıp 2022 yılı ile tamamlanmaktadır. Dörtyol ilçesi toplam nüfusu incelendiği zaman karşımıza çok önemli dönemler çıkmaktadır. 1935 yılından 2022 yılına kadar geçen süre içerisinde çok önemli nüfus artışlarının yaşandığı görülmektedir. İlçe toplam nüfusunda 1970 yılından 1990 yılına kadar sürekli bir nüfus artışı söz konusu olmuştur. 1990 yılında Erzin beldesinin ilçe statüsü kazanmasından sonra kendine bağlı köylerle birlikte yeni bir ilçe idari sahasına sahip olması Dörtyol ilçesi nüfusunun idari olarak yaşanan değişimden kaynaklı azalmasına sebep olmuştur. Bu tarihten sonra nüfusta tekrar artış yaşanmaya başlamıştır. 2007 yılından sonra görülen nüfus azalması ise yine idari değişimle ilgilidir. 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı büyükşehir yasası ile birlikte Dörtyol ilçesine bağlı belde belediyesi olan Payas (Yakacık) yeni ilçe idari sahasına kavuşmuştur. Bu durum Payas şehrsel alanı ile kendine bağlı köylerdeki nüfusun ayrılması anlamına gelmektedir. 2015 yılından 2022 yılına kadar da nüfusun doğal artış seyri gerçekleşmiştir. Yani istatistiklerden elde edilen veriler ışığında Dörtyol ilçesinde idari değişim dışında herhangi bir şekilde nüfusta azalma söz konusu olmamıştır. Bu özellik çalışma sahasının nüfuslanma ve yerleşme açısından çok fazla tercih edilebilen bir yer olduğu anlamı taşımaktadır. Dörtyol ilçesi için 1935 ile 2022 yılları arasında farklı süreçler gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki 1970 yılı ve sonrası, diğeri ise 2000 yılı ve sonrasıdır. Tespit edilen bu çok önemli dönemler şehir ve kırsal nüfus gelişimi incelendiğinde daha farklı sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Dörtyol ilçesi toplam nüfusu 1935 yılında 24.028 kişiden oluşmaktadır. Bu nüfusun 20.176'sını kırsal kesim, 3.852'sini ise şehrsel kesim meydana getirmektedir. İlçe toplam nüfusu 2022 yılında 128.941 kişiden oluşmaktadır (Tablo 1-3; Şekil 1-4).

Tablo 1. Dörtüyl İlçesi'nde Nüfusun Gelişimi (1935-2022).

Sayım Yılları	İlçe Merkezi Nüfusu			Kır Nüfusu			Toplam Nüfus		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1935	2155	1697	3852	10564	9612	20176	12719	11309	24028
1940	3881	1609	5490	11061	11081	22142	14942	12690	27632
1945	2623	1787	4410	12042	12029	24071	14665	13816	28481
1950			5720			24527			30247
1955	4710	3064	7774	13633	13722	27355	18343	16786	35129
1960	6240	4053	10293	16389	16445	32834	22629	20498	43127
1965	7163	4432	11595	18540	18140	36680	25703	22572	48275
1970	7446	5501	12947	22071	21931	44002	29517	27432	56949
1975	11110	8280	19390	41185	32615	73800	52295	40895	93190
1980	14433	11472	25905	46772	39155	85927	61205	50627	111832
1985	16579	14143	30722	51396	47181	98577	67975	61324	129299
1990	24464	22680	47144	33440	30784	64224	57904	53464	111368
2000	26582	27015	53597	37093	35568	72661	63675	62583	126258
2007	33000	33082	66082	37940	36495	74435	70940	69577	140517
2015*	40057	39869	79926	19770	19065	38835	59827	58934	118761
2022*	45113	45175	90288	19650	19003	38653	64763	64178	128941

Kaynak: DiE, Türkiye Genel Nüfus Sayımı (1935-2000), TÜİK (2007, 2015, 2022) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi İstatistikleri

*İlçe Merkezi Nüfusu: Şehir imar sınırı içinde bulunan *Çaylı, Kışlalar, Numune Evler, Ocaklı, Özerli, Sanayi, Yeşil* mahallelerinin nüfusudur.

1970-1990 yılları arası nüfusun artmasının sebebi 1975 yılında İskenderun Demir ve Çelik Fabrikası'nın üretime geçmesidir. İskenderun Demir-Çelik fabrikasının açılmasıyla birlikte Dörtüyl ilçesine doğru gerçekleşen yoğun bir göç hareketi yaşanmıştır. Çalışma sahasında belirgin bir nüfus azalışının yaşandığı dönemler ise 1990 yılında görülmektedir. Nüfus bir önceki sayım dönemi olan 1985 yılında 129,299 iken 1990 sayımında 111,332'ye gerilemiştir. Bu belirgin azalmanın sebebi Erzin'in ilçe yapılması ve Dörtüyl sınırları içerisinde sayılan 6 köyün de Erzin ilçesine bağlanmasıdır (Koca, 2005, s.69). Yani idari değişim Dörtüyl ilçesindeki nüfus gelişimini yapay da olsa etkilemiştir. 2012 yılında 6360 sayılı yasa ile Hatay ili Büyükşehir olmuştur. 2012-2013 yıllarında nüfustaki büyük değişikliğin nedeni daha önce Dörtüyl ilçesine belediye olarak bağlı olan Payas'ın Dörtüyl'dan ayrılarak Hatay Büyükşehir Belediyesine bağlı bir ilçe olmasıdır. Payas'ın Dörtüyl ilçesinden ayrılmasından sonra Dörtüyl nüfusu 36.586 kişi birden azalmıştır. Hatay ili Büyükşehir statüsüne geçince Hatay ili genelindeki tüm ilçelerde belde ve köy tüzel kişilikleri kaldırılmış ve bunlar mahalleye dönüştürülmüştür. Böylelikle il genelinde toplam mahalle sayısı 593 olmuştur. Bunun sonucunda Büyükşehir nüfusu il nüfusu olarak kabul edilmiştir. İlçelerin her birinin kent nüfusu da ilçe nüfusu olarak kabul edilmiştir. Daha önce belirlenmiş olan kentsel alanlardaki mahallelerdeki nüfus kentsel nüfus, kırsalda kalanlar kırsal nüfus olarak sınıflandırılmıştır (Dinç, 2022, s.208-209).

Dörtüyl ilçesi şehir nüfusu toplam nüfus seyrinde yaşanan dönemlere paralel olarak 1970 ve 1975 yıllarında çok önemli nüfus artışına sahne olmuştur. Özellikle 1935 yılında 3852 kişiden oluşan nüfusıyla küçük bir kasaba olarak nitelendirilebilecek özelliklere sahip olan ilçe merkezi

zaman geçtikçe ve çevreye sunduğu hizmetler arttıkça sürekli olarak nüfus çeker hale gelmiştir. Özellikle Dörtüyl ilçesi idari sınırları içerisinde bulunan Payas (Yakacık) beldesinde kurulan İSDEMİR'in faaliyete geçmesiyle birlikte bu çevre çok önemli nüfus çekim merkezi haline gelmiştir. İlçe merkezi 1960'lı yıllardan itibaren ilk defa 10 bin nüfus eşiğini aşmıştır. 1970 yılında 12.947 olan şehir nüfusu fabrikanın faaliyete geçmesiyle birlikte önemli oranda göç almaya başlamış ve nüfus %49,76 artış oranıyla 19.390 kişiye yükselmiştir. Bu dönemde yaşanan nüfus artışı sadece ilçe merkezi ile sınırlı kalmamıştır. Dörtüyl ilçesinin kırsal kesimleri de benzer oranlarda nüfus artışları yaşamıştır. Şehir nüfusu açısından en ilginç dönem 1985 ile 1990 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Dörtüyl ilçesi şehir nüfusu 1985-1990 yılları arasında en yüksek nüfus artış oranını yaşamıştır. Bu dönemde %53,45 artış oranı tüm yılların en yüksek değeri durumundadır. Nüfus 1985 yılında 30.722 kişiden 1990 yılına gelindiğinde 47.144 kişiye çıkmıştır. İlçenin kırsal kesimi için bu dönemde ise nüfus artışından ziyade bir azalış trendi söz konusudur. 1985 yılında 98.577 olan kır nüfusu 1990 yılına gelindiğinde 64.224 kişiye gerilemiştir. Bu düşüşün en önemli sebebi Erzin beldesinin yeni bir ilçe olarak kurulmasıdır (Tablo 2, Şekil 3-a ve b).

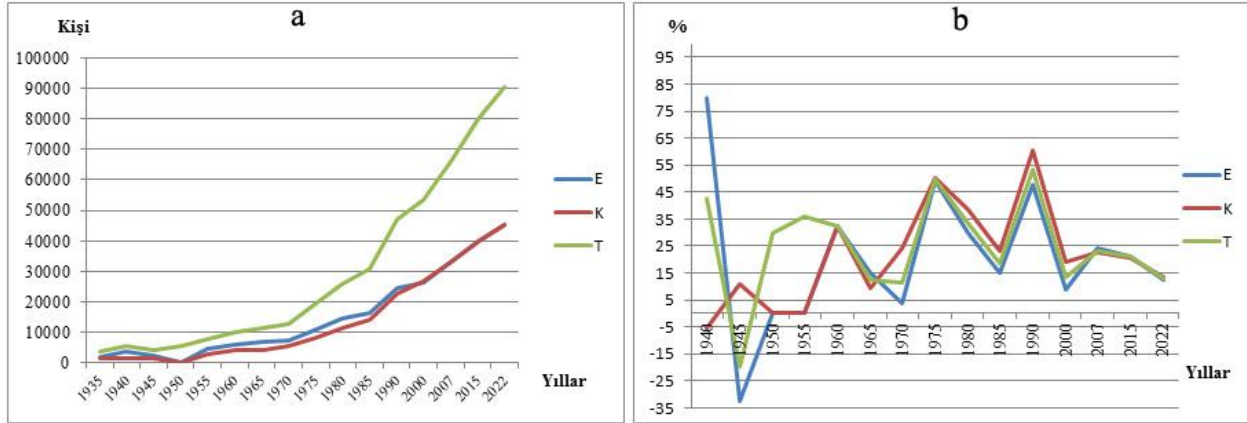
Tablo 2. Dörtüyl İlçe Merkezinde Nüfus Artış Miktarı, Oranı ve Yıllık Artış Hızı (1935-2022).

Sayım Yılları	Nüfus Artış Miktarı (Kişi)			Nüfus Artış Oranı (%)			Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1935-1940	1726	-88	1638	80,09	-5,19	42,52	117,66	-10,65	70,87
1940-1945	-1258	178	-1080	-32,41	11,06	-19,67	-78,35	20,99	-43,81
1945-1950	-	-	1310	-	-	29,71	-	-	52,02
1950-1955	-	-	2054	-	-	35,91	-	-	61,36
1955-1960	1530	989	2519	32,48	32,28	32,40	56,26	55,95	56,14
1960-1965	923	379	1302	14,79	9,35	12,65	27,59	17,88	23,82
1965-1970	283	1069	1352	3,95	24,12	11,66	7,75	43,22	22,06
1970-1975	3664	2779	6443	49,21	50,52	49,76	80,03	81,78	80,78
1975-1980	3323	3192	6515	29,91	38,55	33,60	52,33	65,21	57,94
1980-1985	2146	2671	4817	14,87	23,28	18,59	27,72	41,86	34,11
1985-1990	7885	8537	16422	47,56	60,36	53,45	77,81	94,45	85,65
1990-2000	2118	4335	6453	8,66	19,11	13,69	8,30	17,49	12,83
2000-2007	6418	6067	12485	24,14	22,46	23,29	30,90	28,94	29,91
2007-2015	7057	6787	13844	21,38	20,52	20,95	24,22	23,33	23,78
2015-2022	5056	5306	10362	12,62	13,31	12,96	16,98	17,85	17,41

Kaynak: DİE, (1935-2000), Türkiye Genel Nüfus Sayımı, TÜİK (2007, 2015, 2022) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Şekil 3. a -Dörtüyl İlçe Merkezinde Nüfusun Gelişim Seyri (1935-2022)

b- Dörtüyl İlçe Merkezinde Nüfusun Artış Oranı (1935-2022)

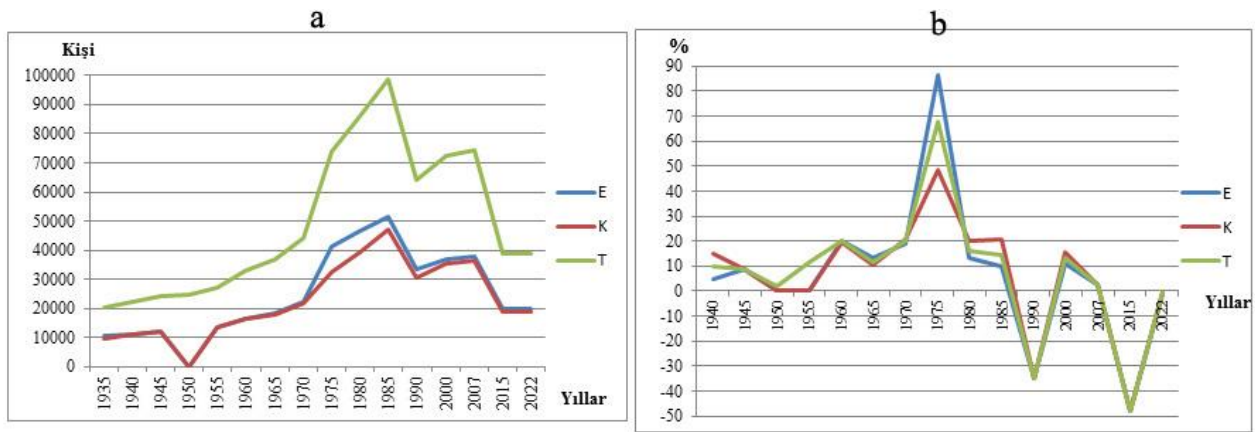
Dörttyol ilçesi kırsal kesimi nüfusun tarihsel gelişimi açısından çok önemli istatistiksel bilgiler içermektedir. İstatistik verileri kırsal kesimde 1935 yılında nüfusun 20.176 kişiyle ciddi bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Kırsal nüfusu 1970-1975 yılları arasındaki dönemde 29.798 kişi artmıştır. Nüfus artış oranı %67,72 ve nüfus artış hızı %103,42 ile tüm zamanların en yüksek değeridir. Bu dönem kadar nüfus artış hızı ve oranı diğer dönemlerde söz konusu bile olmamıştır. Dönemin hız ve oranına en yakın değerlerin bulunduğu zaman aralığı ise 1955-1960 yıllarına denk gelmektedir. 1970-1975 yılları arasında yaşanan bu çok ciddi nüfus artışının belki de tek ve en önemli sebebi demir-çelik sanayisinin kurulmasıdır. Sanayinin kurulmasıyla birlikte bölgeye akın eden işsiz nüfus daha çok çevre ilçelerin kırsal kesimlerinde konaklamak suretiyle kırsal alanın nüfusunu arttırmıştır. Dörttyol ilçesi kırsal kesimi 1985-1990 yılları arasında 34.353 kişilik bir nüfus kaybına uğramıştır. Bu nüfus azalışı kırsal kesimden ayrılan köylerin yeni bir ilçe olarak kurulan Erzin'e bağlanmasıyla yaşanmıştır. Bu dönemde nüfus artış oranı %-34,85, nüfus artış hızı ise %-85,69 değerine sahiptir. İdari değişimden kaynaklı bu suni nüfus artışının Dörttyol ilçesi kırsal nüfusu üzerindeki etkisini belirtmek gerekir. 2007-2015 yılları arasında görülen en yüksek nüfus kaybı ise benzer bir idari değişim sonucuna bağlıdır. 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı büyükşehir yasası ile Payas beldesinin kendine bağlanan köylerle birlikte Dörttyol ilçesinden ayrılması sonucu böyle bir durum ortaya çıkmıştır (Tablo 3, Şekil 4-a ve b).

Tablo 3. Dörtyol İlçesi Kırsal Kesiminde Nüfus Artış Miktarı, Oranı ve Yıllık Artış Hızı (1935-2022).

Sayım Yılları	Nüfus Artış Miktarı (Kişi)			Nüfus Artış Oranı (%)			Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1935-1940	497	1469	1966	4,70	15,28	9,74	9,19	28,44	18,60
1940-1945	981	948	1929	8,87	8,56	8,71	17,00	16,42	16,71
1945-1950	-	-	456	-	-	1,89	-	-	3,75
1950-1955	-	-	2828	-	-	11,53	-	-	21,82
1955-1960	2756	2723	5479	20,22	19,84	20,03	36,82	36,20	36,51
1960-1965	2151	1695	3846	13,12	10,31	11,71	24,66	19,62	22,15
1965-1970	3531	3791	7322	19,05	20,90	19,96	34,87	37,96	36,40
1970-1975	19114	10684	29798	86,60	48,72	67,72	124,76	79,37	103,42
1975-1980	5587	6540	12127	13,57	20,05	16,43	25,44	36,55	30,43
1980-1985	4624	8026	12650	9,89	20,50	14,72	18,86	37,29	27,47
1985-1990	-17956	-16397	-34353	-34,94	-34,75	-34,85	-85,96	-85,40	-85,69
1990-2000	3653	4784	8437	10,92	15,54	13,14	10,37	14,45	12,34
2000-2007	847	927	1774	2,28	2,61	2,44	3,23	3,68	3,45
2007-2015	-18170	-17430	-35600	-47,89	-47,76	-47,83	-81,48	-81,17	-81,33
2015-2022	-120	-62	-182	-0,61	-0,33	-0,47	-0,87	-0,47	-0,67

Kaynak: DiE, (1935-2000), Türkiye Genel Nüfus Sayımı, TÜİK (2007, 2015, 2022) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Şekil 4. a- Dörtyol İlçesi Kırsal Kesiminde Nüfusun Gelişim Seyri (1935-2022)
b- Dörtyol İlçesi Kırsal Kesiminde Nüfusun Artış Oranı (1935-2022)

Nüfusun Dağılışı ve Yoğunlukları

Çalışma sahasında kırsal yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde nüfus faktörünün etkisini belirleyen çok önemli coğrafi faktörler vardır. Başlıca fiziki coğrafya faktörlerini yeryüzü şekilleri, iklim, bitki örtüsü, hidrografik yapı, toprak koşulları oluşturmaktadır. Yeryüzü şekillerini yani sahanın morfografik yapısını oluşturan üniteler; ova, dağ eteği, plato ve dağlık küteden oluşmaktadır. Ova tabanında yer alan Yeşilköy, Altınçağ ve Yeniköy yerleşmeleri nüfus açısından yüksek potansiyelli sahalardır. Dağ eteğinde yer alan Kuzuculu ve Karakese köyleri ise daha az ve

seyrek nüfuslanmıştır. Çalışma sahasında doğuya doğru gidildikçe yükselti ve engebe artmaktadır. Buna bağlı olarak Konaklı, Çatköy ve Kapılı köylerinde yeryüzü şekilleri ve bitki örtüsünün etkisi ile nüfus diğer mahallelere nazaran daha az ve seyrek.

Nüfusun alansal dağılışı tek bir etmene bağlı kalınarak açıklanamaz. Nüfus dağılışında hem doğal etmenler hem de beşeri etmenleri birlikte ele almak gerekmektedir. Dağılışı etkileyen en önemli fiziki etmenler yeryüzü şekilleri, iklim, bitki örtüsü, toprağın verimliliği başta gelmektedir (Özgür, 2011, s.95). Araştırma sahasında nüfusun dağılışı ve yoğunluğu ile ilgili olarak farklı dağılış formları dikkat çekmektedir. Bu dağılıştta relief faktörlerinin etkisi kendini hissettirmektedir. Özellikle nüfus dağılışının ve yoğunluğunun körfez çevresinde sıklaştığı görülmektedir. Yerleşmeler Amanos Dağları eteklerinden kıyı ovasına doğru dağılış göstermektedir. Dörtyol ilçesi 15 mahalleden oluşmaktadır. Bunlar: Altınçağ, Çatköy, Çaylı, Kapılı, Karakese, Kışlalar, Konaklı, Kuzuculu, Numune Evler, Ocaklı, Özerli, Sanayi, Yeşil, Yeşilköy ve Yeniyurt mahalleleridir. Dörtyol büyükşehir ilçesinin mahalle nüfuslarına bakıldığında en fazla nüfus yoğunluğunun olduğu mahallelerin Numune Evler, Özerli ve Ocaklı olduğu en az nüfuslu mahallelerin ise Kapılı ve Çatköy olduğu görülmektedir. Kapılı ve Çatköy mahallelerinin yükseltisi fazladır. Dağlık alanda bulunduğu için tarım yapmaya uygun değildir (Tablo 4 ve 5).

Tablo 4. Dörtyol İlçesi Mahalle Nüfusları (2022)

Mahalle Adı	Toplam	Erkek	Kadın
Çaylı	10152	5196	4956
Kışlalar	9319	4711	4608
Numune Evler	27129	13372	13757
Ocaklı	12392	6200	6192
Özerli	12195	6208	5987
Sanayi	6262	3083	3179
Yeşil	12839	6343	6496
İlçe Merkezi (7 Mahalle)	90288	45113	45175
Altınçağ	5711	2907	2804
Çatköy	331	190	141
Kapılı	145	91	54
Karakese	5994	3062	2932
Konaklı	1064	559	505
Kuzuculu	11171	5641	5430
Yeniyurt	3801	1885	1916
Yeşilköy	10436	5315	5121
İlçe Toplam (15 Mahalle)	128941	64763	64178

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri

Tablo 5. Dörtöyl İlçesi Köylerinin Nüfus Gelişimi (1935-2022)

Mahalle adı	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000	2007	2015	2022	
İlçe Merkezi	E	2155	3881	2623		4710	6240	7163	7446	11110	14433	16579	24464	26582	33000	40057	45113
	K	1697	1609	1787		3064	4053	4432	5501	8280	11472	14143	22680	27015	33082	39869	45175
	T	3852	5490	4410	5720	7774	10293	11595	12947	19390	25905	30722	47144	53597	66082	79926	90288
Altınçağ (Altınçağ/İcadiye)	E	226	327	420		658	850	1036	1170	1288	1521	1924	2028	2354	2667	2719	2907
	K	215	332	457		668	850	959	1127	1166	1472	1817	1994	2391	2545	2593	2804
	T	441	659	877	1028	1326	1700	1995	2297	2454	2993	3741	4022	4745	5212	5312	5711
Çatıköy (Çat)	E	86	106	115		147	151	162	96	81	205	32	57	55	45	172	190
	K	92	100	109		135	136	111	65	68	179	28	44	38	39	129	141
	T	178	206	224	263	282	287	273	161	149	384	60	101	93	84	301	331
Kapılı	E	49	57	58		71	80	89	81	156	115	62	106	81	31	85	91
	K	57	61	62		76	86	83	87	151	115	56	82	49	22	59	54
	T	106	118	120	126	147	166	172	168	307	230	118	188	130	53	144	145
Karakese (Karakese)	E	434	475	541		691	796	894	1141	1382	1815	2102	2235	2898	3020	3176	3062
	K	465	544	536		699	795	838	1100	1253	1855	2061	2289	2921	2883	3048	2932
	T	899	1019	1077	1289	1390	1591	1732	2241	2635	3670	4163	4524	5819	5903	6224	5994
Konaklı (Rabat)	E	111	101	113		147	177	185	245	248	295	326	368	390	443	557	559
	K	102	107	101		134	181	197	254	226	281	358	348	381	407	526	505
	T	213	208	214	313	281	358	382	499	474	576	684	716	771	850	1083	1064
Kuzuculu	E	849	856	998		1322	1691	1927	2603	3753	3587	4526	4837	5354	5608	5666	5641
	K	811	864	947		1362	1684	1854	2513	2258	3528	4435	4872	5334	5291	5437	5430
	T	1660	1720	1945	2301	2684	3375	3781	5116	6011	7115	8961	9709	10688	10899	11103	11171
Yeni yurt	E	Yeşilköy Sınırlarından Ayrılmış				335	526	644	809	950	1158	1450	1470	2604	2187	2009	1885
	K					359	512	613	806	944	1188	1373	1489	2444	2175	2002	1916
	T				533	694	1038	1257	1615	1894	2346	2823	2959	5048	4362	4011	3801
Yeşilköy (Küçükçaylı)	E	551	544	611		764	948	1107	1434	2123	2529	3522	4401	4888	5202	5386	5315
	K	524	537	630		778	920	1080	1412	2105	2554	3351	4161	4945	5003	5271	5121
	T	1075	1081	1241	1387	1542	1868	2187	2846	4228	5083	6873	8562	9833	10205	10657	10436

Kaynak: DİE, (1935-2000), Türkiye Genel Nüfus Sayımı, TÜİK (2007, 2015, 2022) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

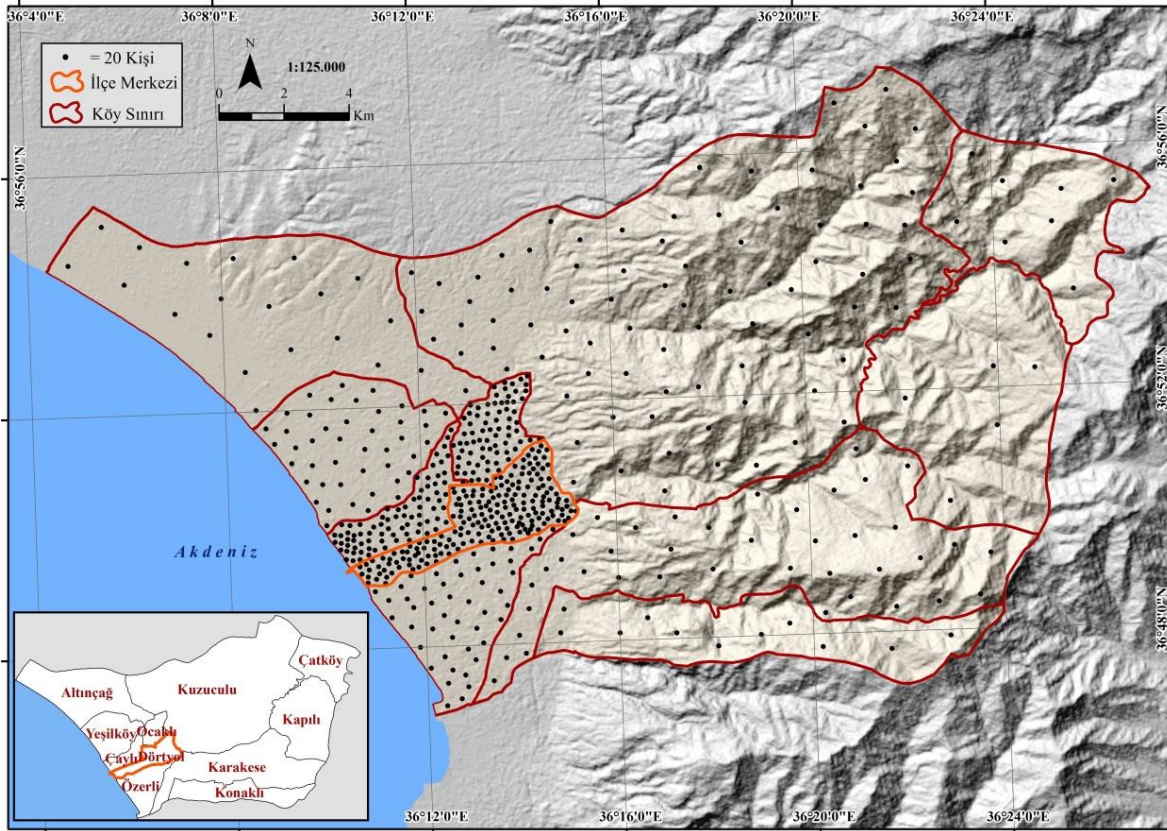
Yerleşmelerin dağılımını ve yoğunluğunu açıklarken fiziki ve beşeri faktörleri birlikte ele almak gerekir. Bir yerleşmenin dağılımını ve yoğunluğunu etkileyen faktör iklimi veya yeryüzü şekilleri olabilirken orada kurulmuş bir sanayi alanı veya ulaşım da tek başına etkili olabilmektedir. Fiziki ve beşeri faktörler birbirlerini etkilemektedir. Fiziki olarak elverişli bir sahaya kurulan yerleşme zamanla beşeri faktörlerin etkisi ile daha da büyüebilmektedir. Dörtöyl ilçesi köylerinde buna benzer durumlar yaşanmıştır. Yeni yurt, Yeşilköy ve Altınçağ köylerinin kurulmuş olduğu yer Dörtöyl ovasında ziraat yapmaya elverişli alanlar üzerinde bulunmaktadır. Adana'yı Hatay'a bağlayan ulaşım hattı üzerinde yer almaları bu alanların zaman içerisinde nüfuslanmasına ve köy idari yapılarının belde belediye eliyle elde etmelerine kadar etki etmiştir. Nüfus sayılarının önemli oranlarda artışı kırsal fonksiyonlarının yavaş yavaş kasaba özellikleri göstermesine yol açmıştır.

Çalışma sahası kır ve şehir nüfusu olarak sınıflandırıldığında kır nüfusu toplamının şehir nüfusundan daha fazla olduğu açıkça görülmektedir. Çalışma sahasında yeryüzü şekillerinin ve iklimin tarım için elverişli olması bu alandaki insanların geçmişten günümüze tarımla uğraşmasına yol açmıştır. Kırsal kesimde evler ve etrafında büyük turuncgil bahçeleri mevcutken şehir merkezindeki mahallelerde son yıllarda çok katlı betonarme yapılar artsa da bazı mahallelerde halen özellikle turuncgil yetiştirilen bahçelerin içerisinde evlere de rastlanmaktadır. Gelecek yıllara dair imar planlamalarını yapabilmek için nüfusun mahallelere dağılımını bilmek önemlidir. Nüfus dağılımını bilmek bize o bölgenin arazi kullanımı, ekonomik fonksiyonlar ve planlama gibi

faaliyetlerde önemli bir ışık tutar. Dörtüyl ilçesinde mahalle nüfuslarının dağılımına baktığımızda dengeli bir dağılımın olmadığı görülmektedir. 15 mahalleden oluşan ilçede merkez mahalleleri oluşturan Çaylı, Ocaklı, Numune Evler, Kışlalar ve Sanayi mahallelerinde nüfus daha yoğun iken kırsal mahallelerde yoğunluk azdır.

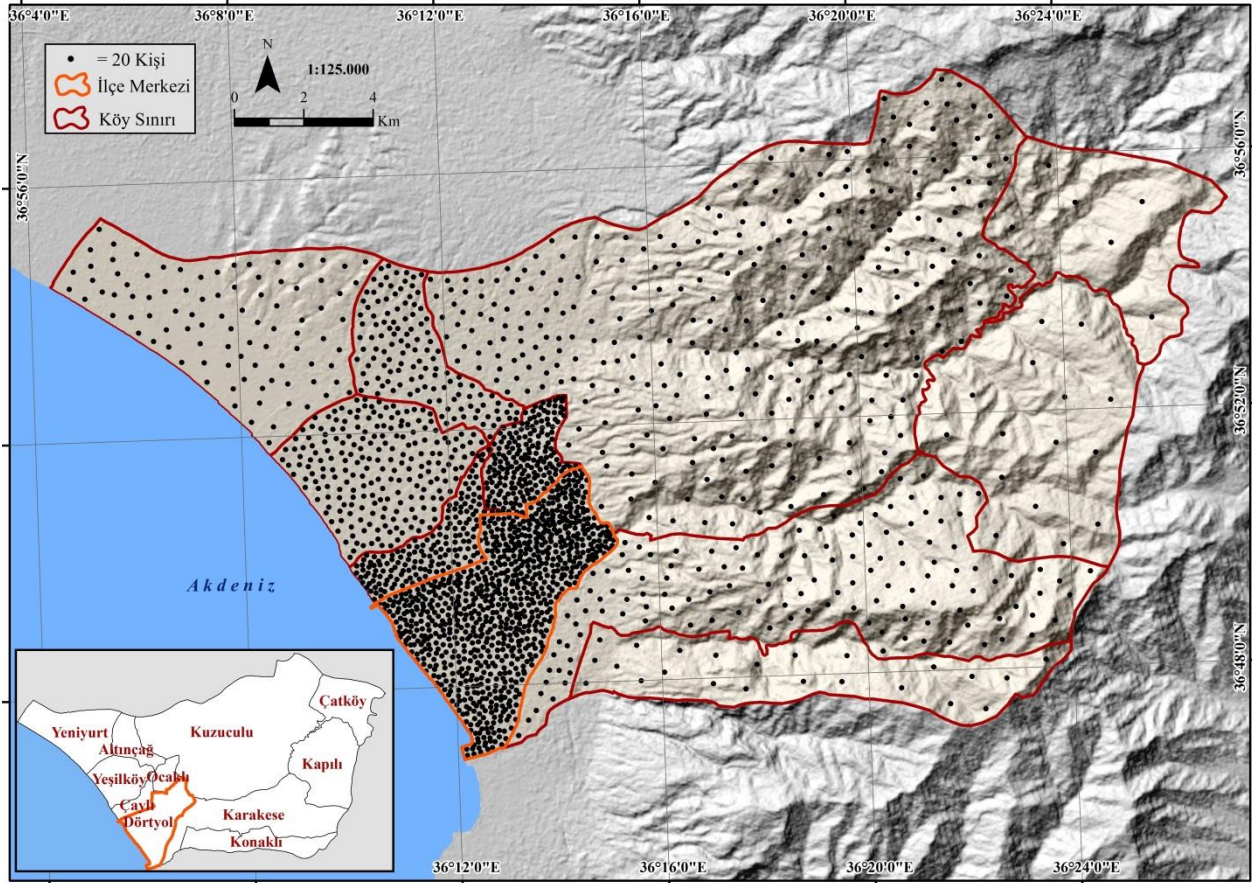
Dörtüyl ilçesinin 1935 yılı nüfus dağılımı haritası incelendiğinde nüfusun daha çok Ocaklı, Çaylı ve Numune Evler Mahallelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu sayılan mahalleler Dörtüyl Ovası'nın alüvyal yayılım sahasına karşılık gelmektedir. Yoğunluğun en az olduğu mahalleler ise Amanos Dağları eteklerinde yer alan kırsal mahalleler olan Çatköy ve Kapılı Mahalleleridir (Şekil 5). Nüfusun yoğun olduğu mahalleler yeryüzü şekilleri bakımından incelendiğinde ova tabanı üzerine kurulmuş olan merkez mahalleler olduğu dikkat çekmektedir. Kırsal kesimdeki mahallelerin dağlık bölgelerinde ise nüfus hiç yok denilebilir. Amanos Dağları'nın yüksekleri eğim ve engebenin fazla, bitki örtüsünün yoğun olduğu ve ekonomik olarak bitkisel üretimin yapılamadığı kesimlerdir. Bu saydığımız özellikler yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde birinci derecede etkilidir. Yerleşmelerin kurulması ve sonrasında buldukları sahalarda nüfus toplamaları için coğrafi şartların insanların yaşamlarını sürdürmeleri için uygun ortamlar sunmalarına bağlıdır.

Şekil 5. Araştırma Sahasının Nüfus Dağılımı Haritası (1935)

1975 yılı nüfus dağılışı ve yoğunluğu haritası incelendiğinde 1935 yılı nüfus dağılışı ve yoğunluğu haritasına kıyasla nüfusun yoğunluğunun arttığı göze çarpmaktadır. 1975 yılında mahallelerin ovalık kesimlerinde kalan yerlerde nüfus yoğunluğu artarken kırsal kesimdeki mahallelerin dağlık bölgelerinde kalan yerlerinde akarsu vadilerinde nüfusun toplanmaya başladığı görülmektedir. Akarsu vadilerine ve çevresine doğru nüfusun artması çalışma sahasındaki insanlar için tarımın önemini vurgulamaktadır. Bu dönemdeki şehir nüfusunun yoğunlaşmasını 1975 yılında faaliyete geçen İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın etkisiyle gerçekleşen bölge dışından göçlere bağlamak mümkündür. Bunlardan yola çıkarak nüfusun dağılışı ve yoğunluğunda hem merkez mahallelerde hem de kırsal kesimde artış gerçekleşmiştir. 1975 yılı nüfus haritasına göre Ocaklı, Çaylı ve Numune Evler Mahallelerinin yanı sıra Yeşilköy ve Altıncağ yerleşmelerinde de nüfus yoğunluğunun artmaya başladığı söylenilebilir (Şekil 6).

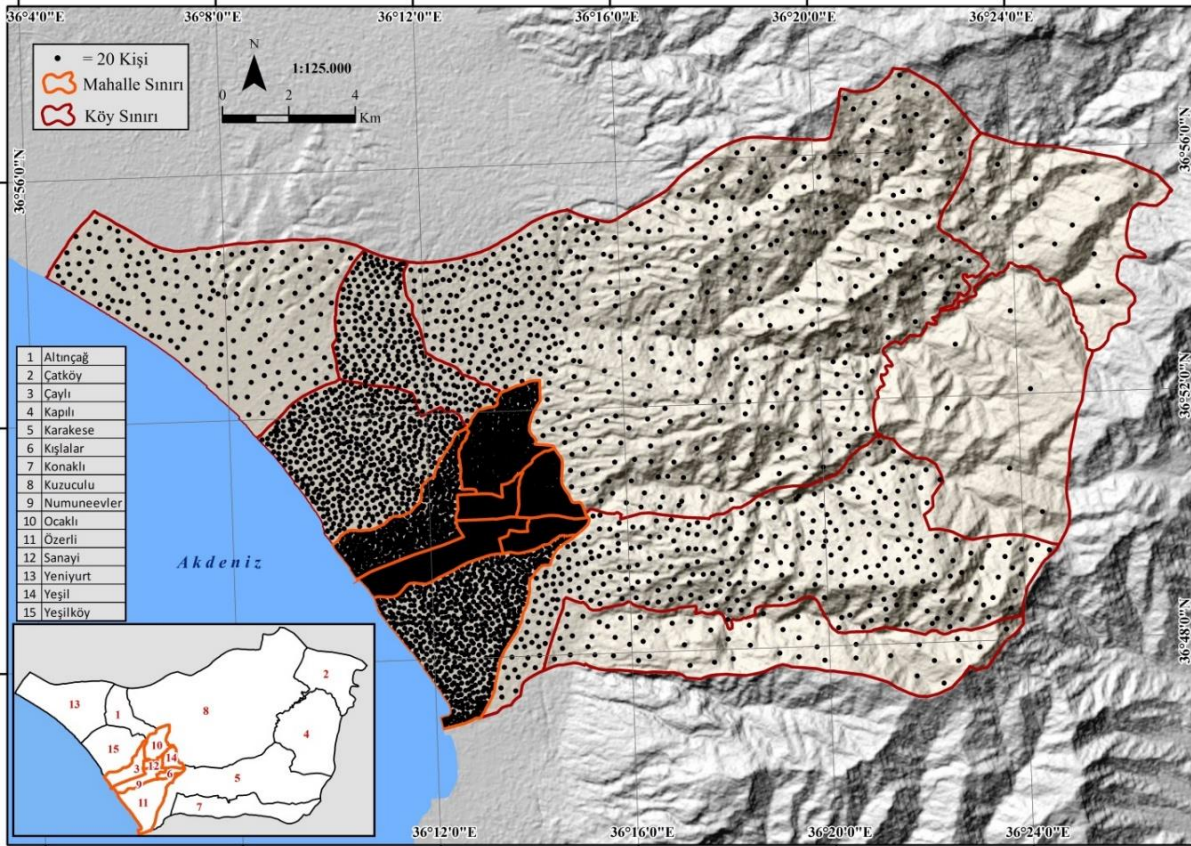
Şekil 6. Araştırma Sahasının Nüfus Dağılışı Haritası (1975)

Dörtüyl ilçesinde 2022 yılı nüfus dağılışı ve yoğunluğu haritasına bakıldığında; nüfusun geçmiş yıllara kıyasla sayıca çok fazla olduğu ve morfolojik ünite olarak ta ova tabanının en yoğun kesime karşılık geldiğini görmek mümkündür. Bu dönemde çalışma sahasını oluşturan kırsal mahallelerde de nüfus yoğunluğunun daha fazla olduğu görülmektedir. En yoğun nüfuslu

mahalleler merkez mahalleler olan Numune Evler, Sanayi, Yeşil, Kışlalar Mahalleleridir. Onları takip eden mahalleler ise Ocaklı, Çaylı, Özerli ve Altınçağ'dır. Altınçağ Mahallesi şehir merkezinin bir mahallesi olmamasına rağmen yerleşmenin kurulmuş olduğu yer ve ulaşım şartları bakımından göstermiş olduğu avantajlı konumu burasının nüfuslanmasında etkili olmuştur. Özerli Mahallesi'ni yoğunluk bakımından Yeşilköy takip etmektedir. Nüfus yoğunluğunun en az olduğu yerleşmeler ise Kapılı ve Çatköy'dür. Dörttyol ilçesi kırsal kesimi nüfus dağılışı ve nüfus yoğunluğu açısından tarihi süreç içerisinde nüfusun artışıyla dikkatleri çekmektedir. Nüfus yoğunluğu açısından sahanın morfolojik yapısının etkisi her dönemde kendini hissettirmiştir. Dağlık alanın en üst seviyelerinden Akdeniz kıyısına doğru azalan yükselti ve değişen morfolojik üniteler bu kesimlerde kurulmuş yerleşmeleri ve onların gelişim aşamasını etkilemektedir. Geçmiş dönemlerden günümüze kadar nüfus haritaları ve istatistikleri değerlendirildiğinde Kapılı ve Çatköy çalışma sahasındaki en az nüfuslu yerleşmeler olma özelliğini sürdürmüştür. Bu iki kırsal karakterli yerleşmede nüfus yoğunluğunun az olmasının sebebi dağ eteğinin üst kesiminde kurulmuş olması, dağlık ve engebeli bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Arazinin sahip olduğu fiziki coğrafya faktörleri bu kesimlerde insanların yaşam olanaklarını kısıtlamakta ve nüfusu başka yönlere doğru itmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Araştırma Sahasının Nüfus Dağılışı Haritası (2022)

Nüfus Hareketleri

Göçler bir ülke içerisinde, bölge, kent ve köy gibi yerleşim alanlarından, bir yerden diğerine yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketleri olarak tanımlanmaktadır (Üner, 1972, s.77; Akkayan, 1979, s.21). Göç toplumların genel olarak belirli kesimdeki insan kitlesini etkilemektedir. Fakat bazı olağan durumlarda kitlesel veya grup göçleri şeklinde tasnif ettiğimiz göçlerde meydana gelmektedir (Tekeli, 2011, s.33). Göçlerin tarih boyunca ana nedeni ekonomik olarak görülmektedir. Nüfus artışı ile besin üretimi aynı oranda olmayınca, insanlar, besin ihtiyacını temin edecek daha verimli başka yerlere göçe zorlanmakta ve bir göçler zinciri meydana getirmektedirler. Besi üretimi teknolojiyi geliştirme imkânı sağlamayınca göç tek çıkar yol olarak görülür. Göçler ekonomistler tarafından farklı şekilde tanımlanmıştır. Bazı ekonomistler işgücü transferi olarak, diğer ekonomistler ise, işgücüne ihtiyaç gösteren pazarlarda işgücüne ödenen yüksek ücretlerin sonucu olarak görmüşlerdir (Karpata, 2010, s.78).

Cumhuriyetin ilk elli yılında kırsal kesimdeki nüfus artışının fazla olması, bununla birlikte toprağın bölünmesi ve fazla nüfusu besleyemeyecek olması, sanayileşme ve kentlerdeki işgücü ihtiyacı, göçlerin temel dinamiğini meydana getirmiştir. Ayrıca köylerdeki eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersiz düzeyde olması, kente göçü etkileyen diğer faktörlerdir. Göç kuramlarında göçün nedenlerine ilişkin geliştirilen teoriler, daha çok kır-kent göçlerini açıklamak üzere yoğunlaşmıştır. Türkiye’de iç göçlere baktığımızda ise bunlar genellikle kırdan kente olan göçler şeklinde gerçekleşmektedir. Kırdaki insanın ekonomik faaliyetlerinin kısıtlılığı, iş olanaklarının sınırlı olması, miras yoluyla tarım alanlarının küçük parçalara ayrılmış olması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği gibi sebepler göçe neden olabilmektedir. İç göçlerin olmasının en büyük nedeni bölgeler arasındaki ekonomik dengesizlik ve ekonomik kaynakların yetersizliğidir. Çalışma sahasında yaşanan göçler ülkemizin ekonomik olarak geri kalmış bölge ve yörelerinden yapılan işgücü göçleridir. Sanayileşmeye dayalı iş imkânlarının artışı körfez çevresindeki yerleşmeleri ekonomik açıdan etkilemiştir. Yeni iş imkânlarının oluşması ve beraberinde daha farklı iş kollarının doğması nüfusun kalabalık kitleler halinde gelmesine olanak tanımıştır.

Çetin’in “Antakya ve İskenderun-Dörtyol Çevresinde Suburbanizasyon (Banliyöleşme)” adlı çalışmasında bahsettiği üzere sanayinin ve hizmet alanının gelişimi ile gerçekleşen göçler yalnızca göç edilen yerlerin merkezlerini değil bu merkezlerin çevresindeki yerleşmelerin de büyümesinde etkilidir. Özellikle 1950’lerden sonra Antakya, İskenderun- Dörtyol çevresine Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden gelenlerin yanı sıra diğer kırsal alanlardan gelen göçmenler merkezlerin yanı sıra bu merkezlerin çevresine de yerleşmişlerdir (Çetin, 2012, s.264). Ağır sanayinin İskenderun ve Payas ilçelerini içerisine alan kesimde kurulması ve diğer alanlara yan sanayi kollarının yayılımı ekonomik olarak bölgenin ve ülkemizin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu durum gösteriyor ki sadece merkezler değil sanayinin etkisiyle kırsal alanlar da oldukça nüfuslanmıştır. Dörtyol ilçesi şehirsiz konut dokusu itibarıyla bahçeli ve az katlı apartmanların bulunduğu bir

yerleşmedir. İlçe merkezinin hemen yakınında kurulmuş olan ve kasaba karakteri gösteren yerleşmelerde ise apartmanlardan ziyade tek katlı bahçeli evlerin yayılış gösterdiği görülmektedir. Karakese, Kuzuculu, Yeşilköy gibi yerleşmeler buna örnek gösterilebilir. Sanayinin etkisiyle bölgeye yapılan göçler hem şehirselleşen alanları hem de bu şehirlerin kırsal kesimlerini yakından etkilemiştir. Yoğun nüfus göçü karşısında arsa ve konut fiyatlarının artışı ekonomik olarak gelir seviyesi düşük insanların daha ucuz yerler aramasına yol açmıştır. Bu durum Dörtyol ilçesi kırsal kesiminde de kendisinin hissettirmiştir. Ulaşım koşullarının uygun olduğu yerler daha çok tercih edilmiş ve nüfus çekmiştir. Dörtyol ilçesi ve kırsal kesimine işgücü göçlerinin gerçekleştiği en önemli illerin başında Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa, Adana, Osmaniye ve Gaziantep gelmektedir. Bu illerden gelenlerin öncelik oluşturduğu nüfus 1970’li yılların başında önce tek başına gelmekte idi. İş bulup kalacak yerini ayarladıktan sonra da memleketindeki aile fertlerinin diğerlerini yanına alarak gelen nüfus miktarını oldukça yükseltmişlerdir. Bu durum yaygınlık kazanmaya başlayınca ve tanıdık, akraba gibi bir arada daha kolay yaşayabilme olanakları ortaya çıkınca yerleşmenin nüfusu birden bire kalabalıklaşmaya başlamıştır. Özellikle şehirselleşen alanların dış çeper kuşak olarak adlandırılan gecekondu semtlerin oluşması da bu bahsedilen süreç sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Dörtyol ilçesi ve kırsal kesiminde sanayiye bağlı gerçekleşen göçler dışında tarımsal ürün üretimi ve hasat işlemlerine bağlı olarak oluşan mevsimlik işçi göçleri de yaşanmaktadır. Mevsimlik işçi göçü turunçgil hasat döneminde görülmektedir. Kırsal kesimde yetiştirilen en önemli tarımsal ürün turunçgil olduğu için bunun hasat işlemlerinin yapılması amacıyla işçiye çok fazla ihtiyaç duyulmaktadır (Foto 1-a). Hemen her köyde yetiştirilen mandalina ve portakalın toplanması ve paketlenerek yurt içi ve yurt dışına ihraç edilmesi aşamalarında sürekli işçiye ihtiyaç olmaktadır. Yine inşaatlarda çalışmak üzere Dörtyol ilçe merkezi ve kırsal kesimlerine gelen mevsimlik işçiler de bulunmaktadır. Sayılan bu işgücü göçlerinin yanı sıra Amanos Dağları’nın yazın serin ikliminden yararlanmak isteyen yerli halkın kullandığı yaylalar (Foto 1-b) ve buna bağlı olarak gelişen yaylacılık faaliyeti yörede çok önemli bir mevsimlik göç çeşididir.

Foto 1. a-Dörtyol İlçesine Mevsimlik Göç İle Gelen Turunçgil İşçilerinden Bir Görünüm
b- Dörtyol İlçesinde Bulunan Topaktaş Yaylasından Bir Görünüm (2022)

Sonuç

Araştırma sahası ülkemizin en güneyinde bulunan Hatay ilinin 15 ilçesinden birisi olan Dörttyol ilçesinin kırsal kesimini kapsamaktadır. Araştırmaya konu olan yerleşmeler Dörttyol ilçesinin farklı morfolojik birimleri üzerinde yer almaktadır. Amanos Dağları etekleri ile Akdeniz arasında ovalık kesiminde kurulmuş olan Altınçağ, Yeşilköy, Yeniyurt; dağ eteği ve yamaçlarda kurulmuş olan Karakese, Konaklı ve Kuzuculu ile tamamen dağlık kesimde kurulmuş olan Çat ve Kapılı yerleşmeleri çalışma sahasını oluşturmaktadır. Dörttyol ilçesi kırsal yerleşmelerinin farklı jeomorfolojik birimler üzerinde kurulmuş olması bu yerleşmelerin hem arazi kullanımını ve hem de nüfusun ekonomik yapısını doğrudan etkileyen bir faktör olmuştur. Altınçağ, Yeşilköy ve Yeniyurt yerleşmeleri Deliçay, Özerli Çayı ve birçok küçük akarsuyun taşıdığı alüvyonların oluşturduğu birikinti koni ve yelpazelerinin üzerine kurulmuştur. Kırsal karakterli bu yerleşmelerin verimli ova tabanı üzerinde kurulması tarımla uğraşan nüfusun burada yoğunlaşmasına sebebiyet vermiştir. Karakese, Konaklı ve Kuzuculu ovalık alanda kurulmuş kırsal yerleşmelere nazaran daha eğimli ve engebeli dağ etekleri ile dağ yamaçları üzerinde yayılış göstermektedirler. Çat ve Kapılı ise yaylacılık faaliyetlerinin yaygın olduğu dağlık kesimde kurulmuş ve gelişim göstermiştir. Çalışma sahasında batıdan doğuya doğru gidildikçe yükselti ve engebelerin artmasına bağlı olarak nüfus yoğunluğu da tedrici olarak azalmaktadır. Çalışma sahasının yer aldığı Dörttyol ilçesi kırsal nüfusu miktar olarak daha fazla olmasına rağmen nüfusun yoğunluk gösterdiği yerler merkez mahallelerdir. Kırsal kesimde nüfus miktarı ve yoğunluğu 1970-1975 yılları arasında İskenderun Demir ve Çelik Fabrikası'nın kurulması ve faaliyete başlamasıyla birlikte ciddi bir artış yaşamıştır. Bu artışın en önemli sebebi sanayileşmeye bağlı olarak gerçekleşen işçi göçleridir. Çalışma sahasında nüfus yoğunluğu ve yerleşme sıklığı 1970'lere kadar normal denebilecek hızda ilerlemiştir. Fabrikanın kurulması ve üretime geçmesi ile birlikte çalışma sahasını da içerisine alan sahalarda göçle gelen nüfusun kalabalık kümeler oluşturması farklı iş kollarının ve sektörlerin doğmasına neden olmuştur. Bu sebeple hem sanayi alanında hem de hizmet ve üretim alanlarında iş gücüne ihtiyaç duyulmuştur ve göç hareketleri daha da artmıştır. Tüm bunların da etkisiyle daha önceki dönemlerde nüfus yoğunluğu az olan Dörttyol ilçesinin kırsal kesimi nüfusunda hızlı artışlar yaşanmıştır. 1990 sayımında Dörttyol ilçesinin nüfusunun bir önceki sayıma oranla belirgin bir şekilde azaldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise Erzin'in ilçe yapılması ve Dörttyol sınırları içerisinde bulunan 6 köyün Erzin ilçesine bağlanmasıdır. 2012-2013 yıllarında Dörttyol ilçesi nüfusundaki büyük değişikliğin nedeni yine idari değişiklikten kaynaklanmaktadır. Dörttyol ilçesinin belde belediyesi durumunda olan Payas (Yakacık) Hatay'ın 2012 yılında büyükşehir yapılmasıyla birlikte yeni bir ilçe idari alanı olarak kurulmuştur. Payas'ın Dörttyol ilçesinden ayrılmasından sonra Dörttyol ilçe nüfusu 36.586 kişi birden azalmıştır. Çalışma sahasında Cumhuriyet sonrası nüfus hareketlerini 3 aşamada ele almak mümkündür. Bunlar 1975 yılında İsdemir'in hizmete açılması, ikincisi 1985-1990 yılları arasında Erzin'in ilçe yapılmasıyla birlikte görülen bir idari değişim

sürecidir. Üçüncüsü ise 2012 yılında Hatay'ın büyükşehir olması ile birlikte Payas'ın ilçe yapılmasıdır. Bu durum suni de olsa sahanın nüfusunda azalma anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Akkayan, T. (1979). *Göç ve değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat. Fak. Yay. No:2573, İstanbul.
- Alagöz, C.A. (1944). Coğrafya gözüyle Hatay, A.Ü. *DTCF Dergisi*, II(2), s.203-216, Ankara.
- Başer, T. (2024). *Kırsal yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde etkili olan coğrafi faktörler: Dörtyol (Hatay) ilçesi örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Baykara, T. (2000). *Anadolu'nun tarihi coğrafyasına giriş-I, Anadolu'nun idari taksimatı*, 2.Basım, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Yayın No. 160, Ankara.
- Çetin, B. (2012). Antakya ve İskenderun-Dörtyol çevresinde suburbanizasyon (banliyöleşme), A.Ü. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(28), s.259-281, Erzurum.
- Dinç, Y. (2022). Büyükşehir belediye illerde kentsel alanların ve kent-kır nüfusunun belirlenmesi (Hatay örneği), *Coğrafya Bilimleri Dergisi*, 20(1), s.208-210
- Doğanay, F. (2002). Türkiye'de kırsal yerleşmeler ve geliştirilen politikalar, *Planlama* 2(3), s.90-96.
- Geray, C. (1975). Türkiye'de kırsal yerleşme düzeni ve köy kent yaklaşımı, *Siyasal Bilgiler Fakülte Dergisi*, 30(1), s.45-66
- Gül, A. (1996). *Üzeyr sancağının sosyo-iktisadi yapısı (1521-1573)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Gümüş, E. (1998). *Türkiye'de yerleşme*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler-Teknikler*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Karpat, H. K. (2010). *Etnik yapılanma ve göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Koca, H. (2005). *Kuruluşu-gelişmesi ve fonksiyonel özellikleri yönüyle Dörtyol şehri*, Aktif Yayınevi, İstanbul.
- Kuzucular, Ş. (2012). *Dörtyol, Hatay, Çukurova tarihi ve Türkmenleri*, Color Ofset Matbaacılık, İskenderun.
- Özdemir, E. (2014). Tarama yöntemi. Metin, M. (Ed.) *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri Kitabı*, s.77-97, Pegem Akademi, Ankara.
- Özgüç N. (1996). *Beşeri coğrafya' da veri toplama ve değerlendirme yöntemleri*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayını, No:105, İstanbul.

Özgür, E, M. (2011). *Nüfus coğrafyası*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Ankara

Parmaksızoğlu, İ. (1982). *Evliya Çelebi seyahatnamesi*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.

Tekeli, İ. (2011). *Göç ve ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Tekbıyık, A. (2014). *İlişkisel tarama bilimsel araştırma yöntemleri*, Pegem Akademi, Ankara.

Tunçdilek, N. (1984). Türkiye köylerinin yapısal özelliklerine toplu bir bakış, İ.Ü. *DBCE, Bülten*, 1(1), s.23-40, İstanbul.

Üçeçam Karagel, D. (2018). *Hatay ili yerleşme coğrafyası I (Yerleşmelerin kuruluşu, gelişmesi ve idari coğrafya özellikleri)*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

Üner, S. (1972). Nüfusbilim Sözlüğü, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 77, s:23–38.

Yücel, T. (1988). Türkiye’de kır yerleşme tipleri, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXVI(1), s.61–69, Ankara.

Harita, İstatistik ve Kanunlar

Harita Genel Komutanlığı. 1/25.000 Ölçekli Topoğrafya Paftaları (*P36d2, P36c1, P36c2, P36d3, p36c4, R36a2 ve R36b1*) Ankara.

Harita Genel Komutanlığı. 1/50.000 Ölçekli Topoğrafya Paftaları (*O36a, O36b, O36c, O36d*) Ankara.

Harita Genel Komutanlığı. 1/100.000 Ölçekli Topoğrafya Paftaları (*O36, O37, P35, P36, P37, R35, R36*), Ankara.

TBMM (2012). 12.11.2012 Tarih ve 6360 Sayılı “On Üç İilde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, Resmi Gazete Tarih: 06.12.2012, Sayı: 28489.

TÜİK, (1940-2000). Genel Nüfus Sayımları, Ankara.

TÜİK, (2007-2022). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemleri İstatistik Verileri

442 Sayılı Köy Kanunu, (1924). Kabul Tarihi: 18.03.1924

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 7 Sayı/ISSUE 13 Yıl/YEAR: 2024 Alındı/RECEIVED: 23-05-2024 – Kabul/ACCEPTED: 15-06-2024

Sınır Sosyolojisinin Temel Kavramları

Basic Concepts of Border Sociology

Kerem ÖZBEY¹

Abstract

This study aims to understand the concept of border as a fundamental subject of sociological enquiry. In this study, which aims to understand the basic concepts of border sociology, the concept of border and other concepts used instead of this concept in academic literature, bureaucracy, politics, media and everyday language are analysed. The main problematic of this study is what kind of meanings borders contain, with which concepts they are expressed, and how the concepts related to borders are defined sociologically. Within the framework of this

Öz

Bu çalışma, sınır kavramını sosyolojinin temel bir inceleme konusu olarak anlamayı amaçlamaktadır. Sınır sosyolojisinin temel kavramlarını anlamayı amaçlayan bu çalışmada, sınır kavramı ve bu kavramın yerine akademik literatürde, bürokraside, siyasette, medyada, gündelik dilde kullanılan diğer kavramlar analiz edilmiştir. Sınırların ne tür anlamları içerdiği, hangi kavramlarla ifade edildiği, sınırla ilişkili kavramların sosyolojik olarak nasıl tanımlandığı bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu sorunsal çerçevesinde, kavramların tanımlanma

¹ Kerem ÖZBEY, Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ozbey-kerem@hotmail.com
Orcid: 0000-0001-8824-359X

problematic, the ways in which the concepts are defined, the meanings they correspond to historically and the examples that help to explain the concepts are included. In the study examining the basic concepts of border sociology, interrelated concepts in the terminology related to borders were analysed. In this framework, it was observed that borders were used in terms of concepts such as frontier, wall, border, line, threshold, edge, fence, line, periphery, frame, coast, gate, corner, bridge, geography, space, land, homeland, state, nation, country, sovereignty, symbol, ideology, sacred, body, irregular migration, smuggling and terrorism. It is understood that borders were analysed through different disciplines such as cartography, limology and hudutnâme. The concepts of border society, border culture, border identity, border emotion, border region, border crossing, cross-border, border policy, border security, border walls, and extraterritoriality are conceptualisations directly related to borders. It has been observed that the concepts of nation-state, nationalism and globalisation are the central elements of conceptual debates on borders and border sociology. In this respect, borders have characteristics that include different definitions and forms of meaning in terms of border sociology.

Keywords: Border, Boundary, Border Region, Border Sociology, Basic Concepts

biçimleri, tarihsel açıdan hangi anlamlara karşılık geldikleri ve kavramları açıklamayı sağlayan örneklere yer verilmiştir. Sınır sosyolojisinin temel kavramlarının incelendiği çalışmada sınırlarla ilgili terminolojide yer alan birbiriyle ilişkili kavramlar incelenmiştir. Bu çerçevede sınırların hudut, duvar, serhat, uç, hat, eşik, kenar, çit, çizgi, çeper, çerçeve, kıyı, kapı, köşe, köprü, coğrafya, mekân, toprak, vatan, devlet, ulus, ülke, egemenlik, sembol, ideoloji, kutsal, beden, düzensiz göç, kaçakçılık ve terörizm gibi kavramlarla kullanıldıkları görülmüştür. Sınırların kartografya, limoloji ve hudutnâme gibi farklı disiplinler aracılığıyla incelendiği anlaşılmıştır. Sınır toplumu, sınır kültürü, sınır kimliği, sınır duygusu, sınır bölgesi, sınır geçişi, sınır ötesi, sınır politikası, sınır güvenliği, sınır duvarları ve sınır dışı kavramları sınırlarla doğrudan ilişkili kavramsallaştırmalardır. Ulus-devlet, milliyetçilik ve küreselleşme kavramlarının sınırlarla ve sınır sosyolojisiyle ilgili kavramsal tartışmaların merkezi öğeleri olduğu gözlenmiştir. Bu açıdan sınırlar, sınır sosyolojisi açısından farklı tanımlamaları ve anlam biçimlerini içeren özelliklere sahiptir.

Anahtar kelimeler: Sınır, Hudut, Sınır Bölgesi, Sınır Sosyolojisi, Temel Kavramlar

Giriş

Sosyolojinin temel konusunu oluşturan toplumsal değişme, toplumların yapısında meydana gelen değişimlerdir. 18. ve 19. yüzyıllarda meydana gelen Sanayi ve Fransız Devrimleri, toplumsal yapılarda köklü değişimlere neden olmuştur. Aileden ekonomiye, dinden eğitime, siyasetten hukuka kadar hemen her alanda değişimler yaşanmış, bu değişim sosyoloji biliminin temel inceleme nesnelere olmuştur. Söz konusu devrimler sonrasında toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel değişimler sosyolojide alt dalların ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Aile sosyolojisi, ekonomi sosyolojisi, din sosyolojisi, eğitim sosyolojisi ve siyaset sosyolojisi, sosyolojinin klasik alt dalları olarak bu süreçte ortaya çıkmıştır. Ancak 20. yüzyılın sonlarından 21. yüzyılın erken yıllarına kadar olan süreçte meydana gelen küreselleşme, neoliberalizm, postmodernizm, sanayi sonrası toplum, çokkültürcülük, Soğuk Savaş'ın son bulması, Sovyetler Birliği'nin çökmesi, Avrupa Birliği'nin genişlemesi, kitle iletişim teknolojilerindeki baş döndürücü gelişmeler, sermaye, bilgi, mal ve hizmetlerin ulusal sınırları aşan boyutlarda hareketliliği gibi gelişmeler, sosyolojide yeni konuların ve alt dalların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu dönemde sosyolojide, küreselleşme sosyolojisi, bilgi sosyolojisi, postmodern sosyoloji, mekân sosyolojisi, toplumsal hareketler sosyolojisi, yaşlılık sosyolojisi gibi yeni alt dallar ortaya çıkmıştır. Sosyolojinin yeni alt dallarından biri de sınır sosyolojisidir.

Sınır sosyolojisi, sınır ve toplum arasındaki ilişkileri karşılıklı olarak inceleyen bir disiplin olarak 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış ve günümüze dek gelişimini sürdürmüştür. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Sovyet Bloğu son bulmuş, yeni dönemde küreselleşme ve liberalleşme süreçleri hız kazanmış, ulus üstü örgütlenmeler etkinlik kazanmış, sınır aşan göç hareketleri, sosyal medya, kimlikler toplumsal yaşamda görünür hale gelmiş, ulus-devletler sorgulanmaya, etnik, dinsel ve cinsiyet temelli hareketlerin kimlikler siyaseti egemen hale gelmiş, bu süreçler sınırları sosyolojinin merkezi konumuna taşımıştır. Küresel-liberal anlayışa dayalı yeni dönemde sınırlar eleştirilerin ve sorgulamaların adresi haline gelmiştir. Bir taraftan sınırların önemini yitirdiği ısrarla vurgulanırken, diğer taraftan da yeni devletlerin kurulması yeni sınırların çizilmesini beraberinde getirmiştir. Bu meseleler ekseninde ortaya çıkan sınır sosyolojisi, sınırların toplumsal değişmeye bağlı olarak anlamının, öneminin ve işlevlerinin nasıl değiştiğini kendisine konu edinmiştir.

Sınır sosyolojisi, temelde sınır kavramını sosyolojik analizin merkezine yerleştirdiği için, öncelikle sınır kavramına, sınırlarla ilişkili kavramlara ve içerdikleri anlamlara odaklanmaktadır. Bu çalışmada, sınır sosyolojisinin temel kavramları anlaşılmasına çalışılmıştır. Sınırlar ve sınırın yerine kullanılan kavramlar ne anlam ifade etmektedir? Sınırları incelemede hangi disiplinler ortaya çıkmıştır? Sınırlarla ilişkili kavramsallaştırmalar nasıl oluşmuştur? Bu çalışmada söz konusu sorulara yanıt aranmaktadır. Sınır sosyolojisinin hangi kavramları ürettiği ve bu kavramların ne tür anlamları içerdiği, bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada,

sınırlar ve sınırlarla ilişkili kavramlar, farklı tarihsel süreçlere, farklı yaklaşımlara ve değişik örneklere göre analiz edilmiştir.

1. Sınır, Hudut, Duvar ve Serhat

Sosyolojinin bir alt dalı olarak ortaya çıkan sınır sosyolojisi, sınır kavramının sosyolojik boyutlarını analiz etmektedir. Sınırların toplumsal yaşam ve örgütlenmedeki rolünü, toplumsal değişmeye bağlı olarak farklı işlevlere sahip olması, toplumsal kimliklerimizin inşasını kendisini konu edinen sınır sosyolojisi açısından sınırlar birbirinden farklı anlamları içermektedir. Literatürde, hudutlar bir hattı, çizgiyi temsil ederken, sınırlar, uçlar ve sınır boyları ise bölgenin farklı biçimlerini gösterir (Prescott ve Triggs, 2008, s. 12). Yunanca “sinoron” kelimesinden gelen sınır kavramı, sözlükte iki komşu devletin topraklarını, komşu il, ilçe, köy veya kişilerin topraklarını birbirinden ayıran çizgi veya bir şeyin yayılabileceği veya genişleyebileceği son çizgi; uç, had gibi anlamlara gelmektedir (Türk Dil Kurumu Gülcel Türkçe Sözlük, 2024). Sınır kavramından bahsedildiğinde ilk başta devlet sınırları akla gelmektedir ancak kavram bununla sınırlı değildir. Devlet sınırlarının yanı sıra sınırlar toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel, etnik, dinsel, dilsel vb. anlamların boyutlarını ihtiva eder. İhlamur-Öner’in de belirttiği gibi, sınırlar, sosyologlar açısından toplumu, makro iktisatçılara göre ulusal ekonomiyi, siyaset bilimcilere göre siyasal sistemi, tarihçiler açısından ise ulusu belirler ve şekillendirir (İhlamur-Öner, 2018, s. 22). Bu yönüyle tarihten antropolojiye, sosyolojiden iktisada, siyaset biliminden coğrafyaya ve uluslararası ilişkilerden psikolojiye kadar sosyal bilimlerin muhtelif alanları sınırları kendisine konu edinmektedir. Sınırları sosyal bilimlerin ve daha özelden sosyolojinin temel ilgi odağı haline getiren ana neden, toplumların sınırlarla örgütlenmesi, sınırlar aracılığıyla kimlik inşa süreçlerini gerçekleştirmesi, sınırlar aracılığıyla toplumların birbirleriyle temas kurması, iç içe geçmesi veya çatışması, toplumsal değişmeye bağlı olarak sınırların toplumsal meselelerin merkezinde yer alması ve küreselleşme tartışmalarında temel belirleyici bir dinamik olmasıdır.

Sınır kavramı yerine kullanılan kavramların başında hudut gelmektedir. Hudut kavramı, siyasal yığınları ve popülasyonları birbirinden ayırmak için oradadır, yerlileri yabancılardan ayırma işlevi görür; etkileşimden ziyade, kontrol işlevi vardır (Donnan ve Wilson, 2002, s. 89). Sınırların hudutlar olarak kavramsallaştırılması modernlikle eşgüdümlü olsa da hudut kavramının Türkiye’deki resmi, bürokratik ve gündelik yaşamdaki kullanımı geleneksel dönemi ve anlamları da içerecek genişliktedir. Bir başka ifadeyle hudut, geleneksel ve modern dönemi kapsayacak boyutlarda sınırları temsil etmektedir. Osmanlı-İslami gelenekte hudutlar, sadece devletleri ayıran çizgi ve hat anlamıyla sınırlı değil, toplumun milli ve dini değerlerini de ifade eden yapılardır. Günümüz Türkiye’sinde sınırların gündelik ve resmi dildeki kullanımında hudut kavramına başvurulduğu görülür. “Hudut namustur”, “hudut kapıları”, “hudut kartalları”, “milli hudutlarımız”, “hudutlarımızın güvenliği”, “kara, hava ve deniz hudutlarımız”, “Misak-i Milli hudutlarımız”, “hudutlarımızda kaçakçılara geçit yok” gibi kullanımların devletin resmi

kurumlarında, medyada, siyasette ve gündelik dilde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Sınırların bu şekilde tanımlanması, hudut kavramının günümüzdeki kullanımının yanı sıra geleneksel dönemin değerlerini de içeren özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin, Türkiye'nin bir askeri hudut taburunda gerçekleştirilen bir askeri yemin töreninde yazarın karşılaştığı bir pankartta şöyle bir yazı yer alıyordu: "Hudutlar, bir milletin namus ve şerefine korunduğu yerlerdir". Bu yazıda hudut kavramının sadece devlet sınırlarını değil, aynı zamanda Türk milletinin namus ve şeref gibi tarihsel-toplumsal değerlerini de temsil ettiği görülmektedir. Bu anlamda hudut kavramı, sınırların geleneksel ve modern dönemdeki anlamlarının iç içe geçmiş hali olarak görülebilir.

Sınırların kavramsallaştırılmasında duvar kavramı da önemli bir yer tutmaktadır. Brown'a göre, duvar, genellikle işlevsel bir bölme, ayırma, alıkoyma, koruma, destekleme veya payandalama aracı olarak görülür (Brown, 2011, s. 89). Sınırlar olarak duvarlar, geçmişten günümüze farklı şekillerde öne çıkmıştır. Çin Seddi'nden Berlin Duvarı'na kadar duvarlar farklı şekil ve içeriklerle karşımıza çıkmaktadır. Geçmişten günümüze duvarlar, savaşlarda ve şehirlerin korunmasında savunma, koruma, güvenlik gibi işlevlere sahip olurken, devletler arası anlaşmazlıkları önlemeden farklı ekonomi-politik sistemleri birbirinden ayırmaya, kitlesel göçleri önlemeden kaçakçılıkla mücadeleye, organize suçlarla baş etmeden terör faaliyetlerini engellemeye varıncaya kadar çok farklı işlevlere sahip olmuştur. Günümüz küreselleşme çağı, her ne kadar sınırların olmadığı bir dünya söylemini ortaya koysa da aynı zamanda duvarlar yükselmeye, yeniden örülmeye ve duvarlı dünya anlayışı yeniden inşa edilmeye devam etmektedir.

Sınırların kullanımında serhat kavramına da başvurulmaktadır. Serhadler, Osmanlı'nın geleneksel sınır anlayışını ifade eden kavramların başında gelmektedir. Ateş'in de vurguladığı gibi, Osmanlı'da diğer egemen devletlerle sınır oluşturan tüm bölgeler serhad, serhadd-ı mansure (muzaffer sınır), serhaddat-ı İslamiye (İslam'ın sınırları) ya da serhadd-ı Hakani (saltanat sınırları) olarak geçiyor; bu bölgelerin yöneticileri ise muhafız, serhaddat muhafızları ya da bazı durumlarda serhad sipehdarları olarak adlandırılıyordu (Ateş, 2020, s. 41). Tarihsel anlamda Selçuklu-Osmanlı dönemlerinde kullanılan serhat kavramı sadece kullandıkları dönemlerle sınırlı kalmayıp günümüzde de kullanılmaktadır. Örneğin günümüz Türkiye'sinde sınır bölgelerinde yer alan şehirler için "serhat şehri" ifadesi sıklıkla kullanılmaktadır. Öyle ki Türkiye'de Iğdır, Kars, Ardahan, Erzurum ve Ağrı illerinden oluşan bölgeye de "serhat bölgesi" denilmektedir. Serhatspor, serhat gazetesi, serhat taksi, serhat turizm gibi isimlendirmeler, sınır şehirlerinde maddi ve sembolik olarak görülmektedir.

2. Uç, Hat, Eşik ve Kenar

Sınırlar uçlar olarak tanımlanır. Uçlar, sınırların geleneksel bir ifadesidir ve geleneksel devletlerde, özellikle de Selçuklu ve Osmanlı'da sınır boylarını belirtmek amacıyla uç kavramı

kullanılmıştır. Uçlar, belirli bir sınır çizgisinden ziyade bir bölgeyi, bir araziye ve bir alanı ifade eden kavramdır. Uçlarda güvenliği sağlayan, yani sınırları düşmandan koruyan ve düşmana bölgelere akınlar düzenleyen ve uçların yönetiminden sorumlu sınır birliklerine uç beyliği, bu beyliklerin başında bulunanlara ise uç beyleri denilmiştir (Bkz. İnalçık, 2020; Köprülü, 2022). Osmanlı beyliği, Batı Anadolu “uç”unda ortaya çıkan pek çok Türk-Müslüman oluşumdan biriydi (Ateş, 2020, s. 35). Etimolojik olarak uç, hinterlandın, anayurdun önu/cephesi, burnu/ucu, devletin, krallığın veya imparatorluğun çekirdeği demektir. Bu açıdan uç, bir devlete ait başlangıç yeri değildir. Devletin sürekli genişlemesinin bir failidir; bir devletin komşularıyla kurduğu ilişkilerde oynadığı rolün ön cephesidir (Donnan ve Wilson, 2002, s. 88-89). Bununla birlikte uçlar, devletlerin bilhassa da modern devletlerin sınırlarını ifade etmede de kullanışlıdır. Sınırlar, devletlerin psikolojik, sosyolojik, siyasi açılardan uçlarıdır. Devletler uçta var olur, ucu düzenler ve uçlarla şekillenir. Uçlarla ilgili olarak sıklıkla kullanılan “sinir uçları” kavramı, devletlerin ve toplumların kutsal olarak kabul ettikleri değerlere yönelik korkuyu ve bu değerleri muhafaza etmeye yönelik refleksi ifade eder. Örneğin Türkiye’de siyasetçilerden vatandaşına kadar hemen her kesimin sıklıkla dilinden düşürmediği, “devletimizi yıkamayacaksınız, vatanımızı parçalayamayacaksınız, milletimizi bölemeyeceksiniz, bayrağımızı indiremeyeceksiniz, ezanımızı susturamayacaksınız” söylemi devlet, vatan, millet, bayrak ve ezan kavramlarının Türkiye’nin sinir uçlarını ifade ettiğini göstermektedir. Bu anlamda sınırlar, sinir uçları olarak anlam kazanır.

Sınırlar birer hat olarak tanımlanır. Devletin yanı sıra toplumlar da psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve kültürel hatlara sahiptir. Devletler diğer devletlerle olan bağlantı noktalarını vurgulamak amacıyla sınırlara başvurur. “Sınır hattı” kavramı da sınırların devletler açısından en hassas bölgeler olduğuna işaret etmektedir. Toplumların psikolojik ve sosyolojik hatları, herhangi bir olayda gösterdikleri tepkilerle görünür hale gelir. Örneğin terör, suç, ekonomik kriz, şiddet, sığınmacı ve mülteciler gibi konularda toplumun ortaya koyduğu refleksler, esas olarak toplumsal hatlara işaret etmektedir. Ekonomide enflasyonun sürekli artarak toplumda yoksullaşmaya neden olması ve halkın geçimini sürdürmede zorlanması, enflasyonu ekonomik açıdan toplumun en kritik hattı haline getirmektedir. Toplumda dil, din, etnisite ve yaşam tarzları açısından meydana gelen farklılıklar, toplumların kültürel hatlarını oluşturmaya örnektir. Psikolojik, sosyolojik, siyasal, ekonomik ve kültürel açılardan sınırların birer hat işlevi görmesi, söz konusu sınırların birer gerilimli sahaya dönüşmesi, toplumların sözü edilen sahalardaki tahammül seviyesinin ulaştığı en üst sınırı göstermektedir.

Sınırlar birer eşik olarak işlevi görür. Sınırlar, sınırlarda yaşayan insanların, geçiş yapanların ve devletin, sınırların oynadığı rollerle ve sahip olduğu yapılarla sürekli karşı karşıya geldikleri eşik bölgeleridir (Donnan ve Wilson, 2001, s. 116). Sınırdaki eşikte olmakla, sınırı geçmek eşik geçmekle bir ve eşdeğerdir. Eşik, insanların ve toplumların psikolojik ve sosyolojik sınırını oluşturur. Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri eşikte olmanın tipik örneklerindedir. Çünkü Türkiye

on yıllardır AB'nin eşğinde yer almaktadır. Türkiye hem AB'nin bir parçası hem de tarihsel-sosyolojik anlamda ötekisidir. Bu sebeple Türkiye, AB ile ilişkilerinde hep bir eşikte olma halini deneyimlemektedir. Eşikte olmak, bir geçişlilik halidir. Eşik olarak sınırlar, kimliklerin, kültürlerin, toplumsal etkileşim biçimlerinin hem içerildiği hem de dışsal hale geldiği; ya içeride ya da dışarıda olmayı gerektirir. Devlet sınırları, günümüz küreselleşmiş insan hareketliliğinin hâkim olduğu çağda devlet sınırları göçmenler açısından hep bir eşikte olma halini üretmiştir. Bu açıdan sınırlar, toplumsal, psikolojik, siyasal vb. açılardan eşikte olma halini yansıtır.

Sınırlar kenar olarak tanımlanır. Kenarı, kenardakileri ve merkez dışı yapıları sembolize eder. Kenardakiler, merkezdekilerden uzak ama ondan kopuk olmayandır, kendi içinde merkezsiz, karışık ve çok yönlüdür. Kenarda yaşayanlar, bir devletin, toplumun, kültürün çevresinde, eteklerinde, çeperlerinde ve saçaklarında yaşayanları vurgular. Sınırlar, kenarı, kenardaki yaşamı ve kenardakileri sembolize eder. Devletin sınırları aynı zamanda onun kenarıdır. Sınırlar, devletlerin kenardaki organlarıdır. Kenar sadece devletin siyasal sınırlarını değil, aynı zamanda toplumun farklı kimliklerini de belirten sınırlardır. Geçgin'e göre, kenarda olmak, aynı zamanda sınırdaki yaşamaktır. Bu sınır; sınıfsal, siyasal, etnik, statü gibi toplumsal nitelikler üzerinden olabileceği gibi, mekânsal farklılıklar üzerinden de veya bireysel tutum ve davranış üzerinden de olabilir (Geçgin, 2019, s. 19). Bu anlamda, sınırlar sosyal, ekonomik, siyasal ve kültüre yapıların kenarlarını belirtir.

3. Çit, Çizgi, Çeper ve Çerçeve

Sınırlar çit anlamını taşır. Çitler, belirli bir alanın sınırlarını belirlemek amacıyla kullanılan araçlardır. Bauman'a göre, çitlerin iki tarafı vardır. Normalde bütünleşik olan bir alanı içerisi ve dışarı olarak ikiye ayırırlar, ancak bir taraf için içerisi olan kısım, diğeri için dışarıdır (Bauman, 2014, s. 82). Sınırlar çitler aracılığıyla somut hale gelir ve çitlerle tayin edilir. Brown'un da vurguladığı gibi, sınırların çitle belirlenmesinin ilk örneği İrlanda'da yer alan İngiliz sömürge topraklarına sınırlarının belirlenmesi olmuştur. Daha sonraki süreçte sömürge toprakları için çit kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Brown, 2011, s. 56). Bu açıdan sınır çizmek, aynı zamanda çitlemek, çit çekmek anlamını içerir.

Sınırlar birer çizgiden oluşur. Çizilerek var olur ve çizgilere yansır. Her ne kadar sınırlarla ilgili sosyal bilimsel disiplinler sınırların salt çizgilerden ibaret olmadıklarını ifade etseler de sınırların oluşmasında çizgiler önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü sınırların neleri içerdiği, nerelerden geçtiği, hangi boyutlara sahip oldukları ve coğrafyayı, vatani, devleti nasıl görselleştirdiği soruları çizgilerle yanıt bulmaktadır. Sınırlar çizilerek ortaya çıkar ve çizildikleri alanları temsil ederler. Öyle ki Bartram, Poros ve Monforte'ye göre ulus-devletler bir diğerinden kesin çizgilerle ayrılır (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 49). Ateş'e göre, sınır, devletlerin bölgesel limitlerini gösteren ve harita üzerinde ayırt edilebilen bir çizgi anlamına gelmektedir (Ateş, 2020, s. 29). Bu açıdan sınır çizmek, belirli bir coğrafi sahayı, idari bir birimi, siyasi bir yapıyı

birbirinden ayırmak demektir. Geleneksel sınırlardan farklı olarak modern sınırlar çizgilerle ifade edilmektedir. Haritalar yeryüzü ve gökyüzünü çizgilerle düzenlemek amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, sınırlar aynı zamanda birer çizgidir.

Sınırlar çeper olarak işlev görür. Wilson'a göre, sınırlar, ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel belirmenin dış çeperleri olarak işlev görür (Wilson, 2014, s. 16). Sınırlar çeperlerde anlam kazanır, çeperleri sembolize eder. Devletlerin çeperleri olan sınırlar, merkezin en uç kısımlarını vurgular. Çeperler sadece devletleri değil, aynı zamanda diğer toplumsal yapı ve örgütlenmeleri de belirler. Örneğin kırdan kente göç edenler göçün ilk evresinde kentin çeperlerinde konumlanır. Kentin çeperleri, en dıştaki mekanları tanımlar. Burada kentin çeperleri, aynı zamanda kentin etekleri ve saçakları olarak da anlam kazanır. Bu anlamda çeperler, bir mekânı sınırlayan unsurlar olup, sınırların görünür hale geldikleri yapılardır.

Sınırlar birer çerçeve işlevi görürler. Toplumsal ilişki ve etkileşimler çeşitli çerçeveler (kır-kent, geleneksel-modern, Doğu-Batı, küresel-yerel, etnik, dinsel, toplumsal cinsiyet vb.) içerisinde gerçekleşir. Kimliklerimiz aynı zamanda sahip olduğumuz çerçevelerimizdir. Beni/bizi tanımlayan unsurlar ve aidiyet biçimlerimiz diğerleriyle aramızdaki çerçevemizi şekillendirir. Çerçevesel toplumsal olduğu kadar siyasaldır da. Modern ulus-devletler yurttaşlarına sınırlar aracılığıyla çerçeve çizerler. Çerçevesel, ulus-devletin coğrafi koordinatlarını oluşturur. Ulus-devletler bireylerin ulusal çerçeveyi oluşturan sınırlar içinde yaşamalarını ve çizdikleri çerçeveler içerisinde düşünmelerini hedefler. Bu açıdan sınırlar, ulus-devletlerin çerçevesini oluşturan hatlardır.

4. Kıyı, Kapı, Köprü ve Koridor

Sınırlar, birer kıyıdır. Kıyıda olmak, merkezin dışında olmayı, çevresel bir boyuta sahip olmayı içerir. Sınırlar devletlerin, toplumların, kültürlerin ve kimliklerin kıyılarıdır. Özellikle sınırlar, devletlerin kıyısını oluşturur. Akyüz'e göre, sınır insanları iki ya da daha fazla devletin kıyısında dır (Akyüz, 2014, s. 87). Devletler kıyılarında politik olarak cisimleşirler. Devlet kıyısıyla bir bütünlük oluşturur. Kıyıda yer almak ya da yaşamak merkezsizliğe işaret etse de merkezin örgütlenmesi kıyıların örgütlenmesini gerektirir. Devletlerin kıyıları öncelikli olarak politik olarak görülse de ekonomik, kültürel, etnik, dinsel, cinsel vb. olarak temayüz eder. Sınırlar devletlerin egemenliğinin kıyılarıdır. Her ne kadar sınırlar kıyıda yer alsa da teritoryal düzende egemenliğin kaynaklarından biri de kıyıyı oluşturan sınırların inşasıdır. Bu açıdan sınırlar, birer kıyıdır, daha özeldir ise devletlerin kıyısı olarak işlevseldir.

Sınırlar birer kapı olarak anlam taşır. Sınırların bir kapı olduğuna ilişkin en somut örnek bir sınır şehri olan Erzurum'daki tarihi kapılar örnek gösterilebilir. Sabri Ateş'in de belirttiği gibi, mekânsal olarak Osmanlı yönetim dilinde Erzurum serhad yani sınır şehri olarak kabul edilmiştir (Ateş, 2020, s. 52). Erzurum'da yer alan Tebriz Kapı, Erzincan Kapı, Kars Kapı, İstanbul Kapı ve Gürcü Kapı gibi kapılar savunma amaçlı yapıldıkları kadar kentin tarihsel, kültürel, ekonomik, ticari

ilişkilerini sürdürdükleri mekanlardır. Bununla birlikte, kapı olarak sınırlar, kimlerin içerildiğini ve dışarıldığını gösteren yapılardır. Sınır kapıları, sınırlardan geçişleri kontrol etmenin, denetlemenin ve düzenlemenin araçlarıdır. Kapılar her ne kadar sınırların kapalı mekanlar olduğunu çağırırsa da aslında kapılar açık olmayı, dışarıya açılmayı ve dışarıyla bütünleşmeyi de sembolize etmektedir. Kapıların açık olması ya da kapalılığı, toplumsal ve siyasal zemine bağlı olarak işlev kazanmaktadır. Kent imgesi üzerinden kapıyı tanımlayan Alver'e göre, kapı aynı zamanda kapanma durumuna karşılık gelmektedir. Kapı figürü kapanma ve dışarıyı öteleme anlamlarını yüklenmiştir. Kapı bazı şeyleri içeri alan bazılarını da dışarıda bırakan yönleri sahiptir. Bir sınır çizmektir, bir çerçeve belirlemektir. Kapının aşılması ancak bir tür sınır ihlali ile mümkün olmaktadır (Alver, 2007, s. 52). Günümüzde küreselleşmenin bilgi, sermaye, mal ve hizmetlerdeki akışkanlıkları açısından sınırlar açılan kapılar işlevine sahip olurken, göçmenler, yabancılar, sığınmacı ve mülteciler açısından sınırlar kapı yani bariyer olarak işlevsel görünmektedir. Bu açıdan kapılar olarak sınırlar, zamana, mekâna, toplumsal bağlama ve içinde bulunulan şartlara göre değişken özellikler gösteren yapılardır.

Sınırlar birer köprüdür. İki devlet arasında, iki toplum arasında, iki coğrafya arasında veya iki kültür arasında bir bağ kurar. Sınır, her iki taraftakileri birbirinden ayırmaktan ziyade birbirleriyle bütünleştirir. Sınırların köprü oluşturması, ağırlıklı olarak günümüz küreselleşme çağında sermaye, bilgi, mal ve hizmetlerin hareketli hale gelmeleriyle olanaklı olmuştur. Ulus-devletlerin kuruluş döneminde sınırlar, birer bariyer işlevi görerek iki devleti keskin bir biçimde birbirinden ayırırken, günümüz küresel dünya söylemi çerçevesinde sınırlar her iki tarafta bulunanlar açısından engel olmaktan çıkıp teşvik edici bir boyut kazanmıştır. Bu açıdan sınırlar köprü kurarak ayırıştırıcı değil birleştiren, engelleyen değil fırsatlar sunan, parçalayan değil bütünleştiren yapılardır. Türkiye'nin sınırlarına yakından bakıldığında köprü işlevinin öne çıktığı söylenebilir. Örneğin Türkiye-Gürcistan sınırı, sınırın her iki tarafında bulunanların etkileşimlerine açık olduğu, karşılıklı ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştiği ve sınırın her iki yanındakilerin birbirleriyle bütünleştikleri bir özelliğe sahiptir. Sınırların köprü işlevinin öne çıktığı sınır bölgeleri, hızlı değişimin yaşandığı, toplumsal ve kültürel temasın arttığı, ekonominin dinamik olduğu, yerli halkın yanı sıra göçmenlerin, yabancıların, turistlerin, işçilerin, iş insanlarının vb. görünür hale geldikleri mekanlardır. Bu anlamda, sınırlar, köprü oluşturan yapılardır.

Sınırlar koridor olarak işlev görür. Sınırları koridor haline dönüştüren ise göçlerdir. Her göç hareketi beraberinde bir koridor oluşturur. Dünyadaki göç hareketleri tarihsel olarak Doğu'dan Batı'ya, Güney'den Kuzey'e doğru bir koridoru takip etmiş ancak günümüzde hemen her ülke artık bir koridora dönüşmüştür. Göçün küreselleşmesiyle birlikte ülkeler göç alan, göç veren ve transit ülke statüsünü eşzamanlı olarak deneyimlemeye başlamış, bu da her ülkeyi bir koridora dönüştürmüştür. Göç sürecinde sınırlar, birer kapı oldukları kadar aynı zamanda birer koridor olarak da işlevi görmeye başlamıştır. Küreselleşmenin etkisiyle sınırların esnek, akışkan ve

geçirgen hale gelmesi, göç hareketleri açısından sınırların koridora dönüşmesine neden olmuştur. Sınırların koridor görevi görmesi, engelleyici olmaktan ziyade fırsat sağlayıcı, bariyer oluşturmaktan ziyade yeni güzergahlar oluşturması, kapalı olmaktan ziyade açık hale gelmesi anlamlarını taşır. Türkiye, küresel göçler açısından bir hedef olduğu kadar aynı zamanda kaynak ülke konumunda olmuş (Sert, 2014), bu sebeple, küresel göçler açısından bir koridor halini almıştır. Göç hareketlerinin kavşağında yer alan Türkiye, küreselleşme-liberalleşme politikalarının etkileri altında oldukça esnek, akışkan ve geçirgen bir yapıya bürünmüş ve Türkiye'nin sınırları açık kapı politikasının da etkisiyle göçmenler için bir koridora dönüşmüştür. Bu açıdan sınırlar, göçlerin yeni koridorlarıdır.

5. Coğrafya, Mekân, Toprak ve Vatan

Sınırlar bir coğrafi hatlardır. Ülke sınırları, coğrafyanın yayıldığı sahayı gösterir. Her ülke sahip olduğu coğrafyayla diğerinden ayrılır ve bu ayrım sınırlarla temsil edilir. Bu da literatürde siyasi coğrafya olarak kavramsallaştırılır. Gümüşçü'ye göre, siyasi coğrafya açısından sınır, iki devlet arasındaki fiili ayrım çizgisidir. Sadece haritalarda yer alan sınır çizgileri, sınırdaş devletler arasında müzakerelerle belirlenip antlaşmalarla tanımlanan kavramsal işaretlerdir (Gümüşçü, 2010, s. 83). Sınırlar, dünyayı coğrafi olarak bölen hatlardır. Her ülke sınırlarıyla diğer coğrafyalardan ayrılır. Türkiye kuzeyinde Karadeniz, kuzeybatısında Bulgaristan, kuzeydoğusunda Gürcistan, doğusunda İran, Azerbaycan ve Ermenistan, güneyinde Akdeniz ve Kıbrıs, güneydoğusunda Suriye ve Irak, batısında Ege denizinin yer aldığı 780 bin kilometre kareyi içeren bir coğrafi mekanda yer almaktadır. Türkiye'nin kendi içindeki coğrafi sınırları yedi coğrafi bölgeye göre ve 81 vilayete göre birbirinden ayrılmaktadır. Dahası, Türkiye coğrafyası, Doğu ve Batı'nın kesişiminde olup, tarih boyunca savaşların, göçlerin, siyasal çalkantıların, uluslararası çatışmaların, kitlesel akınların merkezinde yer almıştır. Bu yönüyle Türkiye, jeostratejik konuma sahip bir ülke konumundadır.

Sınırlar birer mekândır. Mekân kendisini sınırlar içerisinde var eder, sınırlara dayanır ve sınırlı olarak tahayyül edilir. Diener ve Hagen'e göre, coğrafi sınırların başlıca işlevi mekanları yaratmak ve farklılaştırmaktır. Başka bir deyişle, sınırlar bir coğrafi alanın sosyal, siyasi, ekonomik veya kültürel anlamlarını diğerinden ayırır (Diener ve Hagen, 2012, s. 4). Sınırlar mekanı ürettikleri gibi kendileri de bizi mekana dönüştürür. Bir toplumsal mekan olarak sınırlar, toplumsal yaşamın örgütlendiği ve toplumsal ilişki ve etkileşimlerin sınırlara dayalı olarak gerçekleştiği yapılarıdır. Sınırların temsil ettiği mekanlar, toplumsal kimliklerin inşa edildikleri sahayı gösterir. Ulusal kimlikler, ulus-devletin oluşturduğu mekan içerisinde inşa edilir. Durgun'un da altını çizdiği gibi, sınırlar, mekanı ulusun temel bir alanı yaparak onu dünya coğrafyasından farklı kılar (Durgun, 2011, s. 62). Ulusu oluşturanlar bir mekanda var olur ve bu mekân o ulusa ait bir vatan anlamı kazanır. Sınırlar da bu mekânı ifade eder.

Sınırlar toprağı çevreler ve toprakla bir bütün oluşturur. Tarihsel olarak toprak, üzerindekiyle altındakiyle mücadelelerinin bir ürünüdür. Toprağı sınırlarla belirli parçalara ayıran söz konusu mücadelelerdir. Kışlalı'nın belirttiğı gibi, tarihte birçok savaş belirli bir toprak parçasını elde etmek için çıkmıştır. Kırsal kesimdeki toprak kavgaları ise benzer bir çatışmanın daha dar bir alanda oluşması gibidir. Çatışmada toprağın önemini belirleyen öge bazen genişliğı, bazen konumu, bazen verimi, bazen de üzerinde yaşayanlardır (Kışlalı, 2007, s. 43). İnsan ve toplum yaşamı için önemi haiz olan topraklar, sınırlarla çevrili alanlardır. Donan ve Wilson'a göre, uluslararası devlet sınırları açısından kaçınılmaz bir gerçek vardır ki, o da sınırların hepsinin toprağına sahip olduğudur, hepsinin toprak olduğudur (Donnan ve Wilson, 2002, s. 83). Devletler ve uluslar, dünyanın belirli bölgeleriyle sınırlı topraklarda üzerinde inşa edilir ve o toprağı belirli bir kimliğe ve o kimliği oluşturan değerlere göre dönüştürür. Bu sebeple, devletlerin ve ulusların kimliklerini oluşturdukları toprak parçasına teritoryalite denir. Diener ve Hagen'e göre, teritoryalite, insanların bireysel olarak ya da bazı sosyal veya siyasi oluşumlar aracılığıyla coğrafi alanları yaratma, iletişim kurma ve kontrol etme araçlarıdır (Diener ve Hagen, 2012, s. 4). Modern ulus-devletlerin inşa edildikleri teritoryal saha, sınırları belirlenmiş toprak parçasıdır.

Sınırlar vatanla bütünleşik yapılardır. Sınır demek aynı zamanda vatan demektir. Sınırları düşünmek aynı zamanda devlet, ulus, kimlik, milliyetçiliğın yanı sıra vatani düşünmektir. Tersinden düşünülduğünde ise, vatan demek sınırlar demektir. Çünkü vatan sınırlarla inşa edilir, sınırlar vatani temsil eder. Vatani savunmak sınırları savunmak ise, vatani bölmek de sınırları ortadan kaldırmak anlamını taşır. Bu yüzden sınırlar, vatanın ayrılmaz bir parçasıdır. Türk-İslam kültüründe vatan kavramı, geçmişten günümüze değin canımızı, kanımızı, hayatımızı, kısacası her şeyimizi feda ettiğimiz, uğrunda nice şehitler verdiğimiz, toprağı kanla suladığımız bir olgudur. "Şehitler ölmez vatan bölünmez, vatan sana canım feda, vatan sevgisi imandandır, toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır, vatan borcu namus borcudur" gibi söylemler, vatan kavramının tarihimiz ve toplumumuz açısından taşıdığı önemi gösterir. Vatan ne kadar önemliyse, vatani sembolize eden sınırlar da benzer bir öneme sahiptir. Türkiye'de vatan kavramı sözü edilen toplumsal değerler temelinde kutsal kabul edildiğı için, sınırlar da kutsallaştırılmış yapılar olarak görülebilir. Türk siyasal kültüründe ve milliyetçi jargonda yer alan "vatan bir bütündür, bölünemez söylemi", sınırların Türkiye'de vatanın bütünlüğünü temsil eden bir yapı olduğuna işaret etmektedir.

6. Devlet, Ulus, Ülke ve Egemenlik

Sınırlar, devletin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Sınır denildiğinde ilk akla gelen kuşkusuz devlettir. Sınırlar devletin temel unsurlarından biridir. Devletler sınırlarla birbirinden ayrılırlar. Sınırlar, devletlerarası savaşlarla ve barış antlaşmalarına göre belirlenir. Devletler bilhassa da modern devletler, sınırlar olmaksızın sahip olduğü toprağı, kontrol ettiğı nüfusu ve temsil ettiğı kimliği koruyamaz. Çünkü sınırlar, modern devletlerin sahip oldukları yetkileri ve

egemenlik nosyonlarını temsil ederler. Habermas'a göre, devlet sınırları içten sevk ve idare edilebilen ve akıntıdan istenilen miktarın içeri girmesine, istenilen miktarda da dışarı atılmasına yarayan bent kapakları gibidir (Habermas, 2008, s. 84). Bu açıdan devletler politikalarını sınırlara bağlı olarak inşa eder ve gerçekleştirir. Genç'in de belirttiği gibi, bir devletin kendi ülkesindeki ekonomik, siyasal ve sosyal yaşamı sınırlar olmaksızın organize etmesi ve sürdürmesi mümkün değildir (Genç, 2014, s. 42). Bu açıdan modern devletin örgütlenebilmesi için gerek duyduğu en önemli araçlardan biri, kuşkusuz sınırlardır.

Sınırlar ulusun inşa edildiği mekanlardır. Ulus, aynı kültüre ve ortak aidiyete (Gellner, 2008), meşru siyasi egemenliğe (Şahin, 2009), hayali bir cemaate (Anderson, 2014), belirli bir tarih ve coğrafi bölgeye (Carr, 2012) ve ortak dil, din, toprak ve nüfusa (Calhoun, 2012) yaslandığı kadar aynı zamanda sınırlı bir coğrafi alana (Erözden, 2013) da dayanmaktadır. Uluslar, sınırlar üzerinden kimliklerini oluşturur. Ulusal kimliklerin çerçevesini oluşturan sınırlar, söz konusu kimliğin içerdikleri anlamları temsil eder. Bir toprak parçasını yani ülkeyi, kolektif hafıza ve mitleri, ortak kültürü, yasal hak ve görevleri ve ortak bir ekonomiyi ifade eden ulusal kimlik (Smith, 2010), bu özelliklerini ulusal sınırlar içerisinde oluşturmaktadır. Bu açıdan sınırlar, ulusu ve ulusal kimliği sembolize eden araçlardır.

Sınırlar ülkesel bütünlüğün parçalarıdır. Karabağ'a göre, ülkesel bütünlük, egemenlik alanlarını belirlediği için, sınır kavramını da gündeme getirir. Sınır, milli-devletin ülkesini belirler (Karabağ, 2014, s. 72). Yine Karabağ'a göre ülke, bir devletin sorumluluğunda olan kara, deniz ve hava olmak üzere üç bölümden oluşur. Devletin kara ülkesi, ana karayı ve varsa adaları kapsar. Kara parçası, devleti oluşturan unsurlar içinde en önemlisidir. Çünkü kara sınırları olmadan bir devletin deniz ve hava sınırlarından bahsedilemez. Devletin deniz alanlarından oluşan bölümlerini ise iç sular ve kara suları oluşturur. Devletin hava sahası ise kara parçası ve kara sularının üzerinde, atmosferde varsayılan alanı kapsar (Karabağ, 2014, s. 94). Ülkeler, sınırlarıyla birbirinden ayrılmaktadır. Dünyada 200 civarında ülke bulunmakta ve bu ülkelerin her biri sınırlarıyla kendisini diğerlerinden ayırmaktadır.

Sınırlar egemenliğin göstergesidir. Wallerstein'a göre, egemenlik yalnızca dahili değil, aynı zamanda harici, yani diğer devletler karşısında da bir otorite olma iddiasıydı. Bu, her şeyden önce sabit sınırların olduğu, verili bir devletin bu sınırlar içinde egemen olduğu ve dolayısıyla başka hiçbir devletin bu sınırlar içinde idari, kanuni, adli ya da askeri herhangi türden bir otorite ileri sürme hakkına sahip olmadığı iddiasıydı (Wallerstein, 2011, s. 84). Bu açıdan sınırlar, egemenliğin kapsamını belirten yapılardır. Devletlerin egemen oldukları toprak sahaları sınırlarla belirlenir. Egemen devletler kendi sınırları içerisindeki topraklara hükmetme amacını taşırlar. Devletlerarası egemenlik krizleri genellikle bir devletin bir başka devletin egemenlik sınırlarını aşmasıyla baş gösterir. Bu yüzden sınırlar, egemenliğin en hassas çizgileridir.

7. Sembol, İdeoloji, Kutsal ve Beden

Sınırlar sembolik yapılardır. Semboller birer anlam taşıyıcıları olduklarından, sınırların taşıdığı anlamlar sembollerde görünür hale gelir. Green'e göre, semboller, sınırların anlamlarını içerir (Green, 2014, s. 38). Bu anlamda sınırların içerdiği fikirler, inançlar ve argümanlar sembollerde yansımaları bulur. Bir devlet sınırında yer alan ülke bayrağı sınırın içindekilerin kimliğini temsil eder. Türkiye Cumhuriyeti haritasındaki çizgiler haritadan ziyade ülkede yaşayanların zihinlerinde çizilir. Sınırlar semboliktir, yani anlamı sembolize eder ve sembolize edilirler. Sınırların cetvelle çizilmesinde, cetvel sembolik olarak sömürgeleştirmenin sınırların çizilmesindeki etkisini göstermektedir. Sömürülen ülkelerin sınırları sömürgeci güçler tarafından cetvelle düz bir çizgi şeklinde çizilmiştir. Bu açıdan sınırların çizilmesinde cetvel, sömürge mirasını sembolize etmektedir.

Sınırlar ideolojik araçlardır. Sınırlar ideolojiktir, çünkü kapsadığı topluluğu aynı düşünce, zihniyet ve amaçlara göre yönlendirir. Sınırlar, modern ulus-devletlerin ideolojilerini yansıtır ve egemen ideoloji sınırlarda tezahür eder. Modern devletler, sınırlar aracılığıyla ulusu biz-onlar, dost-düşman, içerisi-dışarı, burası-orası, yerli-yabancı şeklinde kategorize ederek ideolojisini sürdürür. Çünkü modern devletlerin sınır ideolojisi, sınırların içerisindekileri dışarıdakilerden ayırma, sınırların içerisindekileri bir kimlik etrafında bir arada tutma ve sınır merkezli düşünme ve davranmadır. Bir diğer ifadeyle, modern ulus-devletlerin sınır ideolojisi, ortak bir coğrafi mekanda yaşayanları türdeş kılma, benzer düşünce ve davranış örüntüleri oluşturma ve sınırlara dayalı bir zihniyet ortaya koymaktır. Bu nedenle, sınırlar ideolojik araçlar olarak işlevselleştirilir.

Sınırlar kutsallaştırılan yapılardır. Türkiye'de sınırlar, salt bir çizgiden ibaret olmayıp, vatan topraklarını, devletin bağımsızlığını, milletin bölünmez bütünlüğünü temsil ettiği için kutsallaştırılır. Kutsallaştırma, kutsal kabul edilenin aşkın, yüce, dini mahiyette tezahür etmesi, eleştirilemez ve sorgulanamaz olarak görülmesi olduğundan, Türkiye'de sınırlar, kutsallık atfedilerek yüceleştirilir, aşkın bir yapı olarak görülür, her türlü eleştiri ve sorgulamadan muaf tutulur. Sınırlar toplumun milli ve dini değerlerinin merkezine oturtulur ve ona olağanüstülük özelliği kazandırılır. Dahası, sınırların kutsallaştırılması, toplumun selameti açısından sınırların vazgeçilmez olduğu, milletin varlığıyla sınırların varlığının eşdeğer görülmesi ve sınırların milletin namusu olarak görülmesi fikirlerini içerir. Türkiye'de sınırların kutsallaştırılmasının tarihsel-toplumsal temelleri bulunmaktadır. Bir cihan imparatorluğu olarak tanımlanan Osmanlı'nın sahip olduğu geniş coğrafyalardan bugünkü Anadolu topraklarına doğru sınırların küçülmesi ve hatta bütünüyle yok olma tehlikesi karşısında milletin bağımsızlık mücadelesi neticesinde bugünkü sınırların elde edilmesi durumu, Türkiye'de sınırlara yüklenen kutsallığın tarihsel-toplumsal kökenlerini ve içerdiği anlamların derinliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sınırlar bedenle temsil edilir. Sınırlarla ilişkili milliyetçiliğin vatan söylemi genellikle beden üzerinden inşa edilir. Türkiye'de milliyetçi hareketlerin vatan söylemi erkek egemen bir söylem

olduğundan, ağırlıklı olarak kadın bedeni üzerinden kurulur. Kadın kimliği milliyetçiliğin örgütlenmesinde başat bir role sahiptir. Milliyetçi aktörler vatani kadınlaştırırken sınırları da onun bedeniyle meşrulaştırır. Sınırların namus olarak görülmesi bunun tipik örneğidir. Vatani temsil eden sınırlar milletin namusunu temsil eder, namus kadın kimliğiyle eşdeğer görülür, bu nedenle, sınırlar kadın bedenine benzetilir. Sınırlara yönelik bir tehdit, aynı zamanda kadın bedenine yani namusa yönelik boyutlar taşır. Milliyetçilik, sınırı namus olarak kodlarken kadın bedenini araçsallaştırır.

8. Kartografya, Limoloji ve Hudutnâme

Sınırlar, birer kartografya (haritacılık) alanının araçlarıdır. Kartografya, mekansal ilişkileri ve lokasyonları temsil etmek için haritaların yapımı ve kullanımını kapsayan bir sanat ve tekniktir (Monmonier, 2016, s. 738). Kartografya, mekansal (coğrafi) bilginin görsel, sayısal, kabartma formunda sunulması, iletişimi, organizasyonu ve kullanılması üzerine araştırma yapan bilim dalı ve teknik olarak tanımlanır. Kartografya harita yapımı, üretimi, kullanımı bilimidir. Kartografya haritaya ilişkin her konuyu araştıran disiplindir (Uluğtekin ve Doğru, 2005, s. 214). Bu bağlamda, ulus-devletlerin inşası, coğrafyanın kartografik olarak düzenlenmesi, vatanın haritalar aracılığıyla zihinlere işlenmesi ve görselleştirme yoluyla mekanın yeniden üretimi süreçlerini içerir. Türk ulus-devletinin inşası da bu tür bir süreci ortaya çıkarmıştır. Durgun'a göre, Sevr haritasının sunduğu kartografik mekan, Türk ulusal bilincinde önemli bir uyanışı tetiklemiştir. Hatta harita temsil ettiği toprağın yerine geçmiş, temsil zaman içinde gerçekliğin kendisine dönüşmüştür (Durgun, 2011, s. 130).

Sınırlar ve sınır çalışmaları, sınır bilimi anlamına gelen limoloji disiplinini ortaya çıkarmıştır. Kolossov'un da işaret ettiği gibi, limoloji, farklı disiplinler tarafından incelenmiş bir kavramsallaştırmadır (Kolossov, 2005, s. 606). Nail'e göre, modern limoloji bilgilendirici bir topografyaya dayanan bir sosyal peyzaj meselesidir; artık sadece bir koordinat matrisi veya haritacılık değil yörüngeleri, eğimleri ve eğrileri olan bir topolojik yüzeydir (Nail, 2016, s. 155). Bu bağlamda, limoloji, farklı disiplinler açısından sınırların hangi anlamları içerdiğini, sınırların nasıl çizildiğini ve ne tür yüzeyleri kapsadığını gösteren bir disiplindir.

Sınırlarla ilgili çalışmaların Türkiye'deki yansımalarından biri de, hudutnâmelerdir. Sabri Ateş'e göre, sınırname ya da sınır belgesi olarak isimlendirilen hududnamenin amacı, sınırları belirlemek ve çekmek, yani "ta'yin-i ahval-i sınır ve hudud" olduğunu göstermektir (Ateş, 2020, s. 46). Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi'ne göre, hududname, Osmanlı Devleti'nde komşu ülkelerle olan sınırları ve çeşitli yerleşim yerlerini, toprakları belirlemek amacıyla resmi belgelerdir. Sınır çizilirken Osmanlı padişahı ve ilgili ülkenin yöneticisine ait özellikler dile getirilir. Sonraki süreçte hududun çizilmesinde etkili olan gelişmeler konuşulur. Hudutlardaki belirli noktalar tespit edilerek sınırlar çizilir. Sınırların yanlış çizilmesi durumunda çeşitli anlaşmazlıklar ortaya çıkardı. Kadılar sınır anlaşmazlıklarını görüşür ve daha sonra hududnameler verilir, sancak

defterlerine bunlar işlenirdi (Kütükoğlu, 1998, s. 303-304). Bu çerçevede, hududnameler, Türkiye’de sınırlarla ilgili çalışmaların nasıl gerçekleştirildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu hususta, Osmanlı’da ilk sınır çalışmaları Mehmet Hurşid Paşa tarafından kaleme alınan “Seyâhatnâme-i Hudûd” adlı eserdir (1997).

9. Düzensiz Göç, Kaçakçılık ve Terörizm

Sınırlar göçlerle girift özelliklere sahiptir. Günümüzde artan küresel göçlerin en çok etkilediği alanların başında sınırlar gelmektedir. Sermayenin küreselleşmesi karşısında işgücünün ulusal sınırlar içerisinde kalması (Holloway, 2007; Hardt ve Negri, 2012), sınırları göç hareketlerinin merkezine yerleştirmiştir. Küresel göç hareketleriyle baş etmede ulus-devletler sınırları geçmişle kıyaslandığında daha çok etkin bir biçimde kullanmaya başlamıştır. Bunun arkasında yatan temel nedenlerin başında, ulus-devletlerin küresel göçleri kendi egemenliklerine karşı bir meydan okuma olarak görmesi gelmektedir. Böyle bir meydan okuma karşısında ulus-devletler, sınırlarına sınırsız kaynak ayırmakta, sınırlarını güvenleştirmekte, sınır geçişlerini aralıksız ve daha etkin bir biçimde kontrol etmektedir. Sınırlar, düzensiz göçü önlemede, kontrol etmede ve düzenlemede etkili araçlardır. Bartram, Poros ve Monforte’ye göre, düzensiz göç, hedef ülkedeki devlet tarafından resmi olarak izin verilmemiş göçtür; ülkeye gizlice girmek veya vizede belirtilen kalış izni süresini aşmak veya vizenin yasal olarak izin vermediği aktivitelerde bulunmak ile meydana gelmektedir (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 309). Genç’e göre, sınırlar bu kez yakın geçmişte olduğu gibi ideolojik farklılıklar nedeniyle veya saldırgan bir komşuya karşı değil, uluslararası insan hareketliliğine yani uluslararası göçe karşı geçirimsiz olacak şekilde yükseliyor ve güçleniyor (Genç, 2014, s. 45). Bu anlamda devletler, küresel düzensiz göçle mücadelede sınırları kullanılışlı hale getirmektedir.

Sınırlar, küreselleşmeyle birlikte artan düzensiz göçlerle birlikte kaçakçılıkla ve terörizmle de mücadelenin araçları olmuştur. Kaçakçılık, canlı ya da cansız varlıkların sınırlardan yasa dışı yollardan geçişidir (Kahya, 2015). Sınırlardan kaçak geçişlerin ve kaçakçılık faaliyetleriyle mücadelede devletler sınırlarını güvenleştirmektedir. Kaçakçılığın yanı sıra terörizmle mücadelede de sınırlar benzer işlevlere sahip olmuştur. Devletler ve toplumlar için uzun yıllardır güvenlik tehdidi oluşturan terörizmle mücadelede sınırlar önemli bir yer tutmaktadır. Son dönemde dünyada ve ülkemizde güvenlikçi politikalar çerçevesinde sınırlar olağanüstü bir şekilde tahkim edilmektedir. Devletler kaynaklarının büyük bir bölümünü sınır güvenliğinin sağlanması için seferber etmektedir. Sınırlar küreselleşmenin önündeki engeller olarak görülürken gelinen noktada küresel güvenliğin temel bir aygıtına dönüşmüştür. Bu anlamda düzensiz göç, kaçakçılık ve terörizmle mücadele sınırlar Türkiye’nin güvenlik politikasının temelini oluşturmuştur.

10. Sınır Toplumu, Sınır Kültürü, Sınır Kimliği ve Sınır Duygusu

Sınırlar, toplumsalın ayrılmaz parçalarındandır. Toplumla ilgili tanımlamalarda toplumun sınırlı bir yapı olduğu vurgulanır. Toplumun özelliklerini sıralayan Fichter'a göre, toplum, ortak bir coğrafi mekanda var olur. Yüksek düzeyde örgütlenmiş modern dünyadaki belirli fizik sınırların ulusu olduğu kadar toplumu da çevrelediği kabul edilir (Fichter, 2019, s. 87). Bu açıdan toplum, sınırları olan, sınırlarla belirlenen ve sınır inşa eden yapılardır. Giddens ve Sutton'a göre, toplum kavramı ancak 19. yüzyılda genel ve soyut anlamından daha spesifik nitelikteki sosyolojik anlamına ulaşmıştır. Sosyoloji, belli bir toprak parçası üzerinde konumlanmış geniş toplulukları, yani ulus-devletle özdeşleştirilmiş toplumlara incelen bir bilim olarak tanımlanır (Giddens ve Sutton, 2016, s. 46-47). 19. yüzyılda modern ulus-devletlerin tarihsel ve kurumsal olarak inşa edildiği dönemde, toplum ile ulus kavramları aynı anlamı içerecek şekilde kullanılmıştır. Ulusu tanımlayan özellikler toplum için de geçerli olmuştur. Her ne kadar günümüzde ulus ve toplum tanımlamaları birbirinden farklılaşsa da sınırların toplumsalın çerçevesini belirlediği gerçeğinden hareketle, bir sınır toplumu kavramsallaştırmasından bahsedilebilir.

Sınır toplumlarının önde gelen özelliği, toplumsalı sınırlar veya sınırların temsil ettiği yapılarla tanımlamasıdır. Türk toplumu tipik bir sınır toplumdur. Türkiye'de toplum halinde birlikte yaşamının temelini oluşturan dinamikler, sınırlarla doğrudan ilişkili olarak tanımlanır. Örneğin Türkiye'de iyi vatandaş olmanın en önemli özellikleri, ortak vatan duygusuna sahip olmak, millet olarak bir ve beraber olmak, devleti sahiplenmektir ve bu özellikler iyi vatandaş olmayı sınırların tanımladığı yapılar üzerinden gerçekleştirmektir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'de iyi vatandaş olmanın ölçütü, çok para kazanmak, okulda birinci olmak veya işyerinde daha fazla süre çalışmak değil, daha ziyade Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin topraklarını sahiplenmek, Türk vatanını korumak, milletin selameti için çaba göstermektir. Bu özellikler ise, Türkiye'de iyi vatandaş olmanın ölçütünün sınırlar ve sınırların temsil ettiği yapılar olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, sınır toplumlarının tipik özelliği, devleti, toplumu ve vatandaşlarını sınırlar ve sınırların oluşturduğu yapıların bir ürünü olarak görmesidir.

Sınırlar birer kültürel üretilerdir. Sınırlar ve sınır bölgeleri, kültürlerin iç içe geçtiği, birbirleriyle ayrıksı yapılara dönüştükleri ve farklı kültürel kimlikleri ürettikleri sahalardır. Sınırlar bu yönleriyle kendilerine has bir kültür oluştururlar. Sınır kültürü, merkezi iktidarın tanımladığı kültürün yanı sıra, özellikle de sınır bölgelerinin kendi iç dinamiklerine göre şekillenen bir kültürdür. Göçmenler, yabancılar, işçiler, turistler, kaçakçılar, yerli halk, hepsi bir bütün olarak sınır kültürünü oluşturan sosyolojik yüzlerdir. Donan ve Wilson'a göre, kültür, sınırların çizilmesini, politik sahanın temsilini ve sınır topluluklarının uçlarının müzakeresini belirleme rolüne sahiptir (Donnan ve Wilson, 2002, s. 29). Sınır kültürü ulusal ölçekte düşünüldüğünde, sınırlar, ulus toplumların kendi kültürlerinin farkına varmalarını sağlayan araçlardır. Yerel ölçekte düşünüldüğünde, sınırlar, sınır bölgelerindeki grupların farklı sınır deneyimlerini içerir.

Uluslararası ve küresel ölçekte düşünüldüğünde ise sınırlar, göçmenlerin, yabancıların, turistlerin, işçilerin ve yerel halkın karşılıklı birbirlerini etkiledikleri bir kültürel alan oluşturur. Bu açıdan sınır kültürü, farklı ölçeklerde sınırların ve sınır bölgelerinde yaşayanların sınıra özgü duygu, düşünce ve davranış örüntüleri oluşturmasıdır.

Sınırlar kimlikli yapılardır. Sınır toplumu ve sınır kültürü, beraberinde bir sınır kimliğini de üretir. Sınır kimliği, sınır bölgelerinde yaşayanların, sınırdan geçiş yapanların ve sınır gibi görenlerin sınıra dayalı olarak oluşturdukları bir tanımlama biçimidir. Örneğin sınır bölgesinde yer alan bir şehrin önde gelen özelliklerinden biri ve belki de en önemlisi, sınır kimliğidir. Sınır, o kentin, o kentte yaşayanların, o kente sonradan gelenlerin, gidenlerin taşıdığı bir kimliktir. Sınır kimliğine sahip şehirler, kültürler ve insanlar için sınır gündelik yaşamlarının bir parçasıdır. Sınır kimliğine sahip olmak, fırsatlar kadar riskleri, avantajlar kadar dezavantajları, kapı kadar koridoru, bölünme kadar birleştirmeyi, yerli kadar yabancıyı bir arada deneyimlemeyi gerektirir. Bu anlamda, sınır kimliğine sahip olanlar, sınırdan en çok etkilenenler ve sınır üzerinde etkileri olanlardır.

Sınırlar duygu üreten araçlardır. Sınır duygusu, devletlerin, toplumların ve bireylerin sınırlar aracılığıyla sınırdaki yaşayanlar, sınırı geçenler ve sınır merkezli düşünenler üzerinde oluşturdukları duygulardır. Turan'ın da belirttiği gibi, sınır duygusu temel bir semboldür. Sınırlar, kültürel farkındalık oluşturur, kendi kültürünün bilincinde olma duygusunu besler (Turan, 2021, s. 673). Sınır duygusu, sınır toplumunu, sınır kültürünü ve sınır kimliğini inşa etmeyi amaçlar. Bu amaçla, sınırlar, insan ve topluma sürekli olarak bir devleti olduğu, bir ülkesi olduğu, bir vatana sahip olduğu, bir milletin parçası olduğu, çeşitli toplumsal değerlere sahip olduğu duygusunu aşılar. Sınırlar insanlara duygu yükler, bu duygulara göre düşünmesini ve davranmasını vazeder. Modern dönemde sınır duygusu büyük ölçüde milliyetçilik ideolojisinin hükmü altındadır. Milliyetçilik, ulus ve devleti kaynaştırarak ulus-devleti oluşturanlara birer ulusal kimlik atfeder ve üyelerinden bu kimliğe ulusal sınırlar içerisinde aidiyet duymalarını sağlar. Sınırlar, milliyetçiliğin ulusal kimliklere duyulan sadakatini süresiz olarak üretir. Sınır duygusu, bir bakıma milliyetçiliğin oluşturduğu ortak kimlik duygusudur. Dahası, milliyetçiliğin oluşturduğu ortak tarih, vatan, kültür, dil, din ve ortak değerler duygusu, aynı zamanda milliyetçiliğin sacayaklarından olan sınırların oluşturduğu duygulardır.

11. Sınır Bölgesi, Sınır Geçişi ve Sınır Ötesi

Sınırlar, sınır bölgeleriyle bir bütünlük ve süreklilik oluşturur. Her sınır bölgesi benzersiz (Anderson ve O'Dowd, 1999, s. 594) olduğundan, sınır bölgelerine özgü bir model oluşturulabilir. Bu hususta Martinez'e göre sınır bölgesi dört modelden oluşmaktadır. Birincisi, sınırın iki tarafı arasındaki düşmanlıktan dolayı rutin sınır ötesi alışverişin neredeyse hiç olmadığı yabancılaşmış sınır bölgeleridir. İkincisi, iki devlet arasındaki dostane olmayan ilişkilere rağmen, asgari düzeyde sınır ötesi temasın mevcut olduğu, bir arada var olan sınır bölgeleridir. Üçüncüsü, sınırın her iki tarafındaki toplumların semiyotik olarak birbirine bağlandığı, sınır boyunca önemli miktarda

ekonomik ve insan kaynağı akışına yol açan, birbirine bağımlı sınır bölgeleridir. Dördüncüsü ise, ticaretin ve insan hareketinin önündeki neredeyse tüm engeller ortadan kaldırıldığı entegre sınır bölgeleridir (Martinez, 2002, s. 5-10). Bu bağlamda, her sınır bölgesi özgün bir yapıda olduğu gibi aynı zamanda aynı sınır bölgesi de kendi içinde farklılıklar gösterir.

Sınırlar bir geçişi içerir. Bir bakıma sınır, geçişlilik halidir. Sınırdan geçmek başlı başına sorundur, çoğu kez karmaşık, zor ve yorucudur. Sınırın geçilmesi, bir devletten diğerine, bir toplumdun diğerine, bir kültürden diğerine geçiş olarak tezahür eder. Toplumların ve kültürlerin temas noktaları olan sınırlardan geçiş, değişimin en hızlı yaşandığı pratiklerdir. Sınırı geçmenin politik, toplumsal, kültürel boyutları olduğu gibi hukuki ve bürokratik boyutları da bulunur. Sınırı geçmek için vize, pasaport, kimlik gibi resmi belgeler gerekir ve bu belgeler sınırdan geçişin olmazsa olmazları olarak görülür. Devletlerin özellikle de modern devletlerin yegâne görevi, sınır geçişlerinin kontrolüdür. Öyle ki, günümüzde devletler, ülkeye kimlerin giriş-çıkış yaptıklarını kontrol etmek için olağanüstü kaynak, zaman ve emek harcamaktadır. Küresel düzensiz göçler sınır geçişlerini kaçak hale dönüştürmekte, bu da sınırların kontrolü konusunda güvenlikçi politikaları öne çıkarmaktadır. Ancak diğer taraftan küresel insan hareketliliği nedeniyle devletler sınır geçişlerini esnekletmiştir. Pek çok ülke sınırları esnek hale getirmek ve sınırdan geçişleri kolaylaştırmak amacıyla birbiriyle sınır geçişini sadece kimlikle yapmaktadır. Bu da, sınır geçişlerinin engeller kadar fırsatları da içerdiğini göstermektedir.

Sınırlar, sınır ötesi süreçleri içerir. Sınır ötesi, sınır bölgelerinin etkileşime açık yerler olduğunu gösterir. Devletler, toplumlar ve bireyler sınır ötesi ilişkileri geliştirmeyi amaçlar. Sınırların bütünüyle birbirine kapalı olduğu dönemlerde sınır ötesi etkileşimler oldukça zayıf kalırken, sınırların açıldığı, insan ve araç trafiğinin karşılıklı serbest hale geldiği dönemler ise, sınır ötesi ilişkilerin güçlendiği dönemler olmuştur. Bir başka ifadeyle, sınırların kapalılığı, yasakçı sınırları ortaya çıkarırken, sınırların açık hale gelmesi, yasakların ortadan kalkması, insanların serbestçe hareket etmesi, sınır ötesi süreçleri etkin hale getirmiştir. Örneğin Soğuk Savaş Dönemi'nin sembolü haline gelen Berlin Duvarı, iki farklı sistemi birbirinden ayırdığı kadar iki ayrı dünya, toplum, kültür, insan da oluşturmuş, sınır ötesi etkileşimler savaşın da adından hareketle dondurulmuştur. Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla birlikte küreselleşme ve liberalleşme süreçleri hız kazanmış, bu da sınır ötesi etkileşimleri artırmıştır. Ancak küreselleşme ve liberalleşme süreçleri de zamanla sınır ötesi ilişkiler yerine bütünüyle sınırları ortadan kaldırmayı hedeflemiş ve sınırsız dünya söylemi üzerinden bir anlayışı ortaya koymuştur. Sınırların bütünüyle yasak olduğu dönemden sınırların ortadan kalktığı döneme doğru radikal bir dönüşüm yaşanmıştır. Burada esas olan sınırları bütünüyle yasaklamak veya yok etmek değil, daha ziyade sınır ötesi şeklinde değiştirmek ve yeniden yapılanmaktır.

12. Sınır Politikası, Sınır Güvenliği, Sınır Duvarı ve Sınır Dışı

Sınırlar, devletlerin sınır politikalarının temelini oluşturur. Sınır politikası, devletlerin sınırlarından kimlerin geçip geçemeyeceğine, sınırların hangi yabancılara açık, hangilerine kapalı olacağına karar verdiği, sınırlar aracılığıyla toplumsal ve politik meşruiyetini oluşturduğu, sınır ötesi ilişkilerini sınırlar üzerinden sürdürdüğü bir politikadır. Modern devletler sınır politikalarıyla nüfusu ve toprağı üzerindeki yetkisini ve egemenliğini inşa ederken aynı zamanda göçmenleri, yabancıları, işçileri, turistleri de kontrol etmekte, düzenlemekte ve yönlendirmektedir. Bununla birlikte, sınır politikası, devletlerarası ve toplumlararası ilişkileri biz-onlar, dost-düşman, yerli-yabancı gibi kategorik kimlikler üzerinden belirler. Ancak bu kimlikler toplumsal, siyasal ve ekonomik şartlara göre değiştiği için sınır politikası da değişime uğrar. Türkiye'nin sınır politikası özellikle son dönemde küresel göç hareketlerinin etkisi altında şekillenmiştir. Suriye ve Afganistan başta olmak üzere, dünyanın farklı coğrafyalarından çok sayıda göçmen açısından Türkiye, hedef ve transit ülke halini almıştır. Türkiye'nin bu göçmenlere yönelik uygulamış olduğu açık kapı politikası zamanla değişime uğramış ve yerini sınır duvarlarına bırakmıştır. Türkiye, bu ülkelerden yapılan göçmenlere sınırlarını bütünüyle açarken, gelinen noktada Suriye ve İran sınırlarına baştan başa duvarlar örerek söz konusu göçleri kontrol etmeye başlamıştır. Bu da Türkiye'nin sınır politikasındaki dönüşümü göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Sınırlar, güvenliğin sacayaklarından biridir. Araç ve insan trafiğinin kontrolü, kaçakçılığın önlenmesi, ulusal güvenliğin sağlanması, vatanın korunması gibi gerekçelerle beliren sınır güvenliği, sınırları güvenlik politikalarının ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Sınır güvenliği, geçmişten günümüze değin askeri nöbet kuleleri, tel örgüler, duvarlar, karakollar, gözetleme kuleleri, termal kameralar, hava araçları, uydu görüntüleri, biometrik tanımlama gibi araçlarla gerçekleştirilmektedir. 1990'lı yıllarla birlikte küreselleşme sınırların ortadan kalktığını belirtirken, diğer taraftan da sınırlar olağanüstü bir biçimde tahkim edilmeye başlanmış, sınır güvenliği söylemi öne çıkmıştır. Avrupa Birliği'nin yeniden yapılanması çerçevesinde "kale Avrupa" söylemi, 1985 yılında imzalanan ancak 1995 yılında yürürlüğe giren Schengen Anlaşmasıyla etkili olmaya başlamıştır. Avrupa Birliği, Schengen Anlaşmasıyla iç sınırları kalkan ancak dış duvarları yükselen bir kale (Fortress Europe) olarak algılanmaya başlamıştır (Kaya, 2013, s. 104). Bu anlamda Avrupa'daki sınırları kaldırma girişimlerinin yalnızca iç sınırlara yönelik olarak uygulandığını ve bunun da dışa yönelik sınırların tahkim edilmesine yol açtığını atlamamak gerekir (Elden, 2020, s. 128). 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'de ve daha sonra Avrupa'da sınır güvenliğinin sağlanmasına yönelik girişimler artmış, ABD, Meksika ile olan sınırlarını çitle daha sonraki süreçte ise duvarla kapatmaya çalışırken, Avrupa'da sınır güvenliğine yönelik Avrupa Birliği Sınır Güvenliği Birimi olarak tanımlanan FRONTEX'i kurmuştur. FRONTEX, 2005 yılında Avrupa Birliği üye ülkelerinin sınırlarının korunması ve güvenliğinin sağlanması amacıyla kurulmuştur. Bütün bu

süreçler, hem ulus-devletlerin hem de ulus üstü kurum ve yapıların güvenlik politikalarını oluşturmuştur.

Sınırlar, sınır duvarları olarak tezahür etmektedir. Duvarlar, sınırların en sert, katı ve geçirimsiz halini yansıtır. Duvarlar kimlikleri birbirinden farklılaştırmada işlevseldir. Arıboğan'a göre, duvarlar, ardındakileri ve dışındakileri tanımlayan birer kimlik özelliği olduğu ölçüde toplumsal bir yapıştırıcı olarak kullanılıyorlar. Biz ve onlar kavramlarının en somut ayrıştırıcısı olarak içeridekiler ile dışarıdakiler arasında somut bir hat çizen duvarlar, ortak bir toplumsal değer olarak grup kimliğinin ana belirleyicisi haline geliyor (Arıboğan, 2019, s. 23-24). Duvarlar, sınırları daha ayrıştırıcı, daha katı bir görünüme dönüştürmekte, içeridekilerle dışarıdakileri bütünüyle birbirinden koparmayı amaçlamaktadır. Tarihte Hadrian Duvarı, Çin Seddi, Roma Surları ile birlikte günümüzde Berlin Duvarı ve bugünkü sınır duvarları, buldukları döneme göre işlevleri değişse de ağırlıklı olarak sistemleri, kitleleri, yığınları birbirinden ayırmak, ülkelerin, şehirlerin, kalelerin güvenliğini ve savunmasını sağlamak, savaşları, zorunlu göçleri ve kitlesel eylemleri engellemek ve yönetmek için oluşturulmuştur. Günümüzde sınır duvarları, göçleri, suçları, kaçakçılığı ve terörizmi engellemek amacıyla inşa edilmektedir.

Sınırlar, sınır dışı uygulamalarını içerir. Soysüren ve Danış'a göre, sınır dışı, ülke topraklarına bir şekilde girebilmiş, girdiği anda ya da sonradan istenmeyen hale gelen yabancının fiziki olarak dışlanması sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında sınır dışı, mekansal içermenin, başka bir deyişle, sınırdan geçmenin, her zaman ulusu içermeye anlamına gelmediğinin bir ifadesi olarak görülebilir (Soysüren ve Danış, 2014, s. 17). Devletler bazen son çare olarak göçmenleri zorla ülkeden çıkartırlar. Gerçekte sınır dışı edilen kişi sayısı sınır dışı edilebilecek kişi sayısına kıyasla düşük olmasına rağmen bu uygulamanın yapılması son yıllarda artmaktadır (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 103). Özellikle küresel düzensiz göçle mücadelede devletler sınır dışı uygulamalarına başvurmakta, kaçak göçmenleri sınır dışı ederek kendi ülkelerine geri göndermektedir. Bu hususta valilikler bünyesinde kurulan il göç idaresi müdürlüklerince geri gönderme merkezleri oluşturularak kaçak göçmenlerin sınır dışı uygulamaları gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan sınırlar, sınır dışı uygulamalarıyla kaçak göçle mücadelenin araçlarıdır.

13. Ulus-Devlet

Sınırlar, modern ulus-devletin temel sacayaklarından biridir. Gülalp'e göre, ulus-devlet, 1648'de imzalanan Vestfalya Antlaşması'yla ortaya çıkmış bir siyasal örgütlenme olarak toprak sınırları içerisinde meşru yetkilerini kullanan bir oluşumdur (Gülalp, 2007, s. 11). Ulus-devletler kendi sınırları içerisinde egemen konumunda olup özerk yapıdadırlar. Giddens ve Sutton'un da belirttikleri gibi, ulus-devlet, geniş bir topluluk olan ulus ile bölgesel, politik bir form olan devletin kültürel-politik bir varlık oluşturan bileşimidir (Giddens ve Sutton, 2016, s. 391). Modern dönemin hâkim siyasal örgütlenme modeli olan ulus-devletler, dünya üzerindeki bütün coğrafyaları

sınırlarla bölerek, her bir sınırı ulusla bütünleştirmiş, coğrafyayı vatanlaştırmış ve geleneksel devletler, toplumlar, kültürler, kimlikler modern ulusal sınırlara göre parçalara ayrılmıştır. Örneğin geleneksel İslam'ın topluluk modeli olan ümmet anlayışı, modern topluma geçişle birlikte yerini ulusa bırakmış, modern ulusu tanımlayan sınırlar ümmetin coğrafyalara bölünmesine neden olmuştur. Müslümanların vatan algıları ulus-devletin sınırlarını aşan özelliklerini yitirmiştir. Devletle ulusun bir ve eşdeğer anlayışıyla ortaya çıkan ulus-devletler sistemi, sınırları kesin, katı ve geçirimsiz yapılar olarak inşa etmiş, sınırlar, ulus-devletlerin en temel toplumsal taşıyıcıları olmuştur.

Ulus-devletlerin sınırları kuruluş dönemlerinde olmazsa olmazlardan olarak görülürken, küreselleşmeyle birlikte olmasa da olur şeklinde düşünülmektedir. Bir başka ifadeyle, sınırlar, ulus-devletin inşasında hayati bir role sahipken, günümüz küresel çağın koşulları altında geçmişteki önemini, işlevini ve değerini kaybetmeye yüz tutmuştur. Bunda küreselleşmenin sınır aşan boyutlarda gelişmeler ortaya çıkararak ulus-devletleri ve onun sınırlarını sorgulanır hale getirmesi etkili olmuştur. Küreselleşme sınırları esnek, akışkan ve geçirgen hale dönüştürmüştü, bu da sınırları değişime açık bölgeler haline getirmiştir. Ancak küreselleşme bir yönüyle sınırların ortadan kalkmasının garantörü iken bir başka yönüyle de dünyada yeni sınırların çizilmesine, yeni duvarların örülmesine ve sınırların yeniden kapanmasına da sebebiyet vermiştir. Bu da küreselleşmenin çok yönlü bir süreç içerdiğinin işareti olarak görülebilir.

14. Milliyetçilik

Sınırlar, milliyetçiliğin temel taşlarından biridir. Milliyetçilik, sınırlar yardımıyla örgütlenir, sınırları harekete geçirir, topluluğu sınırlar içerisinde inşa eder. Modernliğin politik örgütlenmesi olarak 19. yüzyılda tarihsel ve kurumsal olarak ortaya çıkan milliyetçilik, toplumları belirli bir coğrafi mekân içerisinde ve belirli bir kimlik ekseninde tahayyül eder. Milliyetçilik, siyasal topluluk olan ulus ile devleti birbirine denk görmeyi (Giddens, 2008), etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını (Gellner, 2008) hedeflediğinden, bu hedefi gerçekleştirmede sınırlara ihtiyaç duymaktadır. Milliyetçilik, ulusu devlet sınırları içerisinde ve ona denk olacak şekilde tanımlamanın adıdır. Devletin sınırları ile toplumun sınırlarının bir ve aynı olduğunu vurgulayan milliyetçilik bu sayede ulusları devlet sınırları içerisinde konumlandırır ve sınırlar vasıtasıyla ulusal kimlikleri oluşturur.

Ulusal sınırlar içerisindekiler ulusu temsil ederken, dışındakiler ise onları/ötekileri, bizden olmayı temsil etmektedir. Sınırların içerisinde yer alanlar yerli, dışındakiler ise yabancı olarak kodlanır. Örneğin Türkiye'nin sınırları dışındaki herhangi bir ülke, topluluk veya örgüt, Türkiye için bir rakip, öteki veya düşman olarak kodlanır, Türkiye'de yaşayanlar sınırların dışındakiler karşısında konsolide olur. Türkiye'de yaşayanlar yerli, buna karşın Türkiye sınırlarının dışındakiler yabancı olarak görülür. Benzer şekilde, Türkiye'de yaşayanlar dost, sınırın dışında kalanlar ise düşman olarak değerlendirilir. Sınırların içerisi ve dışarısına göre yapılan bu kategorik ayrımlar,

milliyetçiliğin sınırlar üzerinden oluşturduğu bir anlayışı ifade eder. Bu açıdan milliyetçilik, sınırlara dayalı olarak toplumların kimliklerini inşa eder.

15. Küreselleşme

Sosyal bilimlerin günümüzdeki en sihirli kavramlarının başında gelmektedir küreselleşme. Küreselleşmenin neredeyse açıklayamadığı herhangi bir durum veya gerçekliğin olmadığı konusunda hâkim bir anlayış mevcut. Küreselleşme, toplumları, kültürleri, bireyleri, gündelik yaşam biçimlerini, etkileşim biçimlerini bütünüyle etkileyen bir kavramdır. Küreselleşme, ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel, etnik, dinsel, dilsel, ekolojik açılardan yaşadığımız dünyayı etkileyen süreçler bütünüdür. Küreselleşmeyle birlikte toplumsal ilişki ve etkileşimler dünya ölçeğinde, olağanüstü hızda ve daha fazla bağımlılığı içeren şekillerde tezahür etmektedir. Bu açıdan küreselleşme, ulus-devlet sınırlarını aşan boyutlar süreçler oluşturarak yeni bir toplumsal meydana getirmiştir. Giddens ve Sutton'a göre, küreselleşme, coğrafi olarak dağılmış insan nüfusunun, dünyayı tek bir topluluğa ya da küresel bir topluma doğru evrimleştiren çeşitli süreçler aracılığıyla daha yakın hale gelmesi ve birbirleriyle daha hızlı etkileşimlere girebilmesi durumudur (Giddens ve Sutton, 2016, s. 21). Bu sürecin en fazla etkilediği alanların başında sınırlar gelmektedir.

Küreselleşme ilgili literatürdeki tanımlamaların temel çıkış noktaları doğrudan doğruya sınırlarla ilgilidir. Küreselleşme genel olarak sınırların bütünüyle ortadan kalktığı, sınırsız dünya söyleminin egemen bir söyleme dönüştüğü ve sınırları aşan gelişmelerin temel tanımlama biçimi haline geldiği bir kavramsallaştırmadır. Callinicos'un da belirttiği gibi küreselleşme, genellikle 20. yüzyılın son on yılında hızlandığı düşünülen sınırlar arası bütünleşme süreçleridir (Callinicos, 2015, s. 473). Erken modern dönemde sınırlar ulus, ulus-devlet ve ulusal kimliklerin inşasında katı, sabit ve değişimsiz özellikler taşıırken, geç modern dönemde küreselleşmenin etkisi altında sınırlar esnek, geçirgen ve akışkan özellikleriyle öne çıkmıştır. Küreselleşme sınırların aşındığı, etkisinin azaldığı ya da ortadan kalktığı bir temele dayanır. Ekonomik olarak küreselleşme sermayenin dünya ölçeğinde dolaşımını, siyasal küreselleşme küresel iktidarın ulus-devletlerin egemenliklerini aşan boyutlarda süreçleri etkin kılması, kültürel küreselleşme kültürel kimliklerin küresel ölçekte benzer ve farklı örüntüler oluşturması, ekolojik küreselleşme dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen doğa olayının dünyanın diğer toplumlarını doğrudan etkilemesi, sağlık alanında herhangi bir salgın hastalığın küresel bir pandemiye dönüşerek bütün bir insanlığı tehdit edecek boyutlara ulaşması ve toplumsal açıdan küreselleşmenin toplumları giderek daha fazla birbirine yakınlaştırması, benzeştirmesi ve özellikle yeni medya vasıtasıyla dünyanın her yanından insanların birbiriyle etkileşim kurabilmesi olarak tezahür etmektedir. Küreselleşmeyi bu boyutlarda öne çıkaran husus, bu gelişmelerin sınırötesi bir şekilde gerçekleşmesi, ulusal sınırları aşan boyutlarda sonuçlar ortaya koyması ve sınırların etkisinin azalmasıdır. Ancak küreselleşme, bir taraftan sınırların bütünüyle ortadan kalkması olarak tanımlanırken, diğer taraftan da sınırların

yeniden çizildiği, sınır duvarlarının yeniden örüldüğü ve sınır kapılarının en sert biçimde kapandığı süreçleri de ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan sınırlar küreselleşmeyle birlikte en fazla konuşulan, sorgulanan ve tartışılan bir olgu haline gelmiştir.

Sonuç

Sınır sosyolojisinin temel kavramlarını anlamayı amaçlayan bu çalışmada, sınır kavramı ve bu kavramın yerine akademik literatürde, bürokraside, siyasette, medyada, gündelik dilde kullanılan diğer kavramlar analiz edilmiştir. Bu analizde, kavramların tanımlanma biçimleri, tarihsel açıdan hangi anlamlara karşılık geldikleri ve kavramları açıklamayı sağlayan örneklere yer verilmiştir. Sınır kavramının sosyolojik boyutlarına odaklanan çalışma, sınırların aynı zamanda tarihten antropolojiye, coğrafyadan siyasete ve uluslararası ilişkilere kadar farklı sosyal bilim disiplinlerindeki anlamlarını da öne çıkarmıştır.

Sınır sosyolojisinin temel kavramları içerisinde yer alan sınır kavramının hudut, duvar, serhat, uç, hat, eşik, kenar, çit, çizgi, çeper, çerçeve, kıyı, kapı, köşe, köprü, coğrafya, mekan, toprak, vatan, devlet, ulus, ülke, egemenlik, sembol, ideoloji, kutsal, beden, düzensiz göç, kaçakçılık ve terörizm gibi kavramlarla kullanıldıkları görülmüştür. Bu kavramlar, sınırların geleneksel ve modern dönemlerdeki kullanılış biçimlerini, bu dönemler arasındaki süreklilik ve değişimleri, Türkiye'ye özgü farklı yönlerini temsil etmiştir. Bununla birlikte, söz konusu kavramlarda sınırlar, devletlerin buldukları alanı, toplumların inşa edildikleri düzlemi, kültürlerin benzeşme ve farklılaşmalarını, kimliklerin kurgulanma biçimlerini gösteren yapılar olarak anlaşılmıştır. Sınırlarla ilgili farklı inceleme biçimleri mevcuttur. Bu çerçevede, sınırların kartografya, limoloji ve hudutnâme aracılığıyla incelendiği anlaşılmıştır. Her bir inceleme biçimi, tarihsel ve kültürel temelde sınırları analiz etmektedir. Dahası, söz konusu incelemeler, sınırların Batı ve Batı dışı toplumların tarihsel, toplumsal, kültürel ve siyasal yapılarındaki farklılıklara göre ortaya çıkmıştır.

Sınır sosyolojisinde sınırlarla ilişkili farklı kavramsallaştırmalar bulunmaktadır. Sınır toplumu, sınır kültürü, sınır kimliği, sınır duygusu, sınır bölgesi, sınır geçişi, sınır ötesi, sınır politikası, sınır güvenliği, sınır duvarları ve sınır dışı gibi kavramlara ek olarak ulus-devlet, milliyetçilik ve küreselleşme gibi sınırlarla doğrudan ilişkili kavramlar, sınır sosyolojisinin güncel tartışma alanları içerisinde yer almaktadır. Sözü edilen kavramlar, sınırların değişime açık yapılar olduğunu ve aynı zamanda küresel boyuttaki değişimleri içerdiğini göstermektedir. Bu açıdan söz konusu kavramların sınırlarla ve sınır sosyolojisiyle ilgili kavramsal tartışmaların merkezi öğeleri olduğu görülmüştür.

Kaynakça

- Akyüz, L. (2014). "Liminal alanlar olarak sınırlar: Türkiye-Gürcistan sınırında ekonomik yaşam ve etnik kimliklerin sınır deneyimleri". *Sınırlar ve Türkiye'de sınır çalışmaları. Toplum ve Bilim*, (131), 84-104.
- Alver, K. (2007). *Siteril hayatlar: Kentte mekansal ayrışma ve güvenli siteler*. Ankara: Hece Yayınları.
- Anderson, B. (2014). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Anderson, J. ve O'Dowd, L. (1999). "Borders, border regions and territoriality: Contradictory meanings, changing significance". *Regional Studies*, 33(7), 593-604.
- Arıboğan, D. Ü. (2019). *Duvar: Tarih geri dönüyor*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Ateş, S. (2020). *Osmanlı-İran sınır bölgeleri (bir sınır yapmak, 1843-1914)*. (D. Kaya, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Bartram, D. & Poros, M. V. & Monforte, P. (2017). *Göç meselesinde temel kavramlar*. (I. Ağabeyoğlu Tuncay, Çev.). Ankara: Hece Yayınları.
- Bauman, Z. (2014). *Modernite, kapitalizm, sosyalizm*. (F. D. Ergun, Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Brown, W. (2011). *Yükselen duvarlar zayıflayan egemenlik*. (E. Ayhan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Callinicos, A. (2015). *Toplum kuramı: Tarihsel bir bakış*. Edt. Yasemin Tezgiden. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik*. (B. Sütçüoğlu, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Carr, E. H. (2012). *Milliyetçilik ve sonrası*. (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Diener, A. C. & Hagen, J. (2012). *Borders. A very short introduction*. Oxford and NewYork: Oxford University Press.
- Donnan, H. ve Wilson, T. W. (2002). *Sınırlar: Kimlik, ulus ve devletin uçları*. (Z. Yaş, Çev.). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Durgun, S. (2011). *Memalik-i şahane'den vatan'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elden, S. (2020). "Sınırları olmayan teritorya". *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*. (U. Özmakas, Çev.), 13(1), 127-134.

- Erözden, O. (2013). *Ulus-devlet*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Fichter, J. H. (2019). *Sosyoloji nedir*. (N. Çelebi, Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Geçgin, E. (2019). "Sunuş". *Kenardakiler: Teoriden uygulamaya suç ve sapma üzerine sosyolojik araştırmalar*. (E. Geçgin, Der.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Gellner, E. (2008). *Uluslar ve ulusçuluk*. (B. Ersanlı & G. Göksu Özdoğan, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Genç, D. (2014). "Türkiye'nin yabancıların hareketliliğine ilişkin sınır politikası". *Sınır ve sınırdışı: Türkiye'de yabancılar, göç ve devlete disiplinler arası bakışlar*. (D. Danış ve İ. Soysüren, Edt.). Ankara: Notabene Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Ulus-devlet ve şiddet*. (C. Atay, Çev.), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Giddens, A. & Sutton, P. W. (2016). *Sosyolojide temel kavramlar*. (A. Esgin, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi Yayınları.
- Green, S. (2014). "Sınır araştırmaları: Alanla ilgili bazı düşünceler". *Sınırlar ve Türkiye'de sınır çalışmaları*. *Toplum ve Bilim*. (131), 32-43.
- Gülalp, H. (2007). "Giriş: Milliyete karşı vatandaşlık". *Vatandaşlık ve etnik çatışma: Ulus-devletin sorgulanması*. (H. Gülalp, Haz.). (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gümüşçü, O. (2010). Siyasi coğrafya açısından sınırlar ve tarihi süreç içinde Türkiye'de sınır kavramı. *Bilig*. (52), 79-104.
- Habermas, J. (2008). *Küreselleşme ve milli devletlerin akıbeti*. (M. Beyaztaş, Çev.). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Hardt M. & Negri, A. (2012). *İmparatorluk*. (A. Yılmaz Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Holloway, J. (2007). "Küresel sermaye ve ulus-devlet". *Küreselleşme çağında para ve sınıf mücadelesi*. (W. Bonefeld & J. Holloway, Der.), (A. S. Mercan, Çev.), İstanbul: Otonom Yayınları.
- Ihlamur-Öner, S. G. (2018). "Yöntemsel milliyetçilik bağlamında insan hareketliliği ve uluslararası ilişkiler". *Uluslararası ilişkilerde göç: olgular, aktörler ve politikalar*. (N. A. Şirin-Öner ve S. G. Ihlamur-Öner, Der.). İstanbul: Der Yayınları.
- İnalçık, H. (2020). *Osmanlılar: Fütühat, imparatorluk, Avrupa ile ilişkiler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kahya, Y. (2015). "Suç teorileri ışığında Türkiye'de kaçakçılık olgusu: Toplumsal nedenleri, boyutları ve algısı". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 15(3), 159-178.
- Karabağ, S. (2014). *Mekânın siyasallaşması*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Kaya, A. (2013). *Avrupa Birliği hakkında merak ettikleriniz: Avrupa Birliği'ne giriş*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Kışlalı, A. T. (2007). *Siyaset bilimi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Kolossov, V. (2005). "Border studies: Changing perspectives and theoretical approaches". *Geopolitics*. 10(4), 606-632.

Köprülü, M. F. (2022). *Osmanlı imparatorluğu'nun kuruluşu*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Kütükoğlu, M. S. (1998). "Hududnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim Tarihi: 01.04.2024). (18), 303-304.

Martinez, O. J. (2002). "The Dynamics of border interaction: New approaches to border analysis". *Global Boundaries*. (1), 1-15.

Mehmed Hurşid Paşa. (1997). *Seyâhatnâme-i hudûd*. (A. Eser, Haz.). İstanbul: Simurg Yayınları.

Monmonier, M. (2016). "Kartografya". *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (Birinci Kitap A-K)*. (A. Kuper & J. Kuper, Edt.). (N. Yavan, Çev.). Ankara: Adres Yayınları. ss. 738-740.

Nail, T. (2016). *Theory of the border*. New York: Oxford University Press.

Prescott, V. & Triggs, G. D. (2008). *International frontiers and boundaries: Law, politics and geography*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

Soysüren, İ. ve Daniş, D. (2014). "Giriş". *Sınır ve sınır dışı: Türkiye'de yabancılar, göç ve devlete disiplinlerarası bakışlar*. (D. Daniş ve İ. Soysüren, Edt.). Ankara: Notabene Yayınları.

Smith, A. D. (2010). *Milli kimlik*. (B. S. Şener Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Şahin, K. (2009). *Küreselleşme tartışmaları ışığında ulus-devlet*. İstanbul: Yeniüzyıl Yayınları.

Turan, M. (2021). "Kültürel hafıza bağlamında Kıbrıs Türk Romanı". *9. Türk Kültürü Kongresi Kıbrıs Bildirileri*. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. (2024). "Sınır". <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15.05.2024).

Uluğtekin, N. ve Doğru, A. Ö. (2005). "Coğrafi bilgi sistemi ve harita: Kartografya". *Ege Üniversitesi CBS Sempozyumu*. 27-29 Nisan. s. 209-215, İzmir.

Wallerstein, I. (2011). *Dünya sistemleri analizi: Bir giriş*. (E. Abadoğlu, ve N. Ersoy, Çev.). İstanbul: Bgst Yayınları.

Wilson, T. (2014). "Sınırı tartışmak: Yuvarlak masa söyleşisi". Sınırlar ve Türkiye'de Sınır Çalışmaları. *Toplum ve Bilim*, (131), 11-31.

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 7 Sayı/ISSUE 13 Yıl/YEAR: 2024 ALINDI/RECEIVED: 02-02-2024 – KABUL/ACCEPTED: 27-06-2024

Melek Tavus'un Yükselişi ve Düşüşü

Mr. Bruinessen'e Taziye: Ehl-i Haklar Maalesef Melek Tavusu Öldürdüler. Etini Yediler, "Yeniden Doğum" ve "Yeniden Ziyafet" İçin Kemiklerini Özenle Ayırdılar.

The rise and fall of the holy peacock (Malak Tâwûs).

Condolences to Mr. Bruinessen: In Guran region, they killed the peacock, cooked it and eat, They hid their bones for "rebirth"

Ahmet KÜÇÜKKALFA¹

Abstract

" [In February 2023, "www.academia.edu" asked me to comment on a statement titled "İslâm's margins: Ahl-e Haqq, angels and peacocks, and the marginal scholars who loved them" by the famous Kurdologist Martin van Bruinessen, one of the conference papers held at the Netherlands Utrecht University in 2022. I spent many years on this subject. I had very different determinations from Mr. bruinessen I decided that it would be useful to explain the subject with a comprehensive article. In terms of the integrity of the subject, it became necessary to provide an explanation for another famous Kurdologist Philip G. Kreyenbroek's article on "The Religious Textual Heritage of the People of the Haqq." I

Öz

2023 yılı Şubat ayında "www.academia.edu" internet sitesi tarafından, Hollanda Utrecht Üniversitesi'nde 2022 yılında gerçekleşen konferans bildirilerinden biri olan ünlü Kurdolog Martin van Bruinessen'e ait "İslâm's margins: Ahl-e Haqq, angels and peacocks, and the marginal scholars who loved them / İslâm'ın marjinaleri: Ehl-i Hak, melekler ve tavus kuşları ve onları seven marjinal bilgeler " konu başlıklı bildiriye yorum yapmam istenmişti. Bu konu için uzun yıllarımı vermiştim. Sayın Mr. Bruinessen'den çok farklı tespitlerim vardı. Kapsamlı bir makale ile konuya açıklama getirmemin faydalı olacağı kararına vardım. Yazarın diğer iki makalesi de bu konuyla ilgiliydi. Konunun bütünlüğü

¹ Ahmet Küçükkalfa, Yüksek Lisans, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, akucukkalfa@gmail.com, Orcid: 0000-0001-9201-8651

hope to have answered the questions of the circles interested in the issue of Ahl-i Haqq. The main source of our information about the Divine / Elahi family; are the intuitions, sensations (rumours) and narratives of family members about themselves. In addition to the information on the official website of Nur Ali Elâhi, published by these narratives, our other main source, son Bahram / Bahram Elâhi, Mr. These are the words of Bruinessen in his article. (Bruinessen, 2022, Bruinessen, 2020, Bruinessen, 2014, Kreyenbroek, 2022, www.ostadelahi.com; 24 Mart 2023)

A list of my researchs in Iran, which has been published since 2011, is the bibliography section. Some parts of these research articles are included in these articles in terms of the whole article."]

" As it is known, with the 1648 Treaty of Westphalia, which ended the religious wars in Europe, it was accepted that "the nationality and sect of the princes have nationality and sect in their people". 1.000 years of Turkish rule (1963-1925), which started with the Ghaznavid-Turkish state in Iran, ended with the intervention of England. He became the king of Iran as a caretaker (father) "Reza Shah Pahlavi" whose literacy was even questioned. According to the new theory, Turks never existed in Iran. Turkish speakers were Azeris who had to learn Turkish under Turkish and Mongolian persecution. The local/autochthonous peoples of Iran were Persians (Fars) and Kurds. A new state and a new people were being invented. According to the new theory, 'the 3.000 years old cultural

açısından diğer ünlü Kürdolog Philip G. Kreyenbroek'un "Ehl-i Hak Dini Metinsel Mirası" üzerine makalesine de bir açıklama getirmenin gerekliliği doğmuştu. Ehl-i Haklar konusuna ilgi duyan çevrelerin sorularına cevap vermiş olmayı ümit ediyorum. İlâhi / Elâhi ailesi hakkında bilgilerimizin ana kaynağı; bizzat aile üyelerinin kendileri hakkındaki sezgileri, duyuları (rivayetleri) ve anlatımlarıdır. Bu anlatımların yayınladığı Nur Ali Elâhi'nin resmi-official internet sitesindeki bilgilere ek olarak, diğer ana kaynağımız, oğul Behram / Bahram Elâhi'nin, Mr. Bruinessen'in makalesinde geçen sözleridir. (Bruinessen, 2022, Bruinessen, 2020, Bruinessen, 2014, Kreyenbroek, 2022, www.ostadelahi.com; 24 Mart 2023)

(*2011 yılından itibaren yayın imkânı bulan İran sahasındaki araştırmalarımla ilgili bir liste kaynakça bölümündedir. Bu araştırma yazılarımdan bazı bölümler, makalenin bütünlüğü açısından bu makalede de yer almıştır.)

Bilindiği gibi Avrupa'da din savaşlarını sona erdiren 1648 Westfalya anlaşması ile "Prens'in milliyetinin ve mezhebinin, halkında milliyeti ve mezhebi olduğu" kabul edilmişti. İngiltere'nin 1925 yılındaki müdahalesi ile İran'daki Gazne-Türk devleti ile başlayan 1.000 yıllık Türk egemenliği (963-1925) sona ermiştir. Okur-yazarlığı dahi şüpheli bir bekçi "*Rıza Şah Pehlvi" olarak, İran kralı olmuştu. Yeni kurama göre İran'da Türkler hiç var olmamışlardı. Türkçe konuşanlar, Türk ve Moğol zulmü altında Türkçe öğrenmek zorunda kalan Azerbaycanlılar'dı. İran'ın yerel/

treasure in Iran' belonged to the 'Fars-Pers' culture. A bright future is promised to the intellectuals and faith leaders who adapt to this new situation. Today, the 1,000-year-old Turkish cultural treasure is defined as "Persian Art".

The Iranian state and the Iranian people had culturally defined it. As an alternative to Iran, Kurdistan and the Kurdish people also needed to be defined culturally. Can Ahl-i Haqq belief and culture be a good alternative? There were some problems. There was a corpus inherited from the Russian orientalists. As the Russian orientalists understood, Leks, Karakoyunlus, Gürans-Görens were not Kurds. According to the religious book "Seranjam" published by Minorsky, Ehl-i Hakks originates from Central Asia. The Kalâm Collection (Canon) belonging to 24 poets (+poet Sail), starting with Bayrak Kuşçuoğlu in the 14th century, is in Turkish. How should the relationship between Kurds and Kurdistan be established? It was an advantage that the people were illiterate and poor. Sufi dervish Nur Ali Elâhi, who lived between four walls until the age of 21, constantly heard divine voices, and had long hair and beard until the age of 35, was a suitable candidate. At the age of 11, Nur Ali Elâhi felt Sultan İshak, the "Hünkârı-Havendigârı" of the Ehl-i Hakk, in his body. Always honored by orientalists (Bruinessen, Kreyenbroek and others...), the Elâhi family* have many books envisioned in their rich imaginations (including the belief in the Ahl al-Haqq) has. *[Nur Ali Elâhi, his visually impaired

otokton halkları Farslar (Persler) ve Kürtler'di. Yeni bir devlet ve yeni bir halk icat ediliyordu. Bu yeni duruma uyum gösterenler aydınlara ve inanç önderlerine parlak bir gelecek vaat edildi. Yeni kurama göre, İran'daki kültürel hazine, 3.000 yıllık Fars-Pers kültürüne aitti. Günümüzde de 1.000 yıllık Türk Kültür hazineleri "Persian Art" olarak tanımlanır. (* I. Rıza Şah Pehlevi)

Pers-Fars devleti kültürel olarak tanımlanınca, Kürdistan'ın da kültürel olarak yaratılması gerekiyordu. Ehl-i Hak inancı ve kültürü iyi bir alternatif olarak görünüyordu. Bazı sorunlar vardı. Rus oryantalistlerden miras bir külliyat vardı. Oryantalistlerin farkına vardıkları gibi Lekler, Karakoyunlular, Guranlar-Görenler Kürt değillerdi. Minorsky'nin yayınladığı inancın kitabı olan "Serencam", onların Orta Asya kökenli olduğuna işaret ediyordu. Başlangıçtan itibaren Bayrak Kuşçuoğlu ile başlayan 24 şairlik (+ şair Sail) Kelâm külliyat (Canon) başlangıçtan itibaren Türkçe idi. Kürt ve Kürdistan'a dönüşüm nasıl olmalıydı? Halkın cahil ve yoksul olması bir avantajdı. Nur Ali Elâhi'nin (1895-1974) keşfedilmesi, diğer Azerbaycanlı aydınlara göre oldukça geç bir tarihte oldu. 21 yaşına kadar dört duvar arasında yaşayan ve sürekli ilâhi sesler duyan, 35 yaşına kadar, saç ve sakalları uzun bir derviş giysisi ile dolaşan Nur Ali Elâhi, uygun bir adaydı. O, daha 11 yaşında Ehl-i Hakk inancının "Hünkârı-Havendigârı" Sultan İshak'ın varlığını bedeninde hissetmişti. Oryantalistler (Bruinessen, Kreyenbroek ve diğerleri...) tarafından her zaman itibar gören Elâhi

brother Melek Can Nemati (1906-1993) and his son Bahram Elâhi (d. 1931-...)]

Bahram Elâhi's commemoration of "The blessed deceased Nur Ali Elâhi, who left feathers in his grave and disappeared..." in 1982 angered traditional Ahl al-Haqq sages. In 1987 (Iranian Guide, Shamsi 1386) "The Elâhi family, who rejected the Ahl al-Haqq belief and was hostile," was excommunicated by the Ahl al-Haqq Council.

In addition to the legend of "Persian and Persian Art", the legend of "Elâhis and People of Rights" continues in European and American museums and publications.

"Black David / Satan / Iblis / Malek Tavus" is not found in the religious texts of Ahl-i Haqq (Seranjam & Kalâms). Sacred things that are forbidden to be eaten and sacrificed in Yezidi religious texts are eaten and sacrificed alive, including the Rooster, the avatar of the Peacock Malak."

Keywords: Bruinessen, Kreyenbroek, Yârsân (Ahl-e Haqq), İran Gûrân region, Nur Ali Elâhi, Seranjam & Kalâms, Yezidis, Satan or the Peacock Angel (Malak Tâwûs). 1.Heterodoks İslâm Kozmolojisi'nden, Yezidi Yaratılış ve Melek Tavus İncinina

ailesinin* zengin muhayyilelerinde tasavvur ettiği pek çok kitapları (Ehl-i Hak inancı da dâhil) oldu. *[Nur Ali Elâhi, kör kızkardeşi Melek Can Nemati (1906-1993) ve oğlu Behram Elâhi (d. 1931-...)]

Behram Elâhi'nin 1982 yılında kurguladığı "kuş tüylerini geride bırakarak mezarından uçarak kaybolan kutsal ölü Nur Ali Elâhi..." senaryosu, geleneksel Ehl-i Hak pirlarını öfkeliendirdi. 1987 yılında (İran takvimi, Şemsi 1386 yılında) toplanan Ehl-i Hak Meclisi'nde "Elâhi ailesi ve eserleri, inanç dışı kabul edilerek" aforoz edildi.

Batılı odaklarca "Fars/ Persian & Persian Art" efsanesi ile birlikte "Elâhiler ve Ehl-i Haklar" efsanesi de sürdürülmeye devam ediyor.

Ehl-i Hak dini metinlerinde (Serencam and Kelâmlar), Yezidi dini metinlerinde yenilmesi ve kurban edilmesi yasak olan kutsal canlılar, Tavus Melek'in avatarı horoz dâhil yenilmekte ve kurban edilmektedir ve "Kara Davut/ Şeytan/ İblis/ Melek Tavus" bulunmaz.

Anahtar kelimeler: Bruinessen, Kreyenbroek, Yârsân (Ehl-i Hak), İran Guran-Gören bölgesi, Nur Ali Elâhi, Seranjam & Kelâmlar, Yezidi, Şeytan veya Melek Tavus

1.Heterodoks İslâm Kozmolojisi'nden, Yezidi Yaratılış ve Melek Tavus İncina...

"Başlangıçta Tanrı, kendi yüce özünden Beyaz İnci'yi yarattı.
İlk gün Tanrı, Melek Azazil'i yarattı. Ve o, hepsinin başkanı olan Tavus Melek'tir."
Yezidiler'in kutsal kitabı: Kara Kitap (Mushaf-ı Reş)

Beyaz inci ve sudan yaratılış konusu İslâmiyet'in erken devirlerinden itibaren heterodoks İslâm'ın (Tasavvuf'un, Sufizm'in, Bâtini İslâm'ın) konusu olmuştur. Bu yönde kavrayış için "Kuran, Enbiya 21:30" delildi. "Önce yer-gök ayrılmış, aradaki "Su / Nur" Denizi'nden canlı olan her şey yaratılmıştı.

Bu yaratılış konusu, Mevlânâ'nın (1207-1273) şiirsel ifadesi ile:

"Yumurtaya benzer bir inci coştı, eridi, deniz oldu;
deniz köpürdü, köpüğünden yer oldu, buğusundan gök."
(Mevlânâ, 2000: I/B. 2360)

Photo 2 B : "Beyaz tavus kuşu kadar beyaz inci / Pearl as White as a White peacock" (Schimmel, 2009: 9/ 13-20; Kâdi, 1977: 20-22) (Photo credit: www.pixabay.com / 867152)

Bir dönem Eb'ül-Hasan el-Eş'ari'ye (öl. 935) ait olduğu varsayılan, yazarı belli olmayan Şeceretü'l-Yâkin (Madrid 1987) adlı eserin mukaddime (başlangıç) bölümünde "... (beyaz) tavus kadar beyaz inci" ifadesi geçer. (Fettâh, 1995: 11/444-447) Schimmel, [8. Yüzyıl'da Mukatil'in ve 9. Yüzyılda Tusteri'nin (öl. 896) Nur suresi (24: 35) yorumlarına, "ünlü sufi Razi'ye ait "bir nilüfer

çiçeği içinde olan beyaz inci" ve Hint Bengalli yazar Kâdi'nin hadis derlemesindeki "(beyaz) tavus kuşu kadar beyaz inci'yle"] ilgili "Muhammedi Nur ve Beyaz inci" yorumlarına işaret eder. (Schimmel, 2009: 9/ 13-20; Kâdi, 1977: 20-22)

1.1. Araplar'ın Tavus Kuşu İle İlk Karşılaşması

Tavus kuşunun doğal yaşam alanı Hindistan'dır. Tavus kuşları Hint-Pakistan türbelerinin pek çoğunda korunur, bazı yerlerde ise tavus tüyleri ziyaretçileri kutsamak için kullanılır. (Schimmel, 2004: 53) Bilginin ve müziğin Hintli tanrıçası Sarasvati, tavus kuşunun üzerinde seyahat ediyordu. (İfrah, 2005)

İran Sasani hükümdarı Behram Gur (V. Behram, 421- 438) zamanında Hindistan'dan göç ettirilerek, Orta Zağroslar'a yerleştirilen koyu esmer-müzisyen Lurlar'ın (Kürt kökenli olmayan Lurlar'ın!) tavus kuşu bilgisini, atalar kültürü olarak koruduğunu varsayabiliriz. (Fraser, 2005: 37)

Arap-İslâm ordularının doğu yönünde fetihleriyle birlikte Araplar ilk kez Türkistan-Buhara'nın bir köyü olan Efrud'ta tavus kuşuyla karşılaşmışlardı. Burası Arapça'da "Tavus kuşları" anlamına gelen "Tavavis" adını, 710 yılında (*H. 91, vali Kuteybe döneminde) almıştır. (Barthold, 1990: 103) Arap fatihlerinin ilgisini çeken Tavus kuşlarının, Halife'ye gönderilen şaşırtıcı ve görkemli hediyeler arasında yer aldığını varsayabiliriz. İpek Yolu kervanlarının taşıdığı tavuslar, tavus kuşunun göz alıcı güzelliğinin söylencelere ve edebiyata konu olmasına yol açmış olmalıdır. Kuşkusuz ünlü sufi Attar'ın (1146-1221) Tavus'u betimleyen dizelerinin etkisi de çok önemlidir;

Kanatlarının üstünde yüz değil, belki de yüz binlerce nakış vardı.

Dedi ki: "Gaybın (bilinmeyen-bilgi ötesi âlem'in) ressamı beni süsledikten sonra Çinli ressamlar kalemelerini ellerine aldılar.

Gerçi ben Kuşların Cebrâili'yim, lâkin ilâhi kazadan dolayı başımdan kötü bir olay geçti.

Bir yerde çirkin yılan benimle yoldaş oldu, bu yüzden horlanarak cennetten kovuldum.

Benim hâlvet diyarımı (cennetten-dünyaya) değiştirdiklerinde, güzel ayaklarımı verip çirkin ayaklara sahip oldum."

(F. Attar, 2007: 80)

1.2. İslâmi Teolojide "Meleklerin Tavusu" Meselesi

İnsanların yaratılmasından önce, Allah; "Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik" demesinler diye ruhlar âleminde, ezelden ebede gelecek bütün insanların ruhuna hitap ederek "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sordu. Onlarda "Evet, (buna) şahitlik ederiz" dediler (Kuran, Araf 7: 72).

Ünlü sufi Razi ye göre (öl.1209) konu ile ilgili ayetlerde geçen melaike yani melekler sözcüğünün genel olarak bütün melekleri kapsadığını, ancak, "Rabbinin katında olanlar, O'na kulluk etmekten büyüklenmezler ve yalnız O'na secde ederler" diyen Kuran-Araf suresi 206. ayeti;

meleklerin yalnızca Allah'a secde ettiklerine delildi. Söz konusu ayette belirtilen meleklerin Allah'tan başka bir varlığa, yani Âdem'e secde etmeleri söz konusu değildi. İblisi de Tanrı yaratmıştı, meleklerin öğretmeniydi. Binlerce yıl mükemmel bir ibadet hayatı sürmüş, fakat gururu, "Ben ondan daha üstünüm. Beni "nur / ışık / ateşten" yarattın, onu çamurdan yarattın" diyerek, Âdem karşısında üstünlük iddiasında bulunmuştu (Keskin, 2002: 107-126; Kuran, Sad: 76).

Ahmet Teymur Paşa; "ünlü Sünni-Şafi fıkıhçı Muhammed el-Gazali'nin (1058-1111) vaiz kardeşi Ahmed el-Gazali (1061-1123) iyi öykü anlatır, güzel vaaz verirdi. Bağdat halkına verdiği vaazlarda "Azazil'in (Şeytan, İblis) yaratılıştaki ilâhi emre uyan, verdiği sözden dönmeyen ebedi aşka örnek olduğunu" söyleyerek, onu övüyor, "ünlü sufi Bayezid Bistami'nin de (804-874) benzer sözleri (rivayetleri)" olduğunu anlatıyordu. Bu tür sözleri Bağdat halkı arasında yankı buluyordu. Bir ihtimal, tartışmalardan etkilenen bir Yezidi şeyhi, şeytana sempati duymuştu ve takipçileri onun izinden giderek aşırı (gulat) bir inanç oluşturmuşlardır" der. Paşa'ya göre İbn Teymiyye'nin (1263-1328) eserinde "Azazil / Melek Tavus / Şeytan / İblis'den" bahsedilmediğine göre, "Azazil / Melek Tavus" daha sonraki bir tarihte "Kara Kitap'ta/ Mushafı Reş'te" yer almış olmalıdır (A. Teymur Paşa, 2008: 62-66; İbnü'l Cevzi, Mir'âtü'z- zemân / İbn Teymiyye, Risaletü'l Adevviye).

Kimi yazarlar, ilâhi cemalin tecellisi (ilâhi yüzün-güzelliğin görünümü) sayılan tavusun olumlu yönleri üzerinde dururken, kimileri de onun İblis'in (şeytanın) cennete girmesine yardım ettiğinden dolayı, onun sevdiği kuş olduğunu iddia ediyorlardı (Schimmel, 2004: 53, Yıldırım, 2008: 676).

Cebrail "meleklerin tavusu" diye adlandırıldığı gibi, tavus da kuşların Cebraili'ydi (Yıldırım, 2008: 676). Göklerde ve yerlerde secde etmediği bir karış yer kalmayan, bundan dolayı kendisine "meleklerin tavusu" olarak bahsedilen Azâzil (Azazeil), Kerubiler'in yani cennet bekçilerinin de reisi idi " (Ahmed Teymur Paşa, 2008: 66, 67).

Yezidi lider Muaviye İsmail Emevi'nin ifadesine göre; Yezidilerin okula gitmesi, onların Müslüman olması demektir. Okula karşı tutumları sebebiyle 20.yüzyılın başında okuma yazma bilen tek bir Yezidi yoktu (Sever, 2006: 127.) Onların zor yaşam koşullarında Attar'ın satırlarında da yer bulan yüksek edebi teşbihlerin (benzetmelerin) aralarındaki nüâns farklarının (ince ayrımların) yeri yoktu. Muhtemelen "Tavusların Cebraili", "Meleklerin Cebraili", "Meleklerin Tavusu" teşbihleri, "Melek Tavus'u" Yezidi inancının en üst noktalarına taşımıştı.

"Tanrı ilk gün bir melek yaratmıştı. Onun ismi Azazeil'di. O meleklerin reisi idi."
(Yezidiler'in Kutsal kitabı; Kara Kitap / Mushaf-ı Reş)

(*Kuşkuz sufilerin Melek Tavus ve İblis / Şeytan konusundaki felsefi tartışmaları bu makalenin kapsamını çok aşan bir konudur.)

1.3. İslâmi Teolojide Beyaz Horoz / ve / Melek Tavus'un Avatarı Olarak Beyaz Horoz

İslâmi minyatürlerde Hz. Peygamber'in Miraç yolculuğu işlenmiştir. Peygamber, kendisine eşlik edecek olan, çevresi meleklerle çevrili Cebrail'le karşılaştığında dokuzuncu kat gökteydi (Arş-ı âlâ). Önünde, meleklerin saygıyla eğildiği beyaz bir horoz vardı. Bu horoz, Müslüman geleneğinde, Gök Tahtı'nın altında durmakta ve bütün yeryüzü horozlarınca tekrarlanan ötüşüyle sabah namazının vaktini haber vermektedir (Melikoff, 2007: 169 v.d.). Beyaz Horoz, Âdem'e namazını ne zaman kılınacağını öğreten bir kuş olarak kabul edilmiştir. Bir hadiste "Horoz'a lânet etmeyin, çünkü o sizi namaza kaldırıyor" denmiştir. O, uyuyanları uyandıran bir müezzin olarak görülür. Mevlâna da onun için melek sözcüğünü kullanır (Schimmel, 2004: 53, Yıldırım, 2008: 384).

"... tavus kuşuna saygısızlık etmemek için, horoz da yemeyiniz; çünkü tavus kuşu daha önce sözü edilen yedi tanrıdan biridir ve biçimi horozu andırır."

(Yezidiler'in kutsal kitabı; Kara Kitap / Mushaf-ı Reş)

Melek Tavus'un bir benzeri / avatarı olan horozun yenilmesi Yezidiler'in kutsal kitabı Kara Kitap'ta yasaklı iken, Guran / Gören bölgesi Ehl-i Hakları'nda horoz, en çok tercih edilen kurbandır. N. Kasraian'ın fotoğrafında görüldüğü gibi Baba Yedigâr Hanegâhı'ndaki Horoz kurbanından sonra, yeniden doğum (enkarnasyon, don-be-don) için horozun etleri kemiklerinden ayrılmıştır. (Kasraian, 2012: 108) Bruinessen'in de işaret ettiği gibi "(yeniden doğum için kemiklerin korunmasıyla ilgili) Ehl-i Hak ve Bektaşî anlatımlarının doğrudan kaynakları kesinlikle Türk-Moğol'dur" (Bruinessen, 1991: 55-69, Roux, 1994: 136, Küçükkalfa, 2019).

Yezidiler'in kutsal kitabı Mushaf-ı Reş'de yasaklı olan "balık, marul, kuru fasulye, ceylan eti" Guran Ehl-i Hakları için yasaklı değildir (Şikariyan, 2016). Ehl-i Hak inancına göre "Tanrı'nın yarattığı her şey temizdir." (Jukovsky, 2013: 103) Petruşevsky, yoksul köylülerin toplantılara şeker, ayran, bazen peynir, pirinç, kurbanlık sığır, koyun ve horoz eti getirdiğini açıklar (Petruşevsky, 2013, 454).

Photo 3: Baba Yedigâr'da Ehl-i Haklar'ın kadim ritüeli; horoz etini kemiklerinden ayırıp, kutsal bir yemek hazırlıyorlar. (N. Kasraian, 2012. Kurds of Iran, Tahran; Photo. 108)

Kuşkusuz Hint-Aryan teorisinin açıklanması güç çelişkilerinden birisi de Hintçe'de-Sanskritçe'de "Tanrı" anlamına gelen "Devalar" (Diva, Div, Dev), kadim İran inancında Ehrimen'le (Şeytan) birlikte Zerdüş'tü doğumundan itibaren öldürme peşindeki kötü varlıklardır. Horoz ise gecenin bekçisi olarak, yaşayanları Ehrimen'in (İblis, Şeytan'ın) kötülüklerinden koruyan bir muhafızdır (Hiriyanna, 2011: 19, Yıldırım, 2009:11).

2. İran Pers-Fars Devleti'nin İcadı ve Nur Ali Elâhî'nin (1895-1974) Yaşam Öyküsü

2.1. İran Pers-Fars Devleti'nin İcat Edilmesi ve Türk Etnik Kimliğinin Yok Sayılması...

1917 yılındaki Rus devrimi ertesinde Ruslar'ın İran'dan çekilmesiyle, İngiltere İran'da tek egemen güç olmuştu. 1925 yılında İngiltere'nin patronajında Kaçar-Türk devleti yıkılmış, yerine İran Fars devleti kurulmuştu. İngiltere'nin güdümünde bir bekçi-kral en iyi çözüm görünüyordu. 3 yıl boyunca Hollanda ve Belçika elçilerinin odalarının penceresi dibinde nöbet tutmakla görevli, okuma-yazma dahi bilmeyen bekçinin, "Rıza Şah Pehlevi" olarak krallık tacını takması, 1001 Gece Masalları'ndaki bir hikâyenin gerçekleşmesi gibiydi. Yeni rejime karşı isyanlar, İngiliz desteği ile yok edildi. İran'daki 1.000 yıllık Türk varlığı ve dili yasaklandı. Yeni bir halk ve devlet icat ediliyordu. **Yeni kurama göre;** İran'ın yerli / otokton halkları Farslar ve Kürtler'di, Türkler hiç var olmamıştı. 1.000 yıl süren Türk ve Moğol egemenliğinde Türkçe konuşmak zorunda kalan İranlılar / Azerbaycanlılar vardı. Sembol değeri olan bazı Türk yapıları yıktırıldı (Karadeniz, 2013: 292-305, İktisâfi, 2002: 7/63-72, Gökdağ- Heyet, 2004: 30/51-84). İran'da yaşayan halklar, özellikle

Azerbaycanlılar, Fars veya Kürt olduklarını keşfettiklerinde, yeni Fars devletinin itibarlı yurttaşları olabilirdi. Günümüzde dahi Türkçeleri'nden dolayı tutuklanmaların sürdüğüne dair haberler gündemdedir (Parvin-Lange, 2023).

2.2. Halk Cahil ve Yoksuldu. Yeni Bir Ulus-Devlet Kurmanın Önünde Bir Engel Görünmüyordu.

Geleneksel toplumlarda kentsel faaliyetler dışında (saray, ordu, din, ticaret) yoksul köylülerin ve çoban yaşam süren göçerlerin okuma-yazmaya ihtiyaçları yoktu. Onların okuma-yazma öğrenmeleri, onlara daha iyi bir hayat vaat etmiyordu. Yezidi lider Muaviye İsmail Emevi'nin ifadesine göre; 20.yüzyılın başında okuma yazma bilen tek bir Yezidi yoktu (Sever, 2006: 127). Sufi-Nimetullâhiler içinde durum farklı değildi. Onların da kendi inançları hakkında bir bilgileri yoktu. Günümüz Nimetullâhileri de tasavvuf bilgisini, Batılı yazarların eserlerinden öğrenmişlerdi (Küçükkalfa, 2017). Bu hüznü verici durum, Rus oryantalistlerin de raporlarına da yansımıştır. (Musalı, 2013) Osmanlı ordusunun Kafkas cephesinde savaşan Türk askerleri de, Anadolu köylüsü de, milliyetinden ve dininden habersizdi (Aydemir, 2009:112, Karaosmanoğlu, 1998:173, Küçükkalfa, 2022).

İngilizler açısından sıfırdan yeni bir ulus devlet ve yeni bir halk icadı önünde ciddi bir engel görünmüyordu. Fakat kimlerle kurulacaktı? Nitelikli sayılabilecek kadrolar, 1.000 yıllık Türk egemenliği ve kültüründen nasiplenmiş kişilerdi. Onlarda genellikle Azerbaycanlılar'dı. Yeni Fars devletinin ve halkının inşa edilmesine katılan aydınlara, parlak bir gelecek vaadi devreye sokuldu. Yoksulluk veya parlak bir gelecek? Bazı Azerbaycanlı aydınlar (Celâleddin Mirza-ye Kaçar, S. Hasan Takizade, Mahmut Afşar, Ahmet Kesrevi...) Türk kimliklerini ret ederek, İran-Fars milliyetçiliğinin öncülerinden olmuşlardı (Gökdağ- Heyet, 2004: 30/51-84). Nihayet 1935 yılında Farsça yaygın eğitim başladı (Küçükkalfa 2021; Cevanşir, 2015: 117-144). Türkoloji profesörü Hüseyin Düzgün (Hüseyin Muhammedzade Sadıgh-Sıddık), yaygın Şii mezhebi eğitiminin Fars'laşmayı kolaylaştırdığına işaret etmektedir (2015).

2.3. Fethullah Mokri Ceyhunabadi veya Tanınmış Adıyla "Nur Ali Elâhi (1895-1974)"

Nimetullah Mokri Ceyhunabadi'nin (1871–1920) bir oğlu olduğunda ona "Fatollah / Fethullah" adını vermişti. Fethullah evin tek çocuğuydu. 9 yaşından 11 yaşına kadar, babası ve annesi Sakine Hanım'la birlikte Sahne yerleşiminde 40 günlük inzivalara (ruhsal tecrit, çile) katılmaya başladı. Fethullah 11 yaşında iken Ehl-i Hak inancının kurucusu Sultan İshak'ın mezarı başında (Sultan Eshak, Shk / 14. Yüzyıl) bedenindeki ruhsal değişimi hissetti. (enkarnasyon, don-be-don, ruh göçü) Bu olayla birlikte adı artık **Nur Ali** olmuştu. (www. ostadelahi.com)

[(*After two years of ascetic retreats in this manner, things changed when at the age of 11, the young child was Kuchek Ali no more. Following an exceptional spiritual event at the tomb of Soltan Eshaq, he was spiritually transformed, as though a youngster's body now clothed a mature sage; even his name was changed from Fatollah to Nur Ali.) www. ostadelahi.com]

[* Minorsky'nin yayınladığı Kutsal kitap Serencam'da izlendiği gibi Sultan İshak, Guran Perdiver'de (Pir Duvarı'nda) yaşamıştır. Ruhsal bir kimlik olarak "Yeniden doğumla-enkarnasyonla geri dönmek üzere" şahin donunda (görünümünde) gökyüzüne yükselmiştir. Mezarı yoktur, olamaz.]

Nur Ali'nin 21 yaşına kadar dört duvar arasında geçen bir hayatı olmuş, bu dönemde kulaklarına İlahi sözlerden başka bir şey ulaşmamıştı. 26 yaşında çektiği fotoğrafa göre hâlâ sarıklıydı. Söz konusu fotoğrafını 1922 yılında ilk kez gittiği Tahran'da çekirmiş olmalıdır. Sürekli oruç tutuyordu ve orucunu bozmak için her 24 saatte bir ve günbatımında sadece bir hafif yemek yiyordu. Tahran'da yaşadığı kuyumcu hikâyesine göre o hâlâ bir sufidir. Bu durumda 1929 veya 1930'da uzun saç ve sakalından vazgeçip, yeni toplumun saygın üyelerinin kıyafetlerini giymişti. Yeni devletin bürokratik kadrolarında görev yapacak yurttaşlara ihtiyacı vardı. Nur Ali'nin örgün bir eğitimi yoktu ama en azından okur-yazardı. Kirmanşah Tapu ve Kamu İşlemleri Bürosunda işe yerleşmişti. Kuşkusuz olağanüstü dönemlerde mahkemelerin önemi yadsınamaz. Mahkeme kadrolarının da acilen doldurulması gerekiyordu. 3 yıllık hukuk eğitiminden 6 ayda mezun olmuş ve 1934 yılında hâkim olarak atanmıştı. (www. ostadelahi.com)

[*Gerek biyografisinin kronolojisinde, gerek biyografisinin ayrıntılı anlatımında, onun 1930 yılında yani 35 yaşından önce mistik yaşamını ve görünümünü terk etmesi için bir zorunluluk duyması gerekiyordu.]

1941 yılında İran, yabancı güçler tarafından bir kez daha işgal edilmiş, I. Rıza Şah tahttan indirilmiş ve ülkeden sürgün edilmişti (Gökdağ- Heyet, 2004: 30/53. Karadeniz, 2013: 6). Hâkimlik görevini sürdüren Nur Ali, 1941 yılı Aralık ayında mahkeme kararıyla adını Nur Ali Elâhi/ İlahi olarak resmileştirdi. 1957 yılında emekli oldu (www. ostadelahi.com).

Daha 11 yaşında Ehl-i Hak inancı kurucusu (Hünkârı-Havendigârı) Sultan İshak'ın varlığını bedeninde hissedenden Nur Ali Elâhi emeklilik döneminde, yaşadığı çok sayıda mistik deneyimini yazıya dökebilirdi. İran devletinin heterodoks yayınlara karşı olan resmi tutumuna rağmen, heterodoks inanç topluluklarına hitap eden eserlerini yazabildiği verimli bir yazarlık dönemi başlamıştı. Nur Ali Elâhi'nin / İlahi'nin heterodoks bir inanca odaklanmış olan ilk eseri "Borhan ol-Haqq / Burhan'ül Hak" 1963 yılında yayınlandı. Sayısız baskısı vitrinlerde yer aldı. 1967 yılında, babasının 1919 yılında yazdığı "Şahname-i Hakikat" kitabını keşfetti ve kitaptaki bazı anlatımları yorumladı (www. ostadelahi.com). Yerel yazarlar Hamzeh'ee ve Ziba, Nur Ali Elâhi'nin (1895-1974), ana akım Şii inançla uyumlu reformcu eserler verdiklerine işaret ediyorlar (Hamzeh'ee, 2008: 18; Ziba, 2008: 180). Ali İlahi inancının takipçilerinden olan Azerbaycan Türk'ü İltimas Ahmediyan'la röportajında paylaştığı bazı bilgiler, resmi Şii eğitime ait kitaptaki bilgilerin aynısıydı (Küçükkalfa, 2019).

Nur Ali Elâhi, ardı ardına eserler verirken ve eserleri İran sathında engelsiz yaygınlaşırken, Tebrizli Ehl-i Hak aydınları, orijinal Ehl-i Hak dini metinlerinden "Kelâmlar'ı" yayınlama fırsatı bulamıyordu. Kuşkusuz imkânları da çok kısıtlıydı. "Kelâmlar" el yazısı ile çoğaltılıyordu. 1980'li

yıllarda fotokopi makinelerinin İran'a girişi ile birlikte, İran İslâm Cumhuriyeti'nin hoş karşılamadığı yayınların çoğaltılması mümkün olmuştu. Bu yıllarda Tebriz Ehl-i Hak toplumundan Seyyid Kazım Niknejad'ın orijinal Ehl-i Hak dini metinlerinden olan "Türkçe Kelâmı (Bayrak Kuşcuoğlu)" fotokopi ile çoğaltılan ilk eserdir. Minorsky'nin yayınladığı "Serencam" ise İran'da daha bilinmiyordu (Küçükalfa, 2021; Babek & Sasan Şikariyan, 2016).

Oryantalistlerin Nur Ali Elâhi'yi keşfetmesi; onun İran'ın resmi Şii öğretilerine karşıt gibi görünen yayınlarla kazandığı yaygın şöhretin bir sonucu olmalıdır. Bruinessen, 1974 yılında Peter Lamborn Wilson, namı diğer Hâkim Bey ile (ö. 2022) Tahran'da tanıştığını açıklıyor, "Wilson, sufiler tarafından pek sevilmediğini söylediği Seyyid Hüseyin Nasr ile temas halindeydi. Nasr, Şahbanu'dan İran İmparatorluk Felsefe Akademisi'ni kurmak için cömert bir himaye almıştı" (Bruinessen, 2022: 1-12). Kuşkusuz Batılı değerlerin savunucusu "İran Şah ailesinin" himayesinin sürmesi için, Wilson ve Nasr'ın birlikteliği önemliydi.

2.4. Melek Can Nemati (1906-1993)

Nur Ali Elâhi'nin 1974'de ölümü üzerine kör kız kardeşi Melek Can Nemati (1906-1993), onun misyonunu sürdürmüş. O da eser vermiştir. Kız kardeşinin isteği üzerine Nur Ali Elâhi'nin Batılı kaynaklarda "*Ostad Nur Ali Elâhi" olarak tanınması uygun görülmüştür (www.ostadelahi.com). (*Ostad: Üstad)

2.5. Behram Elâhi'nin İşleri (1931-...) ve Nur Ali Elâhi'nin Göğe Yükselişi...

1993 yılında Melek Can'ın ölümü üzerine Nur Ali Elâhi'nin oğlu Behram / Bahram Elâhi (d. 1931-...) misyonu devralmış ve o da eserler vermiştir. Behram Elâhi (1931-...), İran'daki Ehl-i Hak liderlerinin mütevazı yaşamından çok farklı, Amerika'da süren varlıklı bir yaşamı vardı ve babasından edindiği farklı fikirleriyle, Farsça konuşan bir yabancıya daha çok benziyordu. O, dostlarını, arkadaşlarını ve Ehl-i Hak pirleri / liderlerini Nur Ali Elâhi / İlâhi'nin 1974'deki ölümünden 8 yıl sonra, 1982 yılında Tahran'a yakın Heştgerd'teki (Hashtgerd'teki) anıt-mezarı başında buluşmaya çağırmış, 100'den fazla kişi mezar yerinde buluşmuştu. Mezarı açılmış olan Nur Ali Elâhi'nin / İlâhi'nin kutsal bedeni mezarda yoktu. Bazı kuş-güvercin tüyleri etrafa saçılmıştı. Serencam'da izlendiği gibi, Sultan İshak (Eshak, Shk) bir şahin olarak (don be don) göğe yükselip yaşadığımız Dünya'yı terk etmişti. Behram Elâhi, mezar başında toplanan Ehl-i Haklar'a, daha 11 yaşında Sultan İshak'ın varlığını bedeninde hissedilen Nur Ali Elâhi'nin de göğe yükseldiğini, inancın tamamlanmış olan 7 (yedi) dönemlik çevrimin yeniden başladığını" müjdeliyordu. Boş mezar önündeki seçkin topluluk, önlerindeki kayıp ölünün, "Ehl-i Haklar'ın zerde* kilden yaratıldığını" inkâr ettiğine dair bazı haberleri de duymuşlardı. Mezar başında Behram'ın adamları ve geleneksel Ehl-i Hak inançlılar arasında öfke ve küfürlerle beslenen çatışmalar büyümüş, ikisi polis olmak üzere dört kişi ölmüştü. Ölümlü olaylar, Behram Elâhi taraftarlarının güçlü olduğu Sahne yerleşiminde de de sürmüştü. (Bilgi: Babek-Sasan Şikariyan, 2016) (*zerde: Farsça altın, altın rengi, sarı renk)

Bruinessen'in ve Nur Ali Elâhi'nin yakın dostu olan Peter Lamborn Wilson'un yani Hâkim Bey'in (öl. 2022), Amerika'da yayınladığı pedofili ve sapkınlıklarıyla dolu bir kitabı ve pedofili yaşamı vardı (Bruinessen, 2022: 1-12). Nur Ali Elâhi'nin de, 1978'de yayınladığı Asar el Haqq (Asar'ül Hak) eserinin, 1978 yılı öncesi yayınlanmış farklı içerikte bazı nüshaları / kopyaları olduğu, bazı Ehl-i Hak pirleri / liderleri tarafından fark edilmişti. Kitap, Ehl-i Hak inancının kabul edemeyeceği cinsel fantezileri de kapsıyordu. O'nun, Peter Lamborn Wilson'la yani Hâkim Bey'le yakın dostluğu biliniyordu. Topluluk hafızasında "boş mezar başında yaşanan olaylar" taze iken, kadim "Asar el Haqq" nüshasında yazılanlar, Ehl-i Hak inancına doğrudan bir küfürdü. 1987 yılında (İran takvimi, Şemsi 1386 yılında) her birinin gönlünde Sultanlık (Hünkârlık-Havendigârlık) yatan Ehl-i Hak pirlерinin ortak bir karar vermesi kaçınılmaz olmuştu. Kuşkusuz böyle bir toplantının / meclisin gerçekleşmesi, merkezi kurumsal bir liderliğin ve / veya meclisin olmadığı Ehl-i Hak cemiyeti için çok nadir bir olaydı. Toplanan meclis, "Nur Ali Elâhi'nin, inanç dışında olduğunu, inançla bir bağının olmadığını ve hiçbir şekilde Ehl-i Hak inancını temsil edemeyeceğini" ilan etti. Nur Ali Elâhi ve ailesine ait fikirlerden bahseden kişiler de "*cemiyet dışı" kişilerdi, ayrıca yeni bir karar alınmasına gerek yoktu. Afroz edilmişlerdi (Bilgi: Babek & Sasan Şikariyan, 2016).

Olayların gösterdiği gibi, babası gibi Behram Elâhi'nin de hayal gücü zirvelerde dolaşıyordu. Batı'da sürdürdüğü konforlu bir yaşamı vardı ve birçok ilginç öyküyü ondan da duymaya hazır "babasından miras" oryantalistler ve oryantalist vakıfları vardı. O, nihayet "Kara Davud'u" keşfetti. Melek Tavus'tan enkarne olan (yeniden doğum, don-be-don) Kara Davud, Melek Tavus'un yani Şeytan'ın avatarı idi. O, hırsızlıklarıyla ünlü Kalhanlı kabile üyelerinin Kara Davud'un mezarında dua ettiklerine ve Kara Davud'un onlara yardım etmesi durumunda, çaldıkları ganimetlerin bir kısmını vaat ettiklerine, bizzat şahit olduğunu, Bruinessen'e söylemekten çekinmedi (Bruinessen, 2022: 1-12). Behram Elâhi'nin Kara Davud'un makamı olarak tarif ettiği temel duvarlarını, 1836 yılında Rawlinson'da görmüştü. Rawlinson'a göre, son İran-Sasani hükümdarı Yazdigerd'in ve İran geleneğine göre Hz. Hüseyin'in eşi olan, Yazdigerd'in kızı Şehri Banu'ya ait iki sarayın yakınında olan diğer temel kalıntıları adlandırma gereği duymamıştı. Behram Elâhi, Rawlinson'dan (yaklaşık) 200 yıl sonra, Rawlinson'un adlandırmadığı kalıntıların "Kara Davud'un makamı" olduğunu, keşfetmişti. Şikariyanlar, bu dört duvarlı temel kalıntıları için İran Sasani saraylarını koruyacak olan bir askeri kışla olmasının daha akla yakın olduğunu ifade ettiler (Babek & Sasan Şikariyan, 2016).

Bir kez daha vurgulamamız gerekir ki Guran Ehl-i Hak Dini Metinleri olan Minorsky'nin yayınladığı Serancam'da ve Kelâmlar'da Melek Tavus ve Şeytan yoktur. Bir Şeytan varsa, o Şeytan Ehl-i Hak Meclisi'nin 1987 yılında "inanç dışı" ilan ettiği kişilerin hayal dünyalarında.

2.6. Behram Elâhi ve Baba Yadiğâr Meselesi...

Serancam ve Kelâmlar'da Baba Yadiğâr konusunda hiçbir bilgi olmamasına rağmen, Baba Yadiğâr'ın Hindistan'da ölümü sonrası kutsal bedeni, onun iki dervişi tarafından Guran'a (Gören'e) getirilmişti (Zeynel, 2004: 33, Jukovsky, 2013: 137-139). Muhtemelen yerel halk tarafından Hz. Peygamber ailesinden olduğu kabul edilen Guran'daki bir İmamzâde türbesi, Baba Yadiğâr'ın

türbesi olarak seçilmişti. (Haerinck & Overlaet, 2008: 287-310) Türbe zaten uzun yüzyıllar boyunca kutsaldı. Sultan İshak, Guran Perdiver'de yaşamıştı, bir türbesi-mezarı yoktu. Ehl-i Haklar'ın Perdiver'e Hac ziyareti sırasında gördüğü tek yapı Baba Yadigâr'a aitti. İmamzâde türbesinin yüzlerce yıl süren kutsallığına ilave olarak Baba Yadigâr dervişlerinin yüzyıllar yıl süren gayretli uğraşları, Baba Yadigâr'ın Ehl-i Hak inancının kutsalları listesinde yer almasını sağlamıştı.

Nur Ali Elâhi ve Behram Elâhi, Baba Yadigâr kültünden esinlenmiş olmalıdırlar. Sahne'yi kendine merkez olarak seçen Nur Ali Elâhi, sadece kendisinde olduğunu iddia ettiği gizli belgelere istinaden Sultan İshak'ın Sahne'de mezarı olduğunu iddia ediyordu (www.ostadelahi.com).

3. Mr. Kreyenbroek'in ."The Religious Textual Heritage of the Yârsân (Ahl-e Haqq) / Yârsân'ın (Ehl-i Hakk) Dini Metinsel Mirası", hakkında...

Konunun bütünsel olarak kavranması için diğer ünlü Kürdolog Philip G. Kreyenbroek'un "Ehl-i Hak Dini Metinsel Mirası" üzerine makalesine konu olan "Serencam" ve "Kelâmlar" hakkında bilgilerimi paylaşmamın gerekli olduğu kanısındayım (Kreyenbroek, 2022).

Yezidiler'in kutsal kitaplarından biri "Kara Kitap/ Mushaf-Reş", diğeri "Kitab-ı Cilve" iken Guran / Gören Ehl-i Hakların'ın (Yârsân, Hünkârî) kutsal dini belgelerinden biri "Kelâmlar" ve diğeri Minorsky'nin bir kısmını 1911 yılında, tamamını 1922 yılında yayınladığı "Serencam" defteridir. Türkçe hikmetli sözlerle tamamlanan, iki Türk'e ait Türkçe mühürlü ve imzalı "Serencam" 1843 tarihlidir. (Musalı 2013: 176) Eser, Ehl-i Hak inancının 14. Yüzyıldan, 19. Yüzyıla kadar uzanan tarihini kapsar. Benzetmek gerekirse Tevrat benzeri bir tarihi akışı kapsar. Serencam'da Ehl-i Hak kurucusu Sultan İshak'ın ve avatarlarının yaşamından pasajlar içerir. Serencam kitabının boyutları 11x17 cm ve 136 sayfadır. (Musalı, 2013: 160; Minorsky, 1911/ 1922)

Yüzyıllar boyunca geleneksel köylü toplumlarında okuma-yazma bilen yoktu veya çok azdı. Üç ana dilin (Türkçe, Farsça, Arapça) ve sayısız yerel lehçenin geçerli olduğu, standartlaşmış bir dilin ve eğitimin olmadığı, Guran / Gören Ehl-i Hakları'nın kutsal kitap Serencam'a ulaşılması çok zordu. Ulaşılsa dahi komşuların dillerinden ödünç alınmış sözcüklerin bolca kullanıldığı, farklı dönemlerde, farklı dillerdeki yazarların ve şairlerin oluşturduğu metinlerin ve şiirlerin toplandığı kutsal kitabın okunması ve anlaşılması ise daha da zordu. Minorsky, Serencam'daki 80 şiirden 35 şiirin Gören-Guran dilinde yazıldığını, aslen Lek-Delfan'lı Gören-Guran muhatabının da Görence şiirleri çeviremediğinden yakınır (Minorsky, 1911/ 1922; Musalı, 2013: 160).

Sözlü kültürde kutsal bilgiler, esas olarak hikâye ve şiir formunda korunmuştur. Kuşkusuz şiirler yapıları gereği değişime dirençlidir. Sultan İshak'ın ardından sultanlık yapan Sultan İshak'ın torunu Şah İbrahim döneminin şairi / Kelâm söyleyicisi Bayrak Kuşcuoğlu'nun (14. Yüzyıl) Ehl-i Hak inancını açıklayan Türkçe "Kelâmlar", yüzyıllardır Cem törenlerinde tekrar edilmektedir. Tebriz Ehl-i Hakk otoritelerinden iki kardeş olan Babek ve Sasan Şikariyan'ın araştırmalarına göre; İran sahasındaki Kelâmlar'a kaynaklık eden 4 temel "Bayrak Kuşcuoğlu Kelâmları" belgesi / defteri bulunmaktadır. Yayımlanmış olan tüm Kelâmlar bu dört (4) Kelâm defterinden çoğaltılmıştır. Şikariyan Hanegâhı'na ait "Bayrak Kuşcuoğlu Kelâmları" yaklaşık 300 yıllıktır ve en eski "Kelâmlar"

defteridir. Diğer 2 "Bayrak Kuşcuoğlu Kelâmları" defterinin fotokopileri'de Şikariyanlar tarafından temin edilmiştir. 4. defterin sahipleri, "Kelâmlar" defterinin fotokopisini Şikariyanlar'a vermeyi ret etmişlerdir. Şikariyanlar'da kütüphanelerindeki "Bayrak Kuşcuoğlu Kelâmları" fotokopilerini 3. taraflara vermeyi ret etmektedirler. Kuşkusuz tarihsel süreçte diğer yerel dillerde ana akım dışında oluşan farklı "Kelâmlar'da" söz konusudur. 2016 yılında Şikariyanlar'la 10 saati aşan Bayrak Kuşcuoğlu Kelâmları" üzerine ortak bir çalışmamız oldu. Video kayıtlarını ham haliyle yakın zamanda yayınlamayı planlıyorum.

Ehl-i Haklar'la 15 yıl süren etkileşiminin bir ifadesi olarak, kitabında Ehl-i Hak usulü bırakılmış pala bıyıklı fotoğrafına da yer veren İran doğumlu Türkoloji profesörü Hüseyin Düzgün (Hüseyin Mohammadzade Sadigh-Sıddık), İsrail Babacan'ın şahitliğine göre Sâdık Gülzârî'ye ait olan eski bir nüsha ve üç adet yayınlanan seçmelere dayanarak 1990 yılında Kelâmlâr adı altında Bayrak Kuşcuoğlu'nun 111 şiirini yayınlamıştır (Düzgün, 1990, Babacan, 2005). Bu yayına gelen eleştiriler sonucu Prof. Hüseyin Düzgün, Bayrak Kuşcuoğlu'na ait toplam 198 şiiri ve diğer 23 ulu ozana ait tüm külliyyatı (Kanon, Canon) yayınlama kararı almıştır. [*Prof. Düzgün, Bayrak Kuşcuoğlu'na ait yayına hazır 198 şiirlik "Kelâmlâr'ı" benimle paylaşmıştır. (2014)] Değeri dostum Prof. Düzgüne ait her iki "Bayrak Kuşcuoğlu Kelâmları'nı" yakın zamanda yayınlamayı planlıyorum.

Minorsky'nin yayınladığı Serencam kitabında yer alan Sail'e ait 5 başlık altında toplam 254 satır tutan Türkçe "Kelâmlâr" bulunmaktadır (Musalı, 2013: 176). Sail'in kapsamlı Kelâmları da, Ehl-i Hak inancını topluca açıklayan önemli bir belgedir. Ehl-i Hak pir ailelerinde Serencam defteri nüshaları bulunsa da, bu defterler farklı yazıcıların, farklı devirlerde çoğalttığı nüshalardır. İçeriklerindeki farklılıklar kaçınılmazdır. Serencam bilgileri, Ehl-i Haklar'ın sözlü kültürlerinde korunsa da, onların Minorsky'nin yayınladığı Serencam kitabından haberleri olmamıştı. Onlar, Sail'in Kelâmları'ndan haberli olsalardı, kuşkusuz Sail'de "Ehl-i Hak Ulu Ozanları" arasında yerini alırdı. (24+1) Gerek Rus diline, gerek bölgedeki yerel diller ve dini inanışlar konusunda bilgisiyle Azerbaycan Cumhuriyeti doğumlu akademisyen Namıq Musalı, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Ehl-i Haklar konusunda araştırmalar yapan Rus bilim adamlarının eserlerini Türkiye Türkçesine kazandırmıştır (Musalı 2013).

Melikoff, Ehl-i Hak topluluklardan Tebriz-İlhıcı'da bulunan Türk Ceheltenler'in (Kırklar), Hacı Bektaş'a bağlı olduklarına ve Şah İsmail Hatayi'nin Divanı'nı kutsal kitap olarak gördüklerine şahitlik eder (Melikoff, 1993: 34). En büyük Ehl-i Hak topluluğu olan Türk Ateşbeyli'lerde de benzer eğilimler olduğunu öngörebiliriz. Prof. Hüseyin Düzgün'de yayınlamış olduğu "Kelâmlar" eserinin önsözünde Ehl-i Haklar'da rağbet gören diğer Türk sufilere ait ayrı bir "Kelâmlar" listesini de paylaşır.

Mr. Kreyenbroek'de, Mr. Bruinessen de Nur Ali Elâhî'nin eserleri ile uyumlu bilgileri tekrarlamaktadır ve geleneksel Ehl-i Hak gerçekliğinden çok uzaktırlar.

Harita / Map 1-) Doğu-Batı yönünde Hac-Göç-Ticaret Yolu ve Lek-Türkmen Yerleşimleri

3. Lekler: Ehl-i Hak Dini Metinleri'nin Yaratıcıları

Ehl-i Hak Dini Metinlerinin yaratıcıları Lek hakının yaşadığı Guran- Gören bölgesi, günümüz Kırmanşah vilayeti sınırları içindedirler. (*Günümüz Hemedan bölgesindeki Melayir şehrindeki Lek-Zendler'de, Lek tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır.) Ehl-i Hak inancı kurucusu olan Sultan İshak'ın inanç merkezi, Irak sınırına bitişik Lek-Delfan bölgesinde Kerend-Perdiver'dedir. Lek-Delfanlılar'ın yurdu, Tarihi Luristan'ın (ve Kırmanşah'ın) kuzey batı ucudur ve Irak sınırına bitişiktir (Bkz. Harita 1: Lek - Türkmen Yerleşimleri). Lekler'in etnik kimliği ve diliyle ilgili tartışmalar sürmektedir. Günümüzde Batı İran edebi eserlerinin ve Guran-Gören-Hünkâri inanışının kaynağı Lek-Delfanlılar, yüzyıl ve daha öncesi kayıtlara göre, göçebe komşuları tarafından hor görülen çiftçi ve meslek sahibi yoksul kişilerdi Lek zanaatkârlarca yapılan tüfek ve el işleri tüm eyalette meşhurdu. Tebriz Lekleri, demircilikle uğraşıyorlardı (Hamzeh'ee, 2008: 89; Adjarian, 1926: 295). Merkezi devletin tüfek ve diğer savaş aletlerini üreten, yerleşik yaşamın bir gereği olarak askerlik hizmeti yapan ve vergi veren Luristan Lekleri, İbn Kesir'in "zamanın halifesi Hz. Ali'ye karşı isyan eden, vergi vermeyen ve askerlik hizmetini ret eden" Kürt tanımından çok uzaktırlar (İbn Kesir, 1994: 7/496-498). Tarıma uygun Lek-Delfan bölgesi coğrafi tanımla "Oraman" olarak adlandırılır.

Oraman; çayırılık, mera anlamında olup, Türkiye Türkçesi'ne "orman" olarak geçmiştir. Yerel dilde Avroman, Hewraman benzeri türevleri vardır. Lek-Hünkâri (Gören-Goranlar) inancına ait "Oraman, Kaka, Şe-bek (Sebeg, Su-beg: Subey, Subay), Bibi..." simge adlar, Türkmenistan-Özbekistan'da halen yaşayan Çağatay Türkçe'sine ait sözcüklerdir (Küçükalfa, 2015). Goran-Guran sözcüklerinin de, Türkçe "Gören" sözcüğünün yerel dildeki türevleri olduğu, Gordlevky'nin notlarında ve Serencam'da açıklanır (Gordlevsky, 2010: 93).

İranlı Türkolog Ali Rıza Sarrafi, Urumiye gölününün kuzeybatısında Salmas (Şahpur-Dilman)'ın Lekistan isimli bir nahiyesi olduğunu, burada Lek Türkleri'nin yaşadığını, dillerinin Güney Azerbaycan Türkçesi olduğunu, Tebriz'de Lekler diye bir mahalle olduğunu, ayrıca adı veya soyadı Lek olan birçok Salmaslı ve Tebrizli Türk ailenin olduğuna işaret etmiştir (Ekim 2015).

Lek-Hünkâri'lerde kurban kemiğinin kırılmaması ve kurbanın bir kısmının diğer canlılar için kırlara bırakılması (Hamzeh'ee, 2008: 254). Proto-Türk dönemine kadar uzanan kadim Türk kültürünün bir yansımasıdır (Bruinessen, 1991: 55-69, Roux, 1994: 136, Tryjarsky, 2012: 394, Ögel, 1995: 534-536; Radlof, IV: 106-107).

Ehl-i Hak inancının kutsal kitabı Serencam'da, "Delfanlılar'ın İran'ın doğusundan, Çin-Maçin'den gelen iki kardeşten türediğini-çoğaldığını" ifade eden bir bölüm vardır. (Minorsky, 1911: 27) Rus Oryantalist Marr'ın kayıtlarına göre Ehl-i Haklar üç günlük oruçlarını açıklarken, atalarının süvariler (atlı savaşçılar) olduklarına dair kadim bilgiyi öne sürmektedirler (Marr, 1927)

Minorsky (The Guran, BSOAS, Cilt XI, p. I, 1943, sf. 84) Goranlar'ın kendilerinin 13. yüzyılın ikinci yarısında *Şehr-i Zor'un eski Kürt sakinlerini ya sürerek yerlerine yerleştiklerini ya da sürmek yerine bir süre sonra yerleştikleri bu bölgenin tamamını kapladıkları görüşünü ileri sürer. (Edmonds, 2003: 31) (*Şehr-i Zor: Hemedan-Musul arası)

Guran dili, Kürtçeden ayrı bir dildi. Goran-Guranlar'a sığınmak zorunda kalan bazı küçük Kürt aşiretleri Kürtçe konuşuyordu. (Nikitin, 305-306)

En büyük Ehl-i Hak topluluğu olduğu (%35!) ifade edilen Ateşbeyliler'in ana dili Türçedir. İran'ın kuzeybatı ucunda olan Türkiye sınırına yakın Maku Göranlı, Karakoyunlu- Türkleri'dir. (Karakoyunlu Türk Devleti, 1380-1467) Bölgeyi ziyaret eden Melikoff, Tebriz, Karadağ-Karacadağ'dakilerin ve Karapapaklar'ın "Gören ve Türk" olduklarına şahitlik eder (Melikoff, 1993: 59, 60). Yıllardır gözlemde bulunduğum İran Azerbaycanı'ndaki şehirlerde yaşayan Ehl-i Hak Görenler, Türk'türler. Rus işgalleri döneminde 1916 yılında bölgeyi ziyaret eden Rus oryantalist Gordlevsky (1876-1956), Türk-Karakoyunlular'a atfedilen Goraniler (Guraniler) sözcüğünü "Görenler, Tanrı'yı Görenler" olarak açıklar (Gordlevsky, 2010: 93). Bu tanımlama Sufi inanın

Kuran'daki kaynaklarıyla uyumludur. "Doğu da, Batı da nereye dönerseniz Allah'ın vechi (yüzü, görünümü) orasıdır. Doğrusu Allah her yeri kaplar ve her şeyi görür-bilir" (Kuran, Bakara: 115).

Bizzat inancın kutsal kitabı Serencam'da da "Gören" sözcüğü birkaç yerde açıklanır. "Ey insanlar! Biz sizleri körlerin görenleri olmanıza karar verdik. Körlere rehber olunuz. Benden sonra birisi ortaya çıkacak, size hile yapacak. Fakat siz kör olmayınız, gören olunuz" (Minorsky, 1911: 35).

1453-1650 yılları arasındaki Osmanlı kayıtlarına göre Anadolu'da toplam **32 Lek-Türkmen** topluluğu bulunur. 13 Lek topluluğu Kayseri bölgesi Danişmend Türkmenleri ile birliktedirler. Bilindiği gibi 1071 Malazgirt savaşı sonrası, Orta Anadolu'da Danişmend Beylik Devleti (1071-1178) kurulmuştur. 12 Lek topluluğu Mardin'dedir. Diğerleri Amasya (1), Maraş (1) ve Diyarbakır'da (1) yerleşiktir. Bir tanesi Bozulus Türkmenleri'ndendir. 10 Lek topluluğu, devlet görevlisi kethüdalar tarafından yönetilmektedirler. İlginç bir not olarak Kayseri Lekleri kış aylarını, Arap vilayetlerinde geçirmektedirler (kışlalarda kışlamaktadırlar. A.K.) (Halaçoğlu, 2009:1601-1603).

Edmonds, 20. Yüzyılın başında Süleymaniye ve Erdelan saraylarında günlük kaba konuşma dilinden çok ileri düzeyde olan Goranice (Görence) kullanılmasını ilginç bulur. "...ve tüm bunlar şöyle bir izlenim uyandırmaktadır; bu bölgede çok da uzak olmayan bir geçmişte göreceli olarak ileri bir yapıya sahip olan Gorani konuşan bir halk oturmaktaydı. Kürdi konuşan ve kaba bir yapıya sahip olan bir göçebe dalgası bölgeyi istila etti" (Edmonds, 2003: 29, 31). Edmonds, dönemdeki Avrupalı yazarların görüşlerini de paylaşır. "Birçok Avrupalı yazarın kesin görüşüne göre, Gorani dili Kürtçe bir dil değildir" (Edmonds, 2003: 28-29, Minorsky, 1911: önsöz). Guranlar-Görenler_Hünkâriiler (Ehl-i Haklar) kendilerine inanç, dil, kültürel ve etnik açıdan en uzak halkın bir parçası olarak tanımlanmaktadır.

Luristan'ı adını veren Lur halkı, Hindistan kökenli çingenelerdir. Minorsky, Kirmanşah Bahtiyarileri'nin Senendej civarında oturan Sünni Kürtlerden çok farklı kültürel ve fiziksel yapılarına değinir (geniş bilgi için bkz: Küçükkalfa, 2018).

İnancın doğal yayılım alanı Zağros dağlık bölgesindeki Türk nüfusu, İran toplam nüfusunun yaklaşık %10'udur (Roux, 2008: 239, 461). 1925 yılı sonrasında, iç göçler sebebiyle Zağroslardaki Türk nüfus aleyhine bozulan nüfus yapısı, 1994 yılında Amerikan ordusunun Irak'a müdahalesi sonucu Irak'tan İran'a yönelen mülteci göçleri sebebiyle bir kez daha Türk toplulukları aleyhine değişmiştir.

4. İran Fars Devleti'nin İcadı ve Türk Etnik Kimliğinin Yok Sayılması bağlamında Elâhi Ailesinin Etimolojik Kodları

4.1.Ceyhun-abadi Etimolojisi

Nimetullah Mokri Ceyhunabadi'nin 1871–1920), oğlu Nur Ali Elâhi Mokri Ceyhunabadi'nin baba yurdu, Kirmanşah-Sahne-Dinever kırsal bölgesinde Ceyhun Abad / Jeyhunabad yani Ceyhun köyü idi. Bilindiği gibi kadim adı Oxus olan Amuderya nehrinin Türkçe adı Ceyhun'dur. Firdevsi'nin Şahnamesi'ne göre Türkler ve İranlılar arasında sınırdı. (Küçükalfa, 2021) Doğu'dan Batı'ya göç eden Türk boylarının geldikleri yerlerin adlarını, yeni yurtlarına verdiklerinin birçok örneği bilinmektedir. Ceyhun ve/veya Ceyhan Türkiye'deki yaygın adlardandır. Adana'da bir nehrin ve bir yerleşimin adı da Ceyhan'dır.

4.2. Sakineh Khanum hakkında

Nur Ali Elâhi / İlâhi'nin annesinin adı Sakineh Khanum yani Sakine Hanım'dır. Türkiye'de "Sakine" türküleri vardır ve 21. yüzyıl öncesi yaygın Türk kadın adlarındandır. "Hanım" adı öz Türkçe'dir.

4.3. Mukri (Mokri) Tarihi

'Nur Ali Elâhi Mokri Ceyhunabadi' ve ailesinin soy bağları, Mukri/Mokri etnisitesiyle ilgilidir. Mukriler'in (Mokriler'in) izleyebildiğimiz tarihleri 2. yüzyılda Uzakdoğu'da Ussuri ırmağı kenarından başlamaktadır. Mukriler'in 3. yüzyılda batıya ilerleyişleri, Avarlar (Abarlar) tarafından durdurulmuştu, 6. Yüzyılda Göktürk Hakanlığı'na katılan Mukriler, Göktürkler'in yıkılmasıyla Avarlar'la birleşip Türgiş hakanlığını kurmuşlardı. Avarlar bozkırlı, Mukriler dağlı idi. Uyuşmazlık iç savaşa yol açmıştı. Türgiş Hakanlığının dağılmasıyla Mukriler'in bir kısmı Özbekler'e, diğer bir kısmı Kırgızlar'a katılmışlardı (Gumilev, 2003: 225-232). Türkmenistan'da yerleşik Türkmen boyları arasında Türkmen-Mukriler bulunmaktadır (Ataniyazov, 2005, Ataniyazov, 1999:10/2-31). Mukrileri, 15. yüzyılda yani Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri zamanından itibaren Türk-İran sınırında bulunan Savuçbulak'ta da (Soğukpınar'da da) görmekteyiz. Savuçbulak'ın ve civarındaki yörelerin Türkçe adları günümüze kadar sürmüştür (Nikitin,1991: 83-84, Şeref Han, 1971:1/321-329).

1880 yılında Sünni Kürt Şeyh Ubeydullah'ın Savuçbulak'ı ele geçirmesiyle Savuçbulak'ın Şii halkı katledilmiş (Sarıkçıoğlu, 2013:5/18). Savuçbulak'ın demografik ve inanç (mezhep) yapısı değişmişti. 1925 yılında İngilizler'in patronajında Kaçar-Türk devletinin son bulması ve İran-Fars devletinin kurulmasının sonuçlarından birisi de, Savuçbulak (Soğukpınar) adının Mahabad olarak değiştirilmesiydi. Bilindiği gibi burada 1 yıldan az süreli süreli Mahabad (Mah Abad) Kürt devleti kurulmuştu.

2. Yüzyıldan günümüze kadar uzanan, Mokri / Mukri tarihi ve etimolojisi*, kuşkusuz bu araştırmanın kapsamını çok aşmaktadır (*Geniş bir değerlendirme için bkz. Küçükalfa, 2022; Gumilev, 2006:108-114, 333, Yıldırım, 2012: 22/172-190).

Ceyhun-abadi'lerin aile soyadını aldıkları Mokri / Mukri, Türk tarihi'nin bir parçasıdır.

5. İran Araştırmalarında Oryantalistlerin Zorlukları

İran'da Kadisiye savaşı (632 yılı) ile birlikte başlayan, 300 yıldan fazla süren Arap egemenliğine karşı tepki olarak "Şuubiye" yani İran Milliyetçiliği oluşmuştur. Bu konu hakkında ünlü Türk tarihçi Aşıkpaşazâde "Acem (İranlı), Türk'ü kendisine destek edinerek Arap'a galip oldu" der. İbn Haldun ise "Kuran ve Hadisler Arapça olmasaydı. Arapça'dan eser kalmayacaktı. Öyle ki İslâm kültürünün kalbi Irak, Horasan ve Türkistan'da da Arapça terkedilmiş, eğitim ve ilim dili olmaktan çıkmıştı" der (Aşıkpaşazâde, 2008: 38, İbn Haldun, 2005: II/ 686, 687).

Türkler'in ve Moğollar'ın Gazne Türk devleti ile başlayan İran (963-1925), Hindistan ve Ortadoğu'daki egemenlikleri yaklaşık 1.000 yıl sürmüş, 3 farklı anadil (Türkçe, Farsça, Arapça) birlikte var olmuş, 3 ana dilin sayısız türevleri oluşmuştur. 3 farklı ana dil birlikte kuralsız olarak konuşulur iken, bölge halklarının inançları, gelenekleri de birbirlerini etkilemiş ve karışmıştır. Kuşkusuz Ehl-i Haklar'ın Guran / Gören bölgesi, araştırmacılar için en zor alanlardandır.

Arap coğrafyasında İslâm'ın Sünni mezhebi egemen iken, İran coğrafyasında Şii mezhebi egemendir. İran'daki Araplar arasında yaygın heterodoks inancı olan Nusayrilik de yerini Ali İlahî inancına terk etmiştir (Segal, 1895: 145). Ali İlahîler'in İran'da tutunabilmesi, inanç olarak İran Şii'liğine, günlük rutin olarak Ehl-i Haklar'a uyumlarıyla mümkün olmuştur. Ali İlahîler'in günlük rutinlerine şahit olan Batılı oryantalistler, onları genellikle Ehl-i Hak toplulukları olarak değerlendirmişlerdir. (Bkz: Musalı, 2013 / Ali İlahîler)

**Mr. Bruinessen'e özel bilgilendirme notum: Firdevsi'nin Şahname'sine göre, İran ülkesine 1.000 yıl egemen olan zalim Arap kralı Dahhâk'ı (Zahhâk'ı), Demirci Kava öldürmemiştir. İran hükümdarları soyundan Feridun / Efridun onu esir almış ve hapsetmiştir. Dahhâk'ın 1.000 yaşındaki eşleri ile evlenen ve 500 yıl krallık yapan Feridun, Tarihi yeniden başlatmış, bilinen Dünya'yı oğulları arasında paylaşmıştır. (Küçükalfa, 2021)*

5.1. Sufilerin, Simgesel Dili...

Şems-i Tebrizi sufilerin simgesel dili hakkında "söz ilim yolu ile söylerler, sırları da işaret yolu ile anlatırlar." der. Sufi terminolojide her söz, sırrı-mesajı açıklayan başka bir söze işaret etti. Bizzat Hacı Bektaş-ı Veli, "Arifler katında her sözün üç önyüzü, bir ardılı vardır. Arifler, onlara sözün

önyüzünü söylerler, utanılacak söz söylemezler" der (Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, 2007: 32). Şeyh Bedrettin ise "Kuran'ın açık ve gizli anlamı vardır. Gizli anlamının yedinci gizliliğe değin anlamları vardır" der ve cennet sözcüğünü ele alarak onun yedi anlamını açıklar (Küçükalfa 2017; Şemsi Tebrizi, 2009: 115, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, 2007: 32, Şeyh Bedrettin, 1995: 341, 342).

Yabancı bir kültürle yoğrulmuş Oryantalistler'in entelektüel bir sufi ile buluşması da, sufilerin gizemli diline aşına olması da zordur. İki kardeş Şikariyan'la sohbetlerimize şahit olan Bayan (anne) Şikariyan sırların ortaya saçılmasından sürekli tedirginlik içindeydi, birkaç kez oğullarını uyarmaktan kendini alıkoyamamıştı (2016).

5.2. Yoksul ve Cahil Halk

Önceki satırlarımızda, 20. Yüzyılın başında yoksul ve cahil halkın varlığından bahsetmiştik. Günümüzde de bu yapının önemli bir kısmı, zorunlu ilk eğitim sonrasında eğitimle bağını koparmaktadır. Ortadoğu genelinde kitap okuma oranları da çok düşüktür. Bu kişilerin önemli bir kısmı dini cemaatlarla bağ kurmaktadır. İnancına ait yeni bilgiler edinmek arzusunda olan Ali İlâhi inancı takipçilerinden olan Azerbaycan Türk'ü İltimas Ahmediyân, "nasiplenmek" için, kendi inancına yakın olduğunu tahmin ettiği diğer heterodoks hanegâhları da ziyaret etmekte, farklı dini liderlerin bilgileriyle, kendi dini bilgilerini zenginleştirmektedir (Küçükalfa, 2019). Bu grup, bölge halkından olmayan araştırmacıların/ oryantalistlerin en önemli bilgi kaynağıdır.

Tüm geleneksel halkın diğer buluşma ve bilgi edinme mekânları olan Çayhaneler'de, halk genellikle "neşelenmek" için buluşur. (İran'daki birçok Çayhane'nin neşeli sohbet ortamında bulundum.) Mehmedova, Tebriz çayhanelerin "neşeli, komik, irrasyonel" bilgilenme ortamına işaret eder (Memmedova, 2022: 285). Kuşkusuz çayhaneler, yerel dile ve kültüre yabancı araştırmacıları, yanıltmaya en uygun mekânlardır.

Photo 4: Bir tepenin ardından Baba Yadigâr Türbesi Görünümü, James Waite & Jamileh Heydari, 2003, Persia (1970-1980) Photo: 113, Yassavoli Book, Tehran

6. Sonuç

Bilindiği gibi Avrupa'da din savaşlarını sona erdiren 1648 Westfalya anlaşması ile "Prens'in milliyetinin ve mezhebinin, halkında milliyeti ve mezhebi olduğu" kabul edilmiştir. Gazne-Türk devleti ile başlayan İran'daki 1.000 yıllık Türk egemenliği (1963-1925), İngiltere'nin müdahalesi ile sona ermiştir. 1925 yılı sonrası oluşturulan teoriye göre İran'da Türkler hiç var olmamışlardı. Türkçe konuşanlar, Türk ve Moğol zulmü altında Türkçe öğrenmek zorunda kalan Azerbaycanlılar'dı. İran'ın yerel/ otokton halkları Farslar (Persler) ve Kürtler'di. Yeni bir devlet ve yeni bir halk icat ediliyordu. Bu yeni duruma uyum gösterenler aydınlara ve inanç önderlerine parlak bir gelecek vaat edilmişti. İran'daki kültürel hazine, 3.000 yıllık Fars-Pers kültürüne ait olduğu ilan edilmişti. Günümüzde de 1.000 yıllık Türk Kültür hazineleri "Persian Art" olarak tanımlanır.

Pers-Fars devleti kültürel olarak tanımlanınca, Kürdistan'ın da kültürel olarak yaratılması gerekiyordu. Ehl-i Hak inancı ve kültürü iyi bir alternatif olarak görünüyordu. Bazı sorunlar vardı. Rus oryantalistlerden miras bir külliyyat vardı. Oryantalistlerin farkına vardıkları gibi Lekler,

Karakoyunlular, Guranlar-Görenler, Kürt değillerdi. Minorsky'nin yayınladığı "Serencam", onların Orta Asya kökenli olduğuna işaret ediyordu. Başlangıçtan itibaren Bayrak Kuşcuoğlu ile başlayan 24 şairlik (+ şair Sail) Kelâm külliyyatı (Kanon, Canan) başlangıçtan itibaren Türkçe idi. Kürt ve Kürdistan'a dönüşüm nasıl olmalıydı? Halkın cahil ve yoksul olması bir avantajdı. Nur Ali Elâhi'nin (1895-1974) keşfedilmesi, yeni rejime uyum gösteren Azerbaycanlı aydınlara göre oldukça geç bir tarihte oldu. O, 21 yaşına kadar dört duvar arasında yaşayan ve sürekli ilâhi sesler duyan, 35 yaşına kadar, saç ve sakalları uzun bir derviş giysisi ile dolaşan Nur Ali Elâhi, uygun bir adaydı. O, daha 11 yaşında Ehl-i Hak inancının "Hünkârı-Havendigârı" Sultan İshak'ın varlığını bedeninde hissetmişti. Batılı oryantalistler tarafından takdir gören, zengin hayal dünyası ile betimlenen verimli yazarlığı, kör kızkardeşi Melek Can Nematî (1906-1993) ve oğlu Behram Elâhi (d. 1931-...) tarafından sürdürüldü.

Behram Elâhi'nin 1982 yılında kurguladığı "mezarından kanat çırparak gözden kaybolan kutsal ölü Nur Ali Elâhi..." senaryosu, geleneksel Ehl-i Hak pirlarını öfkelenmişti. 1987 yılında (İran takvimi, Şemsi 1386 yılında) toplanan Ehl-i Hak Meclisi'nde "Elâhi ailesi ve eserleri inanç dışı kabul edilerek" aforoz edilmişti.

Nur Ali Elâhi ve ailesinin zengin hayal güçlerinin yansıması olan (ve Ehl-i Hakları'da kapsayan) eserleri, oryantalistlerin (Bruinessen, Kreyenbroek ve diğerlerinin...) referans kaynağı olarak kabul ettikleri gerçeği ile karşı karşıyayız. Batılı odaklarca "Fars/ Persian & Persian Art" efsanesi ile birlikte "Elâhiler ve Ehl-i Haklar" efsanesi de sürdürülmeye devam ediyor.

Teşekkür

Ehl-i Haklar konusuna ilgimi sağlayan Prof. Hüseyin Düzgün'e (Hüseyin Mohammadzade Sadigh-Siddik), Ehl-i Haklar" konusundaki kitabıyla beni cesaretlendiren Namiq Musalı'ya, İran sahasındaki araştırmalarıma desteklerini esirgemeyen Babek ve Sasan Şikariyan'a, "Kürtler" foto-albüm kitabını hediye eden, eserin sahibi Nasrullah Kasrian'a, Emir Recebi ve Zehra Fermani'ye, Babek Cevanşir'e, Ali Rıza Mukaddem'e, Muhammed Haşimi'ye, İltimas Ahmediyan'a, Ali Rıza Sarrafi'ye, Arapça kaynaklar konusunda yorumlarını esirgemeyen Maruf Çetin'e teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Âşıkpaşazade, Derviş Ahmed Âşiki, (2008). *Aşıkpaşazade Tarihi*, (haz. Cemil Çiftci), Mostar yay. İstanbul.

Ahmed Teymur Paşa, (2008). *Arap Kaynaklarına Göre Yezidilik ve Yezidiliğin Doğuşu*, (çev. Eyüp Tanrıverdi) Ataç yay. İstanbul.

Ataniyazov, Soltanşa, (2005). *Secere-Ansiklopedik Türkmen Etnik Adları Sözlüğü*, (çev. Y. Karasoy, U. Deniz Aşçı), Tablet yay. Konya.

Ataniyazov, Soltanğa (Soltanşa), (1999). "Türkmen boylarının Geçmişi Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği", *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara 1999, sayı 10, s. 2-31.

Attar, Feridüddin, (2007). *Mantıku't-Tayr*, (çev. Sedat Baran) Lacivert yay. İstanbul.

Aydemir, Şevket Süreyya, (2009). *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi yay., İstanbul.

Babacan, İsrail, (2005). "İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç: Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları, Bayrak Kuşçuoğlu'nun Kelâmları", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, s. 33, ss.213-230.

Barthold, V.V., (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Bruinessen, Martin Van (1991). "Hacı Bektash, Soltan Sahak, Shah Mina Sahib, and Various Avatars of a Running Wall / Hacı Bektaş, Sultan Sahak, Şah Mina Sahib ve Koşan Duvarın Farklı Hikâyeleri". *Turcica*, XXI-XXIII. 55-69.

Bruinessen, Martin van,. (2014). "Veneration of Satan among the Ahl-e Haqq of the Gûrân region / Gûrân bölgesi Ehl-i Haklarında şeytana saygı" , *Fritillaria Kurdica - Bulletin of Kurdish Studies – No 3-4 / www.kurdishstudies.pl*.

Bruinessen, Martin van,. (2020). "The Peacock in Sufi Cosmology and Popular Religion: Connections between Indonesia, South India, and the Middle East / Tasavvuf Kozmolojisinde ve Popüler Dinde Tavus Kuşu: Endonezya, Güney Hindistan ve Orta Doğu Arasındaki Bağlantılar", *Episteme: Jurnal Pengembangan Ilmu Keislaman*, 2/15, p. 177-219.

Bruinessen, Martin van,. (2022). "Islam's margins: Ahl-e Haqq, angels and peacocks, and the marginal scholars who loved them / İslam'ın marjinalleri: Ehl-i Hak, melekler ve tavus kuşları ve onları seven marjinal bilgiler " *Faces of Islam: Of Tolerance and Coercion / "İslam'ın Yüzleri: Hoşgörü ve Zorlama" konferansında sunulan bildiri, Utrecht Üniversitesi, 13-14 Ekim 2022, pp. 1-12.*

Cevanşir (Javanshir) Babek. (2015). "Fars Dili'nin Oluşumunda Türkçe'nin Etkisi", *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı, 11-13 Kasım 2014, Cilt I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yay., s: 117-144, Ankara.*

Düzgün, Hüseyin (Hüseyin Muhammedzâde Sıddık), (1990). *Bayrak Kuşçuoğlu - Kelâmlar*, (Şemsi 1369 / M. 1990), Tahran.

Edmonds, Cecil John, (2003). *Kürtler, Türkler ve Araplar, 1919-1925* (çev. Serdar & Serap R. Şengül), Avesta yay. İstanbul.

Fettah, İrfan Abdülhamit, (1995). "Eş'arı" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.11, s. 444-447.

Fraser, Angus, (2005). *Çingeneler*, (çev. İlkin İnanç) Homer yayıncılık, İstanbul.

Gordlevsky, Vladimir A., (2010). Karakoyunlu-Maku Hanlığı'na bir geziden (1916) derlenmiş bilgiler (çev. Namıq Musalı) *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi-Forschung Zeitschrift über Alevitentum un Bektaschitentum*, Almanya sayı 4, s.93.

Gökdağ, Bilgehan A.,- Heyet, M. Rıza, (2004). "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *bilig dergisi*, sayı 30, ss.51-84.

Gumilev, L. N., (2006). *Avrasya'dan Makaleler*, (çev. Ahsen Batur) Selenge yay. İstanbul 2006.

Haerinc, Ernie & Overlaet, Bruno, (2008). "Holy places in Pusht-i Kuh, Luristan. Rural Islamic shrines in the Central Zagros, W-Iran, in: Continuity and Change in the Realms of Islam (Pust-i Kuh, Luristan'da Kutsal Yerler, Orta Zağros, Batı İran'daki Kırsal İslam Tapınakları)", *Orientalia Lovaniensia Analecta 171, Leuven, 2008: 287-310, 20 pl.*

Hamzeh'ee M. Reza, (2008). *Yaresan / Ehl-i Hak*, (çev. Ergin Öpengin) avesta yay. İstanbul; Adjarian, 1926: 295 / Ziba, 2008: 180

Hiriyanna, Mysore, (2011). *Hint felsefesi Tarihi*, (çev. Fuat Aydın) İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.

Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, (2007). *Makalat*, (Haz. Ali Yılmaz, Ali Öztürk, Mehmet Akkuş) Türk Diyanet Vakfı yay. Ankara, s.32.

Ifrah, Georges, (2005). *Sıfırın Gücü, Rakamların Evrensel Tarihi*, (çev. Kurtuluş Dinçer) Tübitak yay. Ankara.

İbn Haldun, (2005). *Mukaddime*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh yay. İstanbul. II/686, 687.

İbn Kesir, (1994). *Büyük İslâm Tarihi / El Bidaye V'en-Nihaye*, Çağrı yay, İstanbul, c. 7, s.496-498.

İktisâfi Perviz-i, (2002). "Türk ve Fars" İle "İran"ın Çok Ulusluluğu" Meselesi, (çev. Mehmet Kanar) *Nüsha Dergisi*, s.7, ss. 63-72.

Jukovsky, V. A., (2013). "İran'da Ehl-i Hakk Tarikatı-1887" *Namıq Musalı, Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*, önsöz yay. İstanbul 2013, s.99-141.

Kadı / Qadi, Abd al-Raħim ibn Aħmad Qādi, (!977). *İslamic Book of the Dead: A Collection of Hadiths on the Fire & the Garden (İslami Ölüler Kitabı: Ateş ve Bahçe Hakkındaki Hadis Koleksiyonu)*, Diwan Press, İndiana.

Karadeniz, Yılmaz, (2013). İngiltere'nin İran'da Askeri Darbe İle Rıza Han Pehlevi'yi İktidara Getirmesi (1921) / Britain's Military Coup In Iran Reza Khan Pehlevi Bring It To The Government (1921), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research, Sayı/Issue: 27, s.s. 292-305

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, (1998). *Yaban*, İletişim yay. İstanbul.

Kasraian, N., (2012). *Kurds of Iran*, Tahran; (Photo. 108: Baba Yedigâr'da Ehl-i Haklar'ın kadim ritüeli, horoz etini kemiklerinden ayırıp, kutsal bir yemek hazırlıyorlar.)

Keskin, Hasan, (2002). "Kuran'da Meleklerin Hz. Adem'e Secdesinin yorumu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi s. 2, ss.107-126.*

Kreyanbroek, Philip G., (2022). "The Religious Textual Heritage of the Yârsân (Ahl-e Haqq) / Yârsân'ın (ehl-i Hak) Dini Metinsel Mirası (Ehl-i Hak)", *Oral Tradition, 35/2 (2022):331-340.*

Küçükkalfa, Ahmet, (2015). "Orman-Oraman Etimoloji", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi/ Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University 2015, 65(2): 69-79.*

Küçükkalfa, Ahmet, (2017). "Hünkâr'ın Aslanları" *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi / Forschungszeitschrift über das Alevitentum und das Bektaschitentum, sayı 16, s. 325-354.*

Küçükkalfa, Ahmet, (2017). "Nimetullâhiler, Safeviler ve Nimetulâhi Röportajlar (2014 ve 2015), *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi / Forschungszeitschrift über das Alevitentum und das Bektaschitentum, , sayı 15, ss. 301-321.*

Küçükkalfa, Ahmet, (2017). "Hatâyiler, Etimoloji, Tarih, Kültür" *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi / Forschungszeitschrift über das Alevitentum und das Bektaschitentum, sayı 17, s. 211-249.*

Küçükkalfa, Ahmet, (2018). "Hünkariler, Luristan Hünkarileri" *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi / Forschungszeitschrift über das Alevitentum und das Bektaschitentum, , sayı 2018 /18, s. 341-378.*

Küçükkalfa, Ahmet, (2019). "Ali İlahiler", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi / Forschungszeitschrift über das Alevitentum und das Bektaschitentum, sayı 20, s. 277-299.*

Küçükkalfa, Ahmet, (2021). "Firdevsi ve Şahname'nin Kayıp Hikâyeleri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, c.3, s.5, ss. 13-36.*

Küçükkalfa, Ahmet, (2021). Bayrak Kuşcuoğlu Ehl-i Hak / Hünkâri İnancının Ulu Ozanı, " *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi / Forschungszeitschrift über das Alevitentum und das Bektaschitentum, sayı 23, s. 189-218*

Küçükalfa, Ahmet, (2022). *Türkmen Kürtler*, www.academia.edu.

Mehmedova, İlhame, (2022). "Kaçarlar Döneminde Tebriz Şehrinde Çayhaneler", 18. *Türk Tarih Kongresi (1-5 Mayıs 2018) Kongre Bildirileri, Ankara, c.2, s. 281-289.*

Melikoff, İrene, (2007). *Kırklar Ceminde / Yakın ve Ortadoğu Cemaat-Dışı Oluşumlarında Evrensellik ve Gnostisizm*, (çev. Turan Alptekin), Demos yay. İstanbul.

Mevlana, Celâleddin Rumi, (2000). *Divân-ı Kebir*, (haz. Abdülbâki Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Minorsky, Vladimir, (1911 / 1922). "Serencam Kitabının Tercümesi", *Namıq Musalı, Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar, önsöz yay. İstanbul 2013, s. 195-282.*

Musalı, Namıq, (2013). *Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*, önsöz yay. İstanbul.

Nikitin, Bazil, (1991). *Kürtler*, (çev. Hüseyin Demirhan, Cemal Süreyya) Deng yay. İstanbul

Ögel, Bahaeddin, (1995). *Türk Mitolojisi*, TTK yay. Ankara, c. 2, s. 534, 536 ; (Harva, Uno, 1938. *Die religiosen Vorseellungen der Altaischen Völker*, Helsinki, s.473 / Radlof, W.,-tarihsiz. *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Südsibiriens, I - IX, S t. Petersburg*)

Parvin, Mustafa-Lange, Benoit, (2023). *Expo İran, Cadhedrale de Lausanne 23.2-30.3.2023. Lausanne / Lozan.*

Petruşevsky, I. P., (2013). "Ehl-i Hak veya Ali İlahiler", *Namıq Musalı, Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar, önsöz yay. İstanbul 2013, s. 454.*

Rawlinson, H.C, (1839). "Notes on a march from Zohab, at the foot of the Zagros, along the mountains to Khuzistan (Susiana) and from thence through the province of Luristan to Kirmanshah, in the year 1836", (1836 yılında Zagros'un eteğindeki Zohab'dan dağlar boyunca Kuzistan'a (Susiana) ve oradan da Luristan eyaleti üzerinden Kirmanşah'a yürüyüşe ilişkin notlar)", *Journal of the Royal Geographical Society of London.*

Roux, J. Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları.

Roux, J. Paul, (2008). *Türklerin Tarihi*, (çev. A. Kazancıgil, L. Arslan Özcan), Kabalıcı yay. İstanbul.

Sarıkcıoğlu, Melike, (2013). "İran Arşivlerine göre Şeyh Ubeydullah İsyanı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kilis 2013, c. 3, sayı 5, s.1-35.*

Schimmel, Anne Maria, (2004). *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, (çev. Ekrem Demirli), Kabalıcı yay. İstanbul.

SegalE,I.L., (1895). "Ali Allahiler", *Musalı, 2013, Rus Oryantalistlere göre Ehl-i Haklar, önsöz yay. İstanbul, s.143-158.*

- Sever, Erol, (2011). *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*, Berfin yay,, İstanbul.
- Şemsi Tebrizi, (2009). *Makalat*, (Haz. Mehmet Nuri Gençosman) ataç yay. İstanbul.
- Şeref Han, (1971), *Şerefname-Kürt Tarihi*, (çev. M. Emin Bozarslan), Ant yay. İstanbul.
- Şeyh Bedreddin, (1995), *Varidat*, (Haz. İsmet Zeki Eyüpoğlu), Der yayınları, İstanbul.
- Topaloğlu, Ömer, (1996).*Çağdaş İran Tarihi (1914-1945)*, Fırat Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı (Tez). Elazığ.
- Tryjarsky, Edward, (2012). *Türkler ve Ölüm*. (çev. Hafize Er), Pinhan yayınları, İstanbul.
- Waite, James & Heydari, Jamileh, 2003, *Persia (1970-1980)*, Photo: 113, Yassavoli Book, Tehran
- Yağlı Mavil, Hikmet, (2011). *Ebü'l-Hasan el-Eş'ari'nin Kelâm Sistemi ve Kaynakları*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Ana Bilim Dalı, Dr. Tezi, İstanbul, s.27; Wilhelm Spitta, Zur Geschihte Abu'l-Hasan al-Aş'arî's, s. 82; İrfan Abdülhamit "Eş'arî, Ebü'l-Hasan", DİA, XI, 447.
- Yıldırım, Kürşat, (2012). "Tatar Adının Kökeni Üzerine" *Türkiyat Mecmuası*, c. 22, s.172-190.
- Yıldırım, Nimet, (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı yay. İstanbul.
- Yıldırım, Nimet, (2009). "Zerdüş't ve Öğretisi", *Doğu Araştırmaları Dergisi*, s. 3, ss. 5-24, İstanbul.
- Zeynel, Ali. (2004). *Kakaiye Hareketi*, Ankara Üniversitesi-İslâm Mezhepler Tarihi (Tez), Ankara.